

วารสารไทยศึกษา Journal of Thai Studies

ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๑

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

ผู้เขียน

สุภาวงศ์ จันทวานิช
เกรียงไกร ฮ่องเฮงเส็ง
ภาณุทัต ยอดแก้ว
ไสวัตรี ณ กลาง
อาทรี วณิชตระกูล
ธานีรัตน์ จัตุหะศรี

วารสารไทยศึกษา

Journal of Thai Studies

ISSN 1686 - 7459

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๗๔๕๓-๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐

<http://www.thaistudies.chula.ac.th>

E-mail: chula.its.journal@gmail.com

ท่านที่สนใจวารสารไทยศึกษา

ติดต่อสั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

ศาลาพระเกษีย โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๗๐๐๐ - ๓ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๑

สยามสแควร์ โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๔๘๘๘ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๕

มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร. ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๒ - ๕ โทรสาร ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๕

มทส (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี) นครราชสีมา โทร. ๐ ๔๔๒๑ ๖๑๓๐

ลิขสิทธิ์ของสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ห้ามคัดลอกหรือผลิตซ้ำส่วนใด
ส่วนหนึ่งของสิ่งพิมพ์นี้ในรูปแบบใดก็ตาม โดยมีได้รับอนุญาตที่เป็นลายลักษณ์อักษรจาก
สถาบันไทยศึกษา

ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท

วารสารไทยศึกษา
Journal of Thai Studies
ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑
ISSN 1686 - 7459

เจ้าของ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณาธิการ :

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปราณี กุลละวณิชย์

คณะกรรมการสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิยมานเหมินทร์

ราชบัณฑิต สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน ราชบัณฑิตยสถาน

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิยนาด บุญนาค

ภาควิชาอักษรศาสตร์ สาขาประวัติศาสตร์ ราชบัณฑิตยสถาน

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ศิราพร ณ ถลาง

เมธีวิจัยอาวุโส สกว.

รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้เชี่ยวชาญประจำฉบับ :

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. สุภาวงศ์ จันทวานิช

ศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชุตินธราภรณ์

ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร. ระพีพร ไธสงประดิษฐ์

รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร. เสาวณิต วิงวอน

รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รองศาสตราจารย์ดุษฎี ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์

รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. จิวกานนท์

รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาศิลปะการละคร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชุตินา มณีวัฒนา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปะการแสดง มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วรางคนา ศรีกำเหนิด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาวัฒนธรรมตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุกัญญา บำรุงสุข

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โดม ไกรปกรณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ออกแบบปกและรูปเล่ม :

รองศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. จิวกานนท์

ฝ่ายจัดการวารสาร :

ดร. รัชนิกร รัชตกรตระกูล

วาสนา ชื่นชนะ

การเงิน :

จันทิพย์ จำปาพิทยังงาม

กำหนดออก :

ปีละ ๒ ฉบับ

ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน

ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม

ค่าบอกรับสมาชิก

สมาชิกปีละ ๑๖๐ บาท

ขายปลีกฉบับละ ๑๐๐ บาท

ผู้ตรวจสอบภาษา (อังกฤษ) :

Dr. Frederick B. Goss

พิมพ์ที่ :

โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นลินี สีตะสุวรรณ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาศิลปะการละคร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อัครพงษ์ คำคุณ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำวิทยาลัยนานาชาติปริติ พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาทิตย์ ทองทักษ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาวิศวกรรมคอมพิวเตอร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เปรม สวนสมุทร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาการสอนภาษาไทย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์ ดร. รอบทิศ ไวยสุศรี

อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต

วารสารไทยศึกษา เป็นวารสารวิจัยราย ๖ เดือน มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยเกี่ยวกับไทย - ไทยศึกษา ในลักษณะสหวิทยาการเพื่อสร้างพลวัตและความเป็นเลิศแห่งองค์ความรู้ไทย - ไทยศึกษา และเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางวิชาการด้านไทย - ไทยศึกษา ทุกบทความที่ตีพิมพ์ได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิเนื้อหาและข้อคิดเห็นในบทความความคิดเห็นของผู้เขียนไม่ถือเป็นความรับผิดชอบของคณะบรรณาธิการ

ติดต่อสมัครสมาชิกวารสารหรือส่งบทความวิจัยลงตีพิมพ์ได้ที่ :

สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราชมังคลาภิเษก ชั้น ๔ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ โทร. ๐๒ - ๒๑๘ - ๗๕๙๓ - ๕

ศูนย์ข้อมูลไทยศึกษา โทร. ๐๒ - ๒๑๘ - ๗๕๑๐ โทรสาร ๐๒ - ๒๕๕ - ๕๑๖๐

E - mail : chula.itsjournal@gmail.com

เว็บไซต์ : <http://www.thaistudies.chula.ac.th>

Journal of Thai Studies Vol. 14 No.2 July – Decembetr 2018 ISSN 1686-7459	
Published by : Institute of Thai Studies Chulalongkorn University	
Editors : Prof. Dr. Pranee Kullavanich Prof. Dr. Prakong Nimmanahaeminda Prof. Dr. Piyanart Bunnag Prof. Dr. Siraporn Nathalang Assoc. Prof. Dr. Suchitra Chongstitvatana	Cover designed and Art work : Assoc. Prof. Ritirong Jiwakanon
Profession Advisory Committee : Prof. Dr. Supang Chantavanich Prof. Dr. Sunait Chutinatharanon Assoc. Prof. Dr. Rahuth Rodjanapradied Assoc. Prof. Dr. Saovanit Vingvorn Assoc. Prof. Danai Prechaphoemprasis Assoc. Prof. Ritirong Jiwakanon Assist. Prof. Dr. Chutima Maneewattana Assist. Prof. Dr. Warangkana Srikammerd Assist. Prof. Dr. Sukunya Bumroongsook Assist. Prof. Dr. Dome Kraipakorn Assist. Prof. Naline Sitasuwan Assist. Prof. Akkharaphong Khamkhun Assist. Prof. Dr. Arthit Thongtak Assist. Prof. Dr. Pram Sounsamut Dr. Robtis Waiyasuhri	Journal Administrator : Dr. Ratchaneekorn Ratchatakortrakoon Wassana Khunchana Finance : Chantip Champatipngam Issue Date : Two issues per year issue 1 January – June issue 2 July – December Subscription Rate: Member : 160 Baht a Year Retail : 100 Baht per issue Language Expert : Dr. Frederick B. Goss Publisher : Chulalongkorn University Printing House, Bangkok, Thailand

The Journal of Thai Studies is a biannual publication with the objective of disseminating research regarding Thai-Tai studies. Working within an interdisciplinary environment in order to foster dynamism and excellence in the field of Thai-Tai studies, the Journal of Thai Studies serves as a platform to exchange ideas among Thai-Tai studies scholars. Every article that is printed in the journal is given peer review by expert scholars. The subject matter and opinions expressed in the articles are those of the authors and do not necessarily represent the views or policies of the Institute of Thai Studies.

To subscribe to the Journal of Thai Studies or to request a copy of any of the journals, please contact: Institute of Thai Studies, 9th Floor, Prajadhipok – Rambhai Barni Building, Chulalongkorn University, Phayathai Road, Pathumwan, Bangkok, 10330, 02 - 218- 7493 - 5:

Thai Studies Information Center 02-218-7410; Fax: 02-255-5160

E - mail : chula.its.journal@gmail.com

website : <http://www.thaistudies.chula.ac.th>

สารบัญ

หน้า

- ★ บพบรรณาธิการ
    สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา
- ★ รัชสมัยแห่งการสร้างทุนมนุษย์: พระราชกุศโลบาย ๑
    ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่ง
    พระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรป
    The Reign of Human Capital Accumulation: King Chulalongkorn's
    Policy in Sending His Sons to Study in Europe
    สุภาวงศ์ จันทวานิช
    Supang Chantavanich
- ★ ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง - ดอกไม้บรรณาการ: จากสัญลักษณ์แห่งมิตรภาพ..... ๒๙
    สู่ภาพตัวแทนอำนาจการปกครอง
    The Golden and Silver Flowers - The Tributary Flowers:
    from a Symbol of Friendship to a Representation of Authority
    เกรียงไกร ฮ่อเองเฮ้ง
    Kriangkrai Honghengseng
- ★ การวิเคราะห์คำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชน ... ๖๑
    An Analysis of Buddhist Teachings for Developing the Concept of
    Human Rights
    ภาณุทัต ยอดแก้ว
    Panutat Yodkaew
- ★ วัฒนธรรมเมืองในพื้นที่ชายขอบของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ๘๙
    Urban Culture in the Marginal Area of Bangkok and the Periphery
    ไสวัตรี ณ ถลาง
    Sowatree Nathalang

- ★ การมาเยือนของหญิงชรา: ปฏิบัติการสร้างสรรค์ละครฝรั่งเพื่อผู้ชมไทย..... ๑๒๕

Kan Ma Yuean Khong Ying Cha-ra: Creative Process of Making
Western Plays for Thai Audiences

อาทรี วณิชตระกูล

Arthri Vanichtrakul

- ★ “เมื่อเกิดมาเป็นสตรี จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส”: การนำเสนอ..... ๑๕๑

ตัวละครหญิงเพื่อสอนหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

*“Once one is born a woman, she should be careful to preserve
her purity”*: Representation of Female Characters as Lessons for

Women in *Dalang* by King Rama I

ธานีรัตน์ จัตูหะศรี

Thaneerat Jatuthasri

บทบรรณาธิการ

วารสารไทยศึกษาได้ดำเนินบทบาทต่อเนื่องมาเป็นปีที่ ๑๔ ในการเป็นพื้นที่เผยแพร่องค์ความรู้จากงานวิจัยเกี่ยวกับไท-ไทยศึกษา วารสารฉบับที่สองของปีเสนอบทความวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับไทยศึกษาในหลากหลายมิติ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสยามประเทศที่ต้องพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าเพื่อให้เท่าทันการเข้ามาแผ่อำนาจของชาติตะวันตก บทความเรื่อง **“รัชสมัยแห่งการสร้างทุนมนุษย์: พระราชกุศโลบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรป”** ของศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. สุภาวงศ์ จันทวานิช ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถพัฒนาสยามประเทศให้มีความเจริญในทุกด้าน

บทความเรื่อง **“ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง - ดอกไม้บรรณาการ: จากสัญลักษณ์แห่งมิตรภาพสู่ภาพตัวแทนอำนาจการปกครอง”** ของ อาจารย์ ดร. เกรียงไกร อ่องเองเสียง แสดงให้เห็นความเป็นมาของธรรมเนียมการส่งดอกไม้บรรณาการได้อย่างน่าสนใจ เช่นเดียวกับบทความเรื่อง **“การวิเคราะห์คำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชน”** ของนายภานุทัต ยอดแก้วที่ได้ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงของหลักปรัชญาปฏิบัติกับแนวคิดทางสิทธิมนุษยชนได้อย่างลุ่มลึก

การเติบโตของสังคมเมืองก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งวัฒนธรรมและรูปแบบการใช้ชีวิต ดังปรากฏเด่นชัดในบทความเรื่อง **“วัฒนธรรมเมืองในพื้นที่ชายขอบของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล”** ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โสวัตรี ณ ถลาง ที่นำเสนอการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเมืองบริเวณปริมณฑลรอบเมืองหลวง

วรรณคดีเป็นผลผลิตของกวีผู้เป็นปราชญ์อันเรืองปัญญา วรรณคดีจึงเป็นข้อมูลอันทรงคุณค่าในการศึกษา ดังเช่นบทความเรื่อง **“การมาเยือนของหญิงชรา: ปฏิบัติการสร้างสรรคละครฝรั่งเพื่อผู้ชมไทย”** ของอาจารย์ ดร. อาทรี วนิชตระกูล ที่แสดงขั้นตอนการปรับปรุงบทละครเยอรมันให้เข้ากับบริบทสังคมไทย อีกทั้งยังเป็น

บทละครที่ยังคงสารสำคัญแห่งเรื่องไฉ่ยังครบถ้วน และบทความเรื่อง **“เมื่อเกิดมาเป็นสตรี จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส”** การนำเสนอตัวละครหญิงเพื่อสอนหญิงในเรื่อง **ดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑**” ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธาณิรัตน์ จัตุหะศรี ที่ชี้ให้เห็นคุณค่าของบทพระราชนิพนธ์ดาหลังในฐานะวรรณคดีคำสอนสตรี

วารสารไทยศึกษาขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่กรุณาร่วมกันชี้แนะ และให้ข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ ทำให้ผู้เขียนทุกท่านได้นำมาปรับปรุงจนบทความ มีความสมบูรณ์มากขึ้น รวมทั้งขอขอบพระคุณผู้อ่านทุกท่านที่สนใจติดตามวารสาร มาอย่างต่อเนื่อง หวังว่าจะได้รับความกรุณาจากทุกฝ่ายต่อไปในอนาคต

รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา
ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รัชสมัยแห่งการสร้างทุนมนุษย์: พระราชกุศโลบาย ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรป

สุภาวศ์ จันทวานิช^๑

บทคัดย่อ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการส่งพระราชโอรสจำนวน ๒๐ พระองค์ไปศึกษาต่อในยุโรประหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๘-๒๔๔๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชปณิธาน ที่จะพัฒนาศาสตร์และศิลปวิทยาการให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศทั้งในแง่การปกครอง การขยายสาธารณูปโภค การปฏิรูประบบและสถาบันต่าง ๆ เช่น กฎหมาย การศึกษา การเกษตร ฯลฯ พระราชโอรสได้เสด็จไปศึกษาโดยทุนจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่ชั้นมัธยมที่ประเทศอังกฤษ แล้วทรงศึกษาต่อในสาขาวิชาที่สนพระทัย ได้แก่ กฎหมาย เศรษฐศาสตร์ การทหาร วิศวกรรม การเกษตร ศิลปศาสตร์ และอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ การศึกษา แพทยศาสตร์ และสถาปัตยกรรมในประเทศอังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส และรัสเซีย เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาได้เดินทางกลับมามาประเทศไทย และได้มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูป ในด้านระบอบราชการสมัยใหม่ การทหารสมัยใหม่ การขยายโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศ และการปฏิรูประบบกฎหมาย การเกษตร การคลัง สาธารณสุข และการศึกษา นับเป็นการสร้างทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืนแก่สังคมไทยในเวลาต่อมา

คำสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชโอรส, การศึกษาต่อในยุโรป, การสร้างทุนมนุษย์

---

^๑ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Reign of Human Capital Accumulation: King Chulalongkorn's Policy in Sending His Sons to Study in Europe

Supang Chantavanich¹

Abstract

During the reign of King Chulalongkorn, twenty of his sons were sent to continue their studies in Europe during 1885-1906. The King had a resolution to modernize Siam in many fields, including administration, infrastructure development, as well as reforms in the judicial, education and agricultural sectors. The Siamese princes were sponsored by King Chulalongkorn's own funds to study from public school level to university level. The fields of study covered law, economics, military, engineering, agriculture, liberal arts, political science, education, medical science and architecture in England, Germany, France and Russia. After graduation, all the princes returned to Siam and became significant driving forces in the reform of the nation. Modern bureaucracy, Western army, expansion of infrastructure (roads, railways, canals) and public utilities (water) necessary for development, as well as reforms in law, finance, education, public health and agriculture, were put in place. King Chulalongkorn's investment in human capital accumulation through the international migration of his sons to Europe proved important in modernizing Thailand.

Keywords: King Chulalongkorn, Sons of King Chulalongkorn, International migration in Europe, human capital accumulation

---

¹ Emeritus professor, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University

ความนำ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ พระองค์ท่านได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศ ดังพระราชดำรัสเมื่อทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดินว่า

“การปกครองในบ้านเมืองเราซึ่งเปนไปในปัจจุบันนี้ยังไม่เปนวิธีการที่จะให้การทั้งปวงเปนไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว ครั้นเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองเก่านั้นก็ยังไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เปนทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง”

(พระราชดำรัสแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครอง
แผ่นดิน ๒๔๗๐ หน้า ๑-๒)

‘การแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้เจริญแก่บ้านเมือง’ ตามพระราชดำรัสนี้ คือการพัฒนาสยามประเทศ วิธีการหนึ่งของการพัฒนาคือการสร้างทุนมนุษย์ ได้แก่ บุคลากรที่จะมาช่วยกันดำเนินการ เพื่อให้การพัฒนาดุล่วงไปได้ จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำริให้มีการจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ก็ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนดังกล่าวเพื่อสร้างบุคลากรที่จะมาเป็นตัวจักรกลในการสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง ในขณะเดียวกันก็ทรงเล็งเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องมีการบริหารที่มีความรู้ความสามารถทัดเทียมอารยประเทศ เป็นต้นเหตุของการมีพระราชดำริที่จะส่งพระราชโอรสออกไปศึกษายังต่างประเทศ เพื่อให้พระราชโอรสทรงมีความรู้ ความสามารถ และทักษะความชำนาญ สัมสมอยู่ในพระองค์จากการเสด็จไปศึกษาในต่างประเทศ และทรงนำความรู้และประสบการณ์เหล่านั้นมาช่วยพัฒนาประเทศไทยในเวลาต่อมา การเดินทางไปศึกษาในต่างประเทศเพื่อพำนักราชเป็นเวลานานเป็นเรื่องใหญ่และเป็นเรื่องยากสำหรับคนทั่วไป แม้สำหรับเจ้านายก็ยังเป็นเรื่องใหญ่เช่นกัน เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกเธอจะเสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ต่างประเทศ พระชนนีและเจ้าจอมมารดา

ก็มีความวิตกกังวลและมีการเตรียมการ เพื่อเตรียมความพร้อมให้พระโอรสเป็น
อย่างมาก นอกจากนั้นยังทรงห่วงใยและมีลายพระหัตถ์ไปยังพระโอรส ดังตัวอย่าง
ของสมเด็จพระนางเจ้าสุทุมลามาตรศรี ได้ทรงมีลายพระหัตถ์ไปยังพระราชโอรส คือ
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ซึ่งเวลานั้นเสด็จไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษความว่า

“ไอวาทของแม่ฉบับนี้แม่ขอบอกแก่พ่อผู้เป็นลูกที่รัก และที่ห่วง
ความสุขของแม่ให้ทราบว่ ... ในเวลาซึ่งพ่อไปเล่าเรียนในประเทศ
ยุโรปนี้ พ่อจงรู้เถิดว่า ข้าวความงามความดีของพ่อนี้ ... จะเป็น
เครื่องดับทุกข์ของแม่ และอย่าประพฤติชั่วนอกคำสั่งสอนของแม่
จงตั้งหน้าเล่าเรียนให้ได้รับความรู้โดยเร็ว จะได้กลับมาหาแม่
โดยไม่นานปี”

(พระราชประวัติส่วนพระองค์ฯ, ๒๔๗๐)

การดำรงชีวิตในต่างแดน แม้จะเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงเจ้าแผ่นดินย่อมมี
ความลำบากอยู่บ้างเพราะเป็นต่างถิ่น ค่าใช้จ่ายสูงและไม่มีผู้คอยดูแลช่วยเหลือเหมือน
อยู่ในประเทศไทย ข้าราชการผู้ใหญ่ที่พระพุทธเจ้าหลวงทรงมอบหมายให้เป็นผู้ดูแล
นักเรียนไทยในยุโรป ได้แก่ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (เปีย มาลากุล) และเจ้าพระยายมราช
(ปั้น สุขุม) จึงมีความสำคัญมากในการที่จะติดต่อเพื่อหาสถานที่เรียนที่เหมาะสมและ
ดีพอให้แก่เจ้านาย ดูแลชีวิตความเป็นอยู่ให้ได้รับความสะดวกและติดตามผล
การเรียน เพื่อให้สำเร็จการศึกษาตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

การเสด็จไปทรงศึกษาต่อต่างประเทศของพระราชโอรสนี้ถือเป็นการย้ายถิ่น
เพื่อไปศึกษาต่อในต่างแดน (education migration) เป็นลักษณะหนึ่งของการย้ายถิ่น
ที่มีอยู่โดยทั่วไป เช่น ย้ายถิ่นเพื่อการรักษาพยาบาล ย้ายถิ่นเพื่อการทำงาน การย้ายถิ่น
เพื่อการทำงานและเพื่อการศึกษามีมาแต่ครั้งโบราณ ดังปรากฏว่ามีสำนักที่มีผู้ต้องการ
ไปศึกษาหาความรู้ เช่น สำนักตักศิลาในประเทศอินเดีย มหาวิทยาลัยเก่าแก่ในยุโรป
เช่น มหาวิทยาลัยโบโลญญาในอิตาลี มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดและเคมบริดจ์ในอังกฤษ
เป็นประหนึ่งสำนักตักศิลาสำหรับนักเรียนต่างชาติที่ออกเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ
ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

แนวทางการใช้ชีวิตขณะศึกษาต่ออยู่ในต่างประเทศย่อมจะต้องมีความพร้อมทางด้านภาษา การรู้จักวิถีใช้ชีวิตในต่างแดน และความขยันขันแข็ง พระราชโอรสทุกพระองค์ได้ทรงเรียนภาษาอังกฤษก่อนที่จะเสด็จไปศึกษาต่อในยุโรป ทั้งในระดับมัธยมและระดับอุดมศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระราชโอรสไปยุโรปตั้งแต่มิพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษาขึ้นไป โดยมีผู้ดูแลนักเรียนคอยเป็นที่เลี้ยงและยังมีพระญาติผู้ใหญ่ คือ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ (พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ) ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องยาเธอที่เสด็จไปทรงศึกษาวิชากฎหมายที่อังกฤษก่อนหน้านี้เป็นผู้อภิบาลอยู่ด้วย

พระราชกุศโลบายในการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อต่างประเทศ

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ การเดินทางไปศึกษาต่อต่างประเทศมักเป็นการไปศึกษาในระดับอุดมศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนกลับมาทำงานในประเทศเดิมตามทักษะและความรู้ที่ได้มา ประเทศที่มีผู้ไปศึกษาต่อมากในอดีต คือ ประเทศอังกฤษ เยอรมนี และฝรั่งเศส บัจฉยที่ผลักดันให้นักศึกษาต้องออกไปศึกษาระดับอุดมศึกษา คือ การที่ไม่มีการศึกษาในระดับนี้ในประเทศของตน หรือการศึกษาที่มีอยู่ในต่างประเทศมีมาตรฐานและคุณภาพดีกว่าที่มีในประเทศ ส่วนใหญ่ผู้ไปศึกษาต่อจะไปจากประเทศกำลังพัฒนาจะไปที่ประเทศใดขึ้นอยู่กับนโยบายของประเทศปลายทางที่เป็นผู้รับ ประเทศที่เป็นเจ้าอาณานิคมมักรับนักศึกษาที่ไปจากอาณานิคมของตน (Portes, p. ๒๔-๒๗) สำหรับประเทศไทยซึ่งไม่เคยเป็นอาณานิคม ผู้เรียนย่อมสามารถที่จะเลือกเดินทางไปประเทศที่มีความสนใจและมีความเชี่ยวชาญในสาขาที่ต้องการโดยเสรี เช่นเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศในเอเชีย การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อในยุโรปและสหรัฐอเมริกาในเวลาต่อมาเป็นหนทางหนึ่งของการสร้างทรัพยากรมนุษย์เพื่อกลับมาช่วยพัฒนาประเทศในช่วงเวลาที่มีความต้องการกำลังคนเพื่อการพัฒนาประเทศอย่างเข้มข้น เป็นการสร้างคนเพื่อการพัฒนาระยะยาว บุคคลเหล่านี้ได้กลับมาเป็นชนชั้นนำในสังคมของตนและได้มีบทบาทเป็นอย่างมากในการนำพาประเทศสู่ความเป็นอารยะ พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นฟันเฟืองสำคัญที่ได้ขับเคลื่อนสยามประเทศไปสู่ความเป็นอารยะหลังจากเสด็จกลับจากการศึกษาในยุโรป

ปัญหาที่มักเกิดกับผู้ไปศึกษาต่อในต่างประเทศได้แก่เรื่องของการปรับตัว ทั้งทางวัฒนธรรม จิตใจ และวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องภาษาในเบื้องต้น บางครั้งมีนักศึกษาจำนวนหนึ่งที่ไม่เดินทางกลับประเทศบ้านเกิดทำให้เกิดสภาวะสมองไหล นอกจากนั้นก็มีนักศึกษาส่วนหนึ่งที่มีครอบครัวและตั้งรกรากอยู่ในประเทศที่ตนไปศึกษา ต่อ ปัญหาเหล่านี้ได้ถูกสังเกตเห็นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้ว่าทรงแต่งตั้งให้มีผู้ดูแลนักเรียน คือ เจ้าพระยาযায়มราช (บัน สุขุม) เป็นผู้ดูแล พระราชโอรสขณะศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษอย่างใกล้ชิด

เรื่องค่าใช้จ่ายขณะที่ศึกษาต่อต่างประเทศเป็นเรื่องใหญ่ เพราะต้องใช้เงิน จำนวนมากเป็นค่าเล่าเรียน ในบางประเทศนักเรียนต่างชาติต้องจ่ายค่าเรียนแพงกว่า หรือเท่ากับนักเรียนในท้องถิ่น นักเรียนส่วนใหญ่จึงมักถูกสอนให้ประหยัดและใช้จ่าย เท่าที่จำเป็น ในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานพระราชโอรสจะพบว่าทรงกำชับให้ พระราชโอรสใช้จ่ายเงินโดยประหยัด ทรงแจ้งให้รู้ว่าเงินที่นำมาเป็นค่าใช้จ่ายนั้นเป็น เงินพระคลังข้างที่ คือ เป็นเงินของพระองค์เอง ซึ่งได้จัดให้พระราชโอรสแต่ละพระองค์ องค์กรละประมาณ ๑ ล้านบาท โดยให้ผู้ดูแลนักเรียนเป็นคนดูแลควบคุมการใช้จ่าย

ในการเตรียมการเพื่อให้พระราชโอรสได้เสด็จไปศึกษาต่อในยุโรปพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราโชวาทในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ในหลาย ด้าน ทั้งในด้านค่าใช้จ่าย วิชาที่จะเรียน การเตรียมตัว และความประพฤติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“เงินค่าที่จะใช้สอยในการเล่าเรียนกินอยู่แห่งหนึ่งทั้งปวงนั้น จะ ใช้เงินพระคลังข้างที่คือเงินที่เป็นส่วนสิทธิขาดแต่ตัวพ่อเอง ไม่ใช่ เงินที่สำหรับจ่ายราชการแผ่นดิน เงินรายได้นี้ฝากไว้ที่แบงก์ ซึ่งจะ ได้มีคำสั่งให้ราชทูตจ่ายเป็นเงินสำหรับเรียนวิชา.... การซึ่งใช้เงิน พระคลังข้างที่ ไม่ใช่เงินแผ่นดินอย่างเช่นเคยจ่ายให้เจ้านายและ บุตรข้าราชการไปเล่าเรียนแต่ก่อนนั้น เพราะเห็นว่ามิถูกมากด้วยกัน การซึ่งให้มีโอกาสและให้ทุนทรัพย์ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชานี้ เป็น หลักทรัพย์มรดกอันประเสริฐดีกว่าทรัพย์สินเงินทองอื่น ๆ ด้วย เป็นของติดตัวอยู่ได้ไม่มีอันตรายที่จะเสื่อมสูญ ลูกคนใดที่มีสติ

ปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดีหรือไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี ก็จะต้อง
ส่งไปเรียนวิชาทุกคนตลอดโอกาสที่จะเป็นไปได้ เหมือนหนึ่งได้แบ่ง
ทรัพย์มรดกให้แก่ลูกเสมอแก่กันทุกคน..... เงินทองที่จะใช้สอยในค่ากิน
อยู่แห่งหนึ่งหรือใช้สอยเบ็ดเสร็จทั้งปวง จงขมิ้นแถมใช้แต่เพียงพอที่
อนุญาตให้ใช้ อย่าทำใจโตมือโตสรวุ่ยสุร่าย โดยถือตัวว่าเป็นเจ้านาย
มังมีมากหรือว่าพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินมีเงินทองถมไป ขอบอกเสียให้รู้
แต่ต้นมือว่าถ้าผู้ใดเป็นหนี้มาจะไม่ยอมใช้หนี้ให้เลย”

(พระบรมราชาโฆวาท, น. ๓๙-๔๓)

ในเรื่องของวิชาที่จะเลือกเรียนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ได้ทรงให้พระราชโอรสแก่พระราชโอรส ว่า “ต้องเรียนภาษาและหนังสือในสามภาษา
คืออังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ให้ได้แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่ว จนถึงแต่งหนังสือได้สอง
ภาษาเป็นอย่างน้อย เป็นวิชาหนังสืออย่างหนึ่ง กับวิชาเลขให้เรียนรู้คิดใช้ได้ในการ
ต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง” (พระบรมราชาโฆวาท, น. ๔๖-๔๗)

ในแง่ของการเลือกเรียนสาขาต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยนั้นทรงมีพระราชดำริ
ที่จะพิจารณาจากผลการเรียนในระดับต้นและความสามารถของพระราชโอรส

“วิชาอื่น ๆ ที่จะเรียนต่อไปให้เป็นวิชาชำนาญพิเศษในกิจการ
ข้างวิชานั้น จะตัดสินเป็นแน่นอนว่าให้เรียนสิ่งใดในเวลานี้ก็ยังไม่
ควร จะต้องไว้เป็นคำสั่งต่อภายหลัง เมื่อรู้วิชาขั้นต้นพอสมควร
แล้ว”

(พระบรมราชาโฆวาท, น. ๔๔)

และยังทรงเน้นการเรียนภาษาไทยควบคู่ไปกับภาษาต่างประเทศตั้งความว่า

“จะทั้งภาษาของตัวให้สืมถ้อยคำที่จะพูดให้สมควรเสีย หรือ
จะสืมวิธีเขียนหนังสือไทยที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย...ถ้า
ไม่รู้เขียนอ่านแปลลงเป็นภาษาไทยได้ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้า
อย่างนั้นหาจ้างแต่ฝรั่งมาใช้เท่าไรก็ได้... เพราะฉะนั้นในเวลาทีออก

ไปเรียนวิชาอยู่ ขอบังคับว่าให้เขียนหนังสือถึงพ่อทุกคนอย่างน้อย
เดือนละฉบับ เมื่อเวลาเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็เขียนมาเป็น
หนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษาใดได้ให้
เขียนภาษาอื่นนั้นมาฉบับหนึ่ง ให้เขียนคำแปลเป็นหนังสือไทยอีก
ฉบับหนึ่ง ติดกันมาอย่าให้ขาด”

(พระบรมราโชวาท, น. ๔๘)

ในส่วนของการดูแลพระราชโอรสขณะทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กำหนดให้กรมหมื่นเทววงศ์โรปกการซึ่ง
มีศักดิ์เป็นพระปิตุลาของพระราชโอรสเป็นผู้ดูแลการเล่าเรียน และให้ราชทูตที่ประจำ
อยู่ในประเทศที่ทรงศึกษานั้นเป็นผู้ดูแลด้วยทั้งรายละเอียดดังนี้

“จงรู้ว่าการเล่าเรียนของลูกทั้งปวงนั้นอาของเจ้า กรมหมื่น
เทววงศ์โรปกการได้รับปฏิญาณต่อพ่อว่า จะตั้งใจอุทิศตนเป็น
ธุระในการเล่าเรียนของลูกทั้งปวง ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า พ่อ
ได้มีความวางใจมอบธุระสิทธิ์ขาดแก่กรมหมื่นเทววงศ์โรปกการ
เป็นธุระทุกสิ่งทุกอย่าง”

(พระบรมราโชวาท, น. ๔๙)

นอกจากนั้นทรงสั่งเสียในเรื่องความประพฤติว่า

“เมื่ออยู่โรงเรียนแห่งใด จงประพฤติการให้เรียบร้อยตามแบบ
อย่างซึ่งเขาตั้งลงไว้ อย่าเกะกะวุ่นวาย....จงอุตส่าห์พากเพียรเรียน
วิชาให้รู้มาได้ช่วยกำลังพ่อ เป็นที่ชื่นชมยินดีสมกับที่มีความรัก
นั้นเกิด”

(พระบรมราโชวาท, น. ๔๙-๕๐)

การเสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ยุโรป

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ เราได้มีโอกาสพบภาพที่ทรงฉายร่วมกับพระราชโอรส ๑๑ พระองค์ที่ทรงศึกษาอยู่ใน อังกฤษและยุโรปและเสด็จมารับเสด็จที่ประเทศอังกฤษ ภาพดังกล่าวถ่ายที่ Taplow Court, Maidenhead ประเทศอังกฤษโดยช่างภาพชาวอังกฤษชื่อ นาย C. Vandyk เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๔๔๐ (ร.ศ. ๑๑๖) รายพระนามและพระราชโอรสในพระรูป (เรียง ลำดับจากขวาไปซ้าย) ประกอบด้วย

- ๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒) พระองค์เจ้าจิรประวัติ (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ๓) พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร (กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน) ๔) พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ (กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) ๕) พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ (กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์) ๖) สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ๗) สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ (กรมพระนครสวรรค์วรพินิต) ๘) พระองค์เจ้าวชิราวุธ (กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร) ๙) สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ (กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ)

- ๑๐) สมเด็จพระเจ้าฟ้าสมมติวงศัรโทย (กรมขุนศรีธรรมราชดำรงฤทธิ์)
- ๑๑) พระองค์เจ้าดิถลกนพรัฐ (กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี) และ
- ๑๒) สมเด็จพระเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร (กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์)

(เอนก นาวิกมูล, ๒๕๓๒)

ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโอรสที่เสด็จไปศึกษาต่อในทวีปยุโรป รวมทั้งสิ้น ๒๐ พระองค์ มีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ รายพระนามพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ศึกษาต่อในยุโรป

ลำดับ	พระนาม	ปีประสูติ/ สิ้นพระชนม์	ประเทศที่ไป (ระยะเวลา)	สถาบันอุดมศึกษา	สาขาที่จบ	จำนวนปีใน ต่างประเทศ โดยประมาณ	การกลับมารับราชการ
พระโอรสรุ่นแรก							
๑	พระองค์เจ้ากิติยกากรวลักษณ์	๒๔๑๓/๒๔๗๕	อังกฤษ (๒๔๒๘-๒๔๓๘)	ออกซฟอร์ด เอดินเบิร์ก	ภาษาตะวันออก เศรษฐศาสตร์	๑๐	อธิบดีกรมศึกษาธิการ, เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์, จัดตั้งคลังออมสิน สหกรณ์, ระเบียบศุลกากรและสรรพากร
๒	พระองค์เจ้าพีรพัฒนศักดิ์	๒๔๒๐/๒๔๖๓	อังกฤษ (๒๔๒๘-๒๔๓๙)	ออกซฟอร์ด	กฎหมาย	๑๑	เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ตั้งโรงเรียนกฎหมายเสนาบดีกระทรวงเกษตร, ปรับปรุงกิจการกรมทะเบียนที่ดิน
๓	พระองค์เจ้าประวิตรวิฑูโนดม	๒๔๑๘/๒๔๖๒	อังกฤษ, ฝรั่งเศส (๒๔๒๘-๒๔๔๐)	-	อักษรศาสตร์	๑๒	สำนักราชเลขานุการ, องคมนตรี
๔	พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช	๒๔๑๙/๒๔๕๖	อังกฤษ, เดนมาร์ก, เยอรมัน (๒๔๒๘-๒๔๔๐)	โรงเรียนทหาร เดนมาร์ก	การทหาร	๑๒	จอมพลกองทัพบก, เสนาบดีกระทรวงกลาโหม จัดตั้งกองบินทหารบก, ผู้บัญชาการ กรมยุทธนาธิการ, ปลัดกองทัพบก, เสนาธิการทหารบก

ตารางที่ ๑ รายงานพระราโชรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ศึกษาต่อในยุโรป (ต่อ)

ลำดับ	พระนาม	ปีประสูติ/ สิ้นพระชนม์	ประเทศที่ไป (ระยะเวลา)	สถาบันอุดมศึกษา	สาขาที่จบ	จำนวนปีใน ต่างประเทศ โดยประมาณ	การกลับมาบริการ
๕	พระโอรสในกลาง พระองค์เจ้าอภินทรพงศ์วรวงศ์ฯ	๒๔๒๓/๒๔๖๖	อังกฤษ (๒๔๓๖-๒๔๔๓)	โรงเรียนนายเรือ	ทหารเรือ	๗	เสนาธิการทหารเรือ, เพิ่มเติมวิชาดาราศาสตร์ อุทกศาสตร์ในโรงเรียนนายเรือ
๖	สมเด็จพระเจ้าฟ้าเทพาวชิราวุธ	๒๔๒๓/๒๔๖๘	อังกฤษ (๒๔๓๖-๒๔๔๖)	โรงเรียนเซนต์เฮิสต์ ออกซฟอร์ด	ทหารบก, ประวัติศาสตร์ กฎหมาย	๑๐	เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๖ เริ่มสร้าง โรงเรียนมหาดเล็กหลวง, โรงเรียนราชมหาวิทยาลัย, สถาบันจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, โรงพยาบาล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และศิริพยาบาล ตราพระราชบัญญัติคลังออมสิน, บริษัทปูนซีเมนต์ไทย, ตั๋งกรมรถไฟหลวง
๗	สมเด็จพระเจ้าฟ้าปรีดิตรสุนทรพินธุ	๒๔๒๔/๒๔๘๗	อังกฤษ (๒๔๓๗-๒๔๓๙) เยอรมัน (๒๔๓๙-๒๔๔๔)	โรงเรียนนายร้อย วิทยาลัยเสนาธิการ	การทหาร	๓ ๖	เสนาธิการทหารบก, ผู้บัญชาการทหารเรือ, เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ, เสนาบดีกระทรวงกลาโหม, เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, อุปนายกสภาศาส สสาม, วิชาการดนตรีประสานเสียง และการประพันธ์เพลง

ตารางที่ ๑ รายงานพระรายชื่อของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ศึกษาต่อในยุโรป (ต่อ)

ลำดับ	พระนาม	ปีประสูติ/ สิ้นพระชนม์	ประเทศที่ไป (ระยะเวลา)	สถาบันอุดมศึกษา	สาขาที่จบ	จำนวนปีใน ต่างประเทศ โดยประมาณ	การกลับมารับราชการ
พระโอรสในกลาง	๘ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร	๒๔๒๕/๒๔๓๙	อังกฤษ (๒๔๓๔-๒๔๔๐) เยอรมัน (๒๔๔๔-๒๔๔๗) ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์	เคมบริดจ์ วูลลิช	วิศวกรรมทหาร วิศวกรรมรถไฟ และการจัดการ ทหารช่าง การทำท่อน้ำและ ขุดคลอง	๗ ๕	ทหารช่างกรมยุทธนาธิการทหารบก, จเรทหารช่าง ผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง, เสนาบดี กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม
๙	พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์	๒๔๒๕/๒๔๕๒	อังกฤษ (๒๔๓๘-๒๔๔๖)	-	เกษตรศาสตร์	๘	ผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง กระทรวงศึกษาธิการ
๑๐	สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ ภูวนารถ	๒๔๒๔/๒๔๖๓	อังกฤษ (๒๔๓๙-๒๔๔๐) รัสเซีย (๒๔๔๑-๒๔๔๖)	Imperial College โรงเรียนนายร้อย มหาดเล็ก	ศิลปศาสตร์ การทหาร	๒ ๖	ตั้งโรงเรียนเสนาธิการทหาร วังรากฐาน การนิคมของประเทศไทย, ผู้ช่วยผู้บัญชาการ กรมยุทธนาธิการ, เสนาธิการทหารบก, เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก, ผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบก

ตารางที่ ๑ รายพระนามพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ศึกษาต่อในยุโรป (ต่อ)

ลำดับ	พระนาม	ปีประสูติ/ สิ้นพระชนม์	ประเทศที่ไป (ระยะเวลา)	สถานอุดมศึกษา	สาขาที่จบ	จำนวนปีใน ต่างประเทศ โดยประมาณ	การกลับมารับราชการ
พระโอรสรุ่นกลาง							
๑๑	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา	๒๔๒๖/๒๔๔๒	อังกฤษ (๒๔๔๐-๒๔๔๒)	-	-	๒	สิ้นพระชนม์เมื่ออายุ ๑๗ ปี
๑๒	สมเด็จพระเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร	๒๔๒๕/๒๔๓๕	อังกฤษ (๒๔๔๐-๒๔๔๕)	เคมบริดจ์	รัฐศาสตร์ (การปกครองและ ประวัติศาสตร์)	๕	ผู้ช่วยปลัดทูตแดง กระทรวงมหาดไทย, สมุหเทศาภิบาลและอุปราชมณฑลภาคใต้, เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
๑๓	พระองค์เจ้าวชิรไชยเฉลิมลาภ	๒๔๒๖/๒๔๔๐	อังกฤษ (๒๔๔๐-๒๔๔๔)	โรงเรียนทหาร	ทหารเรือ	๘	เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ, เสนาบดีกระทรวงกลาโหม
๑๔	พระองค์เจ้าดิถีลาภพวดี	๒๔๒๗/๒๔๕๗	อังกฤษ และ เยอรมัน (๒๔๔๐-๒๔๕๐)	มิวนิก ทูบิงเงิน	เศรษฐศาสตร์ การเมือง เศรษฐศาสตร์ การเกษตร	๑๐	ปลัดกรมพิเศษแผนกยี่ การต่างประเทศ, ปลัดสำรวจ กรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ, เจ้ากรมเลขานุการ กระทรวงมหาดไทย, ผู้ช่วยปลัดทูตแดง กระทรวงมหาดไทย

ตารางที่ ๑ รายงานพระรายชื่อของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ศึกษาต่อในยุโรป (ต่อ)

ลำดับ	พระนาม	ปีประสูติ/ สิ้นพระชนม์	ประเทศที่ไป (ระยะเวลา)	สถานอุดมศึกษา	สาขาที่จบ	จำนวนปีใน ต่างประเทศ โดยประมาณ	การกลับมารับราชการ
๑๕	พระโอรสในกลาง พระองค์เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช	๒๔๒๓/๒๔๖๒	อังกฤษ (๒๔๔๐-๒๔๕๓)	เคมบริดจ์		๑๖	อธิบดีโรงงาน การทอผ้าไหม ผู้ตรวจการกรมศิลปากร
๑๖	พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์	๒๔๒๔/๒๔๔๕	อังกฤษ และ เยอรมัน (๒๔๔๒-๒๔๕๓)	ไอบีเรีย ไฮเดลเบิร์ก	การศึกษา การแพทย์	๑๕	ปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งโรงเรียนราชแพทยาลัย, จัดตั้งทุนพยาบาล ศิริราชพยาบาล
๑๗	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา	๒๔๓๒/๒๔๖๗	อังกฤษ (๒๔๕๑-๒๔๕๓)		การทหาร สถาปัตยกรรม	๒	นายร้อยทหารบกไทย กองทัพอากาศ

ตารางที่ ๑ รายงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ศึกษาต่อในยุโรป (ต่อ)

ลำดับ	พระนาม	ปีประสูติ/ สิ้นพระชนม์	ประเทศที่ไป (ระยะเวลา)	สถาบันอุดมศึกษา	สาขาที่จบ	จำนวนปีใน ต่างประเทศ โดยประมาณ	การกลับมารับราชการ
๑๘	พระโอรสสรุณเล็ก สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเธอสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ	๒๔๓๕/๒๔๓๖	อังกฤษ และ เยอรมัน (๒๔๔๘-๒๔๕๓)	ไฮเดลเบิร์ก	โรงเรียนเรือ วิทยาทหารเรือ	๑๐	รับราชการกองทัพอากาศ, อาจารย์โรงเรียน นายเรือ, แพทย์ศิริราช, อาจารย์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ประสานรับความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเลอร์เพื่อการจัดการศึกษาวิชาแพทย์
			อเมริกา (๒๔๖๐-๒๔๖๑)	ฮาร์วาร์ด	วิทยาทหารบก การแพทย์และ สาธารณสุข		
๑๙	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเธอสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ	๒๔๓๕/๒๔๖๖	อังกฤษ (๒๔๔๘-๒๔๖๑)	เคมบริดจ์	อักษรศาสตร์และ ดนตรี	๑๓	อาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง
๒๐	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเธอสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ	๒๔๓๖/๒๔๔๕	อังกฤษ (๒๔๔๕-๒๔๕๓)	โรงเรียนนายร้อย ทหาร	การทหาร	๘	พระมหากษัตริย์รัชการที่ ๗ ผู้บังคับกองร้อยนายทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์
			ฝรั่งเศส (๒๔๖๓-๒๔๖๔)	โรงเรียนเสนาธิการ ทหารฝรั่งเศส		๒	ผู้บังคับกองโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม, ตราพระราชบัญญัติคุ้มครองสวัสดิการและ พระราชบัญญัติเทศบาล, ตั้งราชบัณฑิตสภา, ตั้งหอพระสมุด, ทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศส และเยอรมัน

จากตารางที่ ๑ มีพระราชโอรสสามรุ่นที่เสด็จไปศึกษาที่ยุโรปตั้งรายละเอียดต่อไป

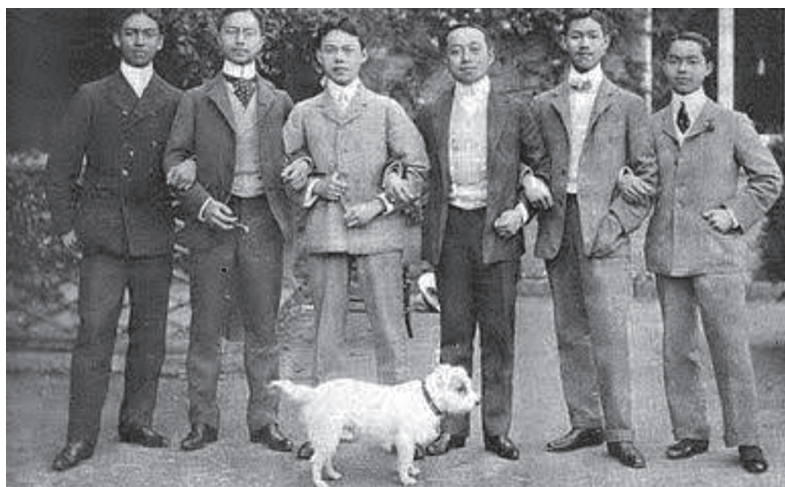
พระราชโอรสรุ่นโต ที่ทรงไปศึกษาต่อในทวีปยุโรปพร้อมกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ มี ๔ พระองค์ ประกอบด้วย

(๑) พระองค์เจ้ากิตติยารวรลักษณ์ เสด็จไปทรงศึกษาสาขาบูรพคดีศึกษา (Oriental Studies) ที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ สาขาวิชาภาษาบาลี และสันสกฤต และทรงศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเอ丁堡 สกอตแลนด์ หลังจากนั้น รวมเวลาอยู่ในต่างประเทศประมาณ ๑๐ ปี

(๒) พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงศึกษาภาษาละติน อังกฤษ และฝรั่งเศส และทรงศึกษาวิชากฎหมายต่อที่วิทยาลัยโครสต์เชิช มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ทรงสามารถสอบไล่ได้ตามหลักสูตรชั้นปริญญาเกียรตินิยม รวมเวลาที่ทรงศึกษาอยู่ในอังกฤษ ๑๑ ปี

(๓) พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม ทรงศึกษาด้านอักษรศาสตร์ที่ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส รวมเวลาที่ทรงศึกษาประมาณ ๑๒ ปี

(๔) พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ทรงเดินทางไปศึกษาที่อังกฤษแล้วเสด็จไปศึกษาวิชาทหารที่ประเทศเดนมาร์ก รวมเวลาทั้งสิ้น ๑๒ ปี

รัชสมัยแห่งการสร้างทุนมนุษย์: พระราชกุศโลบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๗
ในการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรป

พระราชโอรสรุ่นกลาง เสด็จไปศึกษาในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๕๑ โดยทยอยไปเป็นรุ่น ๆ มี ๑๓ พระองค์ ประกอบด้วย

(๕) พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ เสด็จไปศึกษาที่โรงเรียนนายเรือประเทศอังกฤษ รวมเวลาที่ทรงศึกษา ๗ ปี

(๖) เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จไปประเทศอังกฤษ ทรงศึกษาระดับมัธยมที่โรงเรียนมัธยมอีตัน หลังจากนั้นเสด็จไปศึกษาการทหารบกที่ โรงเรียนทหาร Sandhurst และศึกษาประวัติศาสตร์และกฎหมายที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด รวมเวลาทรงศึกษา ๑๐ ปี

(๗) เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ เสด็จไปศึกษาต่อที่อังกฤษทางด้านการทหารเช่นกันและหลังจากนั้นได้เสด็จต่อไปศึกษาที่ประเทศเยอรมันรวมระยะเวลาที่ศึกษาต่างประเทศ รวมเวลาทรงศึกษาในอังกฤษ ๓ ปี และในเยอรมัน ๖ ปี

(๘) พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร เสด็จไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษตั้งแต่ระดับมัธยมที่โรงเรียนฮาร์โรว์ หลังจากนั้นได้เข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์และโรงเรียน Chattam และ Woollich ในสาขาวิศวกรรมการทหาร หลังจากนั้นเสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศเยอรมันเพื่อศึกษาเรื่องวิศวกรรมรถไฟและการจัดการ รวมเวลาที่ประทับอยู่ในอังกฤษ ๗ ปี และที่เยอรมัน ๔ ปี นอกจากนั้นยังเสด็จไปศึกษาเรื่องการทำทอขนกันน้ำและการขุดคลองที่เนเธอร์แลนด์และฝรั่งเศสอีกด้วย

(๙) พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษในสาขา
เศรษฐศาสตร์การเกษตร รวมเวลา ๘ ปี

(๑๐) เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ เสด็จไปประเทศอังกฤษ ทรงศึกษาในสาขา
ศิลปศาสตร์ Imperial College หลังจากนั้นได้เสด็จต่อไปศึกษาที่ประเทศรัสเซียทาง
ด้านการทหาร รวมระยะเวลาประมาณ ๘ ปี

(๑๑) สมเด็จพระเจ้าฟ้าสมมติวงศัวัชรโรทัย เสด็จไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ประทับ
อยู่ได้ ๒ ปีก็ทรงพระประชวรต้องเสด็จกลับประเทศไทยและสิ้นพระชนม์เมื่อมี
พระชนมายุได้เพียง ๑๗ พรรษา

(๑๒) เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร เสด็จไปประเทศอังกฤษศึกษาที่โรงเรียนมัธยม
ฮาร์โรว์และมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ในสาขารัฐศาสตร์ด้านการปกครองและ
ประวัติศาสตร์รวมเวลาที่อยู่ในประเทศอังกฤษประมาณ ๘ ปี

(๑๓) พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ เสด็จไปประเทศอังกฤษทรงศึกษาวิชา
การทหารเรือเป็นเวลา ๘ ปี

(๑๔) พระองค์เจ้าดิถลกนพรัฐ เสด็จไปประเทศอังกฤษ หลังจากนั้นเสด็จต่อไป
ศึกษาที่มหาวิทยาลัย Tubingen ประเทศเยอรมนี ในสาขาเศรษฐศาสตร์การเกษตร
รวมเวลา ๑๐ ปี

(๑๕) พระองค์เจ้าสุริยงประยุรพันธุ์ เสด็จไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัย
เคมบริดจ์ที่ประเทศอังกฤษรวมเวลา ๑๖ ปี

(๑๖) พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ
และหลังจากนั้นเสด็จต่อไปศึกษาที่ประเทศเยอรมนีที่เมืองฮัลเบิร์ตตัด และมหาวิทยาลัย
ไฮเดลเบิร์กในสาขากฎหมาย การศึกษาและการแพทย์ รวมเวลา ๑๕ ปี

(๑๗) เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษในด้าน
การทหาร รวมเวลา ๒ ปี

พระราชโอรสรุ่นเล็ก ที่เสด็จไปศึกษาต่อในช่วงปี ๒๔๓๕-๒๔๓๖ มี ๓ พระองค์ ประกอบด้วย

(๑๘) เจ้าฟ้ามหิดลอดุยเดชวิกรม เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษในระดับมัธยมที่โรงเรียนฮาร์โรว์ หลังจากนั้นเสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศเยอรมันในสาขาวิชาทหารเรือเยอรมันวิชาทหารบกที่พอร์ตตาม เบร์ลิน ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ หลังจากกลับมาทรงงานที่ประเทศไทยได้เสด็จไปยังประเทศสหรัฐอเมริกาและศึกษาการแพทย์ที่มหาวิทยาลัย Harvard รวมเวลาที่ศึกษาต่อต่างประเทศ ๑๐ ปี

(๑๙) เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ ที่แมคลีนา คอลเลจ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ทางด้านอักษรศาสตร์และการดนตรี รวมเวลาที่ศึกษาต่อ ๑๓ ปี

(๒๐) เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษตั้งแต่ระดับมัธยมที่โรงเรียนอีตัน หลังจากนั้นเสด็จไปศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยทหารที่เมืองวูลลิชประเทศอังกฤษ รวมระยะเวลาที่ศึกษาอยู่ในอังกฤษ ๑๐ ปี

ผลของการไปศึกษาที่ยุโรปต่อการพัฒนาสยามประเทศ

การเสด็จกลับมารับราชการของพระราชโอรสและบทบาทในการพัฒนาศยามประเทศมีหลายด้านดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) การปฏิรูประบราชการ

จากพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงมีพระราชดำรัสไว้ว่า “มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง และการที่จะจัดนั้นต้องอาศัยกำลังสติปัญญาและความซื่อตรงความจงรักภักดีของท่านทั้งปวง” (พระราชดำรัสแด่หลวงพระบรมราชาธิบายฯ, น. ๓๐) จึงได้ทรงมอบพระราชภาระให้แก่พระเจ้าลูกเธอที่เสด็จกลับจากศึกษาต่อในยุโรป ให้ทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปประเทศ พระเจ้าลูกเธอที่เสด็จกลับจากศึกษาต่อที่ยุโรปและได้มาปฏิบัติหน้าที่ ที่ช่วยทำให้เกิดการปฏิรูประบราชการ ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ และในเวลาต่อมาประกอบด้วย พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์

ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมและเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดมทรงดำรงตำแหน่งสำนักกราชเลขาธิการและสำนักองคมนตรี พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดชทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย พระองค์เจ้าสุริยงประยุรพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ทรงดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษา ทุกพระองค์ได้มีส่วนผลักดันในการปฏิรูประบบราชการของไทยให้เป็นแบบยุโรป มีความทันสมัยมากขึ้น

พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์เสด็จกลับมาทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมศึกษาธิการ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติและเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ในเวลาต่อมา นอกจากนั้นยังทรงมีบทบาทในการจัดตั้งคลังออมสินสหกรณ์ จัดทำระเบียบศุลกากรและระเบียบสรรพากรให้แก่ประเทศไทย

พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงปรับปรุงกิจการกรมทะเบียนที่ดินเพราะเริ่มมีการออกโฉนดที่ดินเป็นครั้งแรกในรัชสมัยนี้

พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากรทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

(๒) การปรับปรุงการทหาร

พระเจ้าลูกเธอหลายพระองค์ ทรงศึกษาในสาขาเกี่ยวกับด้านการทหารโดยตรงและได้เสด็จกลับมาเพื่อปรับปรุงการทหารของสยามในขณะนั้น ดังปรากฏว่าพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ซึ่งเป็นจอมพลในกองทัพบกได้ทรงเริ่มสร้างกองทัพบกประจำการและจัดตั้งกองบินทหารบก ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ปลัดกองทัพบก เสนาธิการกองทัพบก และจอมพลกองทัพบกในที่สุด พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ซึ่งเป็นเสนาธิการทหารเรือ

ทรงเพิ่มเติมวิชาดาราศาสตร์และวิชาอุทกศาสตร์ในโรงเรียนนายเรือ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถได้ทรงเข้ารับราชการเป็นทหารบก หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาทางด้านการทหารจากรัสเซีย ได้ทรงทำนุบำรุงส่งเสริมกิจการบินของทหารและพลเรือน ทดลองใช้เครื่องบินนำส่งถุงโปรยถ่านและลำเลียงเวชภัณฑ์สำหรับผู้ป่วย เป็นการวางรากฐานกองทัพอากาศในเวลาต่อมา พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภทรงเข้ารับราชการในทหารเรือ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธทรงกลับมารับราชการเป็นนายร้อยทหารบกไทยที่วังสวนกุหลาบ และหลังจากนั้นก็ได้ทำงานในกองทัพเรือด้วย พระราชโอรสรุ่นเล็กได้แก่ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดชวิกรมซึ่งทรงไปศึกษาวิชาทหารเรือที่เยอรมัน ก็ได้เสด็จกลับมาทรงสอนที่โรงเรียนนายเรือ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ หลังจากทรงศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยทหารที่อังกฤษและโรงเรียนเสนาธิการทหารที่ฝรั่งเศส ได้เสด็จกลับมา ทรงดำรงตำแหน่งเป็นทหารปืนใหญ่ระยะหนึ่ง

เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีการทหารบก ผู้บัญชาการทหารเรือ เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เสนาธิการทหารบก เสนาบดีกระทรวงกลาโหม และเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย หลังจากเสด็จกลับจากการศึกษาที่วิทยาลัยเสนาธิการเยอรมัน ในเวลาต่อมา

(๓) การขยายโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการพัฒนาประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริที่จะปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดิน ดังปรากฏว่า ได้ทรงมีรับสั่งให้จัดตั้งกรมเพิ่มขึ้นใหม่ ๖ กรม และมีเสนาบดี ๖ ตำแหน่ง หนึ่งในกรมที่เพิ่มขึ้น คือ กรมโยธาธิการซึ่งทรงอธิบายว่า

“กรมโยธาธิการเป็นพนักงานที่จัดตรวจการก่อสร้างทำถนน
ขุดคลอง แลการช่างทั่วไปทั้งการโปรยถ่านไทรเลขหรือรถไฟซึ่งจะมีสืบไปภายหน้า”

(พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, น. ๗๑)

พระราชโอรสสองพระองค์ที่ได้ทรงมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนางานโยธาธิการ คือ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากรและพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากรทรงศึกษาวิชาวิศวกรรมทหาร วิศวกรรมรถไฟและการจัดการ

ได้เสด็จกลับมาริเริ่มกิจการรถไฟขึ้นในประเทศไทย และพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ได้ทรงริเริ่มงานโยธาทางด้านการเกษตร

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นความสำคัญของงานวิศวกรรม ในด้านงานโยธาธิการ จึงได้ทรงตั้งให้กรมทหารในกรมช่างสิบหมู่และมี “ทหารอินโยเนีย” ซึ่งเป็นทหารช่าง และมีบทบาทสำคัญในการทำงานโยธาในเวลาต่อมา ดังปรากฏว่าพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากรก็ทรงสำเร็จการศึกษาในสาขาดังกล่าว

พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากรทรงดำรงตำแหน่งทหารช่างในกรมยุทธนาธิการทหารบก และทรงเป็นจเรทหารช่าง นอกจากนั้นยังได้ทรงริเริ่มกิจการรถไฟเป็นผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๗ ทรงเริ่มสั่งซื้อรถจักรดีเซลจากสวีตเซอร์แลนด์เป็นรถดีเซลแรกของเอเชีย ทรงอำนวยการสร้างสะพานพระรามหก สะพานกษัตริย์ศึกและเจาะคั่นหน้าน้ำนันทิยและถ่านหินที่อำเภอฝาง ด้านการคมนาคมและสื่อสารทรงริเริ่มวิทยุกระจายเสียงคลื่นสั้นและทรงตั้งสถานีวิทยุกรุงเทพ จัดตั้งไปรษณีย์โทรเลขทั่วประเทศ จัดการบินพาณิชย์ระหว่างประเทศและจัดตั้งบริษัทเดินอากาศ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ขณะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมได้ทรงออกแบบสร้างตลาดฉัตรชัยขึ้นที่อำเภอหัวหินโดยออกแบบให้หลังคาเป็นซุ้มมีเจดีย์โค้งเพื่อถวายพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๔) กฎหมาย การเกษตร การคลัง สาธารณสุขและการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงรูปของกระทรวงยุติธรรม ดังมีพระดำริว่า

“การตำแหน่งยุติธรรมในเมืองไทยนี้เปรียบเหมือนเรือกำปั่นที่ถูกเพรียงแลปลวกกินผุไธรมทั้งลำ แต่ก่อนทำมานั้นเหมือนรั้วแห่งใด ก็เข้าไม้ตามอดุยาแต่เฉพาะที่ตรงรั้วนั้น ที่อื่นก็ไธรมลงไปอีก ครั้นช้านานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลาสมควรที่จะต้องตั้งกงขึ้นกระดานใหม่ให้เปนของมั่นคงถาวรสืบไป”

(พระบรมราชาธิบายฯ, น. ๔๕)

ในเรื่องการสาธารณสุข ก็ได้ทรงดำริว่า

“จะมีโรงหมอสำหรับรักษาราษฎรทั้งปวง .....การโรงพยาบาลนี้คิดจะให้แพร่หลายไปทั่วพระราชอาณาเขตร์ ก็คงจะต้อง
เปนการใหญ่ จะต้องใช้หมอประจำโรงพยาบาลนั้นมาก”

(พระบรมราชาธิบายฯ, น. ๔๘)

ด้วยพระราชดำริดังกล่าวจึงมีพระเจ้าลูกเธอที่ได้ทรงศึกษาและกลับมารับ
ราชการในด้านเหล่านี้ ปรากฏว่าพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ได้ทรงปฏิรูประบบกฎหมาย
ไทยให้เป็นสากล ทรงตั้งโรงเรียนกฎหมาย พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์หลังจากทรง
ศึกษาทางด้านการศึกษาและการแพทย์ เสด็จกลับมาส่งเสริมให้มีการเภสัชกรรม มีการ
ตั้งโรงเรียนราชแพทยาลัยและศิริราชพยาบาล ตลอดจนมีทุนให้แก่พยาบาลในเวลา
ต่อมา เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกทรงเป็นเจ้าฟ้าที่ได้ทรงศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์และ
ศิลปะ ได้ทรงกลับมาเป็นพระอาจารย์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงสอนภาษาอังกฤษ
ที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ และทรงเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง ส่วนเจ้าฟ้า
ประชาธิปกศักดิเดชน์ นอกจากจะทรงศึกษาทางด้านการทหารยังทรงสนพระทัยที่จะ
จัดให้มีความสมบูรณ์ในทางวิชาการและการบริหาร ทรงตั้งราชบัณฑิตยสภา หอพระ
สมุด และจัดตั้งเทศบาลขึ้น ในเวลาต่อมาเมื่อเสด็จกลับมาจากประเทศอังกฤษดำรง
ตำแหน่งพระมหากษัตริย์

ในด้านการเกษตรพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์และพระองค์เจ้าดิถิลกนพรัฐ
ทรงเป็นเจ้านายสองพระองค์ที่ได้ทรงมีบทบาทในการส่งเสริมการเกษตรของไทย
พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ทรงศึกษาทางด้านเกษตรกรรมโดยตรงและได้ทำงานใน
ด้านนี้ ส่วนพระองค์เจ้าดิถิลกนพรัฐซึ่งเป็นเจ้านายที่มีเชื้อสายมาจากราชวงศ์ล้านนา
ได้ทรงศึกษาทางด้านเศรษฐศาสตร์การเกษตร จนจบระดับปริญญาเอกและได้มีบทบาท
ในการผลักดันการเกษตรของประเทศไทยด้วยเช่นกัน วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ
พระองค์เจ้าดิถิลกนพรัฐ ที่มหาวิทยาลัย Tubingen เรื่อง “เกษตรกรรมในสยาม:
บทวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรสยาม” ได้รับการยอมรับ
อย่างกว้างขวางและถือเป็นเอกสารสำคัญสำหรับนักเศรษฐศาสตร์ และ
นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

ในด้านการคลังพระองค์เจ้าสุริยงประยุรพันธุ์ทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทในแง่การคลัง ทรงเป็นอธิบดีโรงภาษี และทรงเป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติด้วย

เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกสภาภาษาชาติสยาม

จะเห็นได้ว่าพระราชโอรสทุกพระองค์ที่เสด็จไปทรงศึกษาต่อต่างประเทศได้เสด็จกลับมาเข้ารับราชการมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปสยามทั้งในด้านการปฏิรูประบบราชการ การปรับปรุงการทหารแบบสมัยใหม่ การขยายโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการพัฒนาประเทศ และการปฏิรูประบบกฎหมาย การเกษตร การคลัง สาธารณสุข และการศึกษา นับเป็นการสร้างทุนมนุษย์ที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับการพัฒนาประเทศไทยมาจนถึงปัจจุบัน

สรุป

พระราชกุศโลบายในการสร้างคนโดยการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อต่างประเทศเป็นอุบายสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะให้พระโอรสได้เดินทางไปศึกษาต่อเพื่อกลับมาเป็นกำลังคนในการพัฒนาประเทศไทยในระยะยาว มีพระโอรสตั้งแต่วัยใหญ่ เช่น พระองค์เจ้ากิตติยารวรลักษณฉัตรถึงรุ่นเล็ก เช่น เจ้าฟ้ามหิดลและเจ้าฟ้าประชาธิปกฯ ได้เสด็จไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เดนมาร์ก และรัสเซีย รวมทั้งสิ้น ๒๐ พระองค์ พระโอรสเหล่านี้ได้เสด็จกลับมารับราชการทั้งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังทรงรับราชการต่อมาจนถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงความสำเร็จของการสร้างทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาสยามประเทศในระยะยาว ผลของการเสด็จไปทรงศึกษาต่อในต่างประเทศปรากฏทั้งในด้านการปฏิรูประบบราชการ การปรับปรุงการทหารการขยายโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการพัฒนาประเทศไทยและการพัฒนาในด้านกฎหมาย การเกษตรการคลัง สาธารณสุขและการศึกษา จะพบว่าพระโอรสทุกพระองค์ (นอกจากเจ้าฟ้าสมมติวงศ์วโรทัยที่สิ้นพระชนม์เมื่ออายุเพียง ๑๗ ปี) ได้เสด็จกลับมาประเทศไทยและทรงมีบทบาทในการพัฒนาอย่างเข้มข้น เป็นพื้นฐานของการพัฒนาประเทศไทยในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และ ๒๐ อย่างต่อเนื่องจนปัจจุบัน

รัชสมัยแห่งการสร้างทุนมนุษย์: พระราชกุศโลบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕ ในการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางแผนการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรปอย่างรอบคอบทั้งในแง่การเงิน การเลือกสาขาที่เรียน การดำรงชีวิตในฐานะนักศึกษา ฯลฯ พระราชโอรสทุกพระองค์เดินทางกลับมาสู่ประเทศไทยและเริ่มทรงงานในหน่วยราชการต่าง ๆ ตามสาขาวิชาที่ทรงศึกษาจบมาทั้งสายทหารและพลเรือน นับเป็นการลงทุนมนุษย์ที่ได้ผลคุ้มค่ายิ่ง ไม่มีภาวะสมองไหล ไม่มีความล้มเหลว หรือสภาพปัญหาสำคัญใด ๆ แม้พระราชโอรสบางองค์ที่ทรงสมรสในต่างแดนก็ทรงเดินทางกลับมาทรงงานในประเทศไทยอย่างเต็มความสามารถ

นอกจากการเสด็จกลับมาบิณฑบาตสำคัญในการพัฒนาประเทศแล้ว พระราชโอรสบางพระองค์และพระธิดากับพระโอรสของพระราชโอรสก็ได้ทรงมีบทบาททางด้านการศึกษาดังปรากฏว่าพระราชโอรสและพระเจ้าหลานเธอของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสนับสนุนและทรงเป็น “พระอาจารย์” ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้แก่ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรซึ่งทรงเป็นพระโอรสรุ่นแรกเมื่อเสด็จกลับมาประเทศไทยแล้วได้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทรงสอนภาษาละตินให้บัณฑิตด้วยพระองค์เอง สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกทรงเป็นพระอาจารย์สอนภาษาอังกฤษที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอุดุลยเดชทรงเป็นพระอาจารย์สอนวิชากายวิภาคศาสตร์ที่คณะวิทยาศาสตร์และวิชาประวัติศาสตร์ชาติไทยให้แก่บัณฑิตจุฬาฯ ที่ประสงค์จะลงทะเบียนเรียนวิชานี้ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ซึ่งเป็นพระธิดาของเจ้าฟ้ามหิดลอุดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ทรงเป็นพระอาจารย์สอนวรรณคดีและภาษาฝรั่งเศสที่คณะอักษรศาสตร์ และพระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตรซึ่งเป็นพระโอรสของพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงเป็นพระอาจารย์สอนนิเวศวิทยาและอังกฤษที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดังได้บันทึกไว้ในหอจดหมายเหตุของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์. (๒๕๓๓). จุฬาลงกรณ์ราชสันตติวงศ์ พระนามพระราชโอรส ธิดา และพระราชชนัดดา.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์. (๒๕๕๑). แสงสุริยส่องหล้าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเทิดพระเกียรติพระเชษฐภคินี ๘๔ พรรษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

คณะอนุกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกในคณะกรรมการอำนวยการ โครงการเชิดชูพระเกียรติ. (๒๕๓๕). ๑๐๐ ปี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์มหาวชิราลงกรณ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป.

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง. (๒๕๓๙). ราชสกุลพระบรมราชวงศ์จักรี. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา.

ปิยนาด บุนนาค, สวัสดิ์ จงกล และ ชลธิชา สุทธินิรันดร์กุล. (๒๕๕๗). การศึกษาแนวพระดำริด้านการพัฒนาการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ: รายงานผลการวิจัย. กรุงเทพฯ: หอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระบรมราชโองการในรัชกาลที่ ๕. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานกิจศพ นายบุศย์ มั่งคละ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๕๗). พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. จัดพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๐. พิมพ์ครั้งใหม่โดย สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระราชประวัติส่วนพระองค์ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทามลมารศรี พระอัครราชเทวี เล่ม ๑. (๒๕๗๐). กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา.

วันทูนกระหม่อมบริพัตร: ในวโรกาสวันคล้ายวันประสูติครบรอบ ๑๐๙ ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต. (๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รัชสมัยแห่งการสร้างทุนมนุษย์: พระราชกฤษฎีกาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๓ ในการส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อในยุโรป

วิลาศ มณีวัต. (๒๕๓๙). *พระราชอารมณ์ขัน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บริษัท พี.วาทีน
พับลิเคชั่น จำกัด.

สมภพ จันทรประภา. (๒๕๓๐). *สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ*. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. (๒๕๓๘). *เฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

หอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๕๔). *ผู้มีคุณูปการต่อจุฬาฯ*. ฉบับปรับปรุง
วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔.

เอนก นาวิกมูล. (๒๕๓๒). *ประมวลภาพพระปิยมหาราช*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด.

ภาษาอังกฤษ

Portes, Alejandro. (2008). *Migration and Social Changes: Some Conceptual
Reflections*. The Center for Migration and Development, Working
Paper Series. Princeton University.

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง - ดอกไม้บรรณาการ: จากสัญลักษณ์ แห่งมิตรภาพสู่ภาพตัวแทนอำนาจการปกครอง

เกรียงไกร ช่องเฮงเส็ง*

บทคัดย่อ

เมื่อกล่าวถึงเครื่องบรรณาการจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยรัฐบรรณาการ (Tributary State) หลายคนมักนึกถึง “ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” ทั้งที่ความจริงแล้วเครื่องบรรณาการที่ประเทศราชอื่นนำมามอบให้แก่สยามในอดีตมีทั้งผลผลิตทางการเกษตร สินค้าพื้นเมือง อาวุธ และวัตถุสิ่งของที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ จึงกล่าวได้ว่า ดอกไม้เงินดอกไม้ทองถูกประกอบสร้างให้กลายเป็นสัญลักษณ์หรือภาพตัวแทนของความแตกต่างในระดับอำนาจทางการเมือง การปกครองระหว่างรัฐที่มีความเข้มแข็งมากกว่ากับรัฐที่ยอมตกอยู่ภายใต้อำนาจ อย่างไรก็ตาม ดอกไม้เงินดอกไม้ทองมีนัยยะสำคัญที่สื่อความหมายได้มากกว่าเครื่องบรรณาการแค่เพียงอย่างเดียว กล่าวคือ เป็นเครื่องสักการบูชาศาสนสถานหรือศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนา เสมือนสัญลักษณ์แทนการยอมรับอยู่ใต้บวรพุทธศาสนา ต่อมาคือเป็นของขวัญหรือของกำนัลเพื่อแสดงความยินดีในโอกาสการพระราชสมภพของพระราชโอรสหรือพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์สยาม เป็นสัญลักษณ์แทนความเจริญงอกงามและการเจริญเติบโตเหมือนต้นไม้ ทั้งยังเป็นสื่อกลางในการแสดงความขอบคุณหรือแสดงน้ำใจไมตรีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างรัฐ ใช้ประกอบพิธีเลื่อนบรรดาศักดิ์ของเจ้านายหรือขุนนางที่ได้รับพระราชทานพระอิสริยยศ และส่งอิทธิพลต่อนาฏศิลป์ภายในราชสำนักรวมทั้งงานวรรณกรรมของไทยด้วย

คำสำคัญ: ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง, บรรณาการ, สัญลักษณ์, ภาพตัวแทน

---

* อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

The Golden and Silver Flowers - The Tributary Flowers: from a Symbol of Friendship to a Representation of Authority

Kriangkrai Honghengseng¹

Abstract

When discussing tributary offerings that appeared in historical records in the tributary state period, many may think of “golden and silver flowers or trees”, despite the fact that there were other kinds of the tributes that the tributary states offered to Siam, such as produce, local products, weapons and other economically valuable objects. It can be said that golden and silver flowers were construed as a symbol or a representation of political unevenness between the superior and the inferior states. Nevertheless, golden and silver flowers were more significant than being only a tribute – they became items of worship to religious objects and places, symbolizing becoming a Buddhist. They were later a gift or a tribute to felicitate the birth of a prince or princess, symbolizing the growth of the tree. They were also used for the sake of showing gratitude or royalty to the monarchy and for bartering commodity between countries. Finally, they were used in accolades or aggrandizement of the nobility or the investiture of a royal title. They also influenced Thai royal-court performing arts and literature.

Keywords: Golden and Silver Flowers; Tribute; Symbol; Representation

---

¹ A lecturer in Faculty of Liberal Arts, Mahidol University

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของประเพณีการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองของไทย

๒. เพื่อศึกษาการสื่อความหมายและการเป็นภาพตัวแทนของดอกไม้เงินดอกไม้ทองด้วยแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

วิธีดำเนินการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยสืบค้นข้อมูลผ่านเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และบทความวิชาการที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งของไทยและต่างประเทศ รวมทั้งสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านงานวัฒนธรรม เพื่อรวบรวมข้อมูลทั้งหมดมาประมวลให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

บทนำ

“ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” ในมโนทัศน์ของคนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่าเป็นหนึ่งในเครื่องบรรณาการแบบหนึ่งในสมัยรัฐจารีต ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วดอกไม้เงินดอกไม้ทองมีประวัติและพัฒนาการที่เป็นมากกว่าสื่อกลางในการถวญงดูลอำนาจทางการเมืองการปกครองแค่เพียงอย่างเดียว จากการทบทวนวรรณกรรมผ่านเอกสารหลักฐานทั้งของไทยและต่างประเทศ พบว่า งานวิจัยหรือบทความทางวิชาการเกี่ยวกับดอกไม้เงินดอกไม้ทองยังมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่ให้ข้อมูลเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เช่น บทความวิชาการ เรื่อง “การถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ทำไม่ต้องเป็นต้นไม้” ของไมเคิล ไรท์ ในหนังสือ “ฝรั่งอุษาคเนย์” (ไมเคิล ไรท์, ๒๕๔๒) ได้สันนิษฐานถึงที่มาของประเพณีการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองในไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าอาจได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ขณะที่บทความวิชาการเรื่อง “ภารกิจของมลายูต่อไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒” ของโซริล สกินเนอร์ ในวารสาร “เดอะ มาเลเซีย ออฟ รอยัล เอเชียติก โซไซตี้” (Cyril Skinner, 1983) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองของรัฐเกดะห์และกลันตันในสมัย

รัตนโกสินทร์ตอนต้น และในหนังสือประวัติศาสตร์มาเลเซีย ของบาร์บารา วัดสัน และ ลีโอนาร์ต วาย. อันดาชา ได้อธิบายถึงการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามของ รัฐมลายูในสมัยศตวรรษที่ ๑๗-๑๙ เป็นต้น (บาร์บารา วัดสัน และลีโอนาร์ต วาย. อันดาชา, ๒๕๕๗) ผู้เขียนจึงได้รวบรวมข้อมูลจากหลักฐานและเอกสารดังกล่าวมา ร้อยเรียงเพื่อแสดงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมา นัยยะสำคัญ และการสื่อความหมาย อันเป็นที่มาของสัญลักษณ์ทั้งทางพระพุทธศาสนา การแสดงความยินดี แสดง ความขอบคุณ การเมืองการปกครอง การยอมรับอำนาจในระบบชนชั้น การแลกเปลี่ยน สินค้า การประยุต์กับนาฏศิลป์ภายในราชสำนักและวรรณกรรมไทย โดยอธิบายผ่าน แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาว่าด้วยเรื่องสัญลักษณ์ ภาพตัวแทน และการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองหรือต้นไม้เงินต้นไม้ทอง คืออะไร?

“ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” เป็นการจำลอง รูปลักษณะของดอกไม้จริงให้กลายเป็นดอกไม้ประดิษฐ์ด้วยทองและเงินเพื่อความคงทน สำหรับสักการบูชาศาสนสถานหรือศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏ หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีในเมืองตากกิลลา ประเทศปากีสถานในปัจจุบัน ต่อมาได้เผยแพร่แนวคิดดังกล่าวเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และถูกพัฒนาจากดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเป็นต้นไม้เงินต้นไม้ทองซึ่งมีดอกไม้เป็นส่วนประกอบหนึ่งด้วย เพื่อใช้เป็น ของขวัญของกำนัลสำหรับแสดงความยินดีและเชื่อมสัมพันธ์ไมตรี ก่อนจะถูกกำหนด ให้เป็นเครื่องบรรณาการจากเมืองเจ้าของประเทศราช และใช้สำหรับการแลกเปลี่ยน สินค้าหรือผลผลิตที่เมืองใต้ปกครองต้องการได้รับ จากนั้นเจ้าเมืองประเทศราชได้นำ ไปใช้ในการเลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่งให้แก่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักเพื่อแสดง การยอมรับพระราชอำนาจอีกด้วย

ทั้งนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง หรือต้นไม้เงินต้นไม้ทอง มีชื่อเรียกที่แตกต่างกัน ออกไป ได้แก่ ล้านนาเรียกว่า “ดอกไม้เงินดอกไม้คำ” ทางมลายูเรียกว่า “บุหงามาส ดาน เประ” (Bunga Mas Dan Perak) เป็นต้น ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ ให้ความหมายของ “ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” ไว้ว่า “เครื่องราชบรรณาการที่ทำเป็น ต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นคู่ ซึ่งเมืองขึ้นส่งมาถวายแก่พระเจ้าแผ่นดินทุกๆ ๓ ปี; เครื่อง

สักการะที่เจ้านายหรือขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่เจ้าพระยาขึ้นไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อได้รับสถาปนาให้ทรงกรมหรือเลื่อนกรมให้สูงขึ้น หรือเมื่อได้รับพระราชทานตั้งยศ” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๔๕๓) จะเห็นได้ว่าเป็นการนิยามความหมายที่ครอบคลุมเฉพาะ ๒ ประเด็นหลักระหว่างเป็นเครื่องบรรณาการกับสื่อกลางในการเลื่อนชั้นหรือตำแหน่งหน้าที่เท่านั้น

ลักษณะทั่วไปของดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

รูปที่ ๑ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง, ที่มา: พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติมาเลเซีย

ลักษณะทั่วไปของดอกไม้เงินดอกไม้ทองหรือต้นไม้เงินต้นไม้ทองได้บันทึกไว้ในเอกสารทางประวัติศาสตร์และรูปภาพของทั้งไทยและต่างประเทศ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏในเอกสารทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศมาเลเซียระบุว่า (Bunga emas, p. 288) มีความสูงประมาณ ๑.๘ เมตร ลำต้นทำมาจากไม้สักแล้วหุ้มด้วยทองคำบริสุทธิ์อีกชั้นหนึ่ง มีฐานสามารถตั้งได้

แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์พบว่าการบรรจุต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงในกระถาง ส่วนพุ่มไม้จะมีทั้งหมด ๔ กิ่ง ทำเป็นชั้นลดหลั่นกันออกไป โดยแต่ละกิ่งไม้ใหญ่ทั้ง ๔ กิ่งจะมีก้านย่อยแตกออกมาอีกกิ่งละ ๓ ก้าน ซึ่งในแต่ละก้านจะมีใบขนาดยาวประมาณ ๒.๕ เมตร จำนวน ๕ ใบประดับตกแต่งอยู่ โดยในส่วนปลายของแต่ละก้านจะมีดอกไม้ทองคำ ซึ่งแต่ละดอกจะมีจำนวน ๔ กลีบ นอกจากนี้ บนยอดสุดของต้นไม้จะมีนกพิราบสีทองเกาะอยู่ ใช้ระยะเวลาในการประดิษฐ์ต้นไม้เงินต้นไม้ทองทั้งสิ้นราว ๖ เดือน โดยต้นทุนค่าใช้จ่ายในการทำได้มาจากภาษีรัชูปการของประชาชน มีมูลค่าราว ๑ พันเหรียญสเปนในสมัยนั้น หากเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทองของรัฐเคดะห์มีมูลค่าราว ๕,๐๐๐ ริงกิตมาเลเซียในสมัยนั้น ส่วนของรัฐปะลิสมีมูลค่าราว ๒,๐๐๐ ริงกิตมาเลเซีย เป็นต้น

กระบวนการขนส่งจากมลายูไปยังสยามจะใช้เรือที่จัดสร้างขึ้นเฉพาะสำหรับบรรทุกบุหงามาสนเท่านั้น เรียกว่า “Perahu Banga Emas” หรือ “เรือสุวรรณบุปผา” (เรือดอกไม้ทองคำ) ทั้งยังมีเครื่องประกอบอื่น ๆ อีก ได้แก่ หอกเงินที่มีด้ามจับสีทอง จำนวน ๔ เล่ม สร้อยคอทองคำจำนวน ๒ เส้น เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เครื่องประกอบอื่น ๆ สามารถสลับปรับเปลี่ยนไปตามความต้องการของเจ้าประเทศราช จะเห็นได้ว่า เกดะห์เริ่มต้นส่งต้นไม้ทองที่มีดอกไม้สีทองประดับอยู่เพียงแค่ ๑ ต้น และมีดอกไม้เงินเป็นเครื่องประกอบเพียงเท่านั้น ต่อมาภายหลังพัฒนาจากของขวัญของกำนัลเพื่อแสดงความยินดีมาเป็นเครื่องบรรณาการแก่สยามได้เพิ่มเติมเป็นต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองที่จัดเป็นคู่ เป็นต้นไม้สีเงินและสีทองอย่างละ ๑ ต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คู่ต้นไม้เงินต้นไม้ทองจะต้องทำด้วยเงินทองแท้ทั้งต้น ทั้งสองต้นจะต้องมีน้ำหนักเท่ากัน ทุกต้นจะต้องมีกิ่งก้าน กาบดอก และใบครบสมบูรณ์ แต่วิธีการประดับตกแต่งด้วยนกพิราบสีทองเกาะอยู่บนยอดสุดของลำต้นเหมือนกับของเคดะห์ในยุคเริ่มแรกได้เปลี่ยนไปเป็นมีจำนวนมากขึ้น ส่วนใหญ่เป็นจำนวนคู่อาจเป็น ๒ หรือ ๔ ตัวก็ได้ ทั้งยังมีสัตว์ชนิดอื่นเข้ามาประดับตกแต่งเพิ่มเติม เช่น กวางเงิน งู เป็นต้น ปราภฏให้เห็นในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือช่วงปลายก่อนการสิ้นสุดของประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นของบรรณาการ ดังข้อมูลในบทความ เรื่อง “หัวเมืองประเทศราช” ของบุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ (๒๕๖๐) ที่ระบุว่า

“หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ ๔ พบส่งต้นไม้เงินทองสูง ๓ ศอกคืบ ๗ ชั้น และไม้ขนนก ๓๐๐ ต้น หรือบางปีส่งน้ำรักแทนในจำนวน ๑๕๐ หรือ ๓๐๐ กระบอก ต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่ส่งมาถวาย ไม่มีค่าทางเศรษฐกิจเมื่อเทียบกับส่วยและการเกณฑ์ สิ่งของที่มีมูลค่าสูงกว่ามาก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เครื่องราชบรรณาการจาก ไทบุรี กลันตัน ตรังกานุ มีต้นไม้เงิน ๑ ต้นไม้ทอง ๑ แต่ละต้น สูง ๖ ศอก มีกิ่งไม้ ๘ ชั้น มีดอกไม้เงินทอง รวม ๖๓๘ ดอก ใบไม้ เงินทอง ๙๘๐ ใบ มีงู ๕ คู่เงินคู่ทอง นกอีก ๔ ตัว และกวางเงิน ๕ บนยอดมีดอกไม้เงิน ทองใหญ่อย่างละ ๔ มีกลีบเป็น ๓ ชั้น”

นอกจากนี้ ยังมีข้อกำหนดว่ารูปร่างลักษณะความสูงต่ำของต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองที่คู่กันต้องเหมือนหรือเท่ากัน หากมีกระถางหรือแจกันรองรับจะต้องเหมือนกันเป็นคู่กันด้วย โดยการบรรจุต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงในกระถางเครื่องเคลือบนั้นปรากฏให้เห็นในสมัยรัชกาลที่ ๑ จากองเชียงสือของอนัมหรือเวียดนามในปัจจุบัน ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากการทำเครื่องปั้นดินเผาของจีน ทั้งยังปรากฏการใช้แจกันลายยุโรปอีกด้วย เช่น ต้นไม้ทองในแจกันลายเถางุ่นศิลปะยุโรปสมัยรัตนโกสินทร์ ราว พุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งจัดแสดงอยู่ภายในห้องจัดแสดงทรัพย์สินเบ็ดเตล็ดและเครื่องบรรณาการ ภายในศาลาเครื่องอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญกษาปณ์ เป็นต้น ส่วนความสวยงามประณีตให้ขึ้นอยู่กับฝีมือเชิงช่างของแต่ละเมือง มักมีกรอบแก้วเพื่อป้องกันการชำรุดเสียหายระหว่างทางและสะดวกในการเก็บรักษา จะเห็นได้ว่า รูปแบบของใบไม้หรือดอกไม้สีทองและสีเงินไม่ได้กำหนดเป็นมาตรฐานว่าจะต้องมีลักษณะอย่างไร ขึ้นอยู่กับฝีมือช่างและบริบทแวดล้อมทางธรรมชาติในแต่ละภูมิภาค เช่น รูปดอกขบา ดอกพุดตาน ใบโพธิ์ เป็นต้น

จากข้อมูลของต้นไม้เงินต้นไม้ทองในสมัยรัตนโกสินทร์ข้างต้น จะเห็นได้ว่า เมื่อนำมาเทียบกับในสมัยอยุธยา มีความแตกต่างกันหลายประการ เริ่มตั้งแต่ ความสูงของลำต้นที่ตั้งแต่สมัยอยุธยาเฉลี่ยอยู่ที่ ๓ ศอกปรากฏมาจนถึงสมัย รัชกาลที่ ๔ แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ กลับมีความสูงเพิ่มมากขึ้นถึงเท่าตัว คือมีความสูงถึง ๖ ศอก ต่อมาคือจำนวนดอกและใบ ในสมัยอยุธยามีจำนวนดอกเฉลี่ย ๑๒-๑๕ ดอก ส่วนใบมี จำนวนเฉลี่ย ๕๐ ใบ และมีชั้นลดหลั่นกันประมาณ ๓ ชั้น ขณะที่ในสมัยรัตนโกสินทร์

จำนวนดอกเพิ่มขึ้นเฉลี่ย ๖๐๐ ดอก ส่วนใบเพิ่มขึ้นเฉลี่ย ๙๐๐ ใบ และมีชั้นลดหลั่นกันมากถึง ๘ ชั้น แสดงให้เห็นว่าในช่วงปลายก่อนการยกเลิกประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้นมีขนาดและปริมาณของทองกับเงินสำหรับเป็นวัตถุบูชาในการประดิษฐ์แตกต่างกันจำนวนมาก

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่ใช้ในการศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา มีลักษณะและขนาดเดียวกันกับข้างต้น แต่ต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่เจ้านายและขุนนางใช้ถวายพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระกรุณาสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศหรือบรรดาศักดิ์ให้สูงขึ้นจะมีลักษณะเดียวกันแต่เป็นขนาดย่อมกว่า เรียกว่า “พุ่มไม้เงินพุ่มไม้ทอง” โดยจะใส่ในแจกันแก้วหรือแจกันเคลือบตามฐานะของผู้ได้บรรดาศักดิ์ปรากฏครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เช่นทรงกรมหรือขุนนางที่ได้รับบรรดาศักดิ์สูงขึ้นเป็นเจ้าพระยาจะต้องนำพุ่มไม้เงินพุ่มไม้ทองขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย หลังจากที่ได้มีพระบรมราชโองการแล้ว (สารสำนักทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน ฉบับที่ ๒๓ ประจำเดือนตุลาคม ๒๕๕๕ - มีนาคม ๒๕๕๖) จึงเป็นที่มาของพุ่มเงินพุ่มทองที่ใช้ในพิธีถวายสักการะแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ สำหรับกำหนดเวลาที่เมืองประเทศราชจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการขึ้นอยู่กับระยะทางใกล้ไกลและความสำคัญของแต่ละเมือง บางเมืองต้องถวายบรรณาการปีละหนึ่งครั้ง แต่ปกติแล้วจะส่ง ๓ ปีต่อครั้ง

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: เครื่องสักการะบูชาตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ความรู้เกี่ยวกับการประดิษฐ์ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ซึ่งเป็นการจำลองรูปลักษณะของดอกไม้สด ปรากฏการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีที่เป็นสถูปซึ่งมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๓-๖ บริเวณเมืองโบราณตึกกลีลาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศปากีสถาน พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นอุบหรือผอบประดิษฐ์พระบรมสารีริกธาตุบรรจุดอกไม้ประดิษฐ์ที่ใช้วัตถุเป็นทองคำและเงินเนื่องจากมีมูลค่าและคุณค่าสูง ประกอบกับคงทนถาวรกว่าแร่ธาตุชนิดอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังพบวัฒนธรรมการบรรจุดอกไม้สดลงในกล่องหรือหีบที่ทำด้วยหินแล้วบรรจุซ่อนไว้ภายในผอบที่ประดิษฐ์พระบรมสารีริกธาตุอีกด้วย (Marshall 1951,

p. 230-295) ทั้งนี้ ตักกสิลาและบริเวณอื่น ๆ ของอินเดียหลายแห่งเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาและระบบเครือข่ายทางการค้า ส่งผลให้คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาจากตักกสิลาส่งอิทธิพลไปยังเครือข่ายการค้านานาชาติมาเป็นเวลานาน รวมทั้งดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะคาบสมุทรมลายูและคาบสมุทรมลายูทางภาคใต้ของไทย (สินชัย กระบวนแสง และวรรณสิริ นุ่นสุข, ๒๕๕๕ น. ๑)

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศอินโดนีเซียในพุทธศตวรรษที่ ๓ คราวที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ปรากฏการใช้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองเพื่อสักการะพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้เกิดรัฐมหาอำนาจทางทะเลชื่อว่า อาณาจักรศรีวิชัย (Srivijaya) ซึ่งมีอิทธิพลตั้งแต่อินโดนีเซียจนถึงคาบสมุทรมลายู รวมไปถึงทางใต้ของประเทศไทย โดยศาสนิกชนส่วนใหญ่เป็นนิกายมหายาน เห็นได้จากโบราณสถานสำคัญ คือ “บรมพุทโธ” หรือ “บุโรพุทโธ” ทางภาคกลางของชวา จนเกิดราชวงศ์ที่ไศเลนทร์ซึ่งต่อมามีอำนาจปกครองอาณาจักรศรีวิชัยในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ และได้มีการติดต่อกับราชวงศ์ปาละแห่งเบงกอลของอินเดีย โดยอาณาจักรศรีวิชัยได้ส่งพระภิกษุไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งกษัตริย์แห่งเบงกอลได้ให้การต้อนรับอย่างดี และทางเบงกอลได้ส่งพระภิกษุและช่างฝีมือตีมาเผยแผ่พุทธศาสนาและสอนศิลปะสมัยปาละแก่คนในอาณาจักรศรีวิชัยด้วย (จำนง ทองประเสริฐ, ๒๕๕๔, น. ๙๙-๑๐๐)

ทั้งนี้ คติไศเลนทร์ได้เริ่มเผยแผ่สู่อินโดนีเซียก่อนแล้วส่งอิทธิพลมายังเขมร ซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ปกครองประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์มายาวนาน เมื่อพระเจ้าอุทุมพรทรงยึดอำนาจการปกครองอาณาจักรได้จากพระเจ้าแผ่นดินเขมร จึงทรงตั้งพระองค์ขึ้นเป็นองค์ไศเลนทร์ มิฉะนั้นจะไม่สามารถมีพระราชอำนาจปกครองดินแดนต่าง ๆ ที่เขมรเคยปกครองมาก่อนได้ ตามคติของชนโบราณถือว่าพระมหากษัตริย์คือองค์พระศิวะประทับอยู่บนเขาไกรลาสในป่าหิมพานต์ ด้วยเหตุนี้ดินแดนที่เป็นประเทศราชอยู่ใต้พระบรมเดชานุภาพทั้งหมดจะต้องมีกำหนดเวลาปีละครั้งหรือ ๓ ปีครั้งเพื่อส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเข้ามาถวาย เพื่อแสดงวักยักเป็นประเทศราชอยู่ โดยใช้ต้นไม้เงินต้นไม้ทองปีละคู่หรือ ๓ ปีคู่ เพราะเหตุว่าราชอาณาจักรของพระมหากษัตริย์เปรียบดังป่าหิมพานต์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระศิวะประทับอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ

บรรดาเมืองน้อยใหญ่ที่ต้องการจะเข้ามาอยู่ใต้พระบรมเดชาภาพต้องถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปาหิมพานต์ เสมือนเป็นการปลูกต้นไม้ในปาหิมพานต์ (สำนักข่าวเจ้าพระยา คอลัมน์, ๒๕๕๔)

สอดคล้องกับในบทความเรื่อง “การถวายน้มน้ำเงินต้นไม้มอง ทำไมต้องเป็นต้นไม้” ของโมเคิล โรท (๒๕๔๒, น. ๔๒-๔๓) ได้ระบุว่า ประเพณีการถวายน้มน้ำเงินต้นไม้มองจะได้ประพติดกันมาช้านานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในสยามซึ่งได้รับต้นไม้หรืออีกสำนวนหนึ่งเรียกว่าดอกไม้จากเขมร ลาว เขียนใหม่ และนครศรีธรรมราช เป็นการผูกความสัมพันธ์กันระหว่างประเทศนอกรับกับประเทศพี่ โดยประเทศน้องฝากเนื้อฝากตัวไว้กับประเทศพี่ด้วยเครื่องบรรณาการดังกล่าว ประเพณีนี้แปลกพอใช้ เพราะทางอินเดีย-ลังกาไม่รู้จักราชราชประเพณีสยาม โดยมากจะหาต้นตอได้ในพระเวทพระปราณหรือพระไตรปิฎก แต่เรื่องประเทศราชถวายน้มน้ำเงินจะไม่มีเลย

จากข้อมูลและเอกสารหลักฐานข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า วัตถุประสงค์เริ่มแรกของการประดิษฐ์ดอกไม้เงินดอกไม้ทองเกิดจากความเชื่อถือศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีต้นกำเนิดในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีในตักกสิลาหรือเขตประเทศปากีสถานในปัจจุบัน ได้เผยแพร่อิทธิพลแนวคิดดังกล่าวเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเส้นทางการค้า โดยเริ่มจากบริเวณคาบสมุทรมลายูก่อนเผยแพร่เข้าไปทางภาคใต้ของไทย กับอีกเส้นทางหนึ่งคือจากอินเดียเข้าสู่พม่า ล้านนา และเข้ามาสู่สยาม

จะเห็นได้ว่า คติความเชื่อในการใช้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางภาคใต้ที่คอยควบคุมเครื่องบรรณาการจากทางมลายูเข้ามาในกรุงเทพมหานครก็ได้รับอิทธิพลของการใช้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การใช้ประโยชน์จากดอกไม้เงินดอกไม้ทองหลังจากได้รับบรรณาการมาจากเมืองประเทศราช คือ นำมาประดับไว้บริเวณโดยรอบราชบัลลังก์เพื่อแสดงออกถึงพระราชอำนาจ ดังคำอธิบายของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในหนังสือฝรั่งอุษาคเนย์ของโมเคิล โรท (๒๕๔๒, น. ๔๒-๔๓) ความว่า “ต้นไม้ที่ถวายนี้นี้จะเรียงรายสองข้าง

พระราชบัลลังก์เหมือนป่าหิมวันต์รอบเชิงเขาไกรลาส” อีกส่วนหนึ่งจะเก็บรักษาไว้ในหอธรรมหรือศาสนสถานเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และมีบางส่วนที่นำดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาหลอมรวมกันเป็นทองคำสำหรับใช้ทำเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ

นอกจากนี้ ในงานบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์ ก็ถูกนำมาใช้ประดับเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศอีกด้วย ดังตัวอย่างในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในวโรกาสเจริญพระชนพรรษาครบ ๓๒ พรรษา เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ โดยอัญเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานบนบุษบกทองคำ และใช้ต้นไม้มงคลต้นไม้มงคลล้อมบุษบก (สมศักดิ์ ฤทธิภักดี, ๒๕๕๖) ทั้งยังนิยมถวายต้นไม้ทอง ต้นไม้มงคลเป็นเครื่องสักการบูชาพระแก้วมรกต เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๔ เสด็จยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงถวายต้นไม้ทองต้นไม้มงคลเป็นพุทธบูชาแด่องค์พระพุทธรูปมณฑลรัตนปฐมา (สมศักดิ์ ฤทธิภักดี, ๒๕๕๖)

ส่วนที่วัดพระพุทธรูปมหาธาตุขามแก่น จังหวัดสุรินทร์ พบการบูชารอยพระพุทธรูปด้วยต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ขณะที่วัดราชบูรณะภายในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พบต้นไม้ทองคำที่ถวายเป็นพุทธบูชาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหลังจากทรงชนะศึกพม่าที่ยึดครองล้านนา ได้ยกทัพหลวงกลับจากนครเชียงใหม่ เมื่อประทับแรมอยู่ ณ เมืองลำปาง พงศาวดารระบุว่าได้ถวายสักการบูชาพระธาตุลำปางหลวงด้วยดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่พระแท่นศิลาอาสน์จังหวัดอุดรธานีเป็นพุทธบูชา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ (หนังสือพิมพ์ข่าวสด, ๒๕๕๙)

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: มิตรภาพและการแสดงความยินดี

การเผยแพร่แนวคิดเรื่องดอกไม้เงินดอกไม้ทองจากอินเดียเข้ามาในคาบสมุทรมลายู ถูกนำมาใช้เป็นสื่อกลางแทนมิตรภาพและการแสดงความยินดีระหว่างรัฐที่มีสัมพันธ์มิตรต่อกัน โดยรัฐแรกที่ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้แก่กรุงศรีอยุธยาคือ เกดะห์ (Kedah) ในอิกายัตมะโรงมหาวงศ์ (Hikayat Merong Mahawangsa) อันเป็น

หนังสือของราชสำนักไทรบุรีหรือเกดะห์ได้ระบุถึงที่มาของการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้กับกษัตริย์สยามว่า การส่งมอบเกิดขึ้นในยุคสุลต่าน มุฮัมหมัด ญีวา (Sultan Muhammad Jiwa) (Muhammad Nasarudin, 1898, p. 27) สุลต่านของรัฐเกดะห์พระองค์ที่ ๑๙ ครองราชย์ช่วง ค.ศ. ๑๗๑๐-๑๗๗๘ (Wan Shamsudin Mohd. Yusof, 2009, p. 3) ทรงทราบว่ากษัตริย์สยามสมัยนั้นได้พระราชโอรสพระองค์แรก จึงต้องการส่งของขวัญไปร่วมแสดงความยินดี โดยตั้งใจให้เป็นของขวัญเล่นสำหรับพระราชโอรส จึงเกิดแนวคิดในการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปให้ทุกครั้งที่มีการให้กำเนิดพระราชโอรสหรือพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์สยาม

อาจตีความได้ว่า ต้นไม้เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญงอกงามและการเจริญเติบโต จึงเหมาะจะเป็นของขวัญสำหรับอวยพรในโอกาสการพระราชสมภพให้เจริญเติบโตและมีสุขภาพแข็งแรง (ชัยวัฒน์ มีสันฐาน ๒๕๕๙, น. ๔๙-๕๐) สอดรับกับข้อมูลของ บาร์บารา วัตสัน และลีโอนาร์ด อันดาเยา (๒๕๕๗) ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์มาเลเซียที่ระบุว่า “บุหงามาสนั้นเริ่มแรกส่งไปเป็นของกำนัลจากราชสำนักเกดะห์ ซึ่งในอดีตเคยมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยตั้งใจให้เป็นของขวัญเล่นสำหรับเจ้าชายไทย” อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากดอกไม้เงินดอกไม้ทองได้แปรเปลี่ยนจากสัญลักษณ์เชิงมิตรภาพเป็นการถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองการปกครองระหว่างรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่ากับรัฐที่มีอำนาจน้อยกว่าเพื่อแสดงความคุ้มครองและรับประกันเสถียรภาพของเมืองประเทศราช ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยระบบบรรณาการ (tributary system) ต่อมาคือ ตรังกานุ (Terengganu) พบบันทึกการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามใน ค.ศ. ๑๗๘๑ หลังจากทีสุลต่านมันซูร์ (Sultan Mansur) ของตรังกานุได้รับพระราชทานของรางวัลจากพระเจ้ากรุงสยาม จากการให้ความช่วยเหลือในการรบกับเมืองนครศรีธรรมราชจนได้รับชัยชนะ ครั้นกลับมาถึงตรังกานุ พระองค์ได้ทรงปรึกษากับข้าราชการบริพารถึงการส่งของขวัญเพื่อตอบแทนน้ำใจของพระเจ้ากรุงสยาม พ่อค้าชาวอินเดียคนหนึ่งชื่อนัสรุদ্ดิน (Nasrudin) ได้เสนอความคิดให้ทำดอกไม้ทอง ๑ ต้น และดอกไม้เงิน ๑ ต้น เพื่อตอบแทนน้ำใจซึ่งสุลต่านทรงเห็นชอบ หลังจากนั้นตรังกานุได้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามทุก ๓ ปี (Abdullah Zakaria Ghazali, 1978)

ด้านรัฐกลันตัน अबดุล ฮาลิม นาซир (Abdul Halim Nasir) ได้เขียนหนังสือ “คู่มือเยี่ยมชมสถานที่ประวัติศาสตร์นครรัฐกลันตัน” เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๙ ระบุว่า ปราชญ์หลักฐานการมอตันไม้เงินตันไม้ทองในสมัยรัชกาลที่ ๑ ราวพุทธศักราช ๒๓๔๔ เป็นช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของสุลต่านมูฮำหมัดที่ ๑ หลังสุลต่านกลันตันมีปัญหากับสุลต่านตรังกานู จึงขอแยกตัวกลันตันออกจากตรังกานู โดยทำต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการทูลเกล้าฯ ถวายขออยู่ใต้บังคับเมืองสงขลาเหมือนเมืองตรังกานู แต่รัชกาลที่ ๑ ทรงให้อยู่ใต้บังคับเมืองนครศรีธรรมราช (A. Rahim Abdullah, 1999) ดังความปรากฏในพงศาวดารเมืองกลันตัน ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน ความว่า

“..จึงจัดทำต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ แล้วแต่งให้พระยาบาไหงย ตูวันมูฮัน้องตูวันสนิปากแดง ตูวันปะชาบุตร รายมุดาพระยาบ้านทะเล กับ ศรีตวันกรมการถือใบบอกส่งต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการมา ณ เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราชนำเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายต้นไม้ทองเงิน” และ “กำหนดแบกเมืองประเทศราชส่งต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายพระยากลันตันแต่งให้หวันบาหยยา นายไพร่คุมต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามา และมีใบบอกมาว่าพระยากลันตันแก้ราชขอบบราชการบ้านเมืองให้พระยารัษฎาธิบดีบุตรบุรุษย์พิเศศ ทำต้นไม้ทองเงินจัดเครื่องราชบรรณาการแทนพระยากลันตันต่อไป” หลังจากนั้นกลันตันได้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามทุก ๓ ปี (Ismail Bakti, 1960, p. 40) ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๗ หน้า ๒๐๒ เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ระบุว่า “ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยนำพระยาพิพิธภักดีพระยากลันตัน..เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ” (Wan Shamsudin Mohd. Yusof, 2009, p. 1)

Jadual peyerahan ufti bunga emas kepada Raja Siam dan London

รูปที่ ๒ แผนภาพแสดงการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองของรัฐปะลิสแด่สยาม, ที่มา: อาหมัด อาบูร์ ฮัดซัน, ๒๕๖๐

สำหรับปะลิส ปรากฏข้อมูลในบทความวิชาการ เรื่อง “รัฐปะลิสไม่เคยส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่สหราชอาณาจักร” (Perlis Pernah Memberi Bunga Emas Kepada Inggeris) ของ อาหมัด อาบูร์ ฮัดซัน (Ahmad Abu Hassan, 2560) ระบุว่ารัฐปะลิสเริ่มส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้แก่สยามตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๔๓ สมัยราชาไซฮุดดิน (Raja Syed Husain, 1839-1873) จำนวน ๑๐ ครั้ง กำหนดระยะเวลาครั้งละ ๓ ปี โดยถวายแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จำนวน ๓ ครั้ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จำนวน ๖ ครั้ง และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ อีก ๑ ครั้ง ส่วนในสมัยราชาไซอาหมัด (Raja Syed Ahmad, 1873-1887) ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแด่สิ้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ จำนวน ๘ ครั้ง สมัยราชาไซซัฟฟี (Raja Syed Saffi, 1887-1905) ถวายแด่รัชกาลที่ ๕ จำนวน ๓ ครั้ง และในรัชสมัยสุดท้ายของราชาไซอัลวีร์

(Raja Syed Alwi, 1905-1943) ถวายแด่รัชกาลที่ ๕ อีก ๑ ครั้ง รวมทั้งสิ้น ๒๒ ครั้งด้วยกัน

ด้านมะละกา ปรากฏข้อมูลในหนังสือสยามประเพณี เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๗ วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘ ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ เรื่อง “ต้นเหตุเมืองแขกมะละกาขึ้นกับไทย” ปรากฏความเกี่ยวกับต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นบรรณาการมาอย่างน้อยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ความว่า

“ราว พ.ศ. ๒๐๔๕ ในแผ่นดินพระเจ้าบรมราชามหาพุทธางกูร
โปรตุเกสขอกองกำลังกองทัพเรือไทยไปช่วยตีเมืองมะละกา
เพราะชาวมะละกาไปทำร้ายพ่อค้าชาวโปรตุเกสที่เข้าไปค้าขาย
กองทัพเรืออยุธยาตีเมืองมะละกาได้ พระเจ้าแผ่นดินสยาม
ในขณะนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าราชบุตรแขกเมือง
มะละกาเป็นเจ้าเมืองสืบแทนพระบิดา ให้มีพระนามว่าเจ้า
มะหะหมัดรัตนะรามาหาราช และให้เป็นเมืองประเทศราชถวาย
ดอกไม้เงินทองสิ่งของเครื่องราชบรรณาการแก่กรุงศรีอยุธยา
ตามประเพณีที่มีมาแต่โบราณ” (บุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และ
คณะ, ๒๕๖๐)

สำหรับปตานี ธีรวัด ณ ป้อมเพชร ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึง
ความสัมพันธ์ของระบบบรรณาการระหว่างรัฐในอาวไทยกับโลกมลายูว่าขึ้นอยู่กับ
“บรรณาการ” กับ “การค้า” คือถ้าไม่มีความหวังกับการค้าขายกับเมืองที่ไปมอบ
บรรณาการให้หรือกษัตริย์ที่จะไปถวายบรรณาการก็คงไม่มีระบบบรรณาการ ถือเป็น
เรื่องสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ รัฐปตานี ดารุสซาลาม มีกษัตริย์ปกครอง ๙
รัชกาล หลังสุลต่านมันซูร์ ซาย์ (Manzur Syah) เจ้าผู้ครองนครปตานีสันพระชนม์ใน
ปีพุทธศักราช ๒๑๐๕ ทำให้ ๔ รัชกาลหลังเป็นกษัตริยานารี ถือเป็นอาณาจักรแรกใน
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ผู้ปกครองเป็นสตรีก่อนจะมีขึ้นในอาเงะห์ โดยไม่ปรากฏ
หลักฐานแน่ชัดว่าการถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองของปตานีต่อสยามนั้นเริ่มต้นเมื่อใด
แต่สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเกิดขึ้นในยุคของราตูฮิเจา กษัตริยาพระองค์แรกแห่ง
นครรัฐปตานี ระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๒๗-๒๑๕๙ เนื่องจากปัญหาการเมืองภายใน

เรื่องการยอมรับให้ผู้หญิงขึ้นครองบัลลังก์ซึ่งต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่า ๑๒ ปี โดยมีเกดะห์และสยามเข้ามาช่วยสนับสนุนราชทูตอูเจา จึงเป็นไปได้ว่าเกดะห์จะถ่ายทอด ประเพณีดังกล่าวให้แก่ปัตตานี และได้สืบต่อมายังราชทูตบิรู ระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๕๙-๒๑๖๗ โดยประสบการณ์การเมืองและการทูตที่เรียนรู้สั่งสมครั้งเป็นเจ้าหญิงรัชทายาท ทำให้ ราชทูตบิรูทรงเลือกที่จะรักษาความสัมพันธ์กับสยามไว้ด้วยการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ลำต้นสูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว กิ่ง ๔ ชั้น รวม ๕ ชั้นทั้งยอดใบต้นไม้ทอง ๒๗๐ ใบ ดอกไม้ทอง ๑๗ ดอก ใบต้นไม้เงิน ๒๕๘ ใบ ดอกไม้เงิน ๑๗ ดอก ในขณะที่ยังคงสืบต่อพระราช วิชาโศบายสมัยพระพันางด้วยการส่งบุหงามาสมาसानโมตริกับเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา สืบเรื่อยมาจนถึงสมัยราชินีอุงู กษัตริยาพระองค์ที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๗-๒๑๗๘ ตรงกับสมัยพระเจ้าปราสาททองปราบดาภิเษก เป็นช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่าง สยามกับปัตตานีไม่สู้ดี เพราะมีปัญหว่าราชินีอุงูไม่ยอมส่งบุหงามาสไปให้ (ธีรวัต ณ ป้อมเพชร, ๒๕๕๕)

กระทั่งเมื่อราชินีอุงู กษัตริยาพระองค์ที่ ๔ ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๗๘ กษัตริย์สยามทรงเปลี่ยนนโยบายแสดงพระราชประสงค์ที่จะรื้อฟื้นไมตรีกับปัตตานี โดยมีสุลต่านเมืองเกดะห์เป็นผู้เชื่อมสัมพันธ์ ราชินีอุงูจึงทรงโอนอ่อนเมื่อพระเจ้าปราสาททองทรงส่งคณะทูตจากสยามมาเข้าเฝ้า ราชินีอุงูได้ทรงส่งคณะผู้แทนนำโดยสิระตาระ ราชชา (Siratara Radja) กับสะโรยา ราชชา นัตสะวาริ (Soya Radja Natsawari) มาถวาย บุหงามาสพร้อมเครื่องบรรณาการที่กรุงศรีอยุธยา และในปี พ.ศ. ๒๑๘๔ พระนาง เจ้าหญิงอุงูได้เสด็จเยือนอยุธยาเพื่อต่อยุ่สัมพันธ์ไมตรีที่ยุติสงครามระหว่าง สยามกับปัตตานีตรงจบสิ้นรัชสมัยของพระนาง (สุภัตรา ภูมิประภาส, ๒๕๕๑) ดังความ ในบันทึกของลาลูแบร์ สมัยกรุงศรีอยุธยาที่ว่า

“ราชบรรณาการที่นางพญาเจ้าเมืองสงมาถวายพระมหากษัตริย์สยามทุกๆ กำหนด ๓ ปีครั้งนั้น มีต้นไม้ขนาดย่อม ๆ ๒ ต้นทำด้วยทองคำต้นหนึ่ง เงินต้นหนึ่ง ต้นไม้ทั้งคู่นี้ประทุกประทาดด้วยดอกและผลเพียบ” (สารคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ตอนที่ ๗๒ ประเพณีการถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงิน, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๙) จากบันทึกของลาลูแบร์จะเห็นได้ว่า เขาได้เดินทางมาที่สยามช่วงหลังจาก การปกครองในรัชสมัยของกษัตริยาทั้ง ๔ พระองค์แห่งปัตตานี ดังนั้น จึงเป็นข้อมูลที่ ลาลูแบร์ได้รับการถ่ายทอดประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับประเพณีถวายต้นไม้ทองต้นไม้

เงินว่ามีสืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคที่ผู้หญิงเป็นใหญ่ในปาตานี (ธนทร์รัฐ นาคทั้ง, ๒๕๕๘, น. ๒)

จะเห็นได้ว่า ช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๘๕ บุษงามาสหรือต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่มีลายบางรัฐจะต้องส่งมาเป็นบรรณาการให้พระมหากษัตริย์จะเป็นสิ่งที่จุดชนวนให้มีการรบ หรือขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เช่น อยุธยากับรัฐสุลต่านปาตานี เนื่องจากอยุธยาเรียกร้องบุษงามาส ส่วนปาตานีก็มีความสม่ำเสมอในการส่ง ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ทับซ้อนอื่น คือ ต้องการข้าวมากกว่าปกติ ถ้าพิจารณาจากหลักฐานของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์หรือวีไอซี จะพบว่า รัฐยะโฮร์ ไทรบุรี ปัตตานี มักส่งบรรณาการมาอยุธยา สิ่งที่ได้รับบรรณาการกลับไปคือข้าวเต็มเรือ รัฐมลายูเหล่านี้ได้ข้าวมาจากชาว พม่า และไทย ไม่ค่อยปลูกเอง และปลูกเองน้อยมากไม่พอเลี้ยงประชากร ดังนั้น การส่งเครื่องบรรณาการมาแล้วได้ข้าวจากไทยก็เป็นสิ่งที่คุ้มค่า ส่งผลให้ปาตานีไม่ได้คิดว่าเป็นการเสียเกียรติยศที่จะส่งบุษงามาสมาเป็นครั้งคราว (ธีรวัต ฦ ป้อมเพชร, ๒๕๕๖)

อย่างไรก็ตาม รัฐมลายูต่าง ๆ ไม่ได้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองให้เฉพาะสยามเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังส่งมอบระหว่างกันอีกด้วย เช่น เปรังส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองไปยังอาเจะห์ในศตวรรษที่ ๑๗ จากข้อมูลของ กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร ผู้เชี่ยวชาญด้านมาเลเซียศึกษา ระบุว่า สำหรับเกาะที่และเประไม่ได้มอบให้เพียงสยามเท่านั้น แต่ได้มอบให้แก่รัฐอื่น ได้แก่ อาเจะห์และพม่า โดยเฉพาะระหว่างศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ต่อมาช่วงศตวรรษที่ ๑๙ รัฐฉาน เวียดนาม และลาวก็ส่งบุษงามาสให้แก่สยามด้วยเช่นกัน ส่วนช่วงที่อาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ได้มีธรรมเนียมการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปให้ โดยล้านนาเรียกว่า ดอกไม้ค่าดอกไม้เงิน ดังปรากฏความว่า “ในปันนาการของยี่นถวายไหว้สาดอกไม้อาคดอกไม้เงินทอง ผ้าขาวหมากเบี้ยทั้งหลาย” (สรสวัสดิ อ่องสกุล, ๒๕๕๒, น. ๒๖๙) ส่วนในวรรณกรรมเรื่อง “รากนครา” ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ ระหว่างล้านนากับพม่าก็ได้ระบุเรื่องราวการถวายเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทองสอดแทรกไว้ในบทละครด้วยว่า “ประตู่ห้องท้องพระโรงถูกเปิดออก มิ่งหล้าเดินนำขบวน มือทั้งสองข้างประคองถือต้นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง..ขยับเข้ามาชิดบัลลังก์ราชสีห์ แล้วถวายนต้นดอกมโหงดอกไม้เงิน กษัตริย์โน้มตัวลงมารับดอกไม้ทองเงินนั้น” (ปิยะพร ศักดิ์เกษม, ๒๕๔๓)

ระบบบรรณาการ (Tributary System) กับการเปลี่ยนแปลงเชิงสัญลักษณ์ของดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

ประเทศมหาอำนาจในเอเชียที่ส่งอิทธิพลเรื่องระบบบรรณาการแก่ไทยและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แก่ อินเดียและจีนซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมใหญ่ที่ส่งผลต่อการเกิดวัฒนธรรมย่อยและารกร่วมทางวัฒนธรรมอื่นของประเทศในเอเชียอาคเนย์ สำหรับจีนมีความสัมพันธ์กับไทยในสมัยโบราณนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการ (Tribute) หรือ “เจิงกุง” ซึ่งไทยนิยมเรียกว่า “จิ้มก้อง” อันเป็นประเพณีสัมพันธ์ไมตรีระหว่างจีนกับประเทศอื่น ๆ ในสมัยโบราณ เนื่องจากจีนมีความเชื่อมั่นตามอิทธิพลทางความคิดของลัทธิขงจื๊อที่ว่าจีนเป็นอาณาจักรกลาง (Middle Kingdom) คือศูนย์กลางของอำนาจและอารยธรรมโลก จีนจึงมองดินแดนอื่นที่อยู่โดยรอบว่าด้อยกว่า และต้องยอมรับสวามิภักดิ์กับจีนด้วยการส่งเครื่องบรรณาการแก่จักรพรรดิจีนตามกำหนด แล้วให้ความช่วยเหลือคุ้มครองประเทศเล็กทั้งผลประโยชน์ทางการเมืองโดยยอมรับฐานะกษัตริย์ และทางเศรษฐกิจโดยอนุญาตให้ค้าขายได้อย่างเสรี จึงส่งอิทธิพลต่อระบบการปกครองระหว่างเมืองรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า “ระบบมณฑล” (mandala) (Wolters, 2008, p. 157 อ้างถึงใน ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ๒๕๕๔)

ขณะที่ระบบบรรณาการจากอินเดียระบุว่าการมอบต้นไม้เงินต้นไม้ทองเกิดจากการรับเอาประเพณีเวณย์ภูฏัน (กระบอง) ของลังกา ในตำนานมหาวงศ์ของลังกากล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ครองราชย์ที่อินเดีย พระเจ้าติสสะของลังกา ทรงพระกรุณาภินิหาร จนเกิดมีเวณย์ภูฏันวิเศษ ๓ อัน คณะทูตได้แนะนำให้เอาไปถวายพระเจ้าอโศกเป็นเครื่องราชบรรณาการ พระเจ้าอโศกทรงรับด้วยความโสมนัส แล้วจัดเครื่องราชกุฎภัณฑ์อภิเษกพระเจ้าติสสะขึ้นเป็นกษัตริย์ที่ถูกต้องตามประเพณีอินเดีย (เป็นองค์แรกในลังกา) และยกพระนาม ว่า “พระเจ้าเทวานัมปิยะติสสราช” ซึ่งการยกพระศทา ๓ อันนี้ ที่เป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจเหนือดินแดน ๓ แห่งของลังกาเท่ากับยกลังกาเป็นเมืองขึ้นกับพระเจ้าอโศก จนเป็นประเพณีที่ลังกากระทำต่อกันมาแล้วส่งอิทธิพลมายังวัฒนธรรมประเพณีในดินแดนเอเชียอาคเนย์ แต่เดิมนั้นประเทศราชในอดีตจะถวายเวณย์ภูฏันต่อมาหลายร้อยปี ก็พากันลืมความหมายเดิม

เห็น ไม้ เป็นต้นไม้ จึงปักลงในกระถาง ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองติดใบไม้ดอกไม้
ทองคำ (ไมเคิล โรห์, ๒๕๔๒, น. ๔๓-๔๕)

เมื่อนำอิทธิพลของระบบบรรณาการที่ไทยได้รับจากจีนและอินเดียข้างต้น
มาเทียบเคียงกับการเกิดประเพณีมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองในไทยและประเทศอื่น
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเห็นได้ว่า ระบบบรรณาการจากอินเดียมีความเป็นไปได้
มากที่สุด เนื่องจากที่มาของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ประเทศในเอเชีย
อาคเนย์ครอบคลุมทั้งไทย เมียนมา มาเลเซีย อินโดนีเซีย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม
ซึ่งประเทศเหล่านี้ล้วนมีวัฒนธรรมร่วมในการส่งและรับดอกไม้เงินดอกไม้ทองทั้งสิ้น
แม้ว่าบางประเทศในปัจจุบันจะกลายเป็นประเทศมุสลิม แต่ในสมัยรัฐจารีตที่อิทธิพล
มุสลิมยังไม่เผยแผ่เข้ามามากนัก รัฐโบราณเหล่านี้เคยมีรากฐานของศาสนาพุทธและ
ฮินดูมาก่อน จึงรับเอาแนวคิดในการสักการะบูชาศาสนสถานและศาสนวัตถุด้วย
ดอกไม้เงินดอกไม้ทองตามแบบวัฒนธรรมอินเดีย ก่อนจะดัดแปลงเป็นเครื่อง
บรรณาการ และใช้ประโยชน์อื่น ๆ ต่อมาในภายหลัง เช่น ประเพณีการรับมอบดอกไม้
เงินดอกไม้ทองของพม่าพบว่ามีความเป็นมาในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันกับ
สยาม กล่าวคือ หลังจากสิ้นรัชสมัยพระเมืองแก้ว กษัตริย์องค์ที่ ๑๔ แห่งราชวงศ์
มังรายแล้ว เชียงใหม่เริ่มเสื่อมลงจนถึงยุคของพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ พระเจ้าบุเรงนอง
กษัตริย์พม่าสามารถยึดเชียงใหม่ได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ แต่ยังคงให้พระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์
ปกครองเชียงใหม่ในฐานะเจ้าประเทศราช และต้องส่งส่วยและต้นไม้ทองต้นไม้เงิน
เป็นบรรณาการ (จักรพงษ์ คำบุญเรือง, ๒๕๕๙) ส่วนในสมัยที่พระเจ้าบุเรงนองเข้ายึด
เชียงใหม่ไว้ในอำนาจแล้ว เมืองเชียงใหม่ตกเป็นเมืองประเทศราชและส่งเครื่องราช
บรรณาการแก่พม่าทุกปี ได้แก่ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง นอกจากนี้ จะต้องเดินทางไปแสดงความ
ภักดีต่อกษัตริย์พม่าทุกปี เป็นต้น (Cyril Skinner, 1983, p. 135-140)

เมืองใดบ้างที่ต้องส่งและไม่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง?

ตามกฎหมายตราลพบุรีสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้แบ่งหัวเมืองออกเป็น
๒ ประเภท คือ เมืองพระยาประเทศราช เป็นเมืองที่อยู่ห่างไกลกรุงศรีอยุธยา มักเป็น
เมืองของคนต่างชาติต่างภาษา เช่น ล้านนา ล้านช้าง เขมร มอญ มลายู มีอำนาจใน
การปกครองตนเองโดยเจ้าท้องถิ่นตามธรรมเนียมจารีตเดิม อยุธยาไม่ได้เข้าไปควบคุม

เรื่องการปกครองโดยตรง หัวเมืองเหล่านี้เพียงถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองหรือเครื่องบรรณาการแสดงการยอมรับการมีของกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น อาจจะถูกเกณฑ์มาช่วยรบบ้าง ต่อมาคือ เมืองพระยามหานคร เป็นหัวเมืองใหญ่ที่ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ห่างไกลไปจากศูนย์กลาง แบ่งเป็นหัวเมือง เอก โท ตรี ตามหลักหัวเมืองจัตวาที่อยู่ใกล้ราชธานี พระมหากษัตริย์จะส่งข้าราชการไปปกครองโดยตรง เช่น พิษณุโลก สุโขทัย นครศรีธรรมราช นครราชสีมา เมืองเหล่านี้ต้องเข้ามาถือน้ำพิพัฒน์สัตยาตามกำหนด โดยไม่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง (จัตวา กลิ่นสุนทร, ๒๕๕๙)

ด้านกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงได้กล่าวว่า มีเมืองที่ต้องถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองจำนวน ๒๐ เมือง ประกอบด้วย เมืองทางเหนือ ๑๖ เมือง ได้แก่ เมืองนครหลวง (กรุงเทพฯ) ศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง เชียงใหม่ ต้องอุ เชียงไกร เชียงกราน เชียงแสน เชียงรุ่ง เชียงราย แสนหวิ เขมราช แพร่ น่าน ไตทอง โคตรบอง และ แรแวก สำหรับตัวอย่างของเมืองทางเหนือที่สามารถเป็นตัวแทนของทั้ง ๑๖ เมืองได้ดีที่สุดคือ เชียงใหม่ ซึ่งต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของเมืองประเทศราชคือส่งเครื่องราชบรรณาการ ๓ ปีต่อครั้ง ประกอบด้วย ต้นไม้ทองเงินขนาดเท่ากัน ๑ คู่ และสิ่งของอีกจำนวนหนึ่ง โดยไม่กำหนดชนิดและจำนวน หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ ๔ พบว่าส่งต้นไม้ทองเงินสูง ๓ คอกคืบ ๗ ชั้น และไม้ขนนก ๓๐๐ ต้น หรือบางปีส่งน้ำรักแทนในจำนวน ๑๕๐ หรือ ๓๐๐ กระบอก (หวญ. รัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๑๐๗ บัญชีเจ้าเมืองลาวพุงดำพุงขาวส่งเครื่องบรรณาการประจำปี) โดยเชียงใหม่ได้มอบต้นไม้ทองต้นไม้เงินแก่สยามเป็นครั้งสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังความระบุในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๑๑ หน้า ๔๗๙ วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ระบุว่า

“เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้านครเมืองเชียงใหม่..เข้าเฝ้าทูลละทงธุลีพระบาทถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการจำนวนศก ๑๒๒..” ตามประเพณีเดิมเชียงใหม่มีกำหนดส่งต้นไม้ทองต้นไม้เงินให้สยามทุก ๓ ปี ซึ่งรายละเอียดของต้นไม้ทองต้นไม้เงินนั้นปรากฏข้อมูลในสมัยเจ้าอินทวิชยานนท์ว่าถวายเป็นคู่ มีความสูง ๕ คอก ๕ คืบ มี ๙ ชั้น ๕๓ กิ่ง ๓๖๓ ใบ และ ๑๗๓ ดอก รวมน้ำหนักต้นละ ๑๐ ตำลึง ต่อมาพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระธิดาในเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้ถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงินเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธชินราชที่เมืองพิษณุโลก ส่วนเมืองทางใต้ ๔ เมือง

ประกอบด้วย อุยอองตะหนะ” มะละกา มลายู และวรวารี จะต้องส่งต้นไม้ทองต้นไม้เงินมายังกรุงเทพฯ ทุก ๓ ปีหรือทุกปีเพื่อแสดงความสวามิภักดิ์ สอดรับกับข้อมูลของบาร์บารา วัตสัน และลีโอนาร์ต อันดาฮา (๒๕๕๗, น. ๑๑๑-๑๑๒) ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์มาเลเซีย ระบุว่า

“ประชุมแห่งเกิดขึ้นในศตวรรษที่ ๑๗ อ้างว่าบุหงามาสเป็นการแสดงออกถึงมิตรภาพและพันธมิตรมากกว่าการรับรองสถานภาพของผู้สวามิภักดิ์ เมื่ออุยอองตะหนะ กษัตริย์มลายูบางพระองค์ก็จะชะลอการส่งบุหงามาสให้ช้าลง บางทีเป็นเวลาหลายปี แต่เมื่อมีสัญญาณแรกของการฟื้นฟูอำนาจของไทยก็จะรีบส่งคณะทูตไปอย่างรวดเร็วพร้อมกับบุหงามาสเพื่อคารวะเจ้าผู้ครองของตน ถ้าไม่เป็นเพราะการแทรกแซงของฮอลันดาในศตวรรษที่ ๑๗ ตอนปลาย แม้แต่ฉบับในสุมาตราที่ส่งบุหงามาสให้สยาม การปฏิบัติเป็นกรณีพิเศษนี้เพ่งสิ้นสุดลงพร้อมกับการขยายอำนาจการปกครองของอังกฤษไปเกือบทั่วรัฐมลายูตอนเหนือใน ค.ศ. ๑๙๐๙”

บทลงโทษสำหรับการไม่ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

เมืองประเทศราชที่ไม่ได้ส่งเครื่องราชบรรณาการจะอยู่ในสถานะเป็นกบฏและจะได้รับโทษขั้นรุนแรง ดังปรากฏกฎหมายลักษณะกระบดศึกว่า “อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวให้ผู้ใดไปรั้งเมืองครองเมืองแลมิได้เอาสุพรรณบุปผาเข้ามาบังคมถวายแลแขวงเมืองอนึ่งผู้ใดเอาใจไปเพื่อแผ่ข้าศึกศัตรู นิตณะให้ยกเข้ามาเบียดเบียนพระนครขอบเขตพินาศธานีน้อยใหญ่ ถ้าผู้ใดกระทำความดังกล่าวนี้นี้โทษผู้นั้นเปนอกุณฐโทษ ๓ สถานหนึ่งให้รับราชบาทฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคตร สถานหนึ่ง ให้รับราชบาทฆ่าเสีย ๓ ชั่วโคตร

---

^๒ เมืองอุยอองตะหนะ คือเมืองปัตตานีเก่า ปัจจุบันอยู่ในอำเภอยะหริ่ง ชื่อเมืองมาจากภาษามลายู Ujongtanah แปลว่า แหวมที่เป็นแผ่นดิน (อมรา พงศาพิชญ์, *วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ วิเคราะห์สังคมไทยแนวมนุษยวิทยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๓๔ น. ๖๘๗, ๖๘๖)

สถานที่ให้บริจาบาตรแล้วให้ฆ่าเสีย โคตรนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไปเลย เมื่อประหารชีวิตนั้น ให้ได้ ๗ วันจึงให้สิ้นชีวิต เมื่อประหารนั้นอย่าให้โลหิตและอาศภตกลงในแผ่นดิน ให้ใส่พลอยเสียตามกระแสน้ำ” (บั้งอร ปิยะพันธุ์, ๒๕๔๙)

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: สัญลักษณ์แห่งการขอบคุณและตอบแทนน้ำใจ

นอกจากดอกไม้ทองดอกไม้เงินจะเป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงความยินดีหรืออวยพรในฐานะของกำนัลแล้ว ยังเป็นสื่อกลางในการแสดงความขอบคุณที่ให้การอุปการะหรือช่วยเหลืออีกด้วย ซึ่งตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ “เวียดนาม” ปรากฏการถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงินจากอนัมก๊กเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระจักรพรรดิชาลียง หรือองค์เชียงสือ ตามพงศาวดารไทย ปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหงียน ราชวงศ์สุดท้ายของเวียดนาม หลังจากพ่ายแพ้ต่อกบฏเตี๋ยเซินเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๑ องค์เชียงสือได้ทำสงครามเพื่อกอบกู้แผ่นดินคืนจนถึงปี พ.ศ. ๒๓๒๘ จึงตัดสินใจลี้ภัยมาสยามเพื่อพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ หลังจากลี้ภัยในสยามได้ ๔ ปี องค์เชียงสือและครอบครัวจึงตัดสินใจหนีกลับไปเวียดนาม เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิชา ลียง จึงได้ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองแด่รัชกาลที่ ๑ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ความว่า

“ครั้นมาถึงเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำในปีก่อนนั้น (วันเสาร์ที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๓๑) องค์เชียงสือคิดถึงพระเดชพระคุณ จึงให้ทำต้นไม้เงิน ๑ ทอง ๑ ด้วยฝีมือช่างลายแทงทั้งต้นแลกระถาง สูง ๒๐ นิ้ว แต่งให้องโอบโอะคุมมาทูลเกล้าฯถวาย ก็โปรดให้ไปบูชาไว้ในหอพระเจ้า” (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๕๒, น. ๑๒๓) อีก ๒ ปีต่อมาองค์เชียงสือได้นำต้นไม้ทองต้นไม้เงินมาถวายอีก ดังความบันทึกในเอกสารเดียวกันกับข้างต้นว่า “บัดนี้ คิดถึงพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงแต่งให้องโอบโอะ องค์โกเกอเลื่อง องค์โกเกยเวียน คุมต้นไม้ทองต้นหนึ่ง ต้นไม้เงินต้นหนึ่ง ระบายแก้วคู่หนึ่ง เฌงเทียนคู่หนึ่ง กระຈกคู่หนึ่ง อย่างเรือพระที่นั่งลำหนึ่ง เข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต้นไม้เงินนั้นก็ทำ

เหมือนครั้งก่อน” (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๕๒, น. ๑๓๖) ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖ ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๓๘ ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๓๔๐ และครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๓๔๔

การสิ้นสุดประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

ประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองกระทำมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ยกเลิกหัวเมืองประเทศราช ทำให้ธรรมเนียมดังกล่าวยกเลิกตามไปด้วย เห็นได้จากพระราชดำรัสตอนหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “เราไม่มีผลประโยชน์เป็นพิเศษแต่อย่างใดในบรรดาหัวเมืองเหล่านี้ หากเราต้องสูญเสียให้แก่อังกฤษ เราจะขาดแต่เพียงดอกไม้เงินดอกไม้ทองประจำปี ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น” (สมาคมข้าราชการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐) และที่สมเด็จพระยามหาวชิราวุธทรงกล่าวไว้ว่า “เมื่อเป็นพระราชอาณาเขตแล้ว จึงเลิกประเพณีที่เมืองประเทศราชถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงิน” จากข้อมูลพบว่าการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นเครื่องบรรณาการของเมืองประเทศราชต่าง ๆ เป็นครั้งสุดท้าย ได้แก่ เมืองหางมลายู เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๖ นครลำพูน เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม โดยเจ้าอินททยงยศโชติ เจ้าผู้ครองนครลำพูน ส่วนนครน่าน เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม และนครลำปาง เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ในปีเดียวกันทั้งหมด

ปัจจุบันยังคงพบเห็นต้นไม้เงินต้นไม้ทองได้ตามศาสนสถานที่มีความสำคัญ ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระพุทธบาทราชมณีวิหาร จังหวัดสระบุรี วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ส่วนในประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่าพบว่าต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นจำนวนมากถูกเก็บรักษาไว้ภายในพระมหาเจดีย์บะตอง (Botataung Pagoda) ซึ่งอยู่ในสมัยของราชวงศ์ตองอู ขณะที่พิพิธภัณฑ์จัดแสดงอยู่ภายในห้องจัดแสดงทรัพย์สินเบ็ดเตล็ดและเครื่องบรรณาการ ภายในศาลาเครื่องอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญกษาปณ์ ส่วนพิพิธภัณฑ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการจัดแสดงดอกไม้เงินดอกไม้ทอง คือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กัวลาลัมเปอร์ พิพิธภัณฑ์เนเกรี เกดะห์ พิพิธภัณฑ์โคตา คายัง ประเทศมาเลเซีย เป็นต้น

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: กับนาฏศิลป์ในราชสำนัก

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการจากเมืองประเทศราช ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้กับนาฏศิลป์ภายในราชสำนัก ได้แก่ ระเบียบกัณฑ์เงินทอง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพื่อเชิดชูพระเกียรติพระมหากษัตริย์และเพื่อความเป็นสวัสดิมงคล ดังที่พระยาอนุমানราชธนะได้อธิบายถึงการรำกัณฑ์เงินทองไว้ในหนังสืออธิบายนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากรว่า

“รำดอกไม้เงินทอง เป็นระเบียบโรงอย่างหนึ่ง เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์ดัดแปลงมาจากการรำบรรเลง ซึ่งเป็นการรำเบิกโรงของละครไทย แต่โบราณเป็นแต่รำดอกไม้เงินทอง โปรดให้ผู้รำแต่งเป็นเทพบุตรทั้งคู่ และมือทั้งสองถือดอกไม้เงินทองข้างละมือแทนถือกำหางนกยูง” ใช้แสดงในงานมงคลต่าง ๆ โดยนัยแล้วคงจะได้รับเครื่องราชบรรณาการดอกไม้เงินทองจากประเทศต่าง ๆ ส่งมาทูลเกล้าฯ ถวายไว้เป็นจำนวนมาก จึงโปรดให้พวกละครหลวงถือดอกไม้เงินทองรำเบิกโรง ปัจจุบันได้นำรูปแบบการแสดงชุดรำกัณฑ์เงินทองมาใช้ประกอบการแสดงในงานรัฐพิธีอันเป็นมงคล ดังบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ความว่า “ให้ท้าวเทพบุตรบุรุษสองป้องหน้าออกมาว่าจะรำ สองมือถือดอกไม้เงินทอง มีวิลาสน่าชมชมขำ” (กรมศิลปากร, ๒๕๕๕)

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองกับอิทธิพลต่อวรรณกรรมไทย

ในวรรณกรรมเรื่อง “พระยาขมพู” เป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่ยกเอาพุทธประวัติตอนที่พระพุทธองค์เป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบพระยาขมพู ซึ่งสะท้อนสภาพสังคมและการเมืองการปกครองของภาคใต้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้กล่าวถึงกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครที่ยอมเป็นเมืองบริวารของพระยาขมพู โดยการส่งเครื่องบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาถวายเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระยาขมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“กรุงไกรใหญ่น้อยมา
ทุกตัวท้าวขอร้อง

ยกนครราชสีมา
ถวายสุวรรณรัตนบรรณา”

ทั้งนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมืองพระยามหานครและเมืองประเทศราช
เท่านั้นที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องบรรณาการ ซึ่งหัวเมืองทางภาคใต้
ที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง
พังงาหรือตะกั่วป่า มีกำหนดส่งปีละครั้งส่วนปัตตานีซึ่งเป็นเมืองประเทศราชต้องส่ง
๓ ปีครั้ง แต่มีจำนวนเครื่องบรรณาการมากกว่า (ณัฐา วิพลชัย, ๒๕๕๗, น. ๑๙-๒๓)

สรุปและอภิปรายผล

“ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” มีที่มาจากการใช้เงิน
และทองทำดอกไม้ประดิษฐ์เพื่อความคงทนมากกว่าดอกไม้สดสำหรับสักการะบูชา
ศาสนสถานและศาสนวัตถุทางพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ดังปรากฏหลักฐานจาก
แหล่งขุดค้นทางโบราณคดีตักกสิลา ที่พบว่ามีการฝังพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับ
ดอกไม้เงินดอกไม้ทองแล้วบรรจุไว้ในอุบหรือฝอบ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช
เมื่อมีการส่งพระโศคนะและพระอุตตระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียง
ใต้ ทำให้แนวคิดดังกล่าวเผยแพร่เข้ามาด้วย อีกนัยหนึ่งเกิดจากเส้นทางการค้า
ระหว่างอินเดียและเอเชียอาคเนย์ จนทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม
ด้านศาสนาและความเชื่อระหว่างกัน จะเห็นได้ว่าการใช้ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง
สักการะบูชาศาสนสถานปรากฏให้เห็นในมหาสุญยขนาดใหญ่ทั้งที่เมียนมา ลาว กัมพูชา
และไทย ซึ่งประชากรส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา หรือแม้แต่อินโดนีเซียและมาเลเซีย
ที่ในปัจจุบันเป็นรัฐอิสลามก็พบหลักฐานเอกสารเชิงประวัติศาสตร์ว่ามีการสร้าง
ดอกไม้เงินดอกไม้ทองในยุคสมัยที่ศาสนาพุทธและฮินดูยังรุ่งเรืองอยู่ ก่อนที่
ศาสนาอิสลามจะเผยแพร่เข้ามาในภายหลัง

นอกจากนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองยังถูกใช้เป็นสื่อกลางในการแสดงความยินดี
ระหว่างรัฐที่มีสัมพันธไมตรีต่อกัน ดังตัวอย่างของรัฐบาลอยุธยาหลายแห่งที่ส่งดอกไม้เงิน
ดอกไม้ทองไปร่วมแสดงความยินดีในโอกาสพระราชสมภพพระราชโอรสของพระมหา
กษัตริย์สยาม เพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้เกิดความเจริญอกงามเหมือนกับต้นไม้ ทั้งยัง
เป็นสื่อกลางในการแสดงความขอบคุณหรือแสดงไมตรีระหว่างรัฐ เช่น พระเจ้า

องเชียงสือแห่งอนัมหรือเวียดนามที่เคยมาพึ่งพระบรมเดชานุภาพจากรัชกาลที่ ๑ จนกระทั่งสามารถสถาปนาราชวงศ์ใหม่ของตนเองได้และมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นการแสดงความขอบคุณ

อย่างไรก็ตาม การสื่อความหมายของดอกไม้เงินดอกไม้ทองในโน้ตสนธิของชนส่วนใหญ่ คือ เครื่องบรรณาการซึ่งแสดงการยอมรับในอำนาจของรัฐที่เหนือกว่าจากรัฐที่ยอมสวามิภักดิ์ โดยได้รับอิทธิพลเรื่องระบบบรรณาการ (Tributary) มาจากอินเดียและระบบมณฑล (Mandala) มาจากจีน ตามแนวคิดอาณาจักรกลาง (Middle Kingdom) จากการเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก ซึ่งส่งอิทธิพลอย่างมากต่อวัฒนธรรมประเพณีของประเทศในเอเชียอาคเนย์ ส่งผลให้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองกลายเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองการปกครองและการยอมรับอำนาจระหว่างรัฐที่เหนือกว่าและต่อยกกว่า จะเห็นได้ว่า เมืองที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองส่วนใหญ่เป็นเมืองพระยาประเทศราชที่มีกษัตริย์หรือเจ้าปกครองนครอยู่แล้ว การที่กษัตริย์หรือเจ้าของนครเหล่านั้นส่งเครื่องบรรณาการมาให้อยู่เท่ากับเป็นการยอมรับอำนาจและต้องการความคุ้มครองจากภัยสงครามหรือให้เสียด้านเศรษฐกิจการค้า อย่างไรก็ตาม ในการส่งมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองตามวาระที่กำหนดให้ทั้งแบบปีละครั้งหรือ ๓ ปีครั้งขึ้นอยู่กับระยะเวลาและความไว้วางใจ ได้มีความเสี่ยงหรืออุปสรรคปัญหาจากการไม่ส่งมอบบรรณาการดังกล่าวตามกำหนด จึงต้องสร้างข้อต่อรองรับด้วยการมอบสินค้าหรือสิ่งมีมูลค่าที่เมืองประเทศราชต้องการหรือขาดแคลน ได้แก่ ข้าวและเกลือ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนและถ่วงดุลทางอำนาจ

ทั้งยังพบว่าไทยได้นำดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปปรับใช้ในพิธีเลื่อนบรรดาศักดิ์ของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ด้วยการถวายพุ่มดอกไม้เงินพุ่มดอกไม้ทอง เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนการยอมรับในพระราชอำนาจและขอพึ่งพระบรมเดชานุภาพ ที่สำคัญดอกไม้เงินดอกไม้ทองถูกนำไปประยุกต์ใช้กับการแสดงนาฏศิลป์ภายในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ ๔ และวรรณกรรมไทยบางเรื่องในยุครัตนโกสินทร์อีกด้วย จึงกล่าวได้ว่า ดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้นมีความหมายและนัยยะสำคัญที่เป็นมากกว่าเครื่องบรรณาการทางการเมืองการปกครองแค่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เศรษฐกิจการค้า การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรมสภาพสังคมในยุครัฐจารีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งนาฏศิลป์และวรรณกรรมอีกด้วย

ทั้งนี้ หากวิเคราะห์ด้วยแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจะพบว่า การที่ดอกไม้เงินดอกไม้ทองถูกประกอบสร้างและผลิตซ้ำให้สื่อความหมายหรือเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจทางการเมืองการปกครอง ล้วนเกิดจากกระบวนการสร้างภาพแทน (Representation) ซึ่งจำแนกออกเป็น ๒ แนวทาง คือ แนวทางสัญวิทยา (semiology) และแนวทางศึกษาวาทกรรม (Discursive approach) ซึ่งก่อให้เกิดผลผลิตความหมายของสิ่งที่คิด (concept) ในโน้ตผ่านภาษา เป็นการเชื่อมโยงระหว่างความคิดและภาษา ซึ่งทำให้สามารถอ้างอิงถึงโลกวัตถุจริง ผู้คน เหตุการณ์ หรือจินตนาการถึงโลกสมมุติ ผู้คน และเหตุการณ์สมมุติได้ ซึ่งกลไกเหล่านี้เกิดจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคมหลากหลายวิธี ทั้งจากรัฐ การอบรมปลูกฝังภายในครอบครัว สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน และการสร้างชุดความรู้ภายในสังคม

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรณีของดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ถือได้ว่า “นักประวัติศาสตร์” คือตัวแปรสำคัญในการสร้างชุดความรู้เชิงประวัติศาสตร์ภายในชาติและประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งต้องยอมรับว่าในแบบเรียนหรือการผลิตสื่อเข้าไปเข้ามาภายในสังคมไทยได้ฉายภาพความขัดแย้งและการจัดลำดับชั้นของอำนาจที่ไทยมีเหนือกว่าประเทศเพื่อนบ้าน มากกว่าการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมร่วมหรือความเป็นรากเหง้าเดียวกันในยุครัฐจารีตก่อนเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ส่งผลให้การสื่อความหมายของดอกไม้เงินดอกไม้ทองในทรรศนะของคนส่วนใหญ่ ให้น้ำหนักกับการเป็นเครื่องบรรณาการมากกว่าการตีความว่าเป็นสื่อกลางของมิตรภาพระหว่างรัฐ เช่น การให้ข้อมูลเกี่ยวกับบุหงา ดาน เประ ภายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย ในฐานะวัตถุพิพิธภัณฑ์ซึ่งเคยเป็นเครื่องแสดงสัมพันธ์ไมตรีระหว่างรัฐมลายูกับสยามในอดีต

ขณะที่ดอกไม้เงินดอกไม้ทองซึ่งเก็บรักษาไว้ในพระมหาเจดีย์บตะตอง (Botataung Pagoda) ซึ่งอยู่ในสมัยของราชวงศ์ตองอูของประเทศเมียนมาสื่อความหมายถึงการเป็นดินแดนทางพระพุทธศาสนาและศรัทธาของศาสนิกชน เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่า แก่นกลางของกระบวนการสร้างความหมายในวัฒนธรรมมีระบบการสร้างภาพแทน ๒ ระบบเกี่ยวข้องอยู่ ระบบแรก ให้ความหมายกับโลกผ่านการสร้างชุดของความสัมพันธ์หรือห่วงโซ่ของการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้คน วัตถุ เหตุการณ์ ความคิดทางนามธรรมต่าง ๆ กับระบบความคิดหรือแผนที่ความคิดของเรา

และระบบที่ ๒ ขึ้นอยู่กับการสร้างชุดความสัมพันธ์ระหว่างแผนที่ความคิดกับสัญญะ ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ความคิด และสัญญะ วางอยู่บนแก่นกลางของการผลิตความหมายในภาษา กระบวนการเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วนเข้าด้วยกันคือสิ่งที่เรียกว่า “ภาพแทน” (Stuart Hall, 1997, p. 17-19)

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับดอกไม้เงินดอกไม้ทองในข้างต้น ถือเป็นวิธีการศึกษาการประกอบสร้างภาพแทนตามแนวทางสัญวิทยา (semiology) ที่มุ่งเน้นศึกษาสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม เพื่อค้นหาว่าสัญลักษณ์ทำหน้าที่สื่อความหมายในทางสังคมอย่างไร ซึ่งสามารถประมวลได้ออกมาทั้งหมด ๔ ประเด็นใหญ่ ประกอบด้วย การสื่อความหมายของดอกไม้เงินดอกไม้ทองในทางศาสนา การเมืองการปกครอง (เชิงอำนาจ) เศรษฐกิจการค้า และวัฒนธรรมที่หมายรวมนาฏศิลป์กับวรรณกรรมเข้าไว้ด้วย โดยกระบวนการสำคัญที่ทำให้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองกลายเป็นภาพแทนด้านการเมืองการปกครองเสียเป็นส่วนใหญ่ล้วนเกิดจาก ๓ ปัจจัยหลัก กล่าวคือ เจตจำนงหรือความตั้งใจ (intentional approach) แนวทางการศึกษาภาพแทนที่เชื่อว่าภาพแทน คือ เจตจำนง (intentional approach) อันเกิดจากผู้กำหนดความหมายอย่างรัฐหรือนักประวัติศาสตร์ที่ถ่ายทอดข้อมูลผ่านแบบเรียนผ่านช่องทางการสื่อสาร และกระบวนการผลิตซ้ำบนพื้นฐานของแนวคิดชาตินิยม จึงมีความหมายตามที่ผู้ตั้งใจที่จะให้ความหมาย ต่อมาคือ การประกอบสร้าง (constructionist approach) เป็นกระบวนการสร้างความหมายโดยใช้ระบบภาพแทน ซึ่งได้แก่ ความเข้าใจ (concept) และสัญญะ (sign) สุดท้ายคือ ภาพสะท้อน (reflective approach) เป็นชั้นปลายทางที่ทำให้เห็นความหมายที่ซุกซ่อนอยู่ในวัตถุ ผู้คน ความคิด หรือเหตุการณ์ในโลกแห่งความจริง (Stuart Hall, 1997, p. 24-26)

สอดคล้องกับที่ โรล็อง บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักทฤษฎีที่พัฒนาริธีการศึกษาสัญวิทยา ได้เสนอว่า ภาพแทนเป็นที่มาของกระบวนการสร้างความรู้ทางสังคม จึงควรวิเคราะห์ระบบภาพแทนความจริงในฐานะตัวบท (text) เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม (context) เพื่อทำความเข้าใจว่ากระบวนการสร้างภาพแทนความจริงเกิดขึ้นเพื่ออะไร นอกจากนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองยังสามารถอธิบายได้ด้วยแนวทางศึกษาวาทกรรม (Discursive approach) ที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่าง “อำนาจ” กับ “ความหมาย” เพื่ออธิบายถึงกระบวนการสร้างภาพแทน

ความจริงกับนโยบายทางการเมืองที่เกิดขึ้น ซึ่งในกรณีนี้เป็นเรื่องของ การยอมรับอำนาจระหว่างรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าและอำนาจน้อยกว่า โดยเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินความเหนือหรือด้อยกว่าของอำนาจเป็นไปตามสิ่งที่เรียกว่า “ทุนสัญลักษณ์” (symbolic capital) โดยจำแนกออกเป็นทุนทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม แต่ในบทความนี้จะเลือกวิเคราะห์ทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางการเมืองเป็นสำคัญ เนื่องจากทุนทางวัฒนธรรมสำหรับกรณีดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้นไม่ปรากฏว่าเจ้าประเทศราชได้บีบบังคับให้ต้องประดิษฐ์หรือสร้างตามแบบแผนทางวัฒนธรรมที่กำหนด แต่ให้อิสระตามฝีมือช่างของแต่ละท้องถิ่นเป็นสำคัญ

ทั้งนี้ ทุนทางเศรษฐกิจเกิดจากการสัมผัสรู้และยอมรับว่ามีอยู่ เช่น ศักดิ์ศรีสถานภาพ อำนาจ ได้มาจากการที่ปัจเจกบุคคลหรือในกรณีดอกไม้เงินดอกไม้ทองนี้เป็นระดับรัฐซึ่งมีทุนเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน และหากมีทุนเศรษฐกิจมากพอ บุคคลในสังคมหรือรัฐใกล้เคียงก็จะรับรู้และยอมรับสถานะที่มั่งคั่ง เมื่อรัฐมีทุนสัญลักษณ์จากทุนเศรษฐกิจแล้วย่อมสามารถเปลี่ยนรูปเพื่อให้กลายทุนเศรษฐกิจได้เช่นกัน แต่การเปลี่ยนรูปอีกครั้งเป็นต้องได้รับความร่วมมือกันจากทุกกลุ่มในสังคม เพื่อให้ทุนสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมายังคงอยู่และได้รับการยอมรับเช่นเดิม เพราะสิ่งสำคัญสำหรับทุนสัญลักษณ์ คือ แรงขับในการให้ได้มาและการต่อสู้เพื่อรักษาทุนสัญลักษณ์นั้น ซึ่งกระบวนการในการให้ได้มาและการรักษาไว้มาจากแนวกริยา (disposition) ที่แสดงออกมาจากฮาบิตุสหรือแนวจริต อันเกิดจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ได้แก่ รัฐครอบครัว สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน เป็นต้น

ต่อมาคือ ทุนทางการเมือง (Bourdieu, 1998, p. 192) เป็นรูปแบบหนึ่งของทุนสัญลักษณ์ เนื่องจากสัญลักษณ์หนึ่งของทุนทางการเมือง คือ ชื่อเสียงที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความน่าเชื่อถือ การรับรู้ และเห็นในคุณค่า หรือการแสดงออกซึ่งการมีชื่อเสียง ที่ผู้คนให้การยอมรับเคารพในตัวบุคคล หรือวัตถุที่แสดงออกถึงการมีหรือการถือครองอำนาจ ที่ผู้คนในสังคมรับรู้บ้างบุคคลนั้นถือครองอำนาจหรือวัตถุแห่งอำนาจนั้นอยู่ การมีทุนทางการเมืองทำให้มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์ คืออำนาจที่ผู้คนยินยอมที่จะยอมรับผู้ใช้อำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้นจากชื่อเสียง (credit) จากการสร้างความไว้วางใจ (entrust) และด้วยการสร้างความไว้นับถือ (trust)

อำนาจเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นอำนาจที่ดำรงอยู่ได้ด้วยการยอมรับในอำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้นและเชื่อว่าทุนสัญลักษณ์มีอยู่จริง นักการเมืองจึงได้อำนาจทางการเมืองจากความไว้นื้อเชื่อใจที่ผู้คนให้กับเขา เมื่อนำมาเทียบเคียงกับกรณีการศึกษาทุนทางสัญลักษณ์ในดอกไม้เงินดอกไม้ทองจะพบว่า อำนาจเชิงสัญลักษณ์ในฐานะเป็นเครื่องบรรณาการเกิดจากชื่อเสียง (credit) ของรัฐที่มีอำนาจมากกว่าจากผลงานด้านสงครามที่ได้รับชัยชนะในการสู้รบหรือมีกองกำลังเหนือกว่า จึงก่อให้เกิดความไว้วางใจ (entrust) ในบรรดาประเทศราชว่ารัฐที่ตนยอมสวามิภักดิ์จะสามารถเป็นหลักประกันเสถียรภาพทางการเมืองการปกครองและเสรีภาพเชิงเศรษฐกิจการค้าให้แก่รัฐของตนได้ ดังนั้น จึงต้องสร้างความไว้นื้อเชื่อใจ (trust) ด้วยการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปเป็นเครื่องบรรณาการเพื่อเป็นสื่อกลางแสดงให้เห็นว่ายังจงรักภักดีและต้องการความคุ้มครองอยู่ ทั้งนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่าการตีความโบราณวัตถุโดยใช้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นเหรียญสองด้านที่สามารถสะท้อนได้ทั้งภาพความขัดแย้งในเชิงลบและสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างรัฐในเชิงบวก ผู้ให้ข้อมูลจึงควรคำนึงถึงผลลัพธ์ที่จะตามมาในภายหลังจากการถ่ายทอดข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ ขณะที่ผู้รับสารก็ต้องมีวิจารณญาณและเลือกรับปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตนเองและสังคมส่วนรวม

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

- กล้วยไม้ แก้วสนธิ. (๒๕๕๘). *ฟอลคอนแห่งอยุธยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เอโนเวล. กรมศิลปากร. (๒๕๔๒). *เมืองประเทศราชของสยามในสมัย รัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : เอดิสัน เพรส ไพเรตส์ จำกัด.
- คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. (๒๕๕๒). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- “ครั้งแรกวัดพระแท่นศิลาอาสน์ไชยรัตน์ไม้เงินต้นไม้ทอง”. *ข่าวสด* ฉบับวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๙.
- จรรย์สมร ผลบุญ. (๒๕๕๗). *การสร้างสรรคชุดการแสดงจาก ประวัติศาสตร์* :

ประเพณีถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง. มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.
 จักรพงษ์ คำบุญเรือง. (๒๕๕๙). จากอาณาจักรบ้านนาสู่เมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่:
 โรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ.
 จัตวา กลิ่นสุนทร. (๒๕๕๙). สถาบันพระมหากษัตริย์. มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันที่ ๔-๑๐
 พฤศจิกายน ๒๕๕๙.
 จำนงค์ ทองประเสริฐ. (๒๕๕๔). พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
 อภิธรรมมหาธาตุ.
 ชัยวัฒน์ มีสัจฐาน. (๒๕๕๙). “ทบทวนความสัมพันธ์ สยาม-มลายู และการเข้ามาของ
 ชาวมลายูในภาคกลางของประเทศไทย.” วารสารกึ่งวิชาการ ปีที่ ๓๗ ฉบับที่
 ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๙.
 ณัฐา วิพลชัย. (๒๕๕๖). “มองสังคมผ่านภาษาจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรื่อง
 พระยาขมพู.” วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏ
 สุราษฎร์ธานี ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ หน้า ๑๒๙-๑๔๕.
 ธนนทร์ฐิ นาคทั้ง. (๒๕๕๘). ประวัติศาสตร์บาดแผลในอาเซียน กับปัญหาเขตแดน
 รัชชาติ : สิ่งตกค้างจากการส่งมอบ ๔ รัฐมลายูให้แก่อังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๙.
 ชลบุรี: คณะวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
 ธเนศ อารณีสวรรณ. (๒๕๕๔). จากระบบบรรณาการถึงการปกครองแบบพิเศษใน
 ปะตานี. วิทยาลัยนานาชาติปริติ พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
 บังอร ปิยะพันธุ์. (๒๕๕๙). ประวัติศาสตร์ไทย การปกครอง สังคม เศรษฐกิจและ
 ความสัมพันธ์กับต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕. นครปฐม:
 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
 บาร์บารา วัดสัน และลีโอนาร์ด วาย. อันดาฮา. (๒๕๕๗). ประวัติศาสตร์มาเลเซีย.
 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
 พินธกร นามดี. (๒๕๕๗). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมลายูในสมัย
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔). กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์
 มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
 ไมเคิล ไรท์. (๒๕๔๒). ฝรั่งอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มติชน.
 สมศักดิ์ ฤทธิ์ภักดี. (๒๕๕๖). ต้นไม้ทองต้นไม้เงินสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ :
 นิทรรศการพลังแผ่นดิน อัจฉรียงานศิลปแผ่นดินสยาม.

สมาคมนักข่าวหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย. (๒๕๕๕). สามจังหวัดชายแดนใต้สมัย
ต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : ศูนย์ข่าวอิศรา.

สินชัย กระบวนแสง และวรรณสิริ นุ่นสุข. (๒๕๕๕). การศึกษาคติในการบูชาพระบรม
ธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง
จังหวัดนครศรีธรรมราช: กรณีดอกไม้งามเงินดอกไม้งามทอง. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ
นครศรีธรรมราช.

สุภัทรา ภูมิประภาส. (๒๕๕๐). “สี่กัษัตริยาปตานี : บัลลังก์เลือด และตำนานรักเพื่อ
แผ่นดิน.” วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๕, หน้า ๗๖-๘๘.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Ahmad Abu Hassan. (2017). *Perlis Pernah Memberi Bunga Emas Kepada
Inggeris*. Orang perlis, Malaysia.

Cyril Skinner (1983). *A Malay Mission to Bangkok during the Reign of
Rama II*, Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society
Vol. 56, No. 2 (245) (1983), pp. 135-140.

Ismail, Bakti. (1960). *Bunga Emas Golden Flowers: Gift or Tribute
(Kelantan)*. Malaya in History 6, no. 1 (July).

Oot keat gin. (2004). *Southeast Asia: A Historical Encyclopedia, from Angkor
Wat to East Timor*. Santababara California.

Sharom Ahmat. (1984). *Tradition and Change in a Malay State: A Study
of the Economic and Political Development of Kedah, 1878-
1923*. MBRAS Monograph no. 12. Kuala Lumpur: Malaysian Branch
of the Royal Asiatic Society (MBRAS).

Susan Conway. (2012). *The politics of inland Southeast Asia: Tribute
Relations in the Nineteenth Century*. SOAS, University of London.

Wolters, O.W. (2008). *Early Southeast Asia: Selected Essays*. Craig J.
Reynolds, ed. Ithaca: Cornell University Press.

การวิเคราะห์คำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชน^๑

ภาณุทัต ยอดแก้ว^๒

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งหมายที่จะสร้างรูปแบบเพื่อใช้เป็นระบบจริยศาสตร์สิทธิมนุษยชนแนวพุทธที่สามารถไปต่อกับคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยการพิจารณาข้อเสนอหลักธรรมของบรรดานักวิชาการที่มีชื่อเสียงในระดับโลก เช่น ศาสตราจารย์เดเมียน คีโอน (Damein Keown) ศาสตราจารย์เจ แอล การ์ฟิลด์ (Jay L. Garfield) ศาสตราจารย์แพทริก เฮเดน (Patrick Hayden) พระพีเรรา (L. P. N. Perera) ในบทความนี้ ภาณุทัต ยอดแก้วเห็นว่าทั้งสิทธิมนุษยชนและคำสอนทางพระพุทธศาสนาคลายคลึงกันในเรื่องที่ว่าทั้งสองระบบส่งเสริมสันติภาพและการเคารพศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจเพื่อดูว่า เราสามารถสร้างแนวคิดสิทธิมนุษยชนในคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ขนาดไหน ผลการวิจัยแสดงว่า ตามบทวิเคราะห์ของพระสงฆ์เถรวาทของไทยที่เคยเขียนประเด็นสิทธิมนุษยชน เช่น พุทธทาสภิกขุ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปอ.ปยุตฺโต) และพระมหาวิมลชัย วชิรเมธี เห็นว่า แนวคิดสิทธิมนุษยชนได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อสะท้อนความกังวลใจของโลกเกี่ยวกับสันติภาพและสุขภาวะของมนุษย์ในช่วงหลังการสิ้นสุดลงของสงครามโลกครั้งที่สอง แต่สิทธิมนุษยชนนั้นยังไม่มีมาตรฐานที่ระดับสูง หรือ “สัมมาปัญญา”

งานวิจัยนี้พบว่าหากพิจารณาตามแนวคิดนิติปรัชญาตะวันตกที่เห็นว่าหน้าที่สร้างสิทธิ หน้าที่ดังที่สะท้อนอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา ก็สามารถสร้างสิทธิและเสรีภาพได้อย่างไม่มีขอบเขต มัชฌิมาปฏิปทาสามารถช่วยเสริมคุณค่าในเรื่องความดีระดับสูง

---

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดัชนีพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์คำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชน”

^๒ นักการทูตชำนาญการ กระทรวงการต่างประเทศ

หรือแม้แต่พัฒนาหรือเติมเต็มแนวคิดสิทธิมนุษยชน การบูรณาการปัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติกับพุทธธรรมจึงถูกเสนอในนี้ในฐานะอีกทางเลือกทางทฤษฎีสำหรับสังคมพุทธ

คำสำคัญ: สิทธิมนุษยชน, พระพุทธศาสนา, วาทกรรม, มัชฌิมาปฏิปทา, มรรคมีองค์ ๘, ไตรสิกขา, การบูรณาการ

An Analysis of Buddhist Teachings for Developing the Concept of Human Rights

Panutat Yodkaew¹

Abstract

The article aims to create a Buddhist model of human rights by taking into consideration analyses given by world-famous scholars on the topic of “human rights and Buddhism”, such as Damein Keown, Jay L. Garfield, Patrick Hayden, and Perera. The author argues that the concept of human rights is similar to Buddhist teachings in that both are intended to promote peace and respect for human dignity. The research findings show that according to commentary given by Thailand’s leading Buddhist monks on the modern concept of human rights, the concept of human rights is well structured to express global concerns over human peace and wellbeing following the end of World War II, but is still devoid of what can be considered “the highest echelons of goodness/virtue” equivalent to the Buddhist notion of *Samma Paññā*.

The research findings reveal that based on a Western legal philosophical notion that duties entail rights, it is the duties echoed in the Buddhist concept of the Middle Path that can lead to unlimited rights and freedom. The Middle Path is found to be able to complement or even add the value of Buddhist ultimate good to the modern concept of human rights.

---

¹ Diplomatic Official of the Ministry of Foreign Affairs of Thailand

Integration of the UN Universal Declaration of Human Rights, with some doctrines selected from the Buddhaddhamma, has been proposed as another theoretical option for Buddhist society.

Keywords: Human Rights, Buddhism, Discourse, the Middle Path, Threefold Learning, Integration

บทนำ

สิทธิมนุษยชนเป็นทั้งปณิญาสากลและจารีตทางกฎหมายระหว่างประเทศที่รัฐธรรมนูญหรือกฎหมายของรัฐใด ๆ จะมาขัดแย้งไม่ได้ นอกจากนั้น สิทธิมนุษยชนยังจัดว่าเป็นนวัตกรรมทางความคิดของมนุษย์ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิทธิมนุษยชนประกอบด้วยหลักการและแนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ (human dignity) เสรีภาพ (liberty/freedom) ความเท่าเทียมกัน (equality) และภราดรภาพ (fraternity) เป็นต้น และถูกสื่อ/แสดงออกมาในรูปจริยศาสตร์แบบสิทธิ (rights-based ethics)

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ศาสนาต่าง ๆ เริ่มใช้ภาษาสิทธิมนุษยชนมากขึ้น (รวมทั้งพระภิกษุในพระพุทธศาสนา) นักวิชาการจำนวนมากได้ออกมาตีความคำสอนทางศาสนาที่ตนสนใจเพื่อตรวจสอบว่าสามารถไปได้กับแนวคิดหลัก ๆ ดังที่ปรากฏในปณิญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ (Universal Declaration of Human Rights) มากขนาดไหน

งานวิจัยนี้พบว่ามัชฌิมาปฏิปทา (หรือมรรคมงคล ๘) แนวคิดเรื่องกรรมและทิศ ๖ เป็นพระธรรมที่สามารถทำให้เนื้อหาสาระของปณิญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติสามารถไปได้กับสังคัมพุทธ ดังเห็นว่ามีมัชฌิมาปฏิปทาเป็นพระธรรมที่ครอบคลุมทุกมิติของชีวิต คือ ตั้งแต่ความคิดจนถึงการทำมาหาเลี้ยงชีพที่ดีตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในขณะที่คำสอนเรื่องกรรมและวิบากเป็นคำสอนที่ทำให้ชาวพุทธเข้าใจธรรมชาติและผลของการกระทำทั้งในชาติปัจจุบันและในอดีต หรืออาจกล่าวในอีกแบบว่า ความรับผิดชอบทางศีลธรรมจะไม่สมจริง หากไม่มีแนวคิดเรื่องกรรมและวิบาก ทิศ ๖ จัดว่าเป็นเรื่องปรัชญาสังคัมพุทธ หรือคำสอนเรื่องการปฏิบัติตนต่อบุคคลประเภทต่าง ๆ ในสังคัม

แต่การที่จะเสนอทำนองนี้ได้อย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยจำเป็นต้องกลับไปดูว่าใครเคยเสนอหลักธรรมใดในโลก หนึ่งในจำนวนนั้นคือศาสตราจารย์พีเรรา (Perera) พระภิกษุชาวศรีลังกาซึ่งได้เสนอว่าศีล ๕ สามารถใช้เป็นพื้นฐานแทนสิทธิมนุษยชนโดยยกเหตุผลว่าทุกข้อในปณิญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนสามารถถูกผนวกเข้าไปในทัศนะเรื่องชีวิตและสังคัมของพระพุทธเจ้าได้ แต่ปัญหาของข้อเสนอนี้ คือ สิทธิ

ข้อต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในปฎิญาณสากสข จะสามารถถูกอธิบายและให้เหตุผล (justification) ด้วยหลักธรรมอะไร และอะไรเป็นศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นแก่นของแนวคิดว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Damien Keown, 1998, p. 111-140)

ก่อนหน้านี้ บี อาร์ แอมเบตการ์ (B. R. Ambedkar) ผู้ร่างรัฐธรรมนูญอินเดีย เป็นบุคคลแรก ๆ ที่บอกว่า หลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนสามารถพบในคำสอนทางพระพุทธศาสนา เขาได้กล่าวว่าปรัชญาที่ทำให้เขาเปลี่ยนมานับถือพุทธสามารถสรุปอยู่ในคำเพียงสามคำ คือ เสรีภาพ (liberty) ความเท่าเทียมกัน (equality) และ ภราดรภาพ (fraternity) ซึ่งเป็นหลักการของสิทธิมนุษยชน โดยเขาอ้างว่า ปรัชญาดังกล่าวมิได้มาจากการปฏิวัติฝรั่งเศส แต่ทว่าถูกดึงเอามาจากคำสอนของพระพุทธเจ้า แอมเบตการ์จึงเห็นว่าภราดรภาพเป็นเพียงอีกชื่อของประชาธิปไตย ซึ่งเป็นทัศนะที่เคารพและนับถือเพื่อนร่วมชาติ พระพุทธเจ้าแปลงทัศนะว่าด้วยการเคารพและการเชื่อฟังที่อยู่ในแนวคิดฮินดูว่าด้วยธรรมให้กลายเป็นหลักศีลธรรมสากล ในความคิดของแอมเบตการ์ ภราดรภาพคือความเป็นพี่น้องกันระหว่างมนุษย์ ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของศีลธรรม (morality) (Robert Traer, 1991, p. 90-130) ข้อเสนอของแอมเบตการ์ได้ระบุชัดหลักการสามประการของสิทธิมนุษยชน คือ เสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน และภราดรภาพ และยังบอกเป็นนัยว่า พระธรรมทั้งหมดของพระพุทธองค์แทนสิทธิมนุษยชน

ศาสตราจารย์เจ แอล การ์ฟิลด์ (Jay L. Garfield) ได้เสนอในปี ค.ศ. ๑๙๙๘ ว่าหลักธรรมเรื่องความกรุณา (compassion) สามารถใช้เป็นพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนในแบบพุทธ ความกรุณาเป็นคุณธรรมในคำสอนทางพระพุทธศาสนาและยังเป็นหนึ่งในสี่ข้อของหลักพรหมวิหาร ๔ ความกรุณาได้กระตุ้นให้เราพัฒนาขีดความสามารถในการเข้าใจคนอื่น ในการเห็นใจคนอื่นจนถึงขนาดที่ว่าเราสามารถรู้ใจร่วมในความทุกข์ของคนอื่นที่กำลังประสบ ดังนั้น ศาสตราจารย์การ์ฟิลด์ จึงเห็นว่าความกรุณาที่พบในภาววิทยาพุทธสามารถเป็นรากฐาน (foundation) สำหรับสิทธิมนุษยชน หรือแม้แต่แทน (replacement) แนวคิดสิทธิมนุษยชนได้เลย (Damien Keown, p. 111-140) แต่ข้อเสนอนี้มิได้กล่าวอะไรมาเกี่ยวกับศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

ในขณะที่ ศาสตราจารย์เดเมียน คีโอน (Damien Keown) อาจารย์ด้านจริยศาสตร์ประจำมหาวิทยาลัยลอนดอนซึ่งได้ตีพิมพ์หนังสือเรื่อง Buddhism and Human Rights ในปี ค.ศ. ๑๙๙๘ โดยได้พยายามสำรวจประเด็นต่าง ๆ ของคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อใช้เป็นพื้นฐานทางความคิด หากปรัชญาสิทธิมนุษยชนเชิงพุทธ (Buddhist philosophy of human rights) จำเป็นต้องมีการพัฒนาขึ้น (Keown, p. 15)

ศาสตราจารย์คีโอนเห็นว่า ข้อที่สามและข้อที่สี่ของหลักธรรมอริยสัจสี่ (Four Noble Truths) คือ ข้อนิโรธ และข้อมรรค สามารถใช้เป็นฐานเหตุผลในการลงความเห็นว่า โนที่ศน์ว่าด้วยความเท่าเทียมกัน (equality) มีอยู่ในกรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังเห็นว่า มนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกันในการกำหนดชีวิตของตนเองที่จะกลายเป็นพระพุทธเจ้า หรือนิพพานเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมกัน สำหรับนิโรธ หรือสภาพของการไม่มีทุกข์ มนุษย์มีความเท่ากันในการประพฤติตามมรรคมืองค์ ๘ ในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นขีดความสามารถในการทำดีอย่างไม่มีประมาณ (infinite human capacity for participation in goodness) จึงเป็นแหล่งที่มาของศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ (Keown, p. 16-35)

ในส่วนเรื่องแนวคิดของสิทธิ ศาสตราจารย์คีโอนเสนอข้อ ๕ ในฐานะสิทธิมนุษยชนแบบพุทธ และเห็นว่าการแปลงข้อต่าง ๆ ของข้อ ๕ ให้กลับเป็นเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานดังที่ปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) คงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ โดยอาศัยแนวคิดของศาสตราจารย์จอห์น ฟินนิส (John Finnis) ที่ว่าหน้าที่ก่อให้เกิดสิทธิ (duties entail rights) (William H. Brackney, 2013, p. 196-297) ดังเห็นว่าหน้าที่อันเกี่ยวกับการละเว้นจากการฆ่าสัตว์ก็อาจเท่ากับสิทธิของมนุษย์ที่จะมีชีวิต (right to life) เป็นต้น ในประเด็นเสรีภาพ ศาสตราจารย์คีโอนเห็นว่า การดำเนินชีวิตในแบบวิถีพุทธจำเป็นต้องมีเสรีภาพโดยปริยาย ดังนั้น ข้อเสนอของศาสตราจารย์คีโอนมีลักษณะครอบคลุมหลักการและมโนทัศน์หลัก ๆ ของแนวคิดสิทธิมนุษยชน

ศาสตราจารย์แพททริก เฮเดน (Patrick Hayden) เห็นว่า หลักธรรมมัชฌิมาปฏิปทาสามารถใช้เป็นพื้นฐานแทนสิทธิมนุษยชนได้ เพราะมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมืองค์ ๘ มีเนื้อหาที่ครอบคลุมชีวิตที่สมบูรณ์แบบของพุทธในทุกด้าน

ศาสตราจารย์เฮเดนเห็นว่ามรรคมงคล ๘ เป็นแกนกลางของคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า การปฏิบัติตามมรรคมงคล ๘ จะช่วยสนับสนุนแนวคิดเรื่องความเมตตา กรุณา ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานในปญญาสาภะ (Patrick Hayden, 2001, p. 54) ในทัศนะของผู้วิจัย ข้อดีของข้อเสนอนี้คือมรรคมงคล ๘ มีสาระที่ครอบคลุมทุกมิติของชีวิตมนุษย์ที่ตรงตามหลักพุทธธรรม ทั้งในเรื่องการเลือกอาชีพ การดำรงชีวิต และยังมีเรื่องสมาธิและปัญญา ซึ่งเป็นความดีในระดับสูง แต่ในทัศนะของผู้วิจัย ข้อเสนอของข้อเสนอนี้ คือ ศาสตราจารย์เฮเดนจะแก้ประเด็นเรื่องสิทธิที่พระพุทธศาสนา ไม่นั่นในแบบปญญาสาภะด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติได้อย่างไร

ในขณะที่พระภิกษุสงฆ์ไทยจำนวนหนึ่ง เช่น พุทธศาสนิกชน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) และพระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี เป็นต้น ต่างเคยวิจารณ์จุดอ่อนของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในงานเขียนของตน ผู้วิจัยได้อาศัยบทวิจารณ์ของพระภิกษุสงฆ์ไทยเหล่านั้นในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกับข้อเสนอเกี่ยวกับพระธรรมที่ได้ให้ไว้โดยนักวิชาการสำคัญของโลกเพื่อหาว่าพระธรรมใดในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่อาจช่วยพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชน และรวมถึงสิ่งที่อาจเรียกว่า “สิทธิมนุษยชนแบบพุทธ (Buddhist version of human rights)” ควรเป็นเช่นไร

๑. นิยามศัพท์และขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มีคำศัพท์ที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้ศึกษาจึงให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

๑. การเทียบเคียง (juxtaposition) หมายถึง การนำสองแนวคิดมาวางขนานกันเพื่อสังเกตความเหมือนกันหรือความแตกต่างกัน โดยเฉพาะเพื่อใช้ในการเปรียบเทียบ

๒. การบูรณาการ (integration) หมายถึง การนำความรู้เชิงทฤษฎีโดยทั้งหมดหรือบางส่วนมารวมกันเพื่อทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่

๓. การสร้าง/หามโนทัศน์ (founding) หมายถึง การสำรวจคุณสมบัติ (properties) หรือลักษณะ (character) หรือหลักการ (principles) สำคัญที่มีอยู่ในแนวคิดหรือมโนทัศน์หนึ่งว่าอาจจะมียุติในอีกมโนทัศน์หรือไม่ ดังเช่น กรณีของ

การสำรวจทางปรัชญาเพื่อหาว่า หลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนจะมีอยู่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาหรือไม่

๔. มรรคมงคล ๘ หมายถึง หนทางสู่ความดับทุกข์ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ

๕. ทิศ ๖ หมายถึง บุคคลประเทศต่างๆที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันทางสังคม ซึ่งสะท้อนการดำเนินชีวิตโดยมีหน้าที่และความรับผิดชอบที่พึงปฏิบัติต่อกัน ซึ่งถูกแสดงอยู่ในรูปอุปมา หรือทิศทั้ง ๖

๖. กรรม หมายถึง การกระทำที่สมบูรณ์ด้วยเจตนา

ขอบเขตในด้านความเห็นของบุคคล/นักวิชาการ

เนื่องจากความหลากหลายในทัศนะและวิถีวิเคราะห์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน การวิจัยในครั้งนี้จะยึดความเห็น/การวิเคราะห์/วิถีตีความของนักวิชาการ/บุคคลสำคัญดังต่อไปนี้

๑. ศาสตราจารย์เดเมียน คีโอน (Damien Keown)
๒. ศาสตราจารย์แซลลี บี คิง (Sallie B. King)
๓. ศาสตราจารย์จอห์น ฟินนิส (John Finnis)
๔. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)
๕. พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี
๖. พุทธทาสภิกขุ
๗. อาร์ แอมเบดการ์ (R. Ambedkar)
๘. ศาสตราจารย์มาซาโอ อาเบ (Masao Abe)
๙. ศาสตราจารย์โจเอล ไลน์เบิร์ก (Joel Feinberg)

ขอบเขตในด้านเนื้อหา

การวิจัยนี้จะจำกัดขอบเขตเนื้อหาในประเด็น ดังต่อไปนี้

๑. แนวคิดเรื่องความเท่าเทียมกัน (equality)
๒. แนวคิดว่าด้วยสิทธิ (right) แนวคิดว่าด้วยสิทธิตามธรรมชาติ (natural

right) และแนวคิดด้วยสิทธิมนุษยชน (human rights) ของจอห์น ฟินนิส (John Finnis) โจเอล ไฟน์เบิร์ก (Joel Feinberg) และปีเตอร์ จังเกอร์ (Peter Junger.)

๓. แนวคิดด้วยศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ (human dignity) ดังปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ

๔. แนวคิดด้วยเสรีภาพ ผู้วิจัยศึกษาแนวคิดด้วยเสรีภาพและอิสรภาพที่ให้ไว้โดยจอห์น สจิวตมิล (John Stuart Mill, On Liberty) และวิลเลียม ไกด์เนอร์ (William Gairdner, Six Kinds of Freedom)

๕. วิธีตีความ (interpretation) หรือการสร้างความเข้าใจทางมโนทัศน์ (founding) เกี่ยวกับแนวคิดสิทธิมนุษยชนในกรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดที่ให้ไว้โดย ศาสตราจารย์เดเมียน คีโอน (Damien V. Keown, Buddhism and Human Rights, Curzon Press, 1998), พุทธทาสภิกขุ, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี, ศาสตราจารย์มาซาโอะ อาเบ (Masao Abe, Zen and Western Thought, 1985), ศาสตราจารย์เจ แอล การ์ฟิลด์ (Jay L. Garfield, Human Rights and Compassion, 1998), ศาสตราจารย์มาร์ติน ที อัดัม (Martin T. Adam, Buddhism, Equality, Rights, 2013), ศาสตราจารย์ปีเตอร์ จังเกอร์ (Peter Junger, Why the Buddha Has No Rights, 1998), ศาสตราจารย์แครี อิฮารา (Craig Ihara, Why There Are no Rights in Buddhism: A Reply to Damien Keown, 1998)

๖. คำวิจารณ์ระบบ/แนวคิดสิทธิมนุษยชนโดยพระสงฆ์ไทย ผู้วิจัยจะอาศัยคำวิจารณ์ของปราชญ์สำคัญ ดังนี้

๑. พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ดังปรากฏในหนังสือ “อติมมยตาประยุกต์” และ “อติมมยตาปริทัศน์”

๒. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ดังปรากฏในหนังสือ “สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม”

๓. พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ดังปรากฏในหนังสือ “ปัญญาสากล คือ หลักประกันสิทธิมนุษยชนที่แท้”

๗. แนวคิดที่ว่าด้วยการเปรียบเทียบวิถีชีวิตของสิทธิมนุษยชนในคำสอนของพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดของศาสตราจารย์เดเมียน คีโอน (Damien Keown, Buddhism and Human Rights, 1998) ศาสตราจารย์แซลลี บี คิง (Sallie B King, Socially Engaged Buddhism, 2003) ศาสตราจารย์ปีเตอร์ ซิเดอริท (Peter Siderit, Buddhism as Philosophy), ศาสตราจารย์มาเซโอ อาเบ (Masao Abe), ศาสตราจารย์มาร์ติน ที อัดัม (Martin T. Adam), ศาสตราจารย์เคนเนธ เค็นาดา (Kenneth K. Inada) และ Peter A. Jackson เป็นสำคัญ

แม้ว่าสิทธิมนุษยชนสามารถถูกตีความว่าอาจมีประเด็นทางความคิด/มโนทัศน์อื่น เช่น คุณค่าของชีวิต อิสระภาพประเภทต่าง ๆ ความมั่นคง ฯลฯ แต่ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะเน้นเฉพาะเรื่องศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ สิทธิและเสรีภาพในบางประเภท ดังที่ปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติเท่านั้น

๒. กรอบความคิดที่นำมาศึกษาวิเคราะห์

งานวิจัยนี้ได้ประยุกต์แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์เปรียบเทียบ (comparative ethics) เพื่อใช้ในการเปรียบเทียบจริยศาสตร์สองระบบ (สิทธิมนุษยชนกับพระพุทธศาสนา) ในมิติสำคัญต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติเป้าหมาย (teleology) มิติการหลุดพ้น (soteriology) มิติความดี (ethics) และมิติหลักการทั่วไป (principle) เพื่อใช้ร่วมกับบทวิเคราะห์ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของปราชญ์เถรวาทและของนักวิชาการในระดับแนวหน้าของโลก เช่น ศาสตราจารย์แซลลี บี คิง (Sallie B. King) นักพุทธศาสตร์ สัญชาติอเมริกันที่วิจารณ์จุดอ่อนของการเปรียบเทียบระหว่างสองจริยศาสตร์ที่ทำขึ้นในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ดังปรากฏในบทความเรื่อง Human Rights in Contemporary Engaged Buddhism ศาสตราจารย์แซลลี บี คิง ได้พยายามเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชนในหลายจุด ศาสตราจารย์แซลลี บี คิงเห็นว่ารากฐานทางปรัชญาของสิทธิมนุษยชนได้พัฒนามาจากความคิดทางปรัชญาของจอห์น สจิวท มิลล์ (John Stuart Mill) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการนิยามความดีและความสุข และได้อ้างคำวิจารณ์ของพุทธทาสภิกขุที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ดังนั้น การวิเคราะห์ทางจริยศาสตร์จึงเป็นความโดดเด่นของงานของ ศาสตราจารย์แซลลี บี คิง ศาสตราจารย์แซลลี บี คิงได้ต่อยอดความคิดที่ว่า ความดีจาก

มุมมองของพระพุทธศาสนามีลักษณะเฉพาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การไม่ละเมิดหรือการไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งต่างๆ ในขณะที่ความดีในแบบสัทธินุชยชนเน้นเฉพาะมิติมนุษย์ต่อมนุษย์ และในหลายกรณี ความสุขที่แฝงอยู่ในแบบสัทธินุชยชนมุ่งประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ หรือของสังคมส่วนรวม และอาจต้องทำลายความสุขของคนส่วนน้อย เพราะปรัชญาของมิลล์ได้รับอิทธิพลจากเจเรมี เบนเธม ความสุขในแบบนี้มิใช่วิธีพิจารณาตามแบบจริยศาสตร์พุทธ (Roger Jackson, 2003, p. 291-307)

๓. ผลการศึกษา

งานนี้พบว่าการนิยามความดีในแบบพุทธแตกต่างจากการนิยามความดีของปรัชญาจอห์น สจ๊วต มิลล์ ที่มีอิทธิพลต่อปัญญาสาขาลว่าด้วยสัทธินุชยชนของสหประชาชาติ ปรัชญาของจอห์น สจ๊วต มิลล์มองความดีเป็นเรื่องความสุขหรือความปรารถนาของคนส่วนใหญ่ แม้ว่าความดีและความสุขนั้นอาจปราศจากความเมตตากรุณาต่อสรรพสิ่งต่าง ๆ รวมถึงคนส่วนน้อย แต่เมื่อมองในระดับหลักการพื้นฐาน เช่น ความเท่าเทียมกัน เสรีภาพ และภราดรภาพ ทั้งคำสอนทางพระพุทธศาสนากับสัทธินุชยชนสามารถพอที่จะเทียบเคียงกันได้ ดังนั้น การที่จะสรุปว่าคำสอนทางพระพุทธศาสนาแตกต่างจากแนวคิดสัทธินุชยชนอย่างสิ้นเชิงก็คงจะไม่ถูกต้องในด้านความคล้ายคลึง เป้าหมาย (aim) หรือจุดมุ่งหมายปลายทาง (teleology) ของทั้งแนวคิดสัทธินุชยชนของตะวันตกและคำสอนทางพระพุทธศาสนาต่างเน้นเรื่องสันติภาพและความสงบสุข ดังที่ทราบกันดี พระพุทธศาสนาได้ก่อกำเนิดมาเพื่อช่วยชาวโลกให้ทราบวิธีดับ/พ้นทุกข์ ในขณะที่ปัญญาสาขลถูกร่างขึ้นเพื่อช่วยให้ชาวโลกตระหนักมากขึ้นในศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกันแห่งความเป็นมนุษย์ ความตระหนักนี้จึงนำไปสู่การเคารพสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น ซึ่งทำให้นุษย์ทุกคนสามารถดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข นอกจากนั้น คำว่า “ความกรุณา (compassion)” ในปัญญาสาขลว่าด้วยสัทธินุชยชนของสหประชาชาติมีนัยเพียงพอที่จะเทียบเคียงได้กับแนวคิดเรื่องความเมตตากรุณาดังที่ปรากฏในคำสอนทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม คำว่า “ความกรุณา” ในปัญญาสาขลฯ เน้นแค่ระดับมนุษย์ต่อมนุษย์ แต่ภววิทยาของพุทธไปไกลกว่านั้นมาก เพราะมนุษย์ในแบบพุทธยังต้องเมตตาต่อทุกสรรพสิ่ง

แต่การที่บอกว่าพระธรรมใด ๆ ในพระพุทธศาสนาเท่ากับปฏิกุญญาสากลงว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติก็คงเป็นการกล่าวเกินความจริง เพราะแท้จริงแล้ววิวัฒนาการของระบบจริยศาสตร์ทั้งสองแตกต่างกันมากทั้งในมิติสถานที่และกาลเวลาดังนั้น การบูรณาการสองระบบจึงเป็นเรื่องสมจริงและมีความสำคัญเพราะในสมัยพุทธกาล โลกยังไม่มีระบบรัฐสมัยใหม่ (modern state system) ที่มีกฎบัตรสหประชาชาติและองค์การระหว่างประเทศ เช่น สหประชาชาติเหมือนในปัจจุบัน หากอ่านอย่างละเอียด นัยของปฏิกุญญาสากลงฯ เรียกร้องการใช้ประชาธิปไตยที่จำต้องมีการเลือกตั้งโดยประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน แต่แนวคิดเรื่องประชาธิปไตยในความหมายปัจจุบันยังไม่มีในสมัยพุทธกาล ระบบรัฐสวัสดิการยังไม่มี ระบบการเลือกตั้งยังไม่มี การคิดเรื่องทรัพย์สินทางปัญญายังไม่มี การคิดในแบบจารีตกฎหมายระหว่างประเทศยังไม่มี โดยเฉพาะประเด็นสถานะของผู้ลี้ภัยที่ทุกรัฐต้องยอมรับเป็นสิ่งที่ไม่คิดได้ในยุคนั้น ประชาชนในยุคพุทธกาลยังไม่รู้จักความเป็นพลเมืองในแบบปัจจุบัน และความคิดเรื่องบัตรประชาชนต่างเป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นหลังยุคกลาง ดังนั้นการบูรณาการสองระบบจึงเป็นเรื่องจำเป็นในการดึงสองโลกและสองยุคสมัยที่ห่างกันกว่าสองพันกว่าปีเข้าผสมให้เป็นเนื้อเดียวกันจึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หากต้องการรักษานัยและความหมายของมโนทัศน์สมัยใหม่

มัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมงคล ๘ เป็นพระธรรมที่มีความละเอียดและความกว้างใหญ่ในด้านขอบเขตของการดำเนินชีวิตที่ดีตามคำสอนของพระพุทธเจ้า หากสังเกตให้ดี มัชฌิมาปฏิปทายังมีความนัย (subtext) และฐานคติ (assumption) ที่ลึกพอที่จะเสริมด้านที่ขาดหายไปของสาระของปฏิกุญญาสากลงว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติที่เน้นมิติการดำเนินการทางศาล มิติการศึกษา มิติเสรีภาพในกรรมสิทธิ์ มิติเสรีภาพทางการเมือง มิติเสรีภาพทางวัฒนธรรม มิติเสรีภาพทางสังคม มิติการประกอบอาชีพ มิติสาธารณสุข มิติการพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ ในขณะที่ข้อเสนอรื่องศีล ๕ หรือความเมตตากรุณา หรือพระธรรมอื่น ๆ ที่เคยถูกเสนอโดยนักวิชาการพุทธศาสตร์ในอดีตมักมีขอบเขตที่ไม่กว้างพอที่จะใช้เป็นสิทธิมนุษยชนแนวพุทธ หรือแม้แต่ใช้ในการเทียบเคียงกับสาระของปฏิกุญญาสากลงว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ

ดังนั้นประโยคที่ว่า “มนุษย์มีเหตุผลและมโนธรรมและควรปฏิบัติต่อกันในแบบภราดรภาพ” ดังปรากฏในข้อที่ ๑ ของปฏิกุญญาสากลงฯ ได้สะท้อนว่าโดยธรรมชาติ

มนุษย์มีโนธรรมหรือเหตุผลอยู่ก่อนแล้ว แต่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา มนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาความดี หรือพัฒนาความคิดทางจริยธรรม เมื่อมนุษย์บวชเรียน หรือศึกษาความรู้ตามความเป็นจริง เพราะโดยทั่วไป มนุษย์มีแนวโน้มอย่างมากที่มักจะคิดตามสัญชาตญาณ หรือมนุษย์ยังมีอวิชชา เพราะอวิชชานี้เองที่ทำให้มนุษย์มองไม่เห็นว่าจะอะไรคือสัมมาทิฐิ ดังนั้น สัมมาทิฐิจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก หรือเป็นพื้นฐานทางความคิดที่จะขาดเสียมิได้ที่จะทำหน้าที่โน้มน้าวจิตใจมนุษย์ในการพัฒนาศักยภาพของการทำความดีของตนเอง ดังสะท้อนในการศึกษาเล่าเรียน (ไตรสิกขา) โลกทัศน์พุทธจึงแตกต่างจากโลกทัศน์ตะวันตกในระดับฐานคติ นอกจากนั้น คำว่า “เหตุผล” ในประโยคดังกล่าวยังเป็นคำที่ก่อปัญหามากมายทางปรัชญาเพราะคำถามที่อาจถามตามมา คือ เหตุผลระดับไหน เช่น เหตุผลในระดับตรรกะหรือเหตุผลทางญาณวิทยา ในแบบวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันอาจใช้กับเรื่องค่านิยมไม่ได้ แต่สิ่งที่เหมือนกันระหว่างสองโลกทัศน์นี้คือ มนุษย์เป็นสัตว์ใจสูง หรือคิดได้ในเชิงจริยธรรม แม้กระนั้น พระพุทธศาสนายังเชื่อว่ามนุษย์สามารถพัฒนาความดีของตนในระดับที่สูงยิ่งขึ้น

มัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นพระธรรมที่รวมหรือครอบคลุมทุกมิติของชีวิต โดยเฉพาะในระดับปัจเจกบุคคล และสามารถใช้ได้ทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง หรือเหมาะทั้งผู้รักษากฎหมายและผู้คนทั่วไปที่มีหน้าที่ในการทำตามกฎหมายหรือส่งเสริมความเคารพต่อกฎหมายบ้านเมือง

นอกจากนั้น มัชฌิมาปฏิปทายังมีความหมายถึงทางสายกลาง สิ่งที่ไม่เป็นทางสายกลางคือลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดโต่ง (excessive individualism) ที่พบในโลกตะวันตก เช่น การให้อิสระเสรีภาพอย่างเต็มที่ เช่น การหมกมุ่นในการเสพ ในการทำงาน เลี้ยงชีพจนละเลยคุณค่าของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ จนละเลยว่าจะอะไรเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรทำให้แก่สังคม สิทธิและเสรีภาพในลักษณะล้นหลามในแบบนี้จึงเป็นสิ่งที่น่ากังวลใจในทัศนะของพระภิกษุสงฆ์เถรวาท

ยิ่งกว่านั้น ข้อดีของมัชฌิมาปฏิปทาที่คนมักมองข้ามคือการที่พระธรรมนี้ได้ระบุชัดมากในเรื่องสัมมาอาชีวะ (การทำอาชีพที่จัดว่าดีตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา) ซึ่งเป็นเรื่องที่เรานึกเจอในปฎิญญาสากลฯ หรือแม้ในพระธรรมอื่น ๆ โดยเฉพาะการที่พระธรรมนี้ได้ตีกรอบที่ชัดเจนกว่าเรื่องศีล ๕ ที่ยังไม่สามารถนำพาชีวิตมนุษย์ไปสู่ความดีระดับสูงได้ รวมทั้งนิพพาน น่าสังเกตว่า อาชีพที่ดีสำหรับมนุษย์ที่สามารถนำพามนุษย์ไปถึงนิพพานนั้นต้องมีความดี หรือการไม่เบียดเบียนผู้อื่น (ทุกสรรพสิ่งที่คิดได้

และรู้สึกได้) เป็นลักษณะเด่นของมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งตรงจุดนี้สามารถถูกตีความรวมไปถึงการไม่เบียดเบียนมนุษย์ สัตว์ เจริญงาน อสุรกาย เปรต เทวดา พรหม เป็นต้น ข้อดีในประการที่สองของมัชฌิมาปฏิปทาคือการที่มัชฌิมาปฏิปทามีความดีทั้งในสามระดับ ตั้งแต่ท่อนคำสอนเรื่องไตรสิกขา

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานวิจัยของไทยส่วนใหญ่เน้นการเปรียบเทียบในระดับหลักการสิทธิมนุษยชน เช่น กาลามสูตรสะท้อนเสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือเสรีภาพในการเลือกที่จะเชื่อ ความเท่าเทียมกันที่พบในพระพุทธศาสนาคือการที่ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการทำความคิด หรือในการบำเพ็ญเพียรภาวนาที่จะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า พรหมวิหาร ๔ เป็นภราดรภาพที่สามารถพบในพระพุทธศาสนา งานวิชาการจำนวนหนึ่งยังมองสิทธิมนุษยชนว่าเป็นเพียงเรื่องศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ หรือมองเป็นเรื่องสิทธิและเสรีภาพเท่านั้น แต่ยังมีค่อนเน้นการมองชีวิตในแบบองค์ภาพ ดังที่สะท้อนอยู่ในโลกทัศน์ของเรอเน กาสแซง (Rene Cassin) หนึ่งในบรรดาผู้กร่างปฏิญญาสากลฯ และต่อมาถูกให้สมญานามในฐานะบิดาของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่า การวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างสิทธิมนุษยชนกับคำสอนทางพระพุทธศาสนาในมิติของจริยศาสตร์ในระดับรากฐานทางปรัชญากลับปรากฏในงานนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) งานวิจัยเชิงเปรียบเทียบในอดีตโดยมากมักเน้นการวิเคราะห์เพียงแคในระดับแนวคิดเรื่องสิทธิ หรือในระดับหลักการของสิทธิมนุษยชน (เสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน และภราดรภาพ) และพยายามเสนอความคิดว่า อิสรภาพจากกิเลส หรือเครื่องร้อยรัดเป็นสิทธิมนุษยชนในพระพุทธศาสนา ทั้งที่จริงแล้ว เรื่องอิสรภาพจากกิเลสเป็นพุทธปัญญา หรือพุทธญาณวิทยา มิได้มีอะไรที่สามารถเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตดังที่สะท้อนในปรัชญาของจอห์น สจ๊วต มิลล์แต่อย่างใด

ดังที่กล่าวไปก่อนหน้านี้ การหาแนวคิดเรื่องเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพในคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่สามารถทำได้ไม่ยากนักและนักวิชาการมากมายในอดีตต่างเคยศึกษาเรื่องทำนองนี้ เพราะพระพุทธศาสนามีเนื้อหาและองค์ความรู้ที่กว้างใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระไตรปิฎกสามารถใช้เป็นแหล่งความรู้ และแหล่งอ้างอิงขนาดใหญ่ที่สำคัญสำหรับชาวพุทธเถรวาท

โดยอาศัยบทวิเคราะห์ของทั้งพระภิกษุสงฆ์ในจาริตเถรวาท และนักวิชาการในโลกตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทวิเคราะห์ของศาสตราจารย์เดเมียน คีโอน (Damien Keown) ที่ได้เสนอว่าสิทธิมนุษยชนสามารถถูกเข้าใจได้ในกรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนา และงานวิจัยของศาสตราจารย์แซลลี บิงคิง (Sallie B. King) ผู้ซึ่งได้ทำการศึกษาการใช้ภาษาสิทธิมนุษยชนของพระภิกษุสงฆ์ในพม่า โดยได้ยืนยัน ๔ ประเด็นที่พบในการทำวิจัยภาคสนาม กล่าวคือ ๑. สิทธิมนุษยชนของตะวันตกเชื่อถือในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ในขณะที่คำสอนทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า การได้เกิดเป็นมนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวในสังสารวัฏที่สามารถบรรลุธรรมหรือแม้แต่ตรัสรู้ได้ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ๒. สิทธิมนุษยชนของตะวันตกมักสันนิษฐานล่วงหน้าว่า ความเท่าเทียมกันของมนุษย์เป็นเรื่องจริง ในขณะที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธระบบวรรณะ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงเชิญชวนประชาชนจากชนชั้นและวรรณะต่าง ๆ มาปฏิบัติธรรมะในแบบพระพุทธศาสนา และตอบย้ำว่า มนุษย์ทุกคนสามารถตรัสรู้ได้ ตรงจุดนี้ สามารถตีความได้ว่าพระพุทธศาสนาเน้นความเท่าเทียมกันในเรื่องของความสามารถในการบรรลุธรรม หรือในการเป็นพระอรหันต์ ๓. ศีล ๕ แม้ว่าเน้นมิติเรื่องหน้าที่ แต่ก็สามารถแปลงกลับมาเพื่อสะท้อนสิทธิ ดังเช่น การห้ามฆ่าสัตว์จึงเท่ากับสิทธิในการมีชีวิต ๔. สังคมที่เปิดและเสรีที่มักสนับสนุนความมั่นคงในความเป็นส่วนตัวและเสรีภาพทางความคิด เสรีภาพทางศาสนา เสรีภาพทางการรวมกลุ่ม จึงเป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำคัญในการดำเนินชีวิตในแบบพุทธ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้กลับเสนอมุมมองของปราชญ์ในจาริตเถรวาทที่ไม่ปฏิเสธความจำเป็นของการดำรงอยู่ของระบบสิทธิมนุษยชน แต่เสนอว่าการทำความดีของมนุษย์ไม่ควรหยุดเพียงแค่ระดับศีล หรือระดับการไม่ละเมิดสิทธิ และมนุษย์ควรพัฒนาตนเองไปสู่ระดับของความดีที่สูงขึ้น

หากพิจารณาในด้านโครงสร้าง ผู้วิจัยเห็นว่า ไตรสิกขาเป็นโครงสร้างที่สำคัญของพระพุทธศาสนาที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการวิเคราะห์เรื่องความดี รวมถึงนัยของระดับของภูมิปัญญาแห่งสิทธิมนุษยชน ดังที่ทราบกันดีว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ดังนั้น ชาวพุทธมักถูกคาดหวังว่า ตนสมควรต้องพัฒนาศักยภาพในการทำความดีของตนเองไปสู่ความดีทั้งสามระดับ โดยทั่วไปมักเริ่มต้นจากระดับศีล (ซึ่งเป็นเรื่องความประพฤติ) ไปสู่ระดับสมาธิ (ซึ่งเป็นเรื่องเทคนิคในการสร้างสติ และ

สร้างความสุขสงบขึ้นในใจ) และระดับปัญญา (ซึ่งเป็นเรื่องการรู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริง ซึ่งในที่นี้อาจมองว่าเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ หรือพุทธปรัชญา หรือแม้แต่เนื้อหาสำคัญที่แนวคิดด้วยอิสรภาพในทุกระดับสามารถพัฒนาขึ้นมาได้) อย่างไรก็ตาม ไตรสิกขาต่างปรากฏอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา การเลือกมัชฌิมาปฏิปทา จึงเท่ากับการเลือกไตรสิกขาไปในตัว

หากพิจารณาในด้านหลักการ เสรีภาพ (liberty) ความเท่าเทียมกัน (equality) และภราดรภาพ (fraternity) ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นหลักการสากลที่สำคัญของแนวคิดสิทธิมนุษยชน เป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้ หรือสามารถสร้างความชอบธรรมได้ในกรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เพราะทั้งสามหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนสามารถพบได้ในหลักปฏิบัติของพระพุทธศาสนา

หากพิจารณาในด้านแนวคิด แนวคิดด้วยศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (human dignity) พระพุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพในการทำคามดีอย่างไม่สิ้นสุด หากกล่าวในแบบวิทยาศาสตร์ มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่คิดได้ทางจริยธรรม วิมุตติหรือเสรีภาพในพระพุทธศาสนามีได้เน้นแต่มีติเสรีภาพภายนอก หรือเสรีภาพจากการแทรกแซง หรือเสรีภาพจากการกดขี่ แต่ยังรวมถึงเสรีภาพในความหมายของการหลุดพ้น จึงแตกต่างจากเสรีภาพในนิยามของโลกตะวันตก เสรีภาพในกรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องปัญญา ซึ่งตรงกับเรื่องวิมุตติ (Vimutti) หรือนักวิชาการชาวตะวันตกอาจนิยมเรียกว่า “เสรีภาพทางจิตวิญญาณ (spiritual freedom)” ดังที่วิลเลียม ไกด์เนอร์ (William Gairdner) ได้ตั้งชื่อให้แก่พระพุทธศาสนา แม้ว่าชาวพุทธไม่เคยใช้ชื่อในลักษณะเช่นนั้นเลย หรือแม้แต่คำว่า “เสรีภาพทางปัญญา” ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เรียกในแบบนั้น อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในนัยของปัจเจกสมุพบาท อิสรภาพในทุกระดับ อิสรภาพในทุกมิติ อิสรภาพในทุกประเภทคือความสัมพันธ์ที่เปรียบเสมือนเรื่องเดียวกันหมด

แม้ว่าศาสตราจารย์เดเมียน คีโอนได้พยายามแสดงให้เห็นชัดว่า ศิล ๕ ในพระพุทธศาสนาสามารถแปลงกลับไปเป็นเรื่องสิทธิที่เท่าเทียมกัน (equal rights) ดังปรากฏในปญญาสากด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ แต่เรื่องจริง คือ มรรคมีองค์ ๘ ก็สามารถแปลงไปเป็นสิทธิได้เช่นกัน และสิทธิและเสรีภาพที่แปลงมาจาก

มรรคม็องค์ ๘ มีขอบเขตที่กว้างไกล นอกจากนั้น ศาสนาพุทธไม่เคยสอนคนในเรื่อง การอ้างสิทธิ์ (assertion of rights) ซึ่งอาจสะท้อนแนวโน้มอหังการ หรือนำไปสู่สภาพ/ บรรยากาศในเชิงปรปักษ์ (adversarial) ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) และศาสตราจารย์แซลลี บี คิง (Sallie B. King) ได้อธิบายเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน นอกจากนั้น พระพุทธศาสนามักกำหนดที่จะให้แต่ละคนปฏิบัติ/ทำหน้าที่ของตนเอง ทั้งนี้ เพราะหน้าที่คือธรรมะ การทำหน้าที่คือการปฏิบัติธรรม การทำงานคือการปฏิบัติธรรม

ศาสตราจารย์ไอน์จึงไม่สังเกตเห็นความหมายที่ซ่อนลึกลงไป (underlying sense) ของแนวคิดด้วยสิทธิ์และอิสรภาพ/เสรีภาพดังปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วย สิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติว่ามีได้สะท้อนแนวคิดพุทธปัญญา หรือ แนวคิดเรื่อง การละกิเลส หรือความไม่ตัองอยาก (desirelessness) ซึ่งเป็นแก่นคำสอนที่สำคัญทาง พระพุทธศาสนา แต่แนวคิดด้วยเสรีภาพ/อิสรภาพในปฏิญญาฯ กลับได้สะท้อน โลกทัศน์แบบจอห์น สจิวต์ มิลล์ (John Stuart Mill) ที่เชื่อว่า มนุษย์ควรให้อิสรภาพ ในการแสดงออก แต่ทว่าการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ก็ไม่ควรรบกวนผู้อื่น

๔. บทสรุป

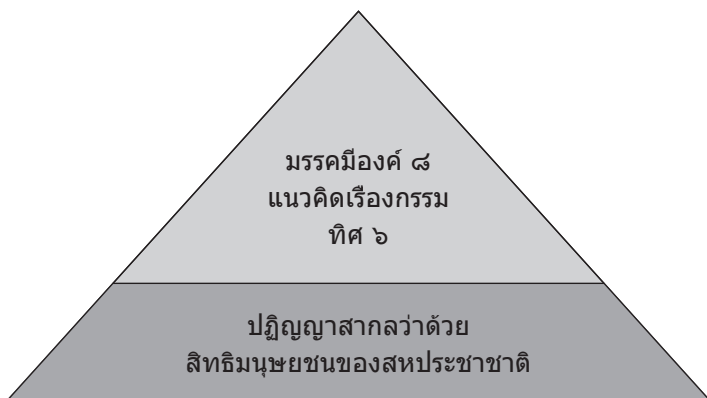
งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดสิทธิมนุษยชนจาก มุมมองของพระพุทธศาสนา ๒. เพื่อพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชนตามคำสอนทาง พระพุทธศาสนา งานวิจัยนี้พบว่าการทำหน้าที่ด้วยปัญญา (ดังปรากฏในมัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคม็องค์ ๘) จะสามารถก่อให้เกิดสิทธิ์ได้ในขอบเขตที่กว้างขวาง หากพิจารณา ตามตรรกะทางนิติศาสตร์ที่ว่า หน้าที่ย่อมก่อให้เกิดสิทธิ์ (Duties entail rights) หรือ หน้าที่เป็นอีกด้านของสิทธิ์ (if there is a duty, there is a corresponding right.) ในนัยนี้ หลักธรรมเรื่องมัชฌิมาปฏิปทาจึงลึกกว่าศีล ๕ และไปไกลกว่าสันติภาพใน ความหมายแบบทั่วไปในฐานะเป้าหมายของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของ สหประชาชาติ (การไม่ละเมิดสิทธิมนุษยย์ผู้อื่นเพราะมนุษย์มีศักดิ์ศรี)

การบูรณาการปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนกับมัชฌิมาปฏิปทา (มรรค ม็องค์ ๘) แนวคิดเรื่องกรรมและวิบาก และทศ ๖ จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้และน่าสนใจ นอกจากนั้น หากลองสังเกตให้ดี คนไทยจำนวนหนึ่งในยุคปัจจุบันต่างก็ดำเนินชีวิตใน แบบนี้อยู่แล้ว กล่าวคือ ตนตระหนักในความสำคัญของสภาวะของปฏิญญาสากลฯ

แต่ก็ยังพยายามปฏิบัติตนอย่างดีตามคำสอนเรื่องมรรคมีองค์ ๘ โดยเชื่อเรื่องกรรม และวิบากว่าเป็นเรื่องจริง และในขณะเดียวกันยอมรับว่าระดับทางความสำคัญของความสัมพันธ์ต่อบุคคลในสังคมที่รายล้อมตนเอง ดังปรากฏในเรื่องทศ ๖ เป็นเรื่อง สมเหตุสมผล

อย่างไรก็ดี แนวคิดเรื่องกรรมและวิบากเป็นเรื่องสำคัญแต่ห่วยังควรต้องเข้าใจให้ถูกต้องและสมบูรณ์ เพราะความเข้าใจอย่างไม่รอบด้านอาจทำให้หลายคนอาจตีความว่าแนวคิดนี้ทำให้คนยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม การตีความแบบนี้ยังมีใช้วิธีการที่รอบด้าน เพราะกรรมสมบูรณ์ด้วยเจตนา นั้นหมายความว่าเราสามารถใช้ศักยภาพปัจจุบันในการสร้างกรรมใหม่เพื่อตนเองและเพื่อเปลี่ยนโลก โดยเฉพาะการสร้างกรรมในปัจจุบัน (กรรมและวิบากที่เราจะได้รับในขณะนี้) ยิ่งกว่านั้น หากไม่มีแนวคิดเรื่องกรรมและวิบากแล้ว การคิดเชิงความรับผิดชอบทางศีลธรรมจะเป็นสิ่งที่อาจไม่ค่อยสมจริงนัก

โครงสร้างสิทธิมนุษยชนแนวพุทธ

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การดึงบางข้อหรือบางส่วนของสาระปัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติมาร่วมบูรณาการกับพุทธธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะปัญญาสากลมีตรรกะภายใน (logic) ของตนเอง การดึงบางอย่างนั้นจะทำลายตรรกะที่เชื่อมต่อภายในของเดิม ในลักษณะที่คล้ายกัน เราไม่ควรดึงบางข้อหรือ

บางส่วนของมรรคมงคล ๘ มาร่วมกับปฏิจจสาสณฯ แต่เราต้องใช้ทั้งระบบมรรค เพราะมรรคมงคล ๘ ต่างมีตรรกะภายในของตนเองเช่นกัน การรวมสองตรรกะโดยไม่ทำลายมโนทัศน์ย่อยมากมายจึงเป็นทางออกที่ดี และมีความเป็นไปได้ โดยนวัตกรรมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่นี้มีได้เมินเฉยหรือลดคุณค่าของคำและมโนทัศน์สำคัญดังที่ปรากฏในปฏิจจสาสณฯ เช่น ประชาธิปไตย รัฐสวัสดิการ ลิขสิทธิ์ ที่ลี้ภัย ซึ่งเป็นเรื่องหรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ หรือมีสามารถเจอในยุคพุทธกาล

ความกังวลที่ว่าการเน้นสิทธิ์จะแย้งกับคำสอนพุทธในเรื่องอนัตตานั้น ผู้วิจัยเห็นว่าสิทธิกับหน้าที่เป็นของที่อยู่เคียงคู่กันเสมอ มิว่าเราจะเรียก “ปฏิจจสาสณฯ ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” แต่แท้จริง ในขณะเดียวกัน มันคือ “ปฏิจจสาสณฯ ที่มนุษยชน” ด้วย คำอธิบายที่ให้ไว้โดยพินิส นวัตกรรมที่สร้างขึ้นใหม่ในงานวิจัยนี้จะไม่มีความทำให้ชาวพุทธมีอึดตา เพราะทุกอย่างถูกกำกับด้วยคำว่า “สัมมา” ในฐานะคำคุณศัพท์ที่กำกับคุณภาพไว้โดยปริยาย เช่น สัมมาทิฐิ สัมมากัมมันตะ เป็นต้น

หากมองไกลกว่าบรรดาปราชญ์เถรวาท นักปราชญ์มหายาน เช่น ศาสตราจารย์มาซาโอ อาเบ (Masao Abe) เห็นว่า แนวคิดสิทธิมนุษยชนของตะวันตกยังมีทัศนะที่สะท้อนความเห็นแก่ตัวเช่นกัน เพราะในความเป็นจริง คำสอนทางพระพุทธศาสนาไปไกลกว่าระดับมนุษย์ต่อมนุษย์นั้น คำสอนทางพระพุทธศาสนาเน้นความเคารพต่อทุกสรรพสิ่ง โดยเฉพาะทุกสรรพสิ่งที่คิดได้และรู้สึกได้ มนุษย์จึงเป็นส่วนเดียวของจักรวาล หรือการกระทำของมนุษย์ล้วนกระทบทุกสิ่งในจักรวาล หากมองจากหลักธรรม “ปัจจุสมุปบาท” อย่างไรก็ดี ปฏิจจุสมุปบาทก็มิได้ระบุอะไรเกี่ยวกับแนวคิดสมัยใหม่ เช่น ระบบรัฐ รัฐสวัสดิการ ที่ลี้ภัย หากกล่าวอีกแบบ ปฏิจจุสมุปบาทจึงเป็นเพียงเรื่องสภาพธรรมชาติ หรือภววิทยา/อภิปรัชญา

ในมิติของการดำเนินชีวิต ขอบเขตสาระของมัชฌิมาปฏิปทามีลักษณะที่กว้างใหญ่และลึกกว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนที่มีได้ระบุเป้าหมายของวิถีชีวิตที่ดีว่าควรเป็นอย่างไร เพราะสิทธิมนุษยชนเห็นว่าการไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของคนอื่นต่างเป็นแกนและเป้าหมายหลักของเรื่องความดี แต่มัชฌิมาปฏิปทาแบ่งความดีในมิติต่างๆ และได้กำหนดแม้แต่วิธีมองโลก (สัมมาทิฐิ) วิธีดำเนินชีวิต (สัมมากัมมันตะ) วิธีในการพัฒนาจิต (สัมมาสมาธิ) ตลอดจนการประกอบอาชีพ (สัมมาอาชีวะ) ซึ่งหมายถึง

อาชีพอะไรที่มนุษย์สามารถทำได้และอาชีพใดบ้างที่มนุษย์ควรละเว้นหรือไม่ควรทำ แต่จุดดีของสาระหลักที่อาจพบในปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ (Universal Declaration of Human Rights) นั่นคือการบังคับรัฐบาลต่าง ๆ ในโลก ให้ต้องดูแลสวัสดิภาพและให้ความคุ้มครองแก่พลเมือง และรวมถึงรัฐบาลต้องเคารพ ศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกันแห่งความเป็นมนุษย์ของปัจเจกบุคคลใด ๆ ในโลก โดยมีแบ่งแยก ในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา อุดมการณ์ทางการเมือง ฯลฯ

อย่างที่ทราบกันดี ศิล ๕ เป็นเพียงระดับทางความดีขั้นต่ำ เพราะบุคคลที่ถือ ศิล ๕ ก็อาจทำอาชีพที่หมิ่นเหม่หรือผิดศีลธรรมได้ หรือแม้แต่มุ่งหมกมุ่นอยู่ในการเสพ และการบริโภค ดังปรากฏในสังคมบริโภคนิยม ดังนั้น ด้วยการรักษาศิล ๕ นี้ มนุษย์ ทั่วไปก็ยังคงไม่สามารถก้าวหน้าในการพัฒนาความดีของตนไปสู่ระดับเป้าหมายที่ สูงขึ้น แต่มีขมิมาปฏิบัติจะทำให้โอกาสมนุษย์ในการพัฒนาถึงสามระดับของความดี ดังสะท้อนในไตรสิกขา

ปราชญ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่า แนวคิดสิทธิมนุษยชนเป็นจริยศาสตร์ แบบสิทธิ (rights-based ethics) และเน้นความดีในระดับของการไม่ละเมิดสิทธิเป็น ส่วนใหญ่ แต่สิทธิมนุษยชนต่างมีจุดอ่อนในตัวเอง เช่น สิทธิมนุษยชนมิได้เป็นกฎ ธรรมชาติดัง สิทธิมนุษยชนเน้นเรื่องการปกป้องสิทธิหรือการอ้างสิทธิ วิธีคิดในลักษณะนี้ จึงอาจกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกในแบบอัตตา (ความเห็นแก่ตัว) ในขณะที่แก่นคำสอนของ พระพุทธศาสนาคืออนัตตา หรือการไม่ยึดอัตตาว่าเป็นของเที่ยงแท้ วิธีคิดในแบบนี้จะ นำไปสู่สภาวะของการไม่เห็นแก่ตัว หรือการมองสวัสดิภาพของสังคมว่าต้องมาก่อน ดัง ปรากฏในเรื่องทศ ๖ หรือคำสอนว่าด้วยการทำหน้าที่ต่อบุคคลที่อยู่รอบตัว นอกจากนั้น สิทธิมนุษยชนเน้นความสุขในทุกรูปแบบ トラบใดที่ความสุขเหล่านั้นไม่ละเมิดสิทธิและ เสรีภาพของบุคคลอื่น แต่พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องเนกขัมมะ ซึ่งหมายถึงการออกบวช แต่ในที่นี้ตีความให้หมายถึงการใช้ชีวิตให้เหมือนการปฏิบัติธรรม ซึ่งสะท้อนอยู่ในมรรค มืองค์ ๘ การดำเนินชีวิตในแบบสายกลางจึงมิใช่การดำเนินชีวิตที่ สุดโต่ง แต่เน้นชีวิตที่ ใช้สติในการบริโภคแต่พอดี หรือการไม่มุ่งเน้นการผลิตส่วนเกิน (surplus) จนมากเกินไป อันมีรากจากความโลภและความเข้าใจผิดดังที่ปรากฏอยู่ในระบบทุนนิยม (capitalism) ที่เน้นการผลิตส่วนเกินจนเกินความพอดี หรือการมองมนุษย์เป็นเพียงสินค้าหรือปัจจัย การผลิต ดังนั้น แนวคิดสิทธิมนุษยชนที่สอดคล้องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา

จึงควรมีลักษณะการพัฒนาความดีถึงสามระดับ ดังสะท้อนอยู่ในไตรสิกขา และไตรสิกขานี้ก็เป็นมิติที่ซ้อนทับอยู่ในมรรคมงคล ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา

นักวิชาการจำนวนหนึ่งได้พยายามตรวจสอบว่า หลักการสิทธิมนุษยชน (เสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน และภราดรภาพ) สามารถสร้างความเข้าใจได้ในกรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนาหรือไม่ หรือหลักการใดบ้างในพระพุทธศาสนาที่สามารถใช้แทนสิทธิมนุษยชนในด้านตรรกะ อย่างไรก็ตาม ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พุทธทาสภิกขุ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กลับเห็นว่าตรรกะหรือวิธีคิดพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนยังไม่สามารถไปต่อกับคำสอนหลักทางพระพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องอนัตตา ซึ่งสนับสนุนให้ผู้คนละอัตตาของตน การละเมิดสิทธิมนุษยชนและการเบียดเบียนจึงยังอยู่ทั่วทุกแห่งในโลก แม้ว่าสหประชาชาติได้ประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

มัชฌิมาปฏิปทาซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์แบบจึงถูกเสนอในงานวิจัยนี้ให้เป็นสิทธิมนุษยชนแนวพุทธ หรือสิทธิมนุษยชนที่สามารถใช้ได้กับสังคมพุทธจริง ๆ หรือสิทธิมนุษยชนที่สามารถทำให้ชาวพุทธเข้าถึงนิพพานได้ ทั้งนี้เพราะสิทธิมนุษยชนแนวพุทธควรต้องเป็นเรื่องที่ไม่นั่นอนัตตา หรือการเอาตนเองเป็นศูนย์กลาง (no self centre) หรือกระตุ้นลักษณะของความเป็นปัจเจกบุคคลจนมากเกินไป (excessive individualism) ที่มักปลูกเร้ามนุษย์ให้คิดตามแรงผลักดันทางสัญชาตญาณ แต่แก่นคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องพุทธปัญญาหรือการรู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริง และปรากฏเถรวาทเห็นว่าการทำความดีจะต้องไม่หยุดแค่ระดับศีล ดังนั้น สิทธิมนุษยชนแนวพุทธจึงเหมาะสมที่จะต้องมีพระธรรมในกรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปด้วย พระธรรมที่มีเนื้อหาครอบคลุมชีวิตที่ดีในทุกมิติ คือ มัชฌิมาปฏิปทา

นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่า ภาววิทยาของพระพุทธศาสนา (Buddhist ontology) มีความสลับซับซ้อนและมีขอบเขตที่กว้างใหญ่กว่าภาววิทยาของสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีรากทางโลกทัศน์ของปรัชญาของจอห์น สจ๊วต มิลล์ นอกจากนี้ นักปราชญ์ในจารีตเถรวาทของไทยเห็นตรงกันว่า ความเป็นมนุษย์และความดีของมนุษย์ในแบบพุทธเป็นเรื่องที่ต่างจากนิยามของตะวันตก ดังนั้น ชาวพุทธจึงจำเป็น หรือควรพัฒนาความดีให้ถึงระดับสมาธิและระดับปัญญา และการที่จะมีปัญญาได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องรู้จักกัมมัญฐาน เพื่อบรรลุสมาธิ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขา

ด้วยเหตุผลข้างต้น พระธรรมเรื่องมัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นตัวเลือกที่เหมาะสมมากที่สุด มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง จึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะเติมเต็มความดี ดังที่ปรากฏในสาระส่วนใหญ่ของปฎิญญาสากฯ ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของ สหประชาชาติที่มักส่งเสริมสิทธิและเสรีภาพในแบบจอร์จ สจ๊วต มิลล์

การบูรณาการปฎิญญาสากฯ กับมัชฌิมาปฏิปทา ทิศ ๖ และแนวคิดเรื่อง กรรมและวิบากจึงสร้างสิ่งที่อาจเรียกว่า “สิทธิมนุษยชนแนวพุทธ (Buddhist version of human rights)” การบูรณาการนี้จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะการบูรณาการนี้ได้ รักษาสาระสำคัญของปฎิญญาฯ ที่เน้นหน้าที่ของรัฐต่อมนุษย์และหน้าที่ของมนุษย์ที่มี ต่อมนุษย์ด้วยกันทุกคน และยังสามารถคงการทำความดีในทุกมิติและครบทั้งในสาม ระดับ คือ ศีล สมาน และปัญญา ซึ่งเป็นวัตรกรรมทางความคิดของพระพุทธเจ้าที่ได้ ทรงแปลงความรู้จากการตรัสรู้ของพระองค์มาเป็นสำนวนภาษาที่มนุษย์ธรรมดา (ที่ไร้ อภิญญา) สามารถเข้าใจและเข้าถึงได้

จุดเด่นของงานวิจัยนี้คือการบูรณาการ โดยเฉพาะความพยายามใน การตีความจากมุมมองปัจเจกบุคคลและจากมุมมองของระบบรัฐ และความพยายามใน การรักษามโนทัศน์ตะวันตก เช่น แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย การเลือกตั้ง ลิขสิทธิ์/ ทรัพย์สินทางปัญญา ผู้ลี้ภัย (refugee) ผู้ขอลี้ภัย (asylum seeker) และที่ลี้ภัย (asylum) เป็นต้น ที่นักวิชาการในอดีตมักมองข้าม แต่ทว่าเป็นมโนทัศน์สำคัญดังที่ปรากฏ ในปฎิญญาสากฯ ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ งานวิจัยนี้จึงเป็นมากกว่า การเสนอหลักธรรมใดใดในคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าอาจพอเพียงหรือเท่ากับ เนื้อหาของแนวคิดสิทธิมนุษยชนของตะวันตก โดยมีได้สนใจสาระและนัยที่แท้จริง ของปฎิญญาสากฯ นอกจากนั้น งานวิจัยนี้ได้ตอกย้ำว่า มัชฌิมาปฏิปทาที่มีความกว้าง และความลึกที่มากกว่าศีล ๕ และยังมีนัยทางเศรษฐกิจ (ที่ศาสตราจารย์เฮเดนมิตต์ อธิบาย) ยิ่งกว่านั้น งานวิจัยนี้ยืนยันว่า การหาคำหรือมโนทัศน์ว่าด้วย “สิทธิ” ในคำสอน ทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นเรื่องจำเป็นอีกต่อไปแล้วทั้งนี้ เพราะหน้าที่กับสิทธิ แท้จริงคือเรื่องเดียวกัน แต่ทว่ามองจากคนละมุม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (๒๕๓๙). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
_____. (๒๕๕๒). อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพ-
มหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ/เอกสารทั่วไป:

ชาญชัย แสวงศักดิ์. (๒๕๕๘). อิทธิพลของฝรั่งเศสในการปฏิรูปกฎหมายไทย.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (๒๕๕๖). สิทธิและเสรีภาพในประวัติศาสตร์การเมืองไทย.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
ธีรยุทธ บุญมี. (๒๕๕๖). ขาดินนิยมและหลังขาดินนิยม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
สายธาร.
พิเศษ สอาดเย็น, ธงทอง จันทรางศุ. (๒๕๕๘). ปรัชญากฎหมาย. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท โอเพนเวิลด์ส์ พับลิชชิง แฮ็ส จำกัด.
พระพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปัญโญ). (๒๕๕๖). การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคต
ของมนุษยชาติ. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
_____. (๒๕๕๖). แก่นพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม.
_____. (๒๕๕๗). คนถึงธรรม ธรรมถึงคน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
_____. (๒๕๕๒). พุทธทาสกับเซ็น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
_____. (๒๕๕๕). ชุมชนเรื่องสั้น. กรุงเทพมหานคร: สุภาพใจ.
_____. (๒๕๕๖). อตัมมยตาปริทัศน์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
_____. (๒๕๕๖). อตัมมยตาประยุกต์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๔). ความสุขทุกแห่งทุกมุม. กรุงเทพมหานคร:
ธรรมสภา.

- _____. (๒๕๔๖). *สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม*. กรุงเทพมหานคร: กรมองค์การระหว่างประเทศ.
- _____. (๒๕๕๕). *แผนที่ชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์ธรรมะ.
- _____. (๒๕๕๘). *เชื่อกกรรม รู้กรรม แก้กรรม*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- _____. (๒๕๕๐). *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- _____. (๒๕๕๓). *พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- _____. (๒๕๕๓). *พุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์.
- _____. (๒๕๕๕). *นิติศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม.
- พระมหาภูติชัย วชิรเมธี. (๒๕๕๘). *มองลึก นึกไกล ใจกว้าง*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ปราง.
- _____. (๒๕๕๒). *ปัญญาที่สากล คือ หลักประกันสิทธิมนุษยชนที่แท้*. กรุงเทพมหานคร: กรมองค์การระหว่างประเทศ.
- พระมหาอดิสร ธีรสีโล. (๒๕๕๙). *พุทธปรัชญา ประวัติความเป็นมาและแนวคิดทฤษฎี*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- พระศรีคัมภีรญาณ. (๒๕๕๓). *พุทธปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมยศ เชื้อไทย. (๒๕๕๘). *นิติปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- อุดมศักดิ์ สนิธิพงษ์. (๒๕๕๕). *สิทธิมนุษยชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- เอื้อน เล่งเจริญ. (๒๕๓๗). *โลกทรรศน์ในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียน.

(๒) วิทยานิพนธ์:

- กระเศียร อาภาสุวรรณ. (๒๕๕๓). *พระพุทธศาสนา, สิทธิมนุษยชน, แนวคิดนักวิชาการพุทธ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระครูปฐมกัณฑ์ธารการ (บุญแทน มะลิอ่อน). (๒๕๕๗). *หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เถรวาทกับการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร (อบอู่). (๒๕๕๗). *พระพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน*. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

(๓) หนังสือภาษาอังกฤษ:

- Abe Masao. (1980). *Zen and Comparative Studies*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Abe Masao. (1985). *Zen and Western Thought*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Barker, Chris. (2004). *The Sage Dictionary of Cultural Studies*. London: SAGE Publication.
- Benedict, Gerald. (2009). *Buddhist Wisdom*. London: Watkins Publishing.
- Brackney, William H. (2015). *Human Rights and the World's Major Religions*. Santa Barbara: Praeger.
- Buddhadas Bhikkhu. (2012). *Handbook for Mankind*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Plc.
- Buddhadas Bhikkhu. (2012). *Heartwood of the Bodhi Tree*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Buddhasdas Bhikkhu. (2012). *Mindfulness with Breathing*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Craig Ihara. (1998). *Why There Are no Rights in Buddhism Arephy to Damen Keam*.
- Davidson, Scott. (1993). *Human Rights*. London: Open University Press.
- Doren, Charles Van. (1992). *A History of Knowledge*. New York: Ballentines Books.
- Dalai Lama. (2012). *Kindness. Clarity and Insight*. London: Curzon.
- Donnelly, Jack. (2013). *Universal Human Rights*. New York: Cornell University Press.
- Donelan Michael. (1990). *Elements of International Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Durden, Jo. (2006). *The Essence of Buddhism*. London: Arcturus.

- Gethin, Rupert. (1998). *The Foundations of Buddhism*. Oxford: Oxford University Press,
- Gier Nicholas F. (2004). *Buddhism and the Freedom of the Will*. Cambridge: MIT Press.
- Gombrich, Richard Francis. (2006). *Theravada Buddhism*. London: Routledge.
- Hayden Patrick. (2001). *The Philosophy of Human Rights*. St Paul: Paragon House.
- Harrison, Victoria S. (2013). *Eastern Philosophy*. London: Routledge.
- Hinnells, John R. (1984). *Dictionary of Religions*. New York: The Penguin.
- Hamilton, Sue. (2000). *Early Buddhism: A New Approach*. Richmond: Curzon Press.
- Hanh, Thich Nhht. (2015). *The Heart of the Buddha's Teaching*. London: Curzon.
- Jackson, Roger. (2003). *Buddhism Theology*. London: Routledge Curzon.
- John Finis. (2011). *Human Rights and Common Good*. Oxford University Press.
- Joel Feimberg. (1970). "The Nature and Value of Rights". *The Journal of Value Inquiry*, Vol. 4.
- Kalupahana, David J. (2009). *Karma and Rebirth*. Dehiwala: Buddhist Cultural Center.
- Kenny, Anthony. (2012). *Philosophy in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press.
- Keown, Damien. (1998). *Buddhism and Human Rights*. London: Curzon.
- Keown, Damien. (2009). *Encyclopedia of Buddhism*. London: Routledge.
- King, Sallie B. (2008). *Socially Engaged Buddhism*. Honolulu: Hawaii University Press.
- Kornfield, Jack. (2010). *Teaching of the Buddha*. New York: Bantam Books.
- Kornfield, Jack. (2009). *The Wise Heart A Guide to the Universal Teachings of Buddhist Psychology*. New York: Bantam Books.

- Kyobgon, Traleg. (2010). *The Eassence of Buddhism*, London: Curzon.
- McGovern, William Montgomery. (1979). *A Manual of Buddhist Philosophy*.
Deli: Nagpublishers.
- Math T. Adam. (2013). *Buddhism Egeality Rights*.
- McMahan, David L. (2012). *Buddhism in the Modern World*. London: Routledge,
- McMahan, David L. (2008). *Making of Buddhist Modernism*. Oxford: Oxford
University Press.
- Mill, John Stuart. (2008). *On Liberty & Utilitarianism*. New Yook: Bantam Book.
- Mizuno, Kogen. (1972). *Essentials of Buddhism*. Tokyo: Kosei Publishing Co.
- Pande, Govind Chandra. (1975). *Studies in the Origins of Buddhism*. Deli:
Motilal Banarsdass Publishers,
- Partington, Martin. (2000). *Introduction to the English Legal System*. Oxford:
Oxford Press.
- Peter Junger. (1998). *Buddhism and Human Rights*. Curzom Press.
- Peter Junger. (1998). *Why the Buddhs Has No Right*.
- Popkin, Richard. (1993). *Philosophy*. New York: Athenaeum Press.
- Traer, Robert. (1889). *Faith in Human Rights*. New York: East West Press.
- V. Vajiramedhi. (2012). *The Miracle of Suffering*. Bangkok: Pran Publishing Co.
- Walpola Sri Rahula. (2010). *What the Buddha Taught*. Oxford: Oneworld
Press,
- Siderits, Mark. (2007). *Buddhism as Philosophy*. Surrey: Ashgate.
- Swidler, Arlene. (1982). *Human Rights in Religious Traditions*. New York:
Pilgrim Press.
- Tallbott, William. (2005). *Which Right Should Be Universal*. Oxford: Oxford
University Press.
- Williams, Paul. (2009). *Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations*.
Routledge.
- Witte, John Jr. and Green, M.Christian. (2012). *Religion and Human Rights*.
Oxford: Oxford University Press.

วัฒนธรรมเมืองในพื้นที่ชายขอบของ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล^๑

ไสวตรี ณ กลาง^๒

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) เสนอภาพรวมของปรากฏการณ์การเติบโตเปลี่ยนแปลงและตอบรับกระแสการพัฒนาเมืองในพื้นที่ชายขอบของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ๒) วิเคราะห์ความหลากหลายของรูปแบบการใช้ชีวิตและการบริโภควัฒนธรรมในเขตพื้นที่ชายขอบของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พื้นที่ศึกษาครั้งนี้ได้แก่ บริเวณย่านที่อยู่อาศัย ย่านการค้า เศรษฐกิจแถบชานเมืองทิศเหนือและทิศตะวันตกของกรุงเทพมหานคร ได้แก่ พื้นที่ย่านถนนวิภาวดีรังสิต เกษตร-นวมินทร์ งามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ บางใหญ่ บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ งานศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสังเกต ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์เจาะลึก

ผลการศึกษาพบว่า การขยายตัวของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เป็นไปในทิศทางที่คล้ายคลึงกับแนวทางการพัฒนาเมืองของประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ การพัฒนาทางกายภาพที่นำมาซึ่งความสะดวกสบายและความทันสมัย ตลอดจนการให้ความสำคัญกับบริโภคนิยม และการเติบโตขึ้นของชนชั้นกลางในเมือง ในขณะที่ปัญหาต่าง ๆ อันเป็นผลจากการเติบโตและการมีวิถีชีวิตแบบเมืองยังคงปรากฏ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเมืองในพื้นที่ดังกล่าวสามารถทำให้เกิดความสมดุลและยั่งยืนได้ หากคำนึงถึงสำคัญของความเป็นท้องถิ่นทั้งทางด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม

คำสำคัญ: วัฒนธรรมเมือง, พื้นที่ชายขอบ, กรุงเทพฯและปริมณฑล

^๑ งานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) งบประมาณประจำปี ๒๕๕๔

^๒ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Urban Culture in the Marginal Areas of Bangkok and the Periphery

Sowatree Nathalang¹

Abstract

The purposes of this article are 1) to present holistically urban growth and changes relevant to current urban development in the marginal areas of Bangkok and the periphery and 2) to analyze the diversity of people's pattern of life and cultural consumption in such areas. The area of this study includes residential, economic and commercial areas located in the northern and western part of Bangkok, i.e Vipawadee Rangsit, Kaset-Nawamin, Ngamwongwan, Rattanaibet, Bang Yai and Bangbuathong-Chaiyapreuk junctions. A qualitative method, including participant and non-participant non-formal and in-depth interviews, was used.

The study reveals that the expansion of Bangkok and the periphery is relevant to the trend of urban development in Southeast Asian countries. Such physical development leads to comfort and modernity, including concentration of consumerism and the increase of the urban middle class; whereas diverse problems caused by urban growth and urbanism as a way of life still persist. However, urban development in such areas could be balanced and sustainable if localism in physical, environmental and cultural aspects is stressed.

Keywords: urban culture, marginal area, Bangkok and periphery

---

¹ An assistant professor in Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Science.

บทนำ

การขยายตัวของพื้นที่กรุงเทพมหานครไปยังพื้นที่ปริมณฑลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ประชากร สถาปัตยกรรมโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติทางสังคมวัฒนธรรม กล่าวคือ การขยายตัวของเมืองไปยังบริเวณพื้นที่รอบนอกของกรุงเทพมหานครซึ่งมีอาณาบริเวณต่อเนื่องไปยังพื้นที่จังหวัดที่เป็นปริมณฑลและทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม (acculturation) ระหว่างแบบแผนการใช้ชีวิตที่เป็นสังคมเกษตรกรรมมาแต่เดิมกับพื้นที่ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนตัวเองเป็นพื้นที่ย่านการค้าใหม่ตลอดจนการสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ตามการเจริญเติบโตของเมือง (urban growth) ลักษณะของแบบแผนการใช้ชีวิตแบบเมืองที่มีปรากฏในพื้นที่กรุงเทพมหานครเป็นต้นแบบและขยายตัวไปยังพื้นที่ปริมณฑลเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวด้านการดำเนินชีวิต ลักษณะการบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรมตลอดจนวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับการใช้ชีวิตแบบเมือง

การเกิดขึ้นของพื้นที่เมืองมหานครของกรุงเทพฯ เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาที่ไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะกรุงเทพมหานครแต่มีการขยายการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ไปในเขตจังหวัดปริมณฑล เช่น ระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมในเขตพื้นที่ดังกล่าวมากขึ้น เช่น มีการขยายโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดปทุมธานี สมุทรปราการ และสมุทรสาคร ซึ่งส่งผลให้เกิดความต้องการแรงงานในพื้นที่มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการย้ายสถานที่ราชการสำคัญ ๆ ไปอยู่ในเขตปริมณฑลโดยเฉพาะจังหวัดนนทบุรี ตลอดจนมีการลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์อันเป็นผลจากตามความต้องการด้านที่อยู่อาศัยทั้งจากประชากรในพื้นที่ผู้ที่เข้ามาทำงานในพื้นที่และผู้ที่ต้องการบ้านพักอาศัยในราคาที่ไม่แพงมากเมื่อเทียบกับพื้นที่กรุงเทพชั้นในเนื่องจากบ้านที่อยู่ในเมืองชั้นในและชั้นกลางของกรุงเทพมหานครมีราคาสูงมากทำให้มีการย้ายที่อยู่อาศัยออกไปยังชานเมืองหรือพื้นที่ในจังหวัดปริมณฑลมากขึ้น เขตพื้นที่ที่อยู่ติดกับกรุงเทพมหานครของจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี นครปฐมจึงมีบ้านจัดสรรเกิดขึ้นมากมายและอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งปัจจุบันแทบไม่สามารถแยกความแตกต่างของพื้นที่ในเขตของกรุงเทพมหานครกับเขตของจังหวัดปริมณฑลได้อย่างชัดเจนเพราะมีพื้นที่ของความเป็นเมืองที่ต่อเนื่องกัน

การขยายการใช้พื้นที่ไปยังจังหวัดปริมณฑลของกรุงเทพมหานครทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในบริเวณดังกล่าวและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของพื้นที่อย่างเห็นได้ชัด การวางแผนการพัฒนาในระยะต่อมามีได้ขยายพื้นที่การพัฒนาที่ครอบคลุมพื้นที่ที่รวมจังหวัดปริมณฑลเข้าไปด้วยแทนที่จะเป็นการพัฒนากรุงเทพมหานครเพียงแห่งเดียวดังเช่นในอดีตและเรียกพื้นที่นี้ว่าเป็นเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล

กรุงเทพมหานครและปริมณฑลมีอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรที่มีแนวโน้มลดลงโดยกรุงเทพมหานครมีแนวโน้มลดลงมากกว่าจังหวัดปริมณฑล เหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้จำนวนการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครน้อยลงน่าจะเป็นเพราะในปัจจุบันแทบไม่มีความแตกต่างของความเจริญด้านกายภาพระหว่างเขตเมืองที่เป็นกรุงเทพมหานครกับบริเวณพื้นที่รอยต่อหรือส่วนที่เป็นเมืองของจังหวัดปริมณฑลกับกรุงเทพมหานครเลย ผู้ที่อาศัยอยู่ในปริมณฑลสามารถเข้าถึงความสะดวกสบายต่าง ๆ ได้เหมือนผู้ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร ทั้งในด้านอาชีพการงาน ความสะดวกสบายและที่อยู่อาศัย ตลอดจนการเข้าถึงระบบสาธารณูปโภค การคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น ทั้งนี้รวมถึงการเข้าถึงแหล่งบันเทิงและสันทนาการต่าง ๆ ด้วย

การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและทางสังคมวัฒนธรรม การเคลื่อนย้ายผู้คน ตลอดจนการเกิดย่านธุรกิจ การค้าในพื้นที่รอยต่อของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ทำให้เกิดการใช้ชีวิตบนความแตกต่างหรือคล้ายคลึงกับการใช้ชีวิตในพื้นที่ กทม. ชั้นใน (ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ) อย่างไร ก็เกิดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรทางวัฒนธรรมระหว่างชนชั้นอย่างไร ตลอดจนเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่กำหนดแบบแผนการใช้ชีวิตดังกล่าวนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนเมืองอย่างไร ความหลากหลายท่ามกลางวิถีชีวิตที่ถูกกำหนดภายใต้เงื่อนไขของบริโภคนิยม จากกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ (Global Capitalism) นำไปสู่รูปแบบการบริโภคที่แตกต่างหลากหลายและเกิดภาวะของความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม (Social Inequalities) ของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ โดยคนบางกลุ่มที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรหลักหรือวัฒนธรรมกระแสหลักได้ ก็จะถูกเบียดให้ตกอยู่ในสภาวะของความเป็นชายขอบ (Marginality) ส่วนชนชั้นกลาง (Middle Class) ก็มีวิถีการบริโภคที่เป็นไปอย่างหลากหลายตามลักษณะอาชีพ

ฐานะทางเศรษฐกิจและการศึกษาอันแตกต่างจากสังคมเกษตรกรรมที่มีอยู่ในพื้นที่
ชายขอบมาแต่เดิม

การทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าวข้างต้นจะนำไปสู่การให้คำอธิบายถึง
ลักษณะและแนวโน้มของวิถีชีวิตที่หลากหลายของความเป็นเมืองในสังคมร่วมสมัย
อันเป็นปรากฏการณ์ที่พบในเมืองใหญ่ ๆ ของประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้กระแสการพัฒนาโดยการจัดระเบียบเมืองใหม่จากตะวันตก
ในรูปแบบความร่วมมือทางการค้าและการลงทุนของบริษัทข้ามชาติ (TNCs-
Transnational Cooperation) ความเป็นเมืองมหานคร (Cosmopolitanism) เป็นเงื่อนไข
หลักของการรับกระแสดังกล่าว วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
อันมีรากฐานเดิมเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเกษตร (Agrarian Society) มีความจำเป็นต้อง
ปรับเข้าสู่ภาวะการณ์ของวิถีชีวิตของสังคมในโลกยุคใหม่และมีการปรับตัวตลอดจน
ปรับเปลี่ยนลักษณะทางวัฒนธรรมเพื่อการดำรงอยู่ที่สอดคล้องกับกระแสความเป็นไป
ของโลกอย่างไร เป็นประเด็นที่สมควรศึกษาค้นคว้าในมิติองค์รวม (Holism)

บทความนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจถึงวัฒนธรรมแบบเมืองที่เกิดขึ้น
ในพื้นที่ชานเมืองของกรุงเทพมหานครและปริมณฑลหรือเรียกว่าเป็น “พื้นที่ชายขอบ”
ของกรุงเทพมหานครซึ่งหมายถึงพื้นที่กรุงเทพมหานครชั้นนอก ซึ่งได้แก่ บริเวณที่มี
การขยายเมืองไปทางทิศเหนือ และทิศตะวันตกของกรุงเทพมหานครที่กินอาณาบริเวณ
ถึงพื้นที่ในจังหวัดปริมณฑล ได้แก่ นนทบุรีและปทุมธานี ว่ามีลักษณะอย่างไรและถูก
กำหนดด้วยวิถีความเป็นเมืองและค่านิยมตลอดจนรูปแบบวัฒนธรรมบริโภคของ
ผู้คนกลุ่มต่าง ๆ อย่างไรอันจะนำไปสู่การเข้าใจภาพรวมของวัฒนธรรมเมืองที่มี
ความหลากหลายรวมถึงลักษณะผสมปนเปกันในแง่วัฒนธรรมพันทาง (hybrid culture)
ระหว่างวัฒนธรรมเมืองที่เข้มข้นกับวัฒนธรรมเมืองแบบชายขอบซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่
สำคัญของวัฒนธรรมเมืองที่ปรากฏในพื้นที่ศึกษา ตลอดจนเห็นแนวโน้มการพัฒนาเชิง
พื้นที่ในบริบทของเมืองที่กำลังเติบโตด้วยกระแสโลกาภิวัตน์และการพัฒนาคุณภาพชีวิต
ที่มุ่งให้เกิดความเท่าเทียมในสังคมบริโภคนิยมที่เป็นกระแสหลักของการพัฒนาเมือง
ในปัจจุบัน การเลือกพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ ไม่ได้เลือกพื้นที่การขยายตัวทางทิศตะวันออก
ของกรุงเทพมหานคร เนื่องจากต้องการแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ชานเมืองทางทิศเหนือ
และทิศตะวันตกที่ยังมีพื้นที่สีเขียวชัดเจนกว่าด้านทิศตะวันออกที่พัฒนาขึ้นก่อนและมี
โรงงานอุตสาหกรรมมากกว่า

วัตถุประสงค์

เพื่อนำเสนอปรากฏการณ์ในภาพรวมของการเติบโต และการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนการตอบรับกระแสการพัฒนาเมืองในพื้นที่ชานเมืองหรือพื้นที่ชายขอบของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมทั้งเพื่อวิเคราะห์ความหลากหลายของรูปแบบการใช้ชีวิตและการปรับตัวตลอดจนการบริโภควัฒนธรรมในเขตพื้นที่ดังกล่าว

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาค้างนี้เลือกศึกษาย่านการค้าสำคัญที่เกิดจากการขยายตัวของเมือง ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ได้แก่ ย่านเกษตร-นวมินทร์ วิทยาภิรังสิต แฉงวัฒนะ งามวงศ์วาน รตนาธิเบศร์ บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ และบางใหญ่ โดยเลือกศึกษาศูนย์การค้า ทั้งขนาดใหญ่และศูนย์การค้าขนาดย่อมในพื้นที่ดังกล่าว ได้แก่ ศูนย์การค้าที่ตั้งอยู่บนถนนเกษตร-นวมินทร์ และศูนย์การค้าที่ตั้งอยู่แถบชานเมืองด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก ได้แก่ เส้นถนนวิทยาภิรังสิต ถนนแฉงวัฒนะ ถนนรตนาธิเบศร์ ถนนบางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ ถนนพระราม ๕ ถนนติวานนท์ และถนนกาญจนาภิเษก

การเลือกศึกษาพื้นที่อันเป็นที่ตั้งศูนย์การค้าขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดย่อมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ทางทิศเหนือและตะวันตกของกรุงเทพมหานครดังกล่าวนี เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีทิศทางการขยายตัวของเมืองที่ชัดเจนและรวดเร็วด้วยระบบการคมนาคม และสาธารณูปโภคตลอดจนการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ที่ตอบสนองการวิถีชีวิตแบบเมือง อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างของพื้นที่ ๆ มีการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่เกษตรกรรมมาเป็นพื้นที่เมืองอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่ยังมีพื้นที่เกษตรกรรมปะปนอยู่ด้วยจึงเหมาะแก่การศึกษาเพื่อให้เห็นความเป็นพลวัตของความเป็นพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท อันส่งผลถึงแบบแผนวิถีชีวิตของผู้คนที่สามารถเห็นได้ชัดเจนขึ้น

วิธีการศึกษา

การศึกษาค้างนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ได้แก่ วิธีการทางมานุษยวิทยา/ชาติพันธุ์วรรณาที่ประยุกต์กับการศึกษาเมือง (Urban Ethnography and Ethnology)

การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม สัมภาษณ์เชิงลึกโดยอาศัยข้อมูลจากกลุ่มคน ๓ กลุ่ม ได้แก่ ๑) กลุ่มคนทำงาน ได้แก่ กลุ่มคนทำงานประเภทใช้แรงงาน และประเภทใช้ทักษะความรู้ ๒) กลุ่มนิสิต นักศึกษามหาวิทยาลัย ทั้งมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐและมหาวิทยาลัยเอกชน และ ๓) กลุ่มเด็ก เยาวชน คนชรา คนว่างงาน คนด้อยโอกาส และการประเมินความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยตัวชี้วัดด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยมีขั้นตอนการศึกษา ดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารชั้นต้นเกี่ยวกับการเติบโต การขยายตัว และการพัฒนาของกรุงเทพมหานครด้านกายภาพ ตลอดจนศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตแบบเมือง

๒. ศึกษาข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ สิ่งก่อสร้างที่สะท้อนความเป็นรูปธรรมของเมือง ได้แก่ อาคาร สถานที่ในย่านการค้า ศูนย์การค้าขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดย่อมในพื้นที่กรุงเทพและปริมณฑล เพื่อเก็บข้อมูลด้านรูปแบบการใช้ชีวิตและการบริโภคสินค้า โดยสถานที่เก็บข้อมูลครอบคลุม ศูนย์การค้าขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดย่อม และแหล่งชุมชนขนาดต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นข้อมูลที่หลากหลายของกลุ่มคนและวิถีการบริโภคแบบเมือง

๓. ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการใช้ชีวิต และการบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรมของผู้คนในเขตพื้นที่ศึกษากับเขต กทม. ชั้นในที่เป็นย่านเศรษฐกิจใจกลางเมือง โดยศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลวัฒนธรรมด้านการบริโภคอาหาร วัฒนธรรมเครื่องแต่งกาย วัฒนธรรมการสื่อสารและวัฒนธรรมการเข้าถึงแหล่งบันเทิงและแหล่งการค้า ตลอดจนประเภทของสินค้าและเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน

๔. สังเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลกับแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยมานุษยวิทยาเมือง เพื่อการประยุกต์ใช้ในการวางแผนการพัฒนาคุณภาพชีวิต

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

แนวคิดกระบวนการกลายเป็นเมือง เมืองในฐานะวิถีชีวิต และนิเวศวิทยาเมือง

กระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) เป็นผลสืบเนื่องมาจากการอพยพ

ของประชากรจากเขตที่ไม่ใช่เมือง (เขตที่เป็นเมืองเล็กหรือชนบท) มายังเมือง หรือ อาจเป็นมาจากการขยายตัวของเขตที่อยู่อาศัยที่ไม่ใช่เมืองมาก่อน ทั้งในด้านรูปแบบ และการหน้าที่ (form and function) ลักษณะของเมืองในแง่ของรูปแบบ ได้แก่ โครงสร้างทางประชากร รูปแบบสถาปัตยกรรม การแบ่งส่วนของการตั้งถิ่นฐาน (settlement zone) ส่วนลักษณะในแง่ของการหน้าที่ ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมในด้าน เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา และการพักผ่อนหย่อนใจ (Edwin Eames และ Judith G. Goode อ้างใน ปรีชา คูวินท์พันธุ์, ๒๕๔๕) ความเป็นเมือง ยังเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบขององค์กรทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งลักษณะของความเป็นเมืองที่มีการจัดระเบียบจะเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป

Louis Wirth (1938) กล่าวถึงความเป็นเมืองในลักษณะของการดำเนินชีวิต ทางสังคมวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากการอยู่อาศัยในเมือง ในงานเรื่อง Urbanism as a Way of Life ว่า วิถีชีวิตดังกล่าวเป็นวิถีชีวิตที่เป็นผลมาจากการอยู่อาศัยในเขตพื้นที่เมือง (urban space) รูปแบบวิถีชีวิตดังกล่าวมีอิทธิพลเหนือการจัดระเบียบทางสังคมและความคิด ความรู้สึกของปัจเจกบุคคลในเมือง Wirth ได้เสนอลักษณะชีวิตแบบเมืองที่แยกออกจากชนบทในลักษณะสองขั้วที่มีความต่อเนื่องกัน (continuum) ๓ ลักษณะได้แก่

๑) ขนาด (size) ได้แก่การที่หากประชากรเพิ่มขึ้น ความหลากหลายทั้งทางเชื้อชาติสถานภาพของประชากรก็จะยิ่งมากขึ้น การแบ่งเขตทางกายภาพ (spatial aggregation) ก็จะตามมา ชาวเมืองไม่มีอัตลักษณ์ร่วมที่เป็นแบบเดียวกัน (common identity) แบบที่ชาวชนบทมี ลักษณะความสัมพันธ์ของชาวเมืองมักจะไม่ลึกซึ้งยั่งยืน เพราะประชากรจำนวนมาก เป็นความสัมพันธ์แบบ τυτικήมากกว่าปฐมภูมิ และถึงแม้ชาวเมืองจะมีความสัมพันธ์แบบเผชิญหน้า (face to face) แต่ก็ไปแบบฉาบฉวย ลักษณะของชาวเมืองในความคิดของ Wirth จึงเป็นลักษณะไว้ตัว ไม่สนใจใคร ไม่มีชีวิตชีวา ลักษณะเหล่านี้เป็นเสมือนเกราะป้องกันตัวของชาวเมืองจากการถูกทักท้วงว่ามีความสัมพันธ์ส่วนตัว หรือการสร้างเกราะกำบังไม่ให้คนอื่นคาดหวังอะไรจากตน ความสัมพันธ์ของชาวเมืองจึงมีลักษณะเป็นกลไกที่อิงอยู่กับผลประโยชน์มากกว่าความพอใจที่ได้ติดต่อสัมพันธ์กัน

๒) ความหนาแน่น (density) ได้แก่ การที่คนจำนวนมากมารวมกันในพื้นที่เดียว ทำให้มีความหนาแน่นของประชากรสูง ต้องมีความชำนาญเฉพาะในการแบ่งงานกันทำ เพื่อความอยู่รอดของคนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งเป็นความเห็นที่สอดคล้องกับ Weber และ Durkheim ความหนาแน่นที่ส่งผลต่อการจัดรูปแบบโครงสร้างทางพื้นที่ของเมืองที่ชัดเจนคือ การที่พื้นที่ถูกใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันและประชากรที่อาศัยอยู่ในแต่ละพื้นที่ก็แตกต่างกัน ทำให้มีการแบ่งแยกเขตที่มีความเป็นเอกเทศ แต่ชาวเมืองก็มีความเคยชินและยอมรับข้อแตกต่างของกันและกัน สิ่งที่มาคือเกิดการแข่งขันและการเอารัดเอาเปรียบกัน

๓) ความหลากหลาย (heterogeneity) ได้แก่ ความสัมพันธ์ของขนาดประชากร ความหนาแน่นที่มีการแบ่งงานที่ซับซ้อน ผลของความหลากหลาย คือ ปัจเจกบุคคลในเมืองมีการติดต่อกันสม่ำเสมอกับปัจเจกบุคคลอื่นที่แตกต่างจากตัวเอง ทำให้มีโอกาสพัฒนาความสนใจ โลกทัศน์ การเป็นสมาชิก ตลอดจนความจงรักภักดีต่อกลุ่ม Wirth ให้ความสำคัญกับความหลากหลายในเมือง ว่าเป็นจุดกำหนดของสังคมมวลชน (mass society) และวัฒนธรรมมวลชน (mass culture) การเป็นสมาชิกของกลุ่มเป็นสิ่งชั่วคราว ซึ่งมีความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง สถาบันต่าง ๆ ในสังคม เช่น โรงเรียน สถาบันสื่อสารมวลชนลดความเป็นปัจเจกลงมาให้มีลักษณะเป็นแบบเดียวกัน นั่นคือ หากบุคคลต้องการเข้าไปมีส่วนในชีวิตทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจในเมืองก็ต้องปรับความเป็นปัจเจกแล้วเข้าสู่ขบวนการมวลชน (mass movement) ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลถูกแรงกดดันของชุมชนที่ใหญ่กว่ากลืนเข้าไป เช่น การปรากฏของวัฒนธรรมสมัยนิยม (pop culture)ทั้งหลายที่ได้สร้างความเป็นแบบเดียวกันทั้งหมดให้สังคมผู้บริโภคสามารถเข้าถึงได้ทั่วกัน ในความเห็นของ Wirth ชีวิตในเมืองเป็นชีวิตที่บุคคลถูกแปลกแยก (alienated) มีค่านิยมที่หลากหลายและขัดแย้งกัน ขนาด ความหนาแน่นและความหลากหลายที่เพิ่มขึ้นทำให้คนในเมืองขาดความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งในทางสังคม บุคคลต้องลดความเป็นตัวเองแล้วละลายกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมมวลชน ไม่มีชีวิตชุมชน และถูกแทนที่โดยสังคมมวลชน (mass society) ความแตกต่างของปัจเจกถูกละลายให้เป็นรูปแบบเดียว ปัจเจกถูกลดคุณค่า การหลอมละลายความเป็นปัจเจกบุคคลกระทำผ่านสถาบันสื่อมวลชน และการบริหารงานภายใต้ระบบราชการที่ทุกคนถูกปฏิบัติแบบเดียวกันภายใต้มาตรฐานเดียวกัน (standardization) ในทำนองที่สอดคล้องกัน

สำนักคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Urban Ecology) หรือสำนักชิคาโก โดย Robert Park ก็ให้ความสนใจศึกษาชีวิตในเมือง และแนวโน้มการพัฒนาเมืองจากการเป็นพื้นที่ตามธรรมชาติ (natural areas) มีการพัฒนาไปเป็นเมืองหรือชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สลัม ชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ หรือเป็นที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มต่าง ๆ

แนวคิดการบริโภคเชิงสัญลักษณ์

ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard) นักทฤษฎีที่ได้รับอิทธิพลทั้งจากนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา ได้วิเคราะห์สังคมเมืองในปัจจุบันซึ่งเขาเห็นว่าเป็นสังคมแห่งการบริโภค (social of consumption) โดยเขามองไปที่ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับวัตถุและสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวมนุษย์ การให้คำอธิบายสิ่งต่าง ๆ ในสังคมบริโภคปัจจุบันอยู่บนพื้นฐานของการสร้างคุณค่าและความหมายของวัตถุที่ถูกสร้างขึ้นมาในสังคม ดังนั้นมนุษย์จึงบริโภคสินค้าในเชิงของสัญลักษณ์ (sign) Baudrillard เสนอว่า วัตถุในสังคมแห่งการบริโภคจะมีคุณค่าตามระบบหรือโครงสร้างที่ถูกจัดตั้งขึ้น นั่นคือนอกจากวัตถุถูกกำหนดจากประโยชน์ใช้สอยและราคาแล้วยังถูกกำหนดในฐานะที่เป็นส่วนประกอบในการสร้างบรรยากาศของระบบคุณค่าซึ่งมีอยู่มากมายในสังคมสมัยใหม่ที่เป็นสังคมบริโภค ดังนั้น การใช้ชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ นอกจากเป็นการตอบสนองของความจำเป็นโดยตรงแล้ว ยังเป็นการบริโภคสัญลักษณ์ด้วย Baudrillard ให้ภาพของสังคมแห่งการบริโภคว่าเป็นสังคมที่มนุษย์ตกอยู่ในสภาพมอมเมาตัวเองด้วยสัญลักษณ์ ภายใต้เหตุผล (ตรรกะ) ที่มุ่งเน้นการแสวงหาความแตกต่าง มนุษย์มีชีวิตอยู่ท่ามกลางระบบคุณค่าที่ออกมาในรูปของสัญลักษณ์

ในทิศทางเดียวกัน โรลองด์ บาร์ต (Roland Barthes) ที่นำเสนอทฤษฎีมายาคติ (mythologies) ได้เสนอว่า สัญลักษณ์ซึ่งประกอบด้วยวัตถุและความหมายเบื้องต้นเท่านั้น แท้จริงแล้วจะผนวกความหมายทางวัฒนธรรมเข้าไปด้วยและความหมายทางวัฒนธรรมนี้เองจะทำหน้าที่เสมือนความหมายโดยนัย (connotation) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการรับรู้และส่งต่อข่าวสาร (บาร์ต โรลองด์, ๒๕๔๗) ในแง่นี้เมือง จึงเป็นพื้นที่ ๆ มีการรวมตัวกันอย่างหลากหลาย ทั้งนี้เมื่อคนชนบทอพยพเข้ามารวมกันอยู่ในเมืองด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นหลัก คนในเมืองจึงมีความผูกพันกับพื้นที่แตกต่างจากคนในชนบทที่ส่วนใหญ่มักจะเกิดในพื้นที่แห่งนั้น คนในเมืองส่วนใหญ่

จึงเป็นผู้ที่อพยพมาจากต่างถิ่น และรู้สึกถึงภาวะไร้ราก (rootlessness) มากกว่าคนในชนบท ภาวะดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในลักษณะฉาบฉวยและไม่แน่นแฟ้นเหมือนคนในชนบท ศูนย์การค้าเป็นพื้นที่ในเมืองที่อาจใช้เป็นดัชนีชี้วัดความเจริญของเมืองในปัจจุบัน และเป็นพื้นที่แห่งการบริโภค ดังที่ มาร์กาเร็ต ครอฟอร์ด (Margaret Crawford) เสนอว่า ศูนย์การค้าคือการย่อโลกลงมาอยู่ในพื้นที่ที่จำกัดโดยเน้นการนำเสนอสินค้าแปลกใหม่จากต่างถิ่นให้มารวมอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ลูกค้าน่าสนใจยังไม่ทราบว่าตนต้องการอะไรอย่างแน่นอนเมื่อเข้าไปในศูนย์การค้า แต่ความต้องการจะเกิดขึ้นเมื่อถูกยั่วยุซึ่งในที่สุดอาจจะไม่ได้เป็นสิ่งที่ลูกค้าต้องการอย่างแท้จริง ลักษณะดังกล่าวทำให้ลูกค้าต้องย้อนกลับไปยังศูนย์การค้าเพื่อหวังจะเติมความปรารถนาของตนให้เต็ม และกลายเป็นวงจรที่ไม่สิ้นสุด เนื่องจากลูกค้าต้องการเติมความปรารถนาให้เต็มทั้ง ๆ ที่ตระหนักดีว่าการบริโภคสินค้าอาจจะเพียงการทำให้ความต้องการของตนสัมฤทธิ์ผลเพียงชั่วคราวเท่านั้น การเยียวยาด้วยการซื้อหรือ “บริโภคนบำบัด” (retail therapy) จึงเป็นเพียงการรักษาชั่วคราวเท่านั้น (Margaret Crawford, 1992 อ้างในสุเรเดช ไซโตอุดมพันธ์, ๒๕๕๗)

แนวคิดความเป็นชายขอบ

สุริชัย หวันแก้ว (๒๕๕๐) กล่าวถึงแนวคิดเรื่องความเป็นชายขอบในงานเรื่อง “คนชายขอบ จากความคิดสู่ความจริง” โดยให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องการกลายเป็นชายขอบที่ไม่เพียงจำกัดเฉพาะการมองไปยังกลุ่มคนที่มิที่ตั้งอยู่ชายแดนทางภูมิศาสตร์เท่านั้นเพราะบริบททางสังคมของกระบวนการกลายเป็นชายขอบที่สำคัญมากคือ บริบทของการสร้างรัฐและการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะกระบวนการพัฒนาที่เน้นเรื่องประโยชน์และกำไรสูงสุดเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผู้คน โดยเฉพาะคนชายขอบที่นอกจากจะไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจแล้ว ยังมีโอกาสน้อยมากในการเข้าถึงทรัพยากรและการแบ่งปันผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ หนังสือเล่มนี้ได้สังเคราะห์ความคิดรวบยอดทางสังคมวิทยาเรื่อง “การกลายเป็นชายขอบ” ที่เกิดขึ้นต่อผู้คน พื้นที่ประเด็นปัญหาตลอดจนต่อประเทศและภูมิภาค และได้สืบค้นที่มาของมโนทัศน์ดังกล่าวซึ่งได้พบว่ามีพัฒนาการจากเดิมที่สนใจคนชายขอบภายใต้อุดมการณ์ความมั่นคง

ของชาติในฐานะชนกลุ่มน้อย กลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมย่อย การศึกษาดังกล่าวแสดงถึงหนทางที่แนวคิดนี้จะช่วยคลี่คลายปมปัญหาที่ซับซ้อนของความยากจนอันเป็นผลมาจากการพัฒนาและแสดงถึงพลวัตของการปรับตัวของสังคมไทยตลอดจนสามารถนำไปใช้ในเชิงนโยบายได้

ผลการศึกษา

● ขยายขอบของเมืองกับการพัฒนา: ความเป็นเมืองแบบ “ขยายขอบ”

หากจะกล่าวถึงการพัฒนาเมืองอันเนื่องมาจากการขยายตัวของ กทม. มายังปริมณฑล จะเห็นว่า การพัฒนาเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพัฒนาการที่เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงจะมีการสะสมขึ้นเรื่อย ๆ ตามระยะเวลาโดยมีแนวโน้มเข้าสู่ภาวะซับซ้อนและมีความสามารถปรับตัวในสภาพแวดล้อมได้ดีขึ้น พัฒนาการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดมาจากอิทธิพลของโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกที่มีต่อประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก โดยเชื่อว่าแบบแผนของการพัฒนาในประเทศที่กำลังพัฒนาจะเหมือนกับแบบแผนที่ได้เกิดขึ้นในประเทศที่พัฒนาแล้ว วิถีทางหรือหนทางที่จะบรรลุการพัฒนา คือ การทำให้ประเทศกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรม กระบวนการเป็นเมือง (Urbanization) หมายถึง สัดส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปของประชากรที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่เรียกว่า “เมือง” (Urban หรือ City) แต่เมืองอาจมีความหมายได้หลายอย่าง เช่น หมายถึงกลุ่มของอาคารที่ค่อนข้างถาวรซึ่งอยู่รวมกันอย่างแออัดหรือ เป็นศูนย์กลางที่มีประชากรขนาดใหญ่ตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น หรือ เป็นอาณาบริเวณที่ประชาชนมีอำนาจปกครองตนเอง นั่นคือมีรัฐบาลท้องถิ่นหรือเทศบาลเมือง นอกจากนี้ในฐานะที่เป็นระบบสังคม เมืองถือได้ว่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีความซับซ้อนของโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชนทางด้านการผลิต การบริโภค ตลอดจนการกระจายสินค้าและบริการ การอบรมสมาชิกให้รู้ระเบียบสังคม การมีส่วนร่วมในสังคม การควบคุมทางสังคม และช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างสมาชิก แม้ว่าเมืองจะมีความหมายแตกต่างกันไปตามมุมมองและระดับของการมอง หากแต่โดยทั่วไปแล้ว การให้คำจำกัดความของเมืองในประเทศต่าง ๆ มักใช้หลักของจำนวนและความหนาแน่นของประชากรในพื้นที่เพื่อความสะดวกในเรื่องของ

การเก็บข้อมูล (ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล, ๒๕๔๙)

จากงานวิจัยที่กล่าวถึงข้างต้น จะเห็นว่าการขยายตัวของเมืองนอกจากจะทำให้พื้นที่มีจำนวนประชากรหนาแน่นขึ้นจากการเข้ามาอยู่อาศัยของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ อย่างหลากหลายแล้ว ยังเห็นภาพของวิถีชีวิตแบบเมืองที่กลายมาเป็นดัชนีชี้วัดความเจริญ ทั้งนี้ในภาพรวม ข้อมูลการขยายตัวและเติบโตขึ้นของพื้นที่กรณีศึกษายานต่าง ๆ ตอบรับกับแนวโน้มนโยบายการพัฒนาที่เป็นไปในทิศทางคล้ายคลึงกับประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ หากแต่อาจจะมีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนความเป็นเมืองในบริบทของไทย ตลอดจนมีแบบแผนทางวัฒนธรรมแบบเมืองที่สัมพันธ์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คน ดังนี้

การพัฒนาทางกายภาพ

๑. การขยายตัวด้านการคมนาคม

จากข้อมูลภาคสนามพบว่า ในพื้นที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นย่าน เกษตร-นวมินทร์ งามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ และบางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ เป็นถนนดินลูกรัง มีเพียงไม่กี่ช่องทางจราจรแต่ต่อมาก็มีการพัฒนาขยายพื้นที่และปรับปรุงให้เป็นถนนคอนกรีต ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ถนนในบางพื้นที่ได้ถูกยกระดับและขยายให้กว้างขึ้น ส่งผลให้การสัญจรไปมาทำได้สะดวกขึ้น อีกทั้งในพื้นที่ย่านงามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ ยังมีการสร้างสะพานหรืออุโมงค์ข้ามแยก รวมถึงทางด่วน และบางพื้นที่ถูกใช้เป็นพื้นที่ของเสารับน้ำหนักรถไฟฟ้าสายสีม่วง เช่นเดียวกันกับในพื้นที่ย่านเกษตร-นวมินทร์ ที่เคยมีแผนในการสร้างทางด่วน และมีการเริ่มดำเนินการสร้างไปแล้วแต่กลับต้องหยุดชะงักลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้เสาตอม่อที่เคยจะเป็นทางด่วน ถูกทิ้งเอาไว้อยู่กลางถนน แต่ต่อมาก็ได้มีการพัฒนาต่อโดยมีการวางแผนว่าจะนำเสาตอม่อเดิมนั้นมาสร้างเป็นรถไฟฟ้า (สายสีน้ำตาล) แทน

จากการพัฒนาในเชิงพื้นที่และโครงสร้างการคมนาคมที่มีความแตกต่างกัน ส่งผลต่อการที่ผู้คนนิยมใช้รถยนต์ส่วนตัวและการใช้บริการรถสาธารณะ กล่าวคือ ในพื้นที่ย่านงามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ บางใหญ่ มีการเติบโตของความเป็นเมืองค่อนข้างรวดเร็ว ในขณะที่ย่านแจ้งวัฒนะและเกษตร-นวมินทร์ ตลอดจน

ย่านบางบัวทอง-ชัยพฤกษ์นั้น การเติบโตของเมืองค่อนข้างที่จะเป็นไปอย่างช้า ๆ แต่ต่อเนื่อง ทำให้ในย่านงามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ มีรถสาธารณะที่หลากหลาย ได้แก่ รถกระป๋อง รถตุ๊กตุ๊ก รถสองแถว รถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง รถประจำทางสายหลักและสายย่อย รถตู้ และรถไฟฟ้า (สายสีม่วง ซึ่งเปิดวิ่งอย่างเป็นทางการเมื่อ ๖ กรกฎาคม ๒๕๕๙) และเมื่อมีทางเลือกให้ได้เดินทางสัญจรอย่างหลากหลาย ผู้คนส่วนใหญ่จึงนิยมใช้บริการรถสาธารณะมากขึ้น เพราะมีความสะดวกรวดเร็ว สามารถเดินทางต่อไปยังเส้นทางอื่น ๆ ได้ โดยส่วนใหญ่ก็นั่งรถตู้เพราะมีราคาถูก รวดเร็วและมีเส้นทางเดินรถที่ชัดเจน แน่นนอน แต่การโดยสารโดยรถประจำทางก็ยังคงเป็นการเดินทางหลักของคนในย่านงามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ และ บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์เนื่องจากมีราคาถูกกว่าหากต้องเดินทางระยะไกล

ส่วนในย่านแจ้งวัฒนะนั้นก็เริ่มมีทางเลือกในการเดินทางที่หลากหลายเพิ่มมากขึ้น เริ่มมีรถตู้ รถเมล์สายต่าง ๆ เพิ่มขึ้นกว่าเมื่อประมาณ ๑๐-๑๕ ปีที่แล้ว ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาและความต้องการใช้รถใช้ถนนที่เพิ่มมากขึ้นของคนในพื้นที่ จึงทำให้มีบริการรถสาธารณะเหล่านี้มาตอบสนองเพิ่มมากขึ้น ในทางกลับกัน ในย่านเกษตร-นวมินทร์ ที่ถึงแม้จะเป็นถนนที่ได้รับความนิยมและมีการสัญจรไปมาตลอดเวลา กลับไม่ค่อยพบบริการสาธารณะมากนัก ทั้ง ๆ ที่ ย่านนี้ก็เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของคนมากขึ้น อาจเป็นเพราะพื้นที่ในย่านนี้ส่วนใหญ่ยังคงเป็นพื้นที่โล่งกว้าง ความหนาแน่นของประชากรที่เกิดจากความเป็นเมืองยังไม่ค่อยมากเท่าย่านงามวงศ์วานและแจ้งวัฒนะมากนัก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยประเภทบ้านจัดสรร ที่ราคาค่อนข้างสูง (ประมาณ ๕ ล้านบาทขึ้นไป) จึงเป็นไปได้ว่าผู้คนย่านนี้กำลังซื้อค่อนข้างสูง ประกอบกับมีบริการรถสาธารณะน้อย เช่น มีรถเมล์เพียงไม่กี่สาย มีรถวินมอเตอร์ไซด์บ้างตามปากซอยหน้าหมู่บ้านจัดสรร หรือมีรถโดยสารขนาดเล็กวิ่งตามหมู่บ้านอยู่บ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว คนในพื้นที่นี้ค่อนข้างนิยมใช้รถยนต์ส่วนตัวมากกว่า แม้จะมีแผนการสร้างรถไฟฟ้า (สายสีน้ำตาล) ในอนาคต แต่แผนการสร้างก็ยังคงดูไม่เป็นรูปเป็นร่างนัก

สำหรับย่านบางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เกษตรกรรมมาเป็นพื้นที่เมืองอย่างค่อยเป็นค่อยไปในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะในช่วงระยะหลังมีการขยายถนน ปรับปรุงเส้นทางและตัดถนนใหม่ รวมทั้งมีทางด่วนศรีรัชที่ตัดผ่าน

ถนน ส่วนบางใหญ่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางคมนาคมที่ครบครันอีกแห่งหนึ่ง ด้วยเส้นทางอนาคตและมี Megaproject จากภาครัฐที่เชื่อมต่อทุกเส้นทางเข้าด้วยกัน ทั้งวงแหวน-ทางด่วน-มอเตอร์เวย์-รถไฟฟ้าสายสีม่วง-ขนส่งมวลชน-ท่าเรือ เป็นจุดตัดถนนกาญจนาภิเษก ขนาด ๑๒ เลน และถนนรัตนธิเบศร์ขนาด ๑๐ เลน ทำให้การคมนาคมในย่านนี้ค่อนข้างคึกคักและมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นด้วยรถส่วนตัว รถสาธารณะ อย่างรถตู้ หรือรถไฟฟ้า รวมถึงมีบริการรถสองแถวที่วิ่งในระยะทางสั้น ๆ และรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างก็ได้รับความนิยมมากเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงอย่างมากในย่านบางใหญ่เกิดขึ้น สืบเนื่องจากเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ได้มีการเปิดใช้รถไฟฟ้ามหานครสายฉลองรัชธรรม (รถไฟฟ้าสายสีม่วง) ซึ่งมีเส้นทางเดินรถรวมระยะทาง ๒๐ กิโลเมตร มีสถานีทั้งหมด ๑๖ สถานี ทำให้คนในพื้นที่มีทางเลือกในการเดินทางเพิ่มมากขึ้น เพราะรถไฟฟ้าก็ค่อนข้างมีความสะดวกสบายและสามารถคาดเดาเวลาในการเดินทางได้โดยเส้นทางรถไฟฟ้าสายนี้เกิดขึ้นจากการปรับแผนแม่บทระบบขนส่งมวลชนทางราง พ.ศ. ๒๕๓๘ ที่นำเอาเส้นทางรถไฟฟ้าสายเฉลิมรัชมงคล (สายสีน้ำเงิน) ส่วนต่อขยายเดิมช่วงเตาปูน-บางใหญ่, สายสีม่วงเดิม ช่วงหอสมุดเดิมแห่งชาติ-เตาปูน และสายสีส้มเดิม ช่วงสามเสน (หอสมุดแห่งชาติ) -ราษฎร์บูรณะ มาเชื่อมต่อเข้าด้วยกัน กลายเป็นรถไฟฟ้าเส้นทางใหม่ที่กำหนดให้เป็นสายสีม่วง

โครงสร้างรถไฟฟ้าสายสีม่วง ช่วงบางใหญ่-บางซื่อ มีเส้นทางเดินรถรวมระยะทาง ๒๐ กิโลเมตร มีสถานีทั้งหมด ๑๖ สถานีจากบริเวณคลองบางไผ่ซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์ซ่อมบำรุงรถไฟฟ้า ถนนวงแหวนรอบนอก (ตะวันตก) กาญจนาภิเษก เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนรัตนธิเบศร์ ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้สะพานพระนั่งเกล้า ก่อนถึงสี่แยกแครายจะเลี้ยวขวาไปตามถนนติวานนท์ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนกรุงเทพ-นนทบุรี ถึงบริเวณแยกเตาปูน มีสถานีเตาปูนเป็นสถานีเชื่อมต่อกับสถานีบางซื่อของรถไฟฟ้ามหานครสายเฉลิมรัชมงคล (รถไฟฟ้าใต้ดิน MRT) และเชื่อมต่อกับรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน ช่วงบางซื่อ-ท่าพระ

อย่างไรก็ตาม หากมองปัญหาในด้านการคมนาคมพบว่า ในทุกพื้นที่ของการศึกษาครั้งนี้ประสบปัญหาคล้ายกัน คือ ปัญหาทางด้านการจราจรติดขัด แม้จะมีความแตกต่างกันบ้างตามพื้นที่โดยเฉพาะในช่วงเวลางานในย่านแจ้งวัฒนะ ซึ่งเป็น

ที่ตั้งของศูนย์ราชการ และย่านงามวงศ์วาน ที่มีสถานที่ราชการหลายแห่ง เนื่องจากมีผู้ใช้รถใช้ถนนจำนวนมากและแม้ว่าถนนจะมีการขยายให้มีหลายช่องทางจราจร มีรถสาธารณะให้ใช้บริการกันมากขึ้นแต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาการจราจรที่ติดขัดได้ ในย่านบางใหญ่ นั้นเดิมมีปัญหาในเรื่องของการใช้รถไฟฟ้าสายสีม่วง (สถานีคลองบางไผ่-สถานีเตาปูน) คือความไม่เชื่อมต่อของสถานีรถไฟฟ้าใต้ดินสายสีน้ำเงิน ปัญหาคือช่วงรอยต่อเส้นทางระหว่างสองสถานีนี้ที่แม้มีระยะทางเพียง ๑ กิโลเมตร กลายเป็นภาระของผู้ใช้บริการที่ไม่ได้รับความสะดวก เพราะหากไม่เผื่อเวลาเดินทางเพิ่มขึ้นก็ต้องแบกรับภาระค่าบริการที่เพิ่มขึ้นอีกจากการต่อรถ ทำให้ผู้คนในพื้นที่ส่วนใหญ่ยังเลือกใช้บริการรถตู้อยู่เนื่องจากมีราคาที่ถูกกว่าและไม่ต้องต่อรถ แต่ปัญหาดังกล่าวได้รับการแก้ไข โดยรัฐบาลได้เชื่อมต่อสถานีทั้ง ๒ แล้ว

สำหรับในพื้นที่เกษตร-นวมินทร์ พบปัญหาการขาดบริการขนส่งสาธารณะ ทำให้ผู้คนที่ไม่มารถส่วนตัว ค่อนข้างเดินทางลำบาก อีกทั้งยังต้องเสียค่าใช้จ่ายบริการแท็กซี่ที่แพงกว่า รถสาธารณะประเภทอื่น ๆ รวมถึงปัญหาเรื่องการครอบครองพื้นที่ส่วนบุคคลที่เจ้าของไม่ยอมเปิดทางหรือขายที่ดินในพื้นที่ส่วนหน้าทางเข้า ทำให้การสัญจรจากปากทางมีเส้นทางที่เล็ก แต่เมื่อเข้าไปแล้วจะพบกับถนนที่ค่อย ๆ ขยายขึ้นในด้านใน และมีไฟที่ส่องสว่างมากขึ้น

อนึ่ง ในขณะที่รถไฟฟ้าสายสีม่วงซึ่งวิ่งจากบางใหญ่ถึงเตาปูนมีจำนวนที่นั่งว่างมากอยู่เสมอทั้งขาไปและขากลับ ในขณะที่ถนนที่รถวิ่งด้านล่างและการจราจรติดขัดมากตลอดเส้นทาง ท่ามกลางการจราจรที่ติดขัดตลอดสายนี้ จากการสังเกตพบว่า รถส่วนใหญ่เป็นรถยนต์ส่วนตัว รองลงมาเป็นรถประจำทางและรถประเภทอื่น ๆ สะท้อนให้เห็นว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ชานเมืองกรุงเทพมหานครยังนิยมใช้รถยนต์ส่วนตัวมากกว่ารถไฟฟ้าหรือรถสาธารณะอื่นๆ ทำให้ปัญหาการจราจรยังคงมีอยู่เสมอ โดยเฉพาะบริเวณย่านสำคัญที่เป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการและย่านการค้าที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น บริเวณแยกแคราย เป็นต้น

๒. การเกิดขึ้นของห้างสรรพสินค้า

การปรากฏตัวของห้างสรรพสินค้าทั้งขนาดใหญ่ ย่อม ตลอดจนจนขอบปริมณฑล และคอมมูนิตีมอลล์ ในทุกพื้นที่ที่ทำการศึกษาลักษณะของห้างค่อนข้าง

แตกต่างกันหลากหลาย โดยในพื้นที่ย่านรัตนานิเบศร์ งามวงศ์วาน บางใหญ่ เกษตร-นวมินทร์ มีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ เช่น ห้างเซ็นทรัลเวสเกต ห้างเซ็นทรัลรัตนานิเบศร์ (เดิมเป็นห้างจัสโก้) รวมถึงห้างบิ๊กซี (เดิมเป็นห้างคาร์ฟูร์) ห้างสรรพสินค้าเดอะมอลล์ งามวงศ์วานและห้างเอสพลานาด (ติดกับห้างเทสโก้โลตัสและวิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม บริหารธุรกิจนนทบุรี) ซึ่งแต่เดิมบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่จอดรถของห้างเทสโก้ โลตัส และเมื่อมีห้างเอสพลานาดเกิดขึ้น ก็มีการสร้างคอมมูนิตีมอลล์รูปแบบใหม่ในผังตรงข้ามทำให้มีการจัดสรรพื้นที่ให้เป็นตลาดนัดกลางคืน พื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นจุดนัดพบของเหล่าวัยรุ่น รวมถึงย่านงามวงศ์วานที่มีห้างสรรพสินค้าอย่างห้างพันธุ์ทิพย์ ที่แต่ก่อนจะเน้นการขายสินค้าด้านไอที แต่ในปัจจุบันก็รับเอารูปแบบของตลาดนัด ตะวันนาเข้ามา ทำให้พื้นที่หน้าห้างกลายเป็นตลาดนัดขายสินค้ามือสองและสินค้าราคาถูกย่านแจ้งวัฒนะ ก็มีห้าง Avenue, Major Hollywood ที่เป็นศูนย์รวมความบันเทิง และมีโรงภาพยนตร์ขนาดใหญ่ให้บริการ สำหรับย่านบางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ ไม่พบห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ มีเพียงคอมมูนิตีมอลล์ และห้างเทสโก้ โลตัส ตลอดจนร้านสะดวกซื้อที่เปิดให้บริการตลอดเวลาอีกด้วย

นอกจากนี้ ในพื้นที่รัตนานิเบศร์ งามวงศ์วาน แจ้งวัฒนะ เกษตร-นวมินทร์ บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ มีการเกิดขึ้นของคอมมูนิตีมอลล์แบบใหม่ที่มีความแตกต่างไปจากห้างสรรพสินค้าแบบเดิมที่คนไทยเคยรู้จักหรือพบเห็นกัน เพราะส่วนมากแล้วห้างที่สร้างใหม่เป็นห้างสรรพสินค้าในลักษณะเปิด (open air) เช่น Nawamin City Avenue, The Crystal park, Central Eastville และร้านค้าส่วนใหญ่ จะเป็นร้านอาหารที่มีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น ร้านอาหารไทย ร้านอาหารญี่ปุ่น ร้านอาหารแบรด์ต่าง ๆ อย่าง เอ็มเค ฟุจิ ฯลฯ หรือร้านชาบู^๑ ซึ่งจะไดกล่าวถึงต่อไป

---

^๑ จากการลงพื้นที่สำรวจ พบว่ามีวัฒนธรรมการบริโภคอาหารชาบูมีความหลากหลายและน่าสนใจมาก โดยพบว่ามีร้านชาบูทั้งที่มีห้อยเป็นที่รู้จักกว้างขวางที่อยู่ตามห้างสรรพสินค้าและร้านภายนอก เช่น ชาบูชิ ชาบูนางโน ชาบูอินดี้ มานีมีหม้อและ “ชาบูท้องถิ่น” (local shabu) ที่ตั้งชื่อตามความพอใจ เช่น ชาบูกู ชาบู me บ้านฟองชาบู หรือตามอัตลักษณ์ท้องถิ่นอันแสดงถึงที่มาของพื้นที่ เช่น ชาบูร้านชาบูของชาวมุสลิม ในย่านถนนสามัคคีคอนไปทางย่านแจ้งวัฒนะ ที่บ่งบอกถึงการปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ในแง่ความเป็นเมือง (urban ethnic culture) ได้อย่างน่าสนใจ

ปึงย่าง บุฟเฟต์^๔ ที่กำลังได้รับความนิยมอย่างมาก หรือจะเป็นของหวาน อาหารว่าง อย่าง ร้านไอศกรีม คาเฟ่ ร้านกาแฟ ที่เปรียบเหมือนพื้นที่สร้างสรรค์ของคนในสังคมไทย ปัจจุบันโดยคอมมูนิตีมอลล์แบบนี้ในพื้นที่ย่านเกษตร-นวมินทร์ พบว่ามีความแตกต่างออกไปอีก คือนอกจากห้างเหล่านี้จะเต็มไปด้วยร้านค้าร้านอาหารแนวใหม่แล้ว ห้างสรรพสินค้าในย่านนี้ยังมีการก่อสร้างที่เน้นสร้างความสะดวกสบาย และการพักผ่อนให้กับผู้บริโภคอีกด้วย กล่าวคือมีการออกแบบและตกแต่งห้างที่มีเอกลักษณ์และมีความโดดเด่นแตกต่างจากห้างทั่วไป เช่น ตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมแบบยุโรป, แบบญี่ปุ่น, แบบ Santa Monica Village เป็นต้น ทำให้ผู้บริโภคเกิดความรู้สึกเหมือนได้มาเที่ยวมาพักผ่อน และยังสามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันภายในครอบครัวได้ แต่สิ่งที่เหมือนกันของคอมมูนิตีมอลล์ในทุก ๆ พื้นที่ที่เกิดขึ้นใหม่นี้ คือ การทำให้ผู้บริโภครู้สึกเหมือนได้มาพักผ่อน

ส่วนห้างสรรพสินค้าอย่าง โลตัส บิ๊กซีที่เน้นตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคในเรื่องของสินค้าใช้สอยในชีวิตประจำวันและบริโภคในชีวิตประจำวัน สินค้าภายในห้างมีราคาค่อนข้างถูกและเป็นสินค้าตลาด สามารถหาซื้อได้ทั่วไป กลับไม่พบว่า มีห้างลักษณะนี้เพิ่มขึ้นมากนัก นอกจากจะเปิดมานานแล้ว หากจะมีห้างโลตัส บิ๊กซี เปิดใหม่ ส่วนใหญ่เป็นโลตัส เอ็กซ์เพรส (Lotus Express) บิ๊กซี เอ็กตรา (Big C Extra) มินิมาร์ท หรือเซเว่นอีเลฟเว่น (7-eleven) ที่เป็นร้านค้าขนาดเล็ก ๆ ที่อยู่ใกล้กับชุมชน และเข้ามาแทนที่ร้านขายของชำที่มีอยู่เดิมที่เลิกกิจการ หรือจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนร้านค้าของตน เนื่องจากสู้กับสิ่งที่มาเปิดขึ้นใหม่ ๆ ยากขึ้น ทั้งนี้ในพื้นที่ย่านรัตนนิรามัย และเกษตร-นวมินทร์ ห้างส่วนใหญ่ที่เปิดใหม่ จะเป็นซูเปอร์มาร์เก็ตที่ขายของใช้ในชีวิตประจำวันเพื่ออุปโภคและบริโภคอย่างหลากหลายมากขึ้น สินค้ามีคุณภาพและราคา

---

^๔ การเกิดขึ้นของวัฒนธรรมบุฟเฟต์ ในประเทศไทยนั้นเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่ส่งผลให้ตามกลไกของตลาด หลังค่าครองชีพที่สูงขึ้น วิธีการรับประทานอาหารนอกบ้านจึงถูกเปลี่ยน หลายคนหันมามองในเรื่องความคุ้มค่า ที่สำคัญต้องการควบคุมค่าใช้จ่ายต่อมื้อได้ในเมื่อค่าครองชีพต่าง ๆ ไม่สามารถควบคุมได้ ร้านอาหารสไตล์บุฟเฟต์จึงเป็นอะไรที่เข้ามาตอบโจทย์ความหลากหลายของบุฟเฟต์ทำให้ผู้บริโภคมีทางเลือกมากขึ้น จึงทำให้เกิดกระแสนิยมการบริโภคอาหารบุฟเฟต์มากขึ้น (ชนิษฐา อติศรมงคล, ๒๕๕๔)

ที่สูงกว่าในห้างบิ๊กซี หรือโลตัสเนื่องจากจะเป็นสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ เช่น วิลล่า มาร์เก็ต (Villa Market) แม็กซ์แวลู (Max value) เป็นต้น

๓. ความหลากหลายของตลาด

ตลาดนัดเป็นรูปแบบหนึ่งที่ทำให้ผู้คนได้มาพบปะและมีปฏิสัมพันธ์กัน รวมถึงได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้สิ่งใหม่ต่าง ๆ การเกิดขึ้นของตลาดในหลายพื้นที่ศึกษา พบว่าส่วนใหญ่เกิดขึ้นใหม่โดยเป็นผลมาจากการเกิดขึ้นของห้างสรรพสินค้า เนื่องจากเมื่อมีห้างสรรพสินค้าเกิดขึ้นแล้วย่อมมีผู้คนหลังไหลเข้ามาใช้บริการกันมากขึ้น และพื้นที่ว่างส่วนใหญ่หรือในบริเวณใกล้เคียงไม่ว่าจะเป็นในด้านหน้า หรือฝั่งตรงข้ามมักถูกจัดให้เป็นตลาดนัดขายสินค้าชั้น โดยตลาดนัดที่อยู่ใกล้ห้างสรรพสินค้าหรือคอมมูนิตีมอลล์เหล่านี้ ส่วนใหญ่ก็จะขายสินค้าประเภท แฟชั่น อาหาร และเปิดท้ายขายของ เช่น ตลาดนัดตรงข้ามคอมมูนิตีมอลล์ในย่านรัตนธิเบศร์ ตลาดนัดโบราณและตลาดนัดหัวมุมตรงหน้าห้างและฝั่งตรงข้ามห้าง The Walk ตลาดนตรถไฟฟ้าบางใหญ่หรืออาจเป็นตลาดเปิดใหม่ที่เน้นตอบสนองความต้องการของวัยรุ่น เช่น ตลาดนตรถไฟฟ้า ตลาดนัดเสียบทางด่วน โดยตลาดนัดส่วนใหญ่ที่ได้กล่าวมานี้ก็จะเป็นตลาดนัดที่เปิดในช่วงเวลากลางวัน และมีร้านอาหารที่ตั้งแบบถาวร รวมถึงร้านนั่งดื่มภายในตลาดอีกด้วย

จากการศึกษาในย่านเกษตร-นวมินทร์ พบว่า การมีผู้คนอยู่อาศัยค่อนข้างมาก ทำให้มีบุคคลหรือบริษัทเริ่มเข้ามาจับจองพื้นที่ว่างและสร้างตลาดขึ้นมารองรับ ในอดีตตลาดส่วนใหญ่เป็นตลาดนัดเล็ก ๆ ตามหมู่บ้าน ที่ขายของสด ขายกับข้าว หรือข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในราคาที่ถูกกว่าตามห้างสรรพสินค้า แต่ในปัจจุบัน (ช่วง ๓-๔ ปีมานี้) พบว่า เริ่มมีตลาดนัดโครงการใหญ่ ๆ เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ตลาดนตรถไฟฟ้าเกษตร-นวมินทร์ ตลาดนัดโบราณ ตลาดนัดหัวมุม และตลาดนัดเสียบด่วนรวมอินทรา ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วพบว่าตลาดนัดเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองผู้ที่ไม่อยากเดินทางเข้าเมือง แต่อยากเดินตลาดนัดเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เดินเล่น หรือหาซื้อสินค้าราคาถูก ทั้งนี้ราคาสินค้าและคุณภาพของสินค้าภายในตลาดก็จะมีแตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ เช่น ตลาดนัดหัวมุม ตลาดนตรถไฟฟ้า สินค้าและอาหารที่ขายก็ดูจะมีคุณภาพมากกว่า มีความสะอาดมากกว่า ทำให้มีราคาค่อนข้างแพง เช่น หอยนางรม กุ้งลือบสเตอร์

นำเข้า อาหารทะเล รวมถึงพวกกลุ่มเครื่องดื่มไม่ว่าจะเป็นน้ำผลไม้เพื่อสุขภาพ มีอกเทลหรือค็อกเทล วิธีการขงรวมถึงอุปกรณ์ที่ใช้ดูมีคุณภาพมากกว่า ในขณะที่ตลาดนัดเลียบด่วน ซึ่งมีค่าเช่าพื้นที่ขายที่ค่อนข้างถูกก็ทำให้มีสินค้าและอาหารที่มีคุณภาพหลายระดับ แต่ส่วนใหญ่ราคาสินค้าค่อนข้างถูกมากกว่าตลาดนัดอื่น ๆ ในย่านเกษตรนวมินทร์ เช่น ซูชิที่ขายเป็นคำ ๆ ก็จะมีราคาชิ้นละ ๕-๒๕ บาท ตลาดในย่านรัตนธิเบศร์ ทำอัฐ มีการจัดระเบียบร้านค้าเป็นล๊อคขายสินค้า โดยจัดแบ่งหมวดหมู่สินค้าเป็นโซนต่าง ๆ หรือบริเวณสนามบินน้ำ ตลาดมาร์เก็ตพาร์ค มีร้านอาหาร ร้านค้า และธนาคาร อยู่ในพื้นที่เดียวกันเพื่อตอบสนองการบริโภคที่ครบวงจร ในย่านงามวงศ์วานบริเวณวัดบัวขวัญก็มีการใช้พื้นที่บริเวณใต้ทางด่วนเป็นพื้นที่ของตลาดนัดกลางวันและกลางคืน บริเวณด้านหน้าห้างเอสพลานาดมีตลาดนัดเสื้อผ้าที่เหมาะสมสำหรับคนกลุ่มวัยรุ่นวัยทำงาน บริเวณด้านหน้าห้างพันธุ์ทิพย์มีตลาดนัดแฟชั่นและอาหารที่หลากหลายรวมถึงมีราคาสินค้าค่อนข้างถูก ทำให้ค่อนข้างได้รับความนิยมอย่างมากจากคนในพื้นที่และคนที่ผ่านไปมา

ในย่านบางใหญ่ พบว่าลักษณะของตลาดมีความแตกต่างไปจากในย่านอื่น ๆ เช่น มี Bang Yai Bazaar ซึ่งเป็นตลาดนัดที่อยู่ในอาคาร ๑ ชั้นติดแอร์ เปิดให้บริการในช่วงเย็น-กลางคืน โดยร้านค้าแบ่งเป็นล๊อค ๆ อย่างชัดเจน ส่วนสินค้าที่ขายก็มีทั้งเสื้อผ้า อาหาร สัตว์เลี้ยง เป็นต้น รวมถึงตลาดนัดบางใหญ่ มีทั้งอาหารสำเร็จรูป และอาหารสด รวมถึงตลาดนัดที่เกิดขึ้นใหม่อย่าง ตลาดรถไฟฟ้า Bang Yai Siam Westgate ที่ตั้งอยู่ตรงสถานีรถไฟฟ้าบางใหญ่ตรงฝั่งตรงข้ามเขื่องออกไปเป็นเซ็นทรัลเวสต์เกต มีพื้นที่กว่า ๑๐ ไร่ ด้านหน้าเทคอนกรีตไว้ประมาณ ๒ ไร่ เป็นโซนสำหรับตั้งล๊อคขายของ แบ่งเป็นโซนปูพื้น, โซนตั้งโต๊ะ, โซนตั้งราว, โซนตู้คอนเทนเนอร์ในชื่อ art art, โซนเปิดท้าย, โซนฟู้ดทรัค จัดลงได้เต็มที่ ซึ่งมีจัดขายทุกวันศุกร์, เสาร์และอาทิตย์และยังมีตลาดสนุกนิก หรือ Funny Park เป็นตลาดนัดกลางคืน (เปิดตั้งแต่ เทียงวันจนถึงเที่ยงคืน) ในย่านบางใหญ่ที่เพิ่งเปิดเมื่อสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ ตลาดสนุกนิก ที่แบ่งเป็นโซนร้านค้า ๒ ข้างทาง โดยมีช่องทางเดินตรงกลางเดินซื้อของ และมีโต๊ะ เก้าอี้ไว้บริการสำหรับซื้อของมานั่งกินซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นร้านนั่งดื่มส่วนร้านค้าจะมีทั้งของใช้ เช่น เสื้อผ้า ของตกแต่งบ้าน เครื่องประดับ แต่ส่วนมากจะเป็นร้านขายของกิน ร้านที่เด่นที่สุดในสนุกนิกคือร้าน “ล้านลาบคนยะโส” เป็นร้านค่อนข้างใหญ่ นั่งได้ ๒ ชั้น พร้อมลาน

ด้านหน้า บางคืนก็มีดนตรีสดมาเล่นเพลงเพราะ ๆ ให้ฟังด้วย สิ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะของย่านบางใหญ่ที่แตกต่างจากพื้นที่ศึกษาอื่น ได้แก่ ความโดดเด่นในเรื่องของตลาดที่เป็นแหล่งโอโซน อันได้แก่ ตลาดนัดต้นไม้ โดยในช่วงของถนนสายกาญจนาภิเษก บางใหญ่ มีร้านขายต้นไม้ ดอกไม้ และแหล่งพืชพันธุ์ไม้นานาชนิด ส่วนหนึ่งเป็นการส่งเสริมของจังหวัดนนทบุรี อ. บางใหญ่ ที่ส่งเสริมการปลูกดอกไม้ ต้นไม้ประดับ จนทำให้ ถนนสายนี้ได้ชื่อว่า “ถนนสายดอกไม้” ในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคมของทุกปี และนอกจากตลาด ๒ ข้างทางจะมีแหล่งขายต้นไม้มากมายแล้ว ยังมีตลาดนัดต้นไม้ แหล่งใหญ่ที่เป็นแหล่งซื้อขายต้นไม้ขนาดใหญ่ คือ การ์เด็นท์ เซ็นเตอร์ เป็นตลาดขายส่งต้นไม้ราคาถูก แหล่งรวมวัสดุ อุปกรณ์จัดตกแต่งสวน ไม้ดอกไม้ประดับ หินประดับ ไม้โบราณต่าง ๆ ตลาดสมบัติบุรี ตลาดขนาดใหญ่ของคนรักต้นไม้เป็นแหล่งไม้ดอกไม้ประดับ ทั้งที่เป็นที่นิยมและหายาก จัดสวนประดับต่าง ๆ สัตว์เลี้ยง อาหารสัตว์และอุปกรณ์โดยตลาดที่นี่จะเน้นเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงมากกว่า เน้นปลาสวยงามรวมทั้งอุปกรณ์ทุกชนิดเกี่ยวกับการเลี้ยงปลาสวยงามและสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ เช่น นก กระต่าย สุนัข แมว ฯลฯ ตลาดสมบัติบุรีมีพื้นที่กว่า ๑๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๕ โซน มีสินค้าร้านค้ากว่า ๔๐๐ ร้านค้า (เปิดขายทุกวัน) แสงอารีการ์เด็นท์ เป็นตลาดนัดต้นไม้บางใหญ่ที่เปิดมาได้ ๓ ปี เป็นศูนย์รวมของต้นไม้พันธุ์ เป็นพื้นที่โล่งกว้างที่มีการสร้างร้านค้าให้เช่าในหลายแบบ ทั้งที่เป็นห้องร้านค้า ร้านค้าที่เป็นการกางสแลน ร้านโนโซนศูนย์อาหาร และยังมีเปิดท้ายขายของด้วย ซึ่งทั้งจัดขายสินค้าหลักเป็นสินค้าที่เกี่ยวกับต้นไม้ การตกแต่งสวนและตกแต่งบ้าน ตลาดยังเป็นตลาดเปิดใหม่แต่ก็มีสินค้าจากผู้ผลิตหรือเกษตรกรหลายร้านด้วยกัน การมีตลาดต้นไม้ถึงสามแหล่งในย่านนี้ ก็สะท้อนให้เห็นได้ว่าคนในพื้นที่น่าจะมีความชื่นชอบในการปลูก/จัดต้นไม้ รวมถึงเป็นการเพิ่มพื้นที่สีเขียว และเพิ่มอากาศที่ดีให้กับคนในพื้นที่ได้

ส่วนตลาดนัดที่เป็นตลาดสด พบว่ายังได้รับความนิยมอย่างมากในทุกย่าน เช่น ตลาดนัดในย่านเกษตร-นวมินทร์ ตลาดตามหมู่บ้าน หรือในซอยที่มีหมู่บ้านหนาแน่น หรือหากเป็นหมู่บ้านแบบเปิดก็อาจจะมีตลาดนัดมาจัดกันอย่างน้อยอาทิตย์ละครั้งหรือสองครั้ง โดยสินค้าส่วนใหญ่ที่ขายก็จะเป็นอาหารสด/ผัก หรือกับข้าว ข้าวแกงที่พร้อมรับประทาน ตลาดนัดเหล่านี้เปิดบริการในช่วงเย็นหลังเลิกงาน ตลาดเช้ายังไม่ค่อยพบมากนัก เช่นเดียวกันกับในย่านบางใหญ่ที่เป็นพื้นที่ที่มีความเปลี่ยนแปลงเข้ามาอย่าง

รวดเร็ว ทำให้มีลักษณะของธุรกิจร้านค้า แหล่งชอปปิงจับจ่ายสินค้าอุปโภค บริโภค มากมายที่เข้ามาจับจองพื้นที่นี้ตลอดเส้นทาง และเพื่อไว้รองรับผู้บริโภคที่เริ่มทยอยเข้ามาอาศัยบริเวณนี้มากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ในหมู่บ้านต่าง ๆ จะมีแหล่งไว้ให้ผู้คนที่พื้นที่ได้มาจับจ่ายใช้สอย มีทั้ง ตลาดนัดตอนเช้า ตลาดนัดตอนเย็น เปิดท้ายขายของเสาร์-อาทิตย์ ไว้รองรับความต้องการของผู้บริโภคที่แตกต่างกัน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพบว่า เหตุผลที่คนเลือกที่มาเดิน/ซื้อของตามตลาดนัดเช่นนี้ เพราะราคาของที่ถูกกว่า รวมทั้งมีอยู่ใกล้บริเวณบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็เป็นการซื้ออาหารเข้าบ้านเย็นบ้าง รวมถึงบางคนก็ซื้อไปเพื่อประกอบอาหารเองบ้าง ส่วนสินค้าประเภทของใช้ส่วนใหญ่ พบว่า ผู้คนเลือกที่จะไปซื้อที่ห้างสรรพสินค้ามากกว่า บางคนก็ซื้อที่ละมาก ๆ เพื่อที่จะได้สามารถใช้ได้นาน ๆ ขาดเหลือสิ่งใดจึงค่อยหาซื้อตามร้านสะดวกซื้อหรือร้านขายของชำ แถวบ้านรวมถึงการซื้อของจากรถกับข้าวที่ตระเวนไปตามหมู่บ้านจัดสรรและตามที่พนักงานในพื้นที่ก่อสร้าง

จากการสังเกตและสัมภาษณ์ในหลายพื้นที่ พบว่ารถขายกับข้าวจะไปทั่วทุกพื้นที่ที่เป็นเขตชุมชนที่อยู่อาศัยทุกระดับชั้นในสังคม แต่ถ้าเป็นหมู่บ้านใหญ่ ๆ ที่มีการรักษาความปลอดภัยที่แน่นหนา และมีระเบียบข้อบังคับในการไม่ให้ขายของเร่ร่ดกับข้าวก็จะเข้าไม่ถึง รถกับข้าวมุ่งขายคนที่มียาได้ระดับกลางถึงระดับล่างเช่นหมู่บ้านระดับกลาง บ้านพักคนงานก่อสร้าง ชุมชนบ้านเรือนที่การคมนาคมเข้าถึงสะดวก รถกับข้าว มักจะขายของไม่แพง มีทั้งของสดและของแห้ง และจะจัดเรียงของชั่งกิโลแยกไว้เป็นถุง ๆ ง่ายต่อการซื้อในปริมาณที่น้อยๆ ครอบคลุมขนาดเล็ก เช่น ทุเรียน ๕ บาท จนถึง ๒๐ บาท ข้อดีของรถกับข้าว มีหลายประการ ได้แก่ การเข้าถึงชุมชนได้โดยที่คนในชุมชนไม่ต้องออกไปซื้อหาด้วยตนเอง โดยเฉพาะผู้ที่ไม่มียานพาหนะส่วนตัวในการออกมาซื้อของใกล้บ้าน อีกทั้งยังเหมาะกับการซื้อของเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นของในครัวขาดไปบางสิ่ง ก็สามารถหาซื้อได้จากรถกับข้าว เหนือสิ่งอื่นใดเป็นการประหยัดเวลาในการเดินทาง เพราะมีมาให้บริการถึงหน้าบ้าน ส่วนข้อเสียมีเพียง ผู้ซื้อไม่สามารถเลือกของได้เพราะแม่ค้าได้จัดของใส่ถุงชั่งกิโลและกำหนดราคาไว้แล้ว

๔. การอพยพเข้ามาในเขตชานเมืองและที่อยู่อาศัย

พื้นที่ในย่าน เกษตร-นวมินทร์ งามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ บางใหญ่ เป็นพื้นที่ว่างเปล่าเมื่อครั้งอดีตประมาณ ๒๐-๓๐ กว่าปีมาแล้ว พื้นที่ย่านนั้นส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่เคยทำเกษตรกรรมมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ปลูกผัก ทำสวนผลไม้ (ทุเรียน มะม่วง กัลลวย) หรือเป็นพื้นที่ว่างที่เต็มไปด้วยทุ่งหญ้าที่มีต้นไม้แต่เมื่อเริ่มมีการพัฒนาเกิดขึ้น มีถนนตัดผ่าน มีการขยายเส้นทางการจราจรพื้นที่ที่เคยทำสวนทำเกษตรกรรมก็ถูกขายให้กับนักธุรกิจหรือบริษัทต่าง ๆ กันเสียมากจึงทำให้เริ่มมีที่อยู่อาศัยรูปแบบใหม่ ๆ ที่หลากหลายเกิดขึ้น โดยยังคงมีการผสมผสานระหว่างที่อยู่ที่มีอยู่เดิมและที่อยู่อาศัยในรูปแบบใหม่ กล่าวคือในสองพื้นที่นี้มีทั้งบ้านในรูปแบบดั้งเดิม อย่างเช่น ตึกแถว บ้านพัก ห้องเช่า และที่อยู่อาศัยแบบใหม่อย่างหมู่บ้านจัดสรรและคอนโดมิเนียมที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีแผนว่าจะมีรถไฟฟ้าหรือมีรถไฟฟ้าตัดผ่านในพื้นที่นั้น ๆ ทำให้แนวสองฝั่งถนนและพื้นที่ภายในเข้าไปเต็มไปด้วยโครงการบ้านจัดสรรและคอนโดที่มีราคาสูง รวมถึงมีห้องพักห้องเช่าเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย อีกอย่างหนึ่งคือการเกิดขึ้นของห้างสรรพสินค้าใหม่ ๆ ห้างเหล่านี้ก็ทำให้คนหลังไหลกันเข้ามาอยู่ในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นด้วย โดยเราจะพบเห็นพวกคอนโดมิเนียมขนาดใหญ่มาบริเวณที่ใกล้กับห้างสรรพสินค้า

ในส่วนของการอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาในเขตชานเมืองของผู้คนในย่านต่าง ๆ ที่เป็นพื้นที่ศึกษา พบว่ามีการเคลื่อนย้ายเข้ามาแบบค่อยเป็นค่อยไป จากการสัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนใหญ่ผู้ให้ข้อมูลเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่โดยมีสวนสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยของเครือญาติ และมีทั้งแบบที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาทั้งครอบครัวและเข้ามาคนเดียวก่อนและจึงตามมาด้วยเครือญาติจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งที่เคยอยู่ในกรุงเทพมหานครชั้นในและที่มาจากต่างจังหวัดทั้งภาคกลางและภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะมาจากภาคตะวันออก-เฉียงเหนือ ทำให้พื้นที่ย่านต่าง ๆ มีความหลากหลายของผู้คนอย่างมาก เพราะมีพื้นเพต่างกัน ส่วนหนึ่งก็เป็นคนในพื้นที่ตั้งแต่แรก คืออยู่มาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ (ระยะเวลามากกว่า ๕๐ ปี) และผ่านการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่จนสามารถระบุความเป็นเมืองที่ค่อย ๆ คืบคลานเข้ามาในพื้นที่ได้ค่อนข้างชัดเจน

ลักษณะที่อยู่อาศัยเป็นไปตามระดับของรายได้ของผู้อยู่อาศัย จะเห็นว่าคอนโดมิเนียม บ้านจัดสรรที่เกิดขึ้นใหม่มากมายนั้นมีพื้นที่และการบริการ สิ่งอำนวยความสะดวก

ความสะดวกภายในที่แตกต่างกันไปตามราคาและรสนิยมของผู้บริโภคที่มีหลากหลาย โดยมีทั้งพื้นที่ที่เน้นความเป็นส่วนตัว ไม่แออัด มีความหรูหราและมีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครันตามมาตรฐานโรงแรม กับพื้นที่อยู่อาศัยที่ราคาไม่สูงมาก ค่อนข้างมีความแออัด เนื่องจากมีผู้อยู่อาศัยค่อนข้างมาก หรือแม้กระทั่งห้องเช่าราคาถูกทั่วไปที่ไม่ได้มีสิ่งอำนวยความสะดวกหรือระบบรักษาความปลอดภัยที่ได้มาตรฐานมากนัก

ในภาพรวม พบว่า การพัฒนาทางกายภาพที่นำมาซึ่งการขยายตัวของเมืองในรูปแบบต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษา ล้วนเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่แถบชานเมืองกำลังเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวอย่างมากและเป็นไปอย่างต่อเนื่อง หากจะเปรียบเทียบความคล้ายคลึงและแตกต่างกันของแต่ละพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ จะพบว่า ย่านที่มีการพัฒนาทางกายภาพและมีความเป็นเมืองสูงที่สุดได้แก่ย่าน ภิรมย์บุรีพันธุ์สันทนา แขวงจตุจักร และพื้นที่สีเขียวลดลงมาก พร้อม ๆ กับการสร้างถนน สิ่งก่อสร้างรวมถึงสถานที่ราชการ ในขณะที่พื้นที่ย่านเกษตร-นวมินทร์ บางใหญ่ บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ ยังคงมีพื้นที่สีเขียวมากกว่า และพื้นที่รกร้างโดยพื้นที่ย่านเกษตร-นวมินทร์ มีความเป็นเมืองมากกว่าพื้นที่บางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ เพราะอยู่ติดกับกรุงเทพมหานครและเป็นเส้นทางเชื่อมต่อเข้าถึงกรุงเทพมหานครชั้นใน โดยเชื่อมเส้นทางจากถนนประเสริฐมนูกิจ ประดิษฐ์มนูธรรม ย่านลาดพร้าว ถนนเลียบทางด่วนรามอินทรา เอกมัย เข้าสู่ใจกลางกรุงเทพมหานครชั้นในอย่างสะดวกสบายเส้นทาง พื้นที่จึงประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างห้างสรรพสินค้าหลายระดับโดยเฉพาะระดับบน ตลอดจนบ้านจัดสรรราคาสูงอันเป็นอัตลักษณ์สำคัญของความเป็นเมือง ส่วนพื้นที่ย่านภิรมย์บุรีพันธุ์สันทนา จนถึงเมืองเอกและย่านข้างเคียงเช่น พหลโยธิน สายไหม ตลอดจนย่านงามวงศ์วาน รัตนาธิเบศร์ เป็นย่านที่กำลังมีการขยายเส้นทางการคมนาคม สร้างเส้นทางรถไฟฟ้า มีการก่อสร้างให้เห็นตลอดเส้นทาง และภายในย่าน อีกทั้งเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของห้างสรรพสินค้า หมู่บ้านจัดสรร และคอนโดมิเนียม ระดับกลางถึงระดับล่าง ในขณะที่พื้นที่ย่านบางใหญ่ และบางบัวทอง-ชัยพฤกษ์ เป็นย่านที่อยู่อาศัยทั้งที่เป็นชุมชนดั้งเดิม และชุมชนใหม่ที่กำลังขยายตัว มีการเกิดขึ้นของคอนโดมิเนียมอสังหาริมทรัพย์ตามชุมชน และร้านค้าสะดวกซื้อตามหมู่บ้านแทบทุกแห่ง ทั้งนี้ยังปรากฏร้านขายของชำและสินค้าทางการเกษตรที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ย่านนี้ เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำการ

เกษตรที่มีการเปลี่ยนรูปแบบไป อย่างไรก็ตาม การพัฒนาทางกายภาพ ย่านถนน ชัยพฤกษ์ อันเป็นเส้นทางคมนาคมตัดใหม่ที่เป็นทั้งเส้นทางออกนอกเมืองไปยังจังหวัด สุพรรณบุรี และเข้าเมืองไปยังกรุงเทพมหานครผ่านเส้นทางถนนพระรามที่ ๕ เชื่อมต่อ ถนนบรมราชชนนี ตลิ่งชัน ไปจนถึงย่านปิ่นเกล้า พบว่า มีการพัฒนาที่มีความเป็นเมือง สูงเช่นกัน โดยย่านชัยพฤกษ์ที่อยู่ขนานกับย่านบางบัวทอง มีการพัฒนาด้าน อสังหาริมทรัพย์มาก มีหมู่บ้านจัดสรรราคาสูง และมีร้านอาหารที่มีชื่อเสียงจากใน กรุงเทพมหานคร มาเปิดสาขาย่อย ตลอดจนมีโรงแรม ร้านอาหาร ร้านกาแฟ โรงเรียน คอมมูนิตีมอลล์ ที่อาจทำให้อนุมานได้ว่ามีการใช้ชีวิตตามแบบแผนของชนชั้นกลางในเมือง และการใช้ชีวิตตามรสนิยมตะวันตกของชนชั้นกลางรุ่นใหม่ปรากฏอยู่

การพัฒนาทางสังคมวัฒนธรรม

● ชนชั้นกลาง คนจนเมือง กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพื้นที่ “ชายขอบ” ของเมือง

จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า มีการเกิดขึ้นของกลุ่มคนที่ยังไม่อาจหานิยาม หรือคำจำกัดความได้ตรงกับแบบแผนทางวัฒนธรรม หรือวิถีชีวิตของพวกเขาได้ชัดเจน นัก กล่าวคือ คนกลุ่มนี้ไม่ใช่กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนที่ร่ำรวยขึ้นมาจากการก่อร่าง สร้างตัว ตามนิยามคนไทยเชื้อสายจีนตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ อีกทั้งไม่ใช่กลุ่มคน ที่มีเชื้อสายเจ้านายหรือตระกูลขุนนางเก่าแก่ ที่เติบโตมากับการซึมซับรับวัฒนธรรมที่ ตกทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนั้น ยังไม่ใช่กลุ่มคนหนุ่มสาวที่มีการศึกษา มีความก้าวหน้าในทางงานจนเรียกได้ว่า ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง มีความตื่นตัวและทะเยอทะยานในทางอาชีพสูงพร้อมไปกับการมีอำนาจในทางเศรษฐกิจ ที่ดีมากเช่นกัน หากแต่เป็นกลุ่มคนที่อาจอยู่ในชนชั้นกลางระดับล่าง ที่มีการเขยิบตัว ทางเศรษฐกิจและรายได้ตลอดจนอำนาจในการใช้จ่ายใช้สอย การเข้าถึงทรัพยากร ต่าง ๆ ในระดับกลาง คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นคนต่างจังหวัดที่เข้ามาทำงานใน กรุงเทพมหานคร และอาศัยอยู่ในบริเวณชานเมือง พร้อมกับการสร้างครอบครัวที่มีความมั่นคงทางอาชีพในระดับหนึ่ง ซึ่งอาจหมายถึง ระดับหัวหน้าคนงาน คนขับรถแท็กซี่ พนักงานธนาคาร ห้างร้าน ตลอดจนกลุ่มแม่บ้านทำความสะอาด คนกลุ่มนี้มีกำลังซื้อ

และอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ได้เช่นเดียวกับกลุ่มชนชั้นกลางอื่น ๆ โดยอาศัยช่องทาง การกู้ยืมเงินและการขยายตัวของเมืองในการสร้างโอกาสเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและครอบครัวให้ดีขึ้น จนอาจเรียกคนกลุ่มนี้ได้ว่าเป็นกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ที่มีฐานะและพื้นเพจากต่างจังหวัด การเติบโตของชนชั้นกลางกลุ่มนี้ สอดรับกับโอกาสในการเข้าถึงกระแสความนิยมในการบริโภคสินค้าที่มีราคาแพง ตลอดจนการท่องเที่ยวพักผ่อนตามโอกาสอันควร เช่น วันหยุดยาว และมีความสามารถในการท่องเที่ยวต่างประเทศที่นิยม เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี ฮองกง เป็นต้น ทั้งนี้ จากการสังเกตและสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่า โอกาสดังกล่าวเป็นสิ่งที่คนกลุ่มนี้ต้องพยายามสร้างขึ้นจากทรัพยากรที่มีอยู่ หากมีไม่เพียงพอที่จะหยาบยืมจากเพื่อนฝูงที่ไว้ใจ การสร้างโอกาสดังกล่าว ไม่เพียงแต่เป็นการเข้าถึงสิ่งที่ชนชั้นกลางทั่วไปนิยมปฏิบัติในลักษณะวัฒนธรรมสมัยนิยม (mass culture) แล้ว ยังเป็นการสร้างความหมายใหม่ที่ต่อตัวตนเดิม (re-identified) ของคนกลุ่มนี้อีกด้วย การเกิดขึ้นของโอกาสใหม่ ๆ ทางสังคมจึงเป็นเสรีภาพของมวลชนในยุคประชาธิปไตย การพัฒนาเพื่อเปิดโอกาสทางการศึกษาและยกระดับคนยากจนขึ้นมาเป็นชนชั้นกลางเพื่อช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการบริโภค และนำไปสู่ความอยู่ดีกินดี มีความสุข แม้จะยังไม่สมบูรณ์และยั่งยืน จึงมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่กรณีศึกษา ซึ่งเป็นพื้นที่ชานเมืองอันเป็นรอยต่อของเมืองและชนบท ปรากฏการณ์นี้จึงเชื่อมโยงกับการเข้ามาอยู่อาศัยในย่านชานเมืองของผู้คนที่หลากหลาย อีกทั้งพื้นที่ชานเมืองจึงเป็นพื้นที่เปิดสำหรับการปฏิสังขรณ์ทางวัฒนธรรมที่ไม่จำกัดกลุ่ม ชนชั้น และระดับการศึกษา ทั้งนี้เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองในพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจ

แนวโน้มการพัฒนาเมือง จึงต้องพิจารณาเมืองเพื่อที่จะเข้าใจความเคลื่อนไหวมากขึ้น พิจารณาเมืองที่มีชีวิตมากขึ้น และนำมาใช้ต่อรองเพื่อคุณภาพชีวิต และต่อต้านการพัฒนาที่ทำลายคุณภาพชีวิต ปฏิรูปเมืองเพื่อสิทธิที่อยู่อาศัยของคนจน ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหว เรียกร้อง หากคนจนไม่ลุกมาเคลื่อนไหว ก็ไม่อาจทำให้คุณภาพชีวิตของตนดีขึ้น การพัฒนาเมืองที่เป็นอยู่คือการพัฒนาในลักษณะเดียว เช่น การไล่รื้อสลัมเพื่อพัฒนาที่ดิน การขับไล่จึงวิธีที่ง่าย แต่จะอย่างไรถึงจะเป็นการพัฒนาเมืองได้อย่างแท้จริง (อานันท์, ๒๕๕๙)

อัตลักษณ์ของขานเมือง

ดังได้กล่าวข้างต้นว่า ในพื้นที่รอยต่อของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ยังคงมีการคงอยู่ของพื้นที่สีเขียว ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม และมีชุมชนกึ่งเมือง กึ่งชนบทกระจายตัวอยู่ในพื้นที่ซึ่งยังคงมีการทำเกษตรกรรมอยู่บ้าง แม้พื้นที่ดังกล่าว บางส่วนจะถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นย่านการค้าและที่อยู่อาศัย แต่พื้นที่บางส่วน ยังสามารถคงความเป็นขานเมือง ที่มีลักษณะภูมิสังคมแบบเดิม พร้อม ๆ กับการปรับตัว รองรับความเป็นเมืองที่คืบคลานเข้ามาอย่างต่อเนื่อง การคงอยู่ของอัตลักษณ์ขานเมือง ได้แก่ การมีพื้นที่ว่างซึ่งเป็นพื้นที่สีเขียวเดิมและกำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การเป็นพื้นที่ การค้าและที่อยู่อาศัย เป็นต้นทุนทางสังคมที่แตกต่างจากพื้นที่เมืองชั้นใน ที่มีพื้นที่จำกัด และเป็นโอกาสที่ผู้คนย่านขานเมืองจะได้พัฒนาคุณภาพชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็น สิ่งสำคัญของวิถีชีวิตแบบใหม่ในยุคของการพัฒนา กล่าวคือ พื้นที่สีเขียวในพื้นที่เมือง หรือขานเมือง ไม่จำเป็นต้องเป็นสวนสาธารณะขนาดใหญ่แต่เพียงอย่างเดียว แต่หมาย รวมถึงพื้นที่ในสวนบุคคล หรือพื้นที่รกร้างว่างเปล่า พื้นที่ตามริมทางเดิน ริมถนน ซึ่ง สามารถพัฒนาและเสริมสร้างภูมิทัศน์ให้กับเมืองให้น่าอยู่ขึ้นได้ พื้นที่ขานเมืองหลาย แห่ง มีพื้นที่สีเขียวที่ถูกทิ้งให้รกร้างว่างเปล่า บางส่วนเป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม เป็นสวนหย่อมภายในหมู่บ้าน หรือเป็นทะเลสาบตามหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่ หรือ ตามคอนโดมิเนียมหรู เช่น คอนโดมิเนียมที่เมืองทองธานี คอนโดมิเนียมย่านเกษตร นวมนิคม แต่จากการลงพื้นที่ศึกษา กลับพบว่า พื้นที่สีเขียวส่วนใหญ่ที่พบนี้ ไม่ได้มี การพัฒนาให้เกิดประโยชน์หรือมีการบำรุงรักษาที่ถูกต้องบางส่วนเป็นพื้นที่ที่รอวัน ขายออกและกลายมาเป็นห้างสรรพสินค้า ที่อยู่อาศัย หรืออาคารขนาดใหญ่ เพราะ เจ้าของพื้นที่เล็งเห็นว่า เขาจะได้รับประโยชน์ที่มากกว่าการเก็บพื้นที่เอาไว้กับตัวเอง การมีความเจริญเข้ามายังทำให้ที่ดินตรงนั้นมีมูลค่าที่สูงขึ้น ทำให้พื้นที่สีเขียวในเขตพื้นที่ ที่ศึกษาบางส่วน ไม่สามารถทำหน้าที่ของมันได้อย่างแท้จริง เป็นเพียงพื้นที่ว่างเปล่า ที่ไม่ได้มีมูลค่าใด ๆ กลับกันอาจเป็นพื้นที่ที่ทำให้เกิดปัญหา เพราะเมื่อคนในพื้นที่เห็นว่า พื้นที่นี้ไม่ได้มีคุณค่า ไม่ได้ใช้ให้เกิดประโยชน์ก็มีการนำขยะมาทิ้งบ้าง มาบุกรุกพื้นที่ ของคนอื่นบ้าง ทำให้พื้นที่นั้นๆได้รับความเสียหายเพิ่มมากขึ้นไปอีก

อภิปรายผลการศึกษา

ความเป็นเมือง ไม่อาจวัดได้เต็มที่จากสัดส่วนของประชากรจากประชากรทั้งหมดที่อยู่ในเมืองต่าง ๆ แต่อิทธิพลต่าง ๆ ซึ่งเมืองที่เมืองมีอย่างมากมาต่อชีวิตทางสังคมของมนุษย์นั้นยิ่งใหญ่มากกว่าอัตราส่วนของประชากรเมืองที่สามารถระบุได้เพราะเมืองไม่ได้เป็นเพียงแค่พื้นที่ปฏิบัติการและสถานที่อยู่อาศัย (dwelling place) ของมนุษย์สมัยใหม่เท่านั้นแต่ยังเป็นศูนย์กลางการเริ่มต้นและการควบคุมในทางเศรษฐกิจการเมือง และชีวิตทางวัฒนธรรมซึ่งก่อร่างสร้างตัวขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของโลกในระยะไกลและแผ่วงโคจรไปยังพื้นที่ ผู้คนและกิจกรรมที่หลากหลายให้อยู่ในจักรวาลเดียวกัน (Wirth, 1938) จากผลการศึกษาข้างต้น จะเห็นว่า กระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ศึกษา คือย่านชานเมือง มีความเป็นชายขอบของเมือง ซึ่งหากพิจารณาในด้านความไม่สมดุลของเมือง อาจมองได้ว่าเป็นกระบวนการกลายเป็นเมืองแบบชายขอบเนื่องจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ไม่ได้อยู่ใจกลางเมือง อีกทั้งในทางสังคมวัฒนธรรม มีความซ้อนทับกันของโครงสร้างแบบเมืองและกึ่งเมืองกึ่งชนบท ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความเป็นชายขอบ ที่อาจมองได้ว่า บริบทของการสร้างรัฐและการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะกระบวนการพัฒนาที่เน้นเรื่องประโยชน์และกำไรสูงสุดในเชิงเศรษฐกิจ ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผู้คน โดยเฉพาะกลุ่มคนจนเมืองที่นอกจากจะไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจแล้ว ยังมีโอกาสน้อยมากในการเข้าถึงทรัพยากรและการแบ่งปันผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจภาคเมือง

แม้ว่าในทางกายภาพ กระบวนการกลายเป็นเมืองจะนำมาซึ่งความพยายามในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยการกระจายโอกาสการเข้าถึงสินค้าและบริการ หากแต่การเข้าถึงดังกล่าวมีความเป็นชนชั้นทางเศรษฐกิจกำกับอยู่ และอำนาจในการซื้อสินค้าแบบเมืองก็ยังคงจำกัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นกลางที่เป็นกลุ่มคนมีฐานะทั้งที่อยู่มาแต่เดิมและที่มาจากต่างจังหวัดที่เดินทางเข้ามาจับจ่ายใช้สอยพื้นที่ชานเมืองแทนที่จะเข้าไปยังเมืองชั้นในด้วยเหตุผลที่เห็นว่าไม่มีความแตกต่างกันในการเข้าถึงสินค้าและบริการ หากแต่ในความจริง คุณภาพของสินค้าและบริการมีความแตกต่างกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ไม่เทียมกันของผู้คนแถบชานเมืองซึ่งเป็นชนชั้นกลางเช่นเดียวกัน ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ความเป็นชายขอบของพื้นที่ชานเมือง

เกิดขึ้นผ่านวัฒนธรรมการบริโภคสินค้าแบบเมืองที่มีความแตกต่างกันกับสินค้าชนิดเดียวกันในพื้นที่เมืองชั้นใน นอกจากนั้นกลุ่มคนจนเมืองที่ควรจะต้องได้รับโอกาสในการเข้าถึงการบริโภคสินค้าและการบริการก็ยิ่งถือว่าเป็นชนชั้นที่ยังต้องการการหยิบยื่นโอกาสดังกล่าวเช่นเดียวกับคนจนเมืองทั่วไปในเขตเมืองชั้นใน ในแง่นี้ การแก้ปัญหาความยากจน จึงดูสวนทางกับความพยายามเข้าถึงการบริโภคและการสะสมทรัพย์สินซึ่งเป็นการเพิ่มภาวะการเป็นหนี้สินให้กับชนชั้นล่าง อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของเมือง

ทั้งนี้ หากพิจารณาในบริบททางประวัติศาสตร์อย่างสังเขป จะพบว่าพัฒนาการของกระบวนการขยายตัวของกรุงเทพฯ มาถึงเขตปริมณฑลมีความเข้มข้นขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ ถึง ทศวรรษ ๒๕๓๐ และต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ มีการขยายตัวของกิจกรรมอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนภาพการเป็นเมืองภายใต้การจัดการของเอกชน (The privatized city) มากขึ้น เช่น มีโครงการบ้านจัดสรรของเอกชน และที่อยู่สำหรับผู้มีรายได้น้อย ตลาดสด ศูนย์การค้าที่ทันสมัย โดยตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๒๐ ถึงทศวรรษ ๒๕๓๐ กรุงเทพมหานครมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วไปยังบริเวณปริมณฑลในทุกทิศทางตามเส้นทางหลวงสายหลัก ทั้งทิศตะวันออก เส้นทางถนนบางนา-ตราด เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ และท่าเรือน้ำลึกแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี และนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่มาตาพุด จังหวัดระยอง ในขณะที่เส้นทางทิศเหนือของกรุงเทพฯ ได้แก่ ถนนวิภาวดีรังสิตและพหลโยธินที่เชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดใกล้เคียง รวมถึง ทางทิศตะวันตกเส้นทางถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี ถนนเพชรเกษมและถนนพระราม ๒ ก็มีการขยายตัวอย่างชัดเจน มีชุมชนเมืองใหม่ ๆ เกิดขึ้นตามการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมเมืองอย่างรวดเร็วและส่งผลต่อราคาที่ดินที่มีการปรับตัวเพิ่มขึ้นด้วย (สิทธิพงษ์ ดิลกวนิช, ๒๕๓๘)

นอกจากนั้น ในช่วงทศวรรษ ๒๕๔๐ มีการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่และวิถีชีวิตของผู้คนในบริเวณชายขอบของกรุงเทพฯ และจังหวัดปริมณฑล ที่เกิดจากการขยายตัวของกรุงเทพฯ เช่น ในกรณีชาวสวนจังหวัดนนทบุรี การรุกคืบของเมืองประกอบกับการเร่งพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัยเพื่อเพิ่มผลผลิตในการส่งออก ได้ทำลายสวนผลไม้ที่เป็นบริเวณกว้างขวาง โดยพื้นที่ได้ถูกเปลี่ยนเป็นโรงงานอุตสาหกรรม ส่งผลต่อระบบนิเวศน์ที่เสียสมดุล ชาวสวนต้องปรับตัวโดยการเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น

ชาวสวนบางส่วนที่ยังคงทำสวน เช่น สวนทุเรียนก็ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นการขยายพันธุ์ไม้เพื่อจำหน่ายเป็นกิ่งพันธุ์และมีรายได้เล็กน้อยจากผลผลิต ในด้านสังคมวัฒนธรรมก็ได้รับผลกระทบ เช่น ระบบเครือญาติที่มีบทบาทน้อยลง โดยอาชีพชาวสวนไม่เป็นที่นิยมในหมู่นักรุ่นใหม่อีกต่อไป โดยลูกหลานชาวสวนเดิมนิยมเรียนหนังสือสูงและไม่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเช่นเดียวกับบรรพบุรุษ อย่างไรก็ตาม ชาวสวนบางส่วนสามารถพึ่งตนเอง ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตโดยอาศัยเทคโนโลยีใหม่ ๆ ในขณะที่ยังคงรักษามรดกธรรมเนียม วัฒนธรรมเดิมไว้ได้ (ญานี สรประไพ, ๒๕๓๘) การขยายตัวของเมืองยังส่งผลต่อชุมชนดั้งเดิมต่าง ๆ ในบริเวณชานเมืองกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง เช่น ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีที่มีการเปลี่ยนแปลง พัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยที่ชุมชนดังกล่าวเริ่มมีบทบาทสำคัญมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ จากการย้ายตัวเมืองนนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษเข้ามาตั้งในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ทำให้บริเวณนี้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมของจังหวัดนนทบุรีและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง หลังเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ และเกิดสงครามโลกครั้งที่สองในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘ ส่งผลลบต่อเศรษฐกิจของชุมชน ต่อมาเมื่อรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อเป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ จึงเกิดขึ้น เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีจึงมีการพัฒนาขึ้นอีกครั้ง แต่การพัฒนานี้ได้ส่งผลกระทบต่ออาชีพดั้งเดิมของผู้คนในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี โดยเฉพาะอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาและอาชีพทำสวน โดยพื้นที่สวนถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ และห้องชุด (ภควัฒิ ทวียศ, ๒๕๕๓)

ในทศวรรษ ๒๕๕๐ จนถึงปัจจุบัน การพัฒนาพื้นที่จากการเติบโตและขยายตัวของเมืองกรุงเทพมหานครไปยังปริมณฑล นำไปสู่ความซับซ้อน แตกต่างหลากหลายของวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองดังกล่าว ความพยายามในการเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกตลอดจนการบริโภคสินค้าและบริการตามแบบเมืองดังปรากฏในพื้นที่กรณีศึกษา ได้สะท้อนให้เห็นว่า ผู้คนต่างต้องการบริโภคความนิยมกระแสหลัก คือความเป็น “คนเมือง” เพื่อให้สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตและสถานภาพ ตามแบบที่ตนเองปรารถนาในแบบเมือง (urbanism as a way of life) ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์

กันระหว่างกรุงเทพมหานครชั้นในกับย่านปริมณฑลเปรียบได้กับความเป็นเครือข่ายมหานคร ที่ล้วนตกอยู่ภายใต้อุดมการณ์ทุนนิยมและการพัฒนากระแสหลัก เพียงแต่การเติบโตของพื้นที่ย่านเมืองเป็นการเติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไปโดยมีต้นแบบของการพัฒนาคือกรุงเทพมหานคร

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

● พัฒนาคน พัฒนาเมืองอย่างไรให้ยั่งยืน

ความหลากหลายของวัฒนธรรมเมืองที่ปรากฏในพื้นที่ศึกษา เป็นผลมาจากการเติบโตและการแพร่กระจายของวัฒนธรรมเมืองที่กำลังมีอิทธิพลครอบคลุมไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในลักษณะของการพัฒนาที่กระจัดกระจายทุกทิศทาง ในขณะที่ด้านมิติที่เป็นประเด็นความขัดแย้งของเมือง ก็ยังคงเป็นปัญหาที่ยังคงต้องการการแก้ไข เช่น ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านต่าง ๆ ปัญหาคนจนเมือง ปัญหาขยะมูลฝอย ปัญหามลพิษ และสิ่งแวดล้อม ปัญหาจากการบริโภคอาหารริมทาง ที่นำไปสู่ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย และปัญหาอื่น ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ ในกระบวนการพัฒนาประเทศที่เน้นเรื่องประโยชน์และกำไรสูงสุดในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตลอดจนคุณภาพชีวิตของผู้คน จึงไม่ควรกีดกันผู้คนออกไปอยู่ “ชายขอบ” ของการพัฒนาที่ทำให้มีเพียงผู้คนบางกลุ่มที่สามารถดิ้นรนให้ตัวเองหลุดพ้นจากภาวะชายขอบดังกล่าวได้ แม้จะเป็นเพียงการอยู่ในที่นั่นแบบ “ชายขอบ” ทางภูมิศาสตร์ของการพัฒนาในพื้นที่ชานเมืองที่อาศัยแนวทางการพัฒนาเมืองแบบกรุงเทพมหานคร การวางแผนนโยบายสำคัญจึงอยู่ที่การเปิดให้ผู้คนในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาพื้นที่ของตนเองเพื่อโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียม

การพัฒนาเมืองที่มุ่งเน้นการพัฒนาทางกายภาพ และการกระจายรายได้ต่อหัวเพื่อการใช้จ่ายตามกระแสบริโภคนิยม เนื่องด้วยสังคมบริโภคในปัจจุบันวางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างคุณค่าและความหมายของวัตถุที่ถูกสร้างขึ้นและผู้คนมีการบริโภคสินค้าในเชิงของสัญลักษณ์ (sign) ตามแนวคิดของ Baudrillard แนวทางดังกล่าวดูเหมือนยังเป็นแนวทางการพัฒนาหลักที่รัฐให้ความสำคัญ หากแต่การพัฒนาแบบทางเลือก (alternative development) เป็นแนวทางการพัฒนาสังคมที่อาจช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ อันเป็นผลจากการพัฒนา จึงน่าจะเป็นแนวทางที่รัฐควรเพิ่มความสำคัญควบคู่ไปกับ

การลดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ระหว่างเมืองและชนบท การพัฒนาเชิงพื้นที่สำหรับเขตชานเมืองกรุงเทพมหานครและปริมณฑลสามารถนำรูปแบบการพัฒนาเพื่อขยายพื้นที่เมืองออกไปให้สามารถรองรับความต้องการด้านที่อยู่อาศัยเพื่อลดปัญหาความแออัดของประชากร ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนชานเมืองควรให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชานเมืองซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้เกิดประโยชน์มากที่สุดและพัฒนาเมืองโดยไม่ทำลายทุนทางสังคมที่มีมาแต่เดิม นั่นคือ การคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ชานเมืองที่มีความเป็นท้องถิ่นเฉพาะตัว

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมอาจเน้นที่ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นประเด็นความขัดแย้งและพิจารณาเบื้องหลังของปัญหานั้น เช่น การคัดค้านการพัฒนาที่มีผลกระทบต่อเชิงลบ ไม่ได้หมายความว่าความขยายตัวของเมืองจะนำมาซึ่งสิ่งที่ดีเสมอไป หากรัฐพยายามความเข้าใจสิ่งที่เป็นประเด็นขัดแย้งที่อยู่เบื้องหลัง ทิศทางการพัฒนาเมืองอาจจะชัดเจนมากขึ้น และจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทิศทางการพัฒนาเมือง ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้คนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในเมืองมากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, ๒๕๕๙)

แม้ในภาพรวม การขยายตัวและความหลากหลายของวิถีชีวิตแบบเมืองที่พบในพื้นที่การศึกษาจะมีความคล้ายคลึงกับแบบแผนทางวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ใจกลางกรุงเทพมหานคร แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าความหลากหลายและซับซ้อนของวัฒนธรรมเมืองในพื้นที่การศึกษายังไม่ได้เข้มข้นมากเมื่อเทียบกับความหลากหลายและซับซ้อนย่านใจกลางกรุงเทพมหานครที่เต็มไปด้วยแสงสี และมีการปะทะกันอย่างเข้มข้นระหว่างโลกตะวันออกและโลกตะวันตกในกระแสของทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ในแง่นี้ พื้นที่ชานเมืองของกรุงเทพฯ และปริมณฑลจึงเป็นส่วนย่อยของการจำลองรูปแบบการปะทะกันของโลกตะวันออกกับโลกตะวันตก ในสัดส่วนที่เล็กลงในขนาดของวัฒนธรรมกรุงเทพฯ (Bangkok culture) และวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบชานเมืองที่ยังคงมีอัตลักษณ์โดยเฉพาะการคงพื้นที่สีเขียวที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมซึ่ง “ความเป็นชุมชน” ยังคงพบเห็นอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นในพื้นที่ของโครงการบ้านจัดสรร คอนโดมิเนียม ที่มีการจัดพื้นที่ให้มีการพบปะสังสรรค์ของสมาชิก อีกทั้งยังมีพื้นที่รกร้างว่างเปล่าที่สามารถพัฒนาให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตผู้คนได้ในแง่วัฒนธรรมแบบเมืองที่ต้องมีความหลากหลายไปตามความหลากหลายของผู้คน ทั้งนี้ อาจกล่าว

ได้ว่า พื้นที่ชนเมืองในกรณีศึกษาสามารถเป็นตัวแทนการพบกันระหว่างพื้นที่ชนบท และพื้นที่เมืองหรือกึ่งเมืองกึ่งชนบท ที่ยังคงสามารถพัฒนาให้เกิดความหลากหลายได้ เช่น การเพิ่มขึ้นของแปลงเกษตรในเขตเมือง การทำสวนผลไม้ แปลงผักในแต่ละชุมชน หรือละแวกบ้าน เป็นการพัฒนาพื้นที่เมืองให้เป็นพื้นที่สีเขียวและเป็นการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นเมืองและชนบทไม่ให้แยกขาดออกจากกัน (เฮอร์เบิร์ต จิราเดต์, ๒๕๕๖) ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ในแบบเมือง (urban solidarity) ได้อย่างน่าสนใจ

อย่างไรก็ดี ความหมายของความเป็นชุมชนที่พบนี้ เป็นสิ่งที่เกิดมาจากการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมแบบเมืองสมัยใหม่ (modern urban environment) ที่พยายามสร้างความเป็นชุมชนด้วยการสร้างพื้นที่สาธารณะที่สมาชิกสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น มีเครื่องออกกำลังกายประจำหมู่บ้าน มีสโมสร ร้านอาหาร สระว่ายน้ำ และร้านบริการต่าง ๆ อย่างครบถ้วนเสมือนเป็นชุมชนหนึ่ง หากแต่เป็นชุมชนที่ความสัมพันธ์ของสมาชิกมีอาจเทียบได้กับความสัมพันธ์ระดับชุมชนหรือย่านในแนวคิดของนักสังคมวิทยาอย่างเดอว์เคอิม (Durkheim) เนื่องมาจากความเป็นปัจเจกของผู้คนที่อยู่ในระดับสูงและอย่างหลากหลายซับซ้อน เป็นรูปแบบที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาตามความพอใจของบุคคล กล่าวคือ บางครั้งความเป็นชุมชนแบบเมืองที่เกิดขึ้นนี้อาศัยรากฐานจากชุมชนเครือญาติที่มาใช้ชีวิตร่วมกันในบริบทใหม่ หากแต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์แบบปฐมนิคมอย่างสมบูรณ์ ที่มีพื้นฐานเรื่องการพึ่งพาอาศัย แต่อิงอยู่กับผลประโยชน์เป็นหลักตามกระแสการใช้ชีวิตแบบเมืองในแง่หนึ่ง การเกิดขึ้นของชุมชนเมืองจึงเป็นความพยายามลดความแปลกแยกแตกต่างตลอดจนความรู้สึกเดียวดายที่เกิดขึ้นของปัจเจกที่ใช้ชีวิตแบบเมืองด้วยการสร้างพื้นที่ร่วมกัน แต่ในพื้นที่ร่วมกันนั้นก็ถูกทับซ้อนด้วยพื้นที่ของปัจเจก ที่มาอยู่ร่วมกันจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ “เหงาพร้อมกัน” (being alone together) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สามารถพบเห็นได้ในแบบแผนการใช้ชีวิตเมืองสมัยใหม่ในประเทศต่าง ๆ แม้จะมีรายละเอียดที่หลากหลายแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมวัฒนธรรม ทั้งนี้ โดยอาศัยวิถีบริโภค เป็นตัวยึดโยงความเป็นชุมชนดังกล่าว เพราะการบริโภคคือหนทางที่ทำให้ผู้คนกลับมารวมตัวกันอีกครั้ง การดูหนังเรื่องเดียวกัน เดินห้างเดียวกัน กินข้าวร้านเดียวกัน ขับรถยี่ห้อเดียวกัน

รวมถึงการไปเที่ยวด้วยกัน ถ้ายิ่งแปลกแยก ยิ่งโดดเดี่ยวมาก ก็ยิ่งต้องบริโภคมากขึ้น (วุฒิชัย, ๒๕๔๘) ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของสังคมโดยรวม แต่เป็นความสัมพันธ์ที่จำต้องเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทั้งในระดับสังคม และระดับปัจเจกที่เต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกแปลกแยก

เมื่อกรุงเทพมหานคร ยังคงเป็นศูนย์กลางแห่งการบริโภคตามอุดมการณ์ บริโภคนิยม พื้นที่ชานเมืองและปริมณฑลได้รับอิทธิพลโดยตรงจากกระบวนการกลายเป็นเมืองตลอดจนการปรับเปลี่ยนคุณค่าและความหมายเชิงวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า ที่บางครั้งอาจจะไม่เหมาะกับวิถีชีวิตของผู้คนที่หลากหลายแต่การติดอยู่กับ สัญญาแห่งการบริโภคก็เป็นไปตามกระแสสังคมโลก การให้ความสำคัญกับกระแส ของความเป็นมหานครของกรุงเทพที่มาปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ แถบชานเมืองและปริมณฑลจึงเป็นการชี้ให้เห็นภาพของอิทธิพลทุนนิยมโลกาภิวัตน์ (global capitalism) และแนวนโยบายที่พยายามขจัดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและ สร้างความเท่าเทียมโดยอาศัยการพัฒนาทางวัตถุเป็นหลัก หากวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มี ที่มาหลากหลายรวมทั้งที่มีอยู่เดิมได้รับการส่งเสริมและพัฒนาให้เห็นคุณค่าและ มีความสำคัญมากขึ้นก็จะเป็นการส่งเสริมคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมวัฒนธรรม และนำไปสู่การพัฒนาเมืองที่สมดุลและยั่งยืนได้

เอกสารอ้างอิง

ชนิษฐา อติศรมงคล. (๒๕๕๔). “โออิชิ ดำรับบุฟเฟต์ญี่ปุ่น กินหรรุอร่อยคุ้ม”. *BrandAge* ๑๒, ๖ (มิถุนายน): ๑๗๙-๑๘๐.

ญาณี สรประไพ. (๒๕๓๗). “การล่มสลายของวัฒนธรรมชาวสวนในกรุงเทพฯ และ ปริมณฑล” ใน *วัฒนธรรมเมือง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. (๒๕๕๙). *กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรีชา คุวินท์พันธุ์. (๒๕๕๕). *สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา นคร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ภาควัฒน วิทยศ. (๒๕๕๓). “วิถีชีวิตชุมชนตลาดทำนายนันทบุรี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๒๖” ใน *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๒.
- วุฒิชัย กฤษณะประกรกิจ. (๒๕๕๘). *Metropolis: เมืองใหญ่ในวงเล็บ*. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (๒๕๕๗). “วัฒนธรรมการบริโภคในพื้นที่เมือง: บทวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย”. *สู่พรมแดนความรู้เรื่องวัฒนธรรมบริโภค*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.
- สุริชัย หวันแก้ว. (๒๕๕๐). *คนขายขอบ จากความคิดสู่ความจริง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิทธิพงษ์ ดิลกวิช. (๒๕๓๘). “ใครจะครองเมืองกรุงเทพมหานครในปีศวรรษ ๒๕๔๐?” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม)
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (๒๕๕๙). *ทุนทางสังคมกับการพัฒนาเมือง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- เฮอร์เบิร์ต จิราเดต์. (๒๕๔๖). *ทำเมืองให้น่าอยู่ : วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ และความหวังสำหรับเมืองที่ยั่งยืน*. แปลโดย พิภพ อุดมอิทธิพงศ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง.
- Louis Wirth. (1938). “Urbanism as a Way of Life.” *The American Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 1. (Jul., 1938), pp. 1 24. <http://links.jstor.org/sici?sici=00029602%28193807%2944%3A1%3C1%3AUA AWOL%3E2.0.CO%3B2-B>

การมาเยือนของหญิงชรา: ปฏิบัติการสร้างสรรค์ ละครฝรั่งเพื่อผู้ชมไทย^๑

อาทรี วณิชตระกูล^๒

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นงานวิจัยบนฐานปฏิบัติการที่มุ่งแสวงหากระบวนการสร้างสรรค์งานละคร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการดัดแปลงบทละครที่เป็นวรรณกรรมการละครตะวันตกเรื่อง *เดอะ วิสทิ* โดยใช้คำสอนของพุทธศาสนาเรื่องกิเลสตัณหาและเรื่องกรรมเป็นหลักในการดัดแปลง และเพื่อศึกษาการกำกับการแสดงละครเรื่อง *การมาเยือนของหญิงชรา* โดยใช้แนวทางละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์ การดำเนินงานแบ่งเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ การดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละคร ผลของการดำเนินงานพบว่าผู้ชมไทยเข้าใจแก่นความคิดหลักของเรื่องและเข้าใจภาวะกดดันของตัวละครที่สื่อออกมาได้ตามวัตถุประสงค์ ทำให้สรุปได้ว่าผู้ชมสามารถเข้าใจละครที่เป็นวรรณกรรมการละครตะวันตกได้เนื่องจากบทละครมีแก่นความคิดที่เป็นสากล ทั้งยังได้มีการสร้างสรรค์ปฏิบัติการทางละครเพื่อเอื้อให้ผู้ชมเข้าใจละครได้ดียิ่งขึ้น

คำสำคัญ: การดัดแปลงบทละคร, การกำกับการแสดง, ละครตะวันตก, วรรณกรรม
การละคร, พุทธศาสนา

---

^๑ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง “การศึกษาการดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละครเรื่อง *เดอะ วิสทิ* ของฟรีดิช ดิเร็นมัตต์ : การมาเยือนของหญิงชรา”

^๒ อาจารย์ประจำสาขาศิลปการแสดง คณะดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัยบูรพา

Kan Ma Yuean Khong Ying Cha-ra: Creative Process of Making Western Plays for Thai Audiences¹

Arthri Vanichtrakul²

Abstract

The aim of this practiced based research was to explore the creative theatrical process. The objectives of the research were to examine a play script based on the original Western dramatic literature, *The Visit*, which was adapted using Buddhist doctrines of lustful desires and karma, and to explore the stage directing of the adapted script *Kan Ma Yuean Khong Ying Cha-ra* that applied expressionist techniques. Thus, the working processes consisted of two stages, the script adaptation and the play direction. The findings reveal that Thai audiences can understand the theme of the play and also the agony of the characters. In conclusion, presenting this play based on Western dramatic literature could be understood by Thai audiences as the literature's theme is universal and several creative theatrical methods were applied for a better understanding by the audience.

Keywords: script adaptation, play directing, western theatre, dramatic literature, Buddhism

---

¹ This article is part of the research report on “Exploring the Literary Adaptation and Directorship of Friedrich Durrenmatt’s *Kan Ma Yuean Khong Ying Cha-ra*.”

² A lecturer in Department of Performing Arts, Faculty of Music and Performing Arts, Burapha University.

บทนำ

นับตั้งแต่มีการจัดการเรียนการสอนศิลปะการละครแบบตะวันตกในประเทศไทย สถาบันการศึกษาได้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนศิลปะการละครแบบตะวันตกและจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรอย่างต่อเนื่อง บทละครส่วนหนึ่งก็นำมาใช้สำหรับการเรียนการสอนตามหลักสูตรทั้งในรายวิชาที่เป็นศิลปะการละครศึกษา อาทิ การวิเคราะห์บทละคร การตีความบทละคร และรายวิชาการศึกษาเชิงปฏิบัติการ อาทิ การแสดง การกำกับการแสดง ก็คือบวรวรรณกรรมการละครตะวันตก อีกทั้งในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรก็มีการนำเสนองานสร้างสรรค์ละครที่นำตัวบทมาจากบทละครตะวันตกที่ได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณกรรมการละครเรื่องเอกของโลกอยู่เนือง ๆ เพื่อใช้เป็นตัวอย่างประกอบให้ผู้เรียนได้เข้าใจศาสตร์และศิลป์ของศิลปะการละครแบบตะวันตกในบทเรียนได้ลึกซึ้งขึ้น อีกทั้งยังเป็นแหล่งความบันเทิงและการเรียนรู้ที่เปิดกว้างออกไปสู่บุคคลภายนอกที่สนใจอีกด้วย

จากประสบการณ์การเป็นผู้สอนศิลปะการละครแบบตะวันตกในสถาบันอุดมศึกษา ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตถึงอุปสรรคประการหนึ่งของการจัดการเรียนการสอนในเรื่องการถ่ายทอดวรรณกรรมการละครตะวันตกไปสู่ผู้ศึกษาศิลปะการละครคนไทย นั่นก็คือบริบทความเป็นตะวันตกในบทละคร ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาจำนวนหนึ่งมีความเข้าใจว่าเรื่องราวและตัวละครที่ปรากฏในวรรณกรรมการละครตะวันตกเป็นเรื่องไกลตัวที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก ตัวละครเป็นคนตะวันตกที่มีความคิดอ่าน มีทัศนคติแบบตะวันตก ทำให้เป็นอุปสรรคต่อความเข้าใจของคนไทย (วรรณขวิญญ์ พลจันทร์, ๒๕๕๕, น. ๒๓-๒๔) อีกทั้งจากประสบการณ์การสร้างสรรค์ละครจากบวรวรรณกรรมการละครตะวันตกที่ผ่านมาของผู้วิจัยเองก็สังเกตเห็นความสอดคล้องกันในแง่ที่ว่าบริบทความเป็นตะวันตกในเรื่องราวที่นำเสนอเป็นอุปสรรคประการหนึ่งของความเข้าใจในการรับชมละคร ทำให้ผู้ชมละครส่วนหนึ่งมีแนวโน้มที่จะเข้าใจว่าเรื่องราวและการกระทำของตัวละครเป็นเรื่องของตะวันตกที่ไม่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันของตน เพราะผู้ชมเห็นว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในบทละครตะวันตกเป็นเรื่องไกลตัว จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้ชมคนไทยเกิดความรู้สึกถอยห่างจากละครที่นำตัวบทมาจากตะวันตกจนไม่สามารถมองเห็นความสัมพันธ์และแสวงหาความเชื่อมโยงของตนเองกับละครได้

อุปสรรคของการศึกษาและการชมศิลปะการละครแบบตะวันตกดังกล่าว เป็นปัญหานำการวิจัยที่สำคัญ เพราะผู้วิจัยเห็นว่าแม้บทละครตะวันตกจะนำเสนอเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก เป็นเรื่องของตัวละครที่เป็นคนตะวันตก ทว่าเมื่อพิจารณาแก่นความคิดหลัก (theme) ที่บทละครแต่ละเรื่องนำเสนอแล้วพบว่าบทละครที่ได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณกรรมการละครตะวันตกมีแก่นความคิดที่มีประโยชน์ต่อการเรียนรู้ชีวิตและประสบการณ์ความเป็นมนุษย์ เพราะบทละครที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นวรรณกรรมนั้นมีจุดร่วมที่สำคัญคือทุกเรื่องต่างนำเสนอแก่นความคิดที่เป็นสากล หมายถึง นำเสนอสาระที่เป็นความจริงแท้ของโลก ความจริงแท้ของการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ (Greig, Noel, 2005, p. 43-44) ความเป็นสากลของแก่นความคิดในบทละครเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ละครสามารถก้าวข้ามพรมแดนเรื่องกาลเวลา เชื้อชาติ ศาสนาของผู้ชม ทำให้มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะมีชีวิตอยู่ในเวลาใด ในยุคสมัยใด มีเชื้อชาติใด เผ่าพันธุ์ใดหรือนับถือศาสนาใดก็สามารถเข้าใจแก่นความคิดที่ละครนำเสนอได้ตรงกันทุกคน เพราะความจริงแท้ที่วรรณกรรมการละครนำเสนอเป็นความจริงเกี่ยวกับมนุษย์ เป็นเรื่องของมนุษย์ที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาหรือภาวะแวดล้อม ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้ชีวิตมนุษย์ผ่านการจัดการแสดงละครที่สร้างสรรค์ขึ้นจากบทละครที่ได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณกรรมการละครจึงนับเป็นประสบการณ์สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาความเป็นมนุษย์ ช่วยเปิดโลกทัศน์ เสริมสร้างมุมมองให้ความเข้าใจโลกและชีวิตมนุษย์แก่ผู้ชมละคร ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการพลาดโอกาสในการชมละครที่สร้างสรรค์ขึ้นจากวรรณกรรมการละครด้วยความเข้าใจว่าละครตะวันตกเป็นเรื่องไกลตัวนั้นเป็นอุปสรรคที่ควรจะต้องได้รับการปรับเปลี่ยน เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ชมละครคนไทยมีโอกาสได้ชมละครที่สร้างสรรค์ขึ้นจากวรรณกรรมการละครเรื่องเอกของโลก ได้รับสาระที่เป็นสากลจากแก่นความคิดที่บทละครแต่ละเรื่องนำเสนอ ตลอดจนได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินไปกับเรื่องราวในละครอย่างราบรื่น

นอกจากผู้ชมจะได้เรียนรู้ชีวิตความเป็นมนุษย์ผ่านการชมละครแล้ว ความพิเศษของศิลปะการละครอีกประการหนึ่งคือเป็นสนามให้ผู้ปฏิบัติงานได้มีโอกาสสัมผัสสิ่งแวดล้อมหนึ่งของชีวิตตัวละครผ่านกระบวนการซ้อมละครและการนำเสนอละครอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่เป็นนักแสดงนั้น การสวมบทบาทเป็นตัวละครนับเป็นโอกาสที่ทำให้ได้รับประสบการณ์ชีวิตประสบการณ์เดียวกันกับตัวละคร

โดยไม่จำเป็นต้องมีประสบการณ์ตรงในชีวิตจริง (Benedetti, Robert. 2009, p. 1-2) ด้วยเหตุนี้ ในฐานะนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานด้านศิลปะการละคร ผู้วิจัยจึงเชื่อมั่นว่า การเลือกสรรบทละครที่มีคุณค่า ได้รับการยอมรับว่าเป็นวรรณกรรมเรื่องเอกมานำเสนอแก่ผู้ชมในรูปแบบของละคร ย่อมสามารถเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาสติปัญญา ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมของทั้งผู้ปฏิบัติงานด้านศิลปะการละครและผู้ชม เพื่อพัฒนาสังคมและประเทศชาติตามแนวทางที่เหมาะสม ตลอดจนทำให้ตระหนักถึงคุณค่าและความหมายของความเป็นมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาการดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละครเรื่อง *เดอะ วิสิท* ของฟรีดริช ดีเรนมัตต์ : การมาเยือนของหญิงชรา” เป็นงานวิจัยที่มุ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางการสร้างสรรค์งานละครที่มีตัวบทต้นฉบับเป็นบทที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นวรรณกรรมการละครตะวันตกที่ทรงคุณค่า เพื่อเป้าประสงค์ให้ละครดังกล่าวสามารถสื่อสารกับผู้ชมคนไทยได้อย่างราบรื่น โดยผู้วิจัยเลือกใช้บทละครเรื่อง *เดอะ วิสิท* (*The Visit*) ของฟรีดริช ดีเรนมัตต์ (Friedrich Durrenmat) นักการละครชาวสวิสเซอร์แลนด์ มาใช้เป็นตัวบทในการศึกษา โดยใช้บทฉบับแปลเป็นภาษาไทยของศาสตราจารย์พิเศษ ดร.อำภา โอตระกูล มูลเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยเลือกบทละครดังกล่าวมาใช้ในการศึกษาเนื่องจากเห็นว่าแก่นความคิดหลักของละครนำเสนอความจริงของชีวิตที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์สามารถทำได้ทุกอย่างเพื่อให้ตอบสนองความต้องการของตน เรื่องราวในละครแบ่งเป็นสามองก์ใหญ่ กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในเมืองกุลเลน เมืองสมมุติซึ่งประสบภาวะล้มละลายจนทำให้ชาวเมืองลำบากยากจน สิ้นเนื้อประดาตัว ในตอนต้นเรื่องทุกคนตั้งหน้าตั้งตารอคอย คลาร์ ซาคานัสเซียน เศรษฐินีชราซึ่งเคยอาศัยอยู่ที่เมืองนี้ในช่วงต้นของชีวิต ทุกคนต่างมีความหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากเธอ แต่การถกกลับกลายเป็นว่า คลาร์ กลับยื่นข้อเสนอให้ใครก็ตามสังหารอัลเฟร็ด อิล คู่รักเก่าวัยเยาว์ของเธอ เพื่อแลกกับการบริจาคเงินก้อนใหญ่ให้ทุกคนในเมือง ในขั้นต้นนั้นคนทั้งเมืองต่างพร้อมใจกันปฏิเสธข้อเสนอของคลาร์อย่างแข็งขัน แต่เมื่อเวลาผ่านไปจนถึงตอนท้ายเรื่อง ผู้ชมจะเห็นความเปลี่ยนแปลงของชาวเมืองทุกคนอย่างชัดเจน บทสรุปของเรื่องเรียกร้องให้ผู้ชมถุกคิดถึงสังคมที่ให้คุณค่ากับวัตถุ ในที่นี้คือการให้ความสำคัญกับเงินตรามากกว่า

ศีลธรรมความถูกต้องของชาวเมืองกุลเลนนั่นเอง

การเรียนรู้ชีวิตที่ผู้ชมจะได้รับผ่านการชมละครเป็นการตอบคำถามจากแก่นความคิดหลักของละครที่ตั้งคำถามผู้ชมเกี่ยวกับการปล่อยให้อำนาจเงินตรามีอิทธิพลเหนือศีลธรรมความถูกต้องนั้นสอดคล้องกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัยเป็นอย่างยิ่ง จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจากเดิมที่เป็นสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรม (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๖, ๒๕๓๕, น. ๑๔๐-๑๔๓) ทำให้คนในชนบทต้องย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในเมืองหลวงและเมืองใหญ่เพื่อประกอบอาชีพ จนก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิตและความคิดของคนจำนวนมาก ความเจริญรุดหน้าของสังคมเมืองทำให้สังคมไทยมีแนวโน้มมีคนเก่งมากกว่าคนดี (สุทธิชัย หยุ่น, ๒๕๕๖, น. ๒) กล่าวคือ มีแนวโน้มที่จะวัดความสำเร็จของคนจากความเพียบพร้อมทางวัตถุ ความสำเร็จทางการศึกษา และความก้าวหน้าในการประกอบอาชีพ ทักษะดีของคนไทยส่วนหนึ่งจึงมุ่งไปที่การแข่งขันกันเพื่อไปสู่เป้าหมายของการเป็นที่ยอมรับจากสังคมทั้งในด้านการศึกษา ด้านอาชีพการงาน และด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้ในบางครั้งนั้นการอบรมบ่มเพาะคุณธรรมจริยธรรมซึ่งเป็นเครื่องค้ำจุนให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขถูกลดทอนความสำคัญให้เป็นเรื่องรองลงมา ความสำเร็จในชีวิตที่วัดจากความสำเร็จพร้อมทางวัตถุในรูปแบบต่าง ๆ กลับได้รับการขบขันให้ความสำคัญแทนที่คุณธรรมความดีงามของคน

ด้วยเหตุนี้จึงสามารถกล่าวได้ว่าภาวะที่สังคมไทยร่วมสมัยกำลังประสบ ได้แก่ การให้คุณค่ากับวัตถุมากกว่าจิตเจ้านั้นส่งผลให้ในบางครั้งสังคมมีมาตรฐานวัดความดีงามของคนบิดเบี้ยว ผิดเพี้ยนไป ภาวะดังกล่าวสอดคล้องกับภาวะที่ปรากฏในละครแนวแตรจิก คอมเมดี้ (tragic comedy) หรือแนวชวนหัวแบบโศกที่มีความโกรเทสก์ (grotesque) ของ *เดอะ วิสิต* เป็นอย่างยิ่ง ความโกรเทสก์ของเรื่องที่ทำให้ผู้ชมเกิดความขบขันเจือปนกับความเศร้าใจหมายถึงการแสดงให้เห็นความน่าหัวเราะปนน่าสมเพช วิปริตแปลกประหลาดของตัวละครจนทำให้ผู้ชมทั้งหัวเราะและร้องไห้ ออกมาในเวลาเดียวกัน (Longman, 2004, p. 90-93) ใน *เดอะ วิสิต* นั้นความบิดเบี้ยวของตัวละครแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ ตัวละครชาวเมืองกุลเลนทุกคนที่มีการแสดงออกแบบปากไม่ตรงกับใจและปล่อยให้ตัวเองตกเป็นทาสอำนาจเงินจน

สามารถทำสิ่งผิดศีลธรรมได้เพื่อเงิน และตัวละครเอกหญิงที่ปล่อยให้ความโกรธแค้นฝังรากลึกมานานปี มุ่งแต่จะแก้แค้นด้วยความเชื่อว่าจะเป็นหนทางให้ตนได้หลุดพ้นจากความโกรธ โดยผู้ชมสามารถเข้าใจความบิดเบี้ยวของตัวละครทั้งสองกลุ่มดังกล่าวผ่านการกระทำของตัวละครตลอดทั้งเรื่อง และผู้ชมจะได้รับข้อสรุปเป็นการตอบคำถามตามแก่นของเรื่องตามที่ตัวละครเอกหญิงได้เป็นผู้ตั้งคำถามกับชาวเมืองทุกคนตั้งแต่นั้นเรื่องว่า “เงินสามารถซื้อความยุติธรรมได้หรือไม่?” ทั้งนี้ การที่สารของละครมีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมไทยร่วมสมัยดังกล่าว ย่อมเอื้อให้ผู้ชมคนไทยเข้าถึงละครได้ง่ายขึ้นและสามารถนำสารของละครที่สื่อผ่านการสร้างเรื่องราว การกระทำตลอดจนประสบการณ์ชีวิตของของตัวละครไปใช้เป็นบทเรียนชีวิตได้

จากความสัมพันธ์ของบริบทสังคมไทยร่วมสมัยกับบทละคร *เดอะ วิสิต* ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเลือกเก็บรักษาแก่นความคิดของตัวบทละครต้นฉบับไว้ดังเดิม และมุ่งแสวงหาแนวทางที่จะช่วยให้แก่นความคิดหลักของละครสื่อสารกับผู้ชมคนไทยได้ราบรื่นยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยแบ่งการดำเนินงานศึกษาวิจัยเป็นสองส่วนใหญ่ ได้แก่ การดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละคร ในการดัดแปลงบทละครนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดของพุทธศาสนาซึ่งมีสาระอยู่ที่การศึกษาชีวิตความเป็นมนุษย์ มุ่งอธิบายความจริงของชีวิตมนุษย์ มีความสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ตามที่ได้รับคำแนะนำผ่านตัวละครในเรื่อง *เดอะ วิสิต* ได้แก่ เรื่องกิเลสซึ่งหมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ขุ่นมัว ไม่บริสุทธิ์ เป็นความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด (ปราโมทย์ ปาโมชโย, ๒๕๕๕, น. ๑๕๕) เรื่องตัณหาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิเลส หมายถึงความอยาก ความติดข้องในสภาพที่ยินดี พอใจ จนทำให้เกิดความยึดถือ (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๖๐, น. ๕๒-๖๓) และเรื่องกรรมซึ่งหมายถึงการกระทำ เป็นหลักของเหตุและผล (พรหมคุณาภรณ์, ๒๕๕๙, น. ๑๖๐-๑๗๖) ผู้วิจัยเชื่อว่าการเลือกใช้กรอบแนวคิดพุทธศาสนาดังกล่าวเป็นทางเลือกที่ช่วยให้ผู้ชมคนไทยซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นชาวพุทธมีแนวโน้มที่จะเข้าใจแก่นความคิดหลักของละคร การกระทำของตัวละครตลอดจนภาวะที่ตัวละครทุกตัวในเรื่องประสบได้ง่ายและกระจ่างขึ้น โดยในกระบวนการดัดแปลงบทละครนั้น ผู้วิจัยมุ่งประกอบสร้างและขับเน้นเหตุการณ์ให้ตัวละครทุกตัวมีการกระทำที่สอดคล้องกับแนวคิดพุทธศาสนาดังกล่าวให้ชัดเจนขึ้น ได้แก่ ตัวละครเอกหญิง แคลร์ ซาคานัสเซียน ซึ่งเป็นตัวละครที่มีกิเลสในเรื่องของโทสะหรือความโกรธเป็นแรงขับเคลื่อนที่ก่อให้เกิด

การกระทำหลักในการดำเนินเรื่อง กล่าวคือ การเรียกร้องใช้เงินซื้อความยุติธรรมให้ตนเอง ตัวละครชาวเมืองกุลเลนทุกคนซึ่งเป็นตัวละครที่มีต้นทุนในเรื่องของโลกหรือความอยากได้ใคร่มี กล่าวคือ ความหิวกระหายและการตกเป็นทาสอำนาจเงิน และตัวละครเอกชาย อัลเฟร็ด อิล ซึ่งมีกรรมหรือการกระทำผิดในอดีตเป็นเหตุที่ทำให้เขาต้องรับผิดชอบผลของการกระทำผิดนั้นในปัจจุบัน กล่าวคือ อิลเคยปฏิเสธความรับผิดชอบลูกในท้องของแคลร์ซึ่งเป็นอดีตคนรัก และได้ว่าจ้างพยานเท็จเพื่อให้ตนพ้นจากความรับผิดชอบ การกระทำดังกล่าวนี้ของอิลส่งผลให้เขาต้องรับผลการกระทำของตนได้แก่ การมีชีวิตอย่างไม่เป็นสุข เกิดความหวาดกลัวว่าจะถูกชาวเมืองลอบฆ่าเพื่อแลกกับเงินก้อนใหญ่ของแคลร์ ทว่าด้วยอำนาจความโกรธแค้นของแคลร์และความโลภกระหายหิวเงินของชาวเมืองกุลเลน อิลจึงต้องตายในท้ายที่สุด

สำหรับการกำกับการแสดงละครนั้น ผู้วิจัยได้นำ *การมาเยือนของหญิงชรา* บทละครที่ดัดแปลงแล้วมาใช้ในการปฏิบัติงาน โดยคงชื่อภาษาไทยตามบทละครแปลของศาสตราจารย์พิเศษ ดร.อำภา โอตระกูลไว้ดังเดิม ส่วนแนวทางในการกำกับการแสดงละครนั้น ผู้วิจัยเลือกขบเน้นแนวทางที่ทำให้ผู้ชมได้เห็นภาวะความสับสนหวาดกลัวภายในใจที่ตัวละครเอกชาย อัลเฟร็ด อิลประสบบนเวที จึงเลือกใช้แนวทางส่วนหนึ่งของการนำเสนอละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์ (expressionism) ซึ่งเป็นการนำเสนอภาพบนเวทีผ่านสายตาของตัวละครที่ประสบปัญหาจนทำให้ภาวะจิตใจถึงขีดเครียดส่งผลให้ภาพที่ตัวละครมองเห็นตลอดจนเสียงที่ตัวละครได้ยินมีความผิดเพี้ยนบิดเบี้ยวไม่สมจริง (Wilson and Goldfarb, 2004, p. 444-446) ในที่นี้คือ ช่วงเหตุการณ์ที่อิลเริ่มสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของชาวเมืองรอบตัว ทำให้เขาหวาดกลัวความตายและความหวาดกลัวดังกล่าวได้ทวีความรุนแรงขึ้นเมื่อเรื่องราวดำเนินไป แม้วิธีการนำเสนอละครด้วยแนวทางส่วนหนึ่งของเอ็กซ์เพรสชันนิสม์จะเป็นวิธีการนำเสนอละครของตะวันตก ทว่าผู้วิจัยเห็นว่าแนวทางดังกล่าวช่วยสื่อสารและตีแผ่ภาวะความไม่มั่นคง ความระแวง ความหวาดกลัวในใจที่ตัวละครเอกชายประสบออกมาได้ชัดเจน ทำให้สามารถขบเน้นแก่นความคิดหลักของละครได้ชัดเจนขึ้น อีกทั้งการขบเน้นความหวาดกลัวความตายของอิลยังมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องกรรมในพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวถึงการกระทำที่มีเจตนา และการรับผลแห่งการกระทำนั้น นอกจากนี้ ผู้ชมยังเห็นผลของความพ่ายแพ้ต่อกิเลสตัณหาของตัวละครเอกหญิงและตัวละครชาวเมืองกุลเลนทุกคนได้ชัดเจนขึ้นด้วย

อนึ่ง ในการกำกับการแสดงละครครั้งนี้ ผู้วิจัยยังได้พยายามนำกรอบแนวคิดพุทธศาสนา มาเชื่อมโยงเข้ากับแนวคิดในการกำกับการแสดงแบบตะวันตก ได้แก่ แนวคิดเรื่องการค้นหาแรงจูงใจของตัวละคร (motivation) ซึ่งก่อให้เกิดการกระทำของตัวละครในเรื่อง (action) เพื่อให้นักแสดงสามารถแสดงเป็นตัวละครได้อย่างมีเป้าหมายและมีความสมจริง ทั้งนี้ แนวคิดดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับแนวคิดเรื่องกรรมของพุทธศาสนาซึ่งหมายความว่า การกระทำของมนุษย์ที่มีแรงจูงใจมาจากเจตนา นั้นเอง

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาการดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละคร เรื่อง *เดอะ วิสิท* ของฟรีดิช ดิเรนมัตต์ : *การมาเยือนของหญิงชรา*” นับเป็นก้าวหนึ่งของวงการศิลปะการละครไทยที่มีการนำเอาบทละครจากวรรณกรรมการละครเรื่องเอกของตะวันตกมาศึกษาวิจัยบนฐานปฏิบัติการ โดยปรับบริบทของละครด้วยการใช้แนวคิดของพุทธศาสนาผสมผสานเข้ากับรูปแบบการนำเสนอส่วนหนึ่งของบทละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์ ซึ่งเอื้อต่อการสื่อสารแก่นความคิดที่เป็นสากลของเรื่องไปสู่ผู้ชม และเอื้อต่อความเข้าใจของผู้ชมไทยต่อการชมละครจากตัวบทวรรณกรรมการละครตะวันตก

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการดัดแปลงบทละครเรื่อง *การมาเยือนของหญิงชรา* จากบทละครเรื่อง *เดอะ วิสิท (The Visit)* ของฟรีดิช ดิเรนมัตต์ (Friedrich Durrenmatt) โดยใช้คำสอนของพุทธศาสนาเรื่องกิเลสตัณหาและเรื่องกรรมเป็นหลักในการดัดแปลง

๒. เพื่อศึกษาการกำกับการแสดงละครเรื่องดังกล่าว โดยใช้แนวทางละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์

สมมติฐานของโครงการวิจัย

๑. คำสอนของพุทธศาสนาเรื่องกิเลสตัณหาและเรื่องกรรมมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแก่นของบทละครเรื่อง *การมาเยือนของหญิงชรา* บทละครแปลงจากบทละครต้นฉบับภาษาเยอรมัน

๒. การกำกับการแสดงด้วยการใช้แนวทางละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์
สามารถทำให้สื่อสารความจริงภายในของตัวละครได้ชัดเจนขึ้น

วิธีการดำเนินการวิจัยและผลที่ได้รับ

หลังจากที่ได้กำหนดหัวข้องานวิจัยและทบทวนวรรณกรรมที่เป็นองค์ความรู้
สำหรับการวิจัย ได้แก่ งานเขียนเชิงทฤษฎีด้านการดัดแปลงบทละคร การกำกับการ
แสดงละคร การแสดงละคร แนวละครปรัชญาคำสอนพุทธศาสนาจากเอกสารหนังสือ
ตำรา บทความวิชาการ และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งได้ศึกษางานสร้างสรรค์ที่
สร้างงานจากบทวรรณกรรมละครตะวันตก ตลอดจนรวบรวมและศึกษาข้อมูล
ปฐมภูมิและทฤษฎีที่ใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์แล้วเสร็จ ผู้วิจัยได้เริ่มดัดแปลง
บทละครเรื่อง *การมาเยือนของหญิงชรา* ในกรอบของบริบทพุทธศาสนา จากนั้นจึงคัด
เลือกนักแสดงและผู้ร่วมงาน จัดซ้อมการแสดงควบคู่ไปกับการพัฒนาบทละครก่อนเปิด
การแสดง ซึ่งมีการจัดเสวนาโดยนักวิชาการและนักสร้างสรรค์งานละครหลังการแสดง
และมีการสำรวจความคิดเห็นของผู้ชมละครกลุ่มตัวอย่างด้วยการแจกแบบสอบถาม
 อีกทั้งยังมีการจัดการสนทนากลุ่มของผู้ชมกลุ่มตัวอย่าง ก่อนนำข้อมูลที่ได้รับทั้งหมด
มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อเขียนรายงานผลและสรุปผลงานวิจัย

ดังได้กล่าวแล้วว่าการปฏิบัติงานวิจัยบนฐานปฏิบัติการ “การศึกษา
การดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละครเรื่อง *เดอะ วิสิต* ของฟรีดริช
ดิเรนมัตต์ : *การมาเยือนของหญิงชรา*” มีจุดเด่นที่กระบวนการดำเนินการวิจัยโดยเน้น
ที่การปฏิบัติการสร้างสรรค์ละครสองส่วน ได้แก่ การดัดแปลงบทละครโดยใช้กรอบ
แนวคิดพุทธศาสนาเรื่องกิเลสตัณหาและเรื่องกรรมเป็นหลักในการดัดแปลง และการนำ
บทละครดัดแปลงดังกล่าวมาใช้ในการกำกับการแสดง ทั้งนี้ ในการปฏิบัติงานจริง
การดำเนินงานทั้งสองส่วนดังกล่าวมิได้แยกออกจากกันเด็ดขาดชัดเจนเนื่องจากผู้วิจัย
เป็นทั้งผู้ดัดแปลงบทละครและเป็นผู้กำกับการแสดงละครด้วยตนเอง การดำเนินงาน
จึงมีการทวนสอบกลับไปมาโดยยึดแก่นความคิดหลักของเรื่องเป็นสำคัญ กระบวนการ
สร้างสรรค์งานเริ่มจากการกำหนดกรอบในการดัดแปลงบทละคร จากนั้นจึงเป็น
การกำกับการแสดงที่ออกแบบโจทย์ให้มีการด้นสด (improvisation) แล้วนำเนื้อหาที่
รับมาใช้ในการดัดแปลงบทละคร *การมาเยือนของหญิงชรา* เพื่อนำบทละครดัดแปลง

มาใช้กับการแสดง อย่างไรก็ตามในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยสามารถสรุปวิธีการดำเนินงานตลอดจนผลที่ได้รับเป็นสองส่วนใหญ่ คือ การดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละคร ดังต่อไปนี้

การดัดแปลงบทละคร

การดัดแปลงบทละครเป็นการเลือกเก็บรักษา เพิ่มเติม และลดทอนองค์ประกอบต่าง ๆ ของตัวบทต้นฉบับตามวัตถุประสงค์ของการนำบทละครดัดแปลงไปใช้ (McCullough, 1998, p. 128-138) ดังได้กล่าวแล้วว่าผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์จะดัดแปลงบทละครที่นำมาจากวรรณกรรมการละครตะวันตกเพื่อให้แก่ความคิดที่เป็นสากลของละครสื่อสารกับผู้ชมคนไทยได้ชัดเจนขึ้น ในการดัดแปลงบทละครจึงเลือกเก็บรักษา แก่นความคิดหลักของเรื่องไว้ และยึดแก่นความคิดหลักดังกล่าวเป็นแกนในการเลือกเก็บรักษา เพิ่มเติม หรือลดทอนองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ในบทละครดัดแปลง กล่าวคือ เก็บรักษาองค์ประกอบของบทละครต้นฉบับที่สอดคล้องกับแก่นความคิดหลักไว้ ขบเน้นแก่นความคิดหลักด้วยการเพิ่มเติมองค์ประกอบบางประการเข้าไปในบทละครดัดแปลง และลดทอนองค์ประกอบในบทละครต้นฉบับที่ไม่มีผลต่อแก่นความคิดหลักของเรื่อง ดังรายละเอียดพอสังเขปต่อไปนี้

๑. องค์ประกอบของบทละครดัดแปลงที่เก็บรักษาไว้เช่นเดียวกับบทละครต้นฉบับ พิจารณาจากการวิเคราะห์องค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับการนำเสนอแก่นความคิดหลักของเรื่องเป็นสำคัญ โดยองค์ประกอบที่สำคัญของบทละครต้นฉบับที่ยังคงเก็บรักษาไว้ ได้แก่ มุมมองของการเล่าเรื่อง (point of view) และสถานการณ์หลักของเรื่อง สำหรับการเลือกมุมมองของการเล่าเรื่องนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าการเล่าเรื่องผ่านมุมมองของผู้เขียนในฐานะที่เป็นบุคคลที่สามเช่นเดียวกับในบทละครต้นฉบับนั้นมีความสำคัญเนื่องจากเอื้อให้ผู้ชมเข้าใจแก่นความคิดหลักของเรื่องในทุกแง่มุมจากตัวละครทุกตัว การเล่าเรื่องผ่านมุมมองของผู้เขียนในฐานะที่เป็นบุคคลที่สาม (third person point of view) เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เขียนเป็นผู้รู้แจ้ง กล่าวคือ ผู้เขียนสามารถเห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทุกอย่างในเรื่อง ผู้เขียนจึงสามารถเล่าทุกเรื่องได้โดยไม่มีข้อจำกัด (Dunne, 2009, p. 316) ทั้งในแง่มุมมองความคิด ความรู้สึกของกลุ่มตัวละครเอกหญิง แคลร์ ซาคานัสเซียน และกลุ่มตัวละครเอกชาย

อัลเฟร็ด อิลและชาวเมืองกุลเลนทุกคน ทั้งนี้ การเปิดโอกาสให้ผู้ชมได้รับข้อมูลในทุกแง่มุมผ่านมุมมองของบุคคลที่สามเป็นการเอื้อให้ผู้ชมสามารถนำข้อมูลที่ได้รับไปพิจารณาประกอบการตัดสินใจเลือกหาคำตอบตามแก่นความคิดหลักของเรื่องด้วยตนเองว่าเงินสามารถซื้อความยุติธรรมได้หรือไม่

สำหรับสถานการณ์หลักของเรื่องที่ผู้วิจัยเลือกเก็บรักษาไว้นั้น เป็นสถานการณ์หลักทั้งหมดของการดำเนินเรื่องตามบทละครต้นฉบับ เนื่องจากเห็นว่าสถานการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดพุทธศาสนาเรื่องกิเลสตัณหาและกรรม ได้แก่ สถานการณ์ที่แสดงให้เห็นการช่วยกิเลสตัณหา การต่อสู้กับกิเลสตัณหา ไปจนถึงการยอมจำนนต่อกิเลสตัณหาของตัวละคร และสถานการณ์ที่แสดงให้เห็นผลสืบเนื่องจากการกระทำหรือกรรมของตัวละคร เพื่อขับเน้นแก่นความคิดหลักของเรื่องให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้ สถานการณ์หลักของการดำเนินเรื่องที่ได้เก็บรักษาไว้ตามลำดับเวลา ได้แก่ การที่แคลร์กลับมาเมืองกุลเลนเพื่อยื่นข้อเสนอให้ชาวเมืองสังหารอิลแลกกับการได้รับเงินบริจาคของเธอ การที่ชาวเมืองทุกคนพร้อมใจกันปฏิเสธข้อแม้ในการบริจาคเงินของแคลร์เพราะเห็นว่าผิดศีลธรรม ความเปลี่ยนแปลงของชาวเมืองที่แสดงออกจากร่ำรวยสุขสบายขึ้น ความหวาดกลัวของอิลเมื่อเห็นความเปลี่ยนแปลงของชาวเมือง ความพยายามแก้สถานการณ์คับขันของอิลด้วยการไปขอความช่วยเหลือจากผู้นำคนสำคัญของเมืองไปจนถึงความพยายามหลบหนีออกไปจากเมืองในที่สุด การยอมจำนนของอิล การที่ชาวเมืองรุมสังหารอิลเพื่อแลกกับเงินก้อนใหญ่ของแคลร์ และชีวิตที่มั่งมีศรีสุขขึ้นของชาวเมืองในตอนท้ายเรื่อง

๒. องค์ประกอบของบทละครดัดแปลงที่เพิ่มเติมเข้ามาจากบทละครต้นฉบับ พิจารณาจากการวิเคราะห์ห่องค์ประกอบที่สามารถช่วยให้ผู้ชมเข้าใจแก่นความคิดหลักของเรื่องได้ชัดเจนขึ้น ที่สำคัญได้แก่ การกำหนดภารกิจหน้าที่ของตัวละครและการกำหนดสถานการณ์ที่สอดคล้องกับภารกิจหน้าที่นั้น ทั้งนี้ การดัดแปลงบทละครที่คำนึงถึงการกำหนดภารกิจหน้าที่ให้ตัวละครในที่นั้นนับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทละครดัดแปลงแตกต่างไปจากบทละครต้นฉบับ กล่าวคือ ผู้วิจัยเลือกให้ตัวละครชื่อคาร์ล ลูกชายของอิลมีภารกิจเป็นผู้สังหารอิลแทนที่เป็นตัวละครนักรบกรรมดังปรากฏในบทละครต้นฉบับ เนื่องจากมีเป้าประสงค์เพื่อขับเน้นความรุนแรงของการตกเป็นทาสกิเลสตัณหาของมนุษย์จนถึงกับละเลยความสัมพันธ์ระหว่างกัน

โดยการเลือกใช้ตัวละครที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดใกล้ชิดให้ทำร้ายกันจนถึงแก่ชีวิต เพื่อเน้นความรุนแรงของการตกเป็นทาสกิเลสตัณหาของมนุษย์ให้เด่นชัดขึ้น ซึ่งส่งผลให้การนำเสนอแก่นความคิดหลักของเรื่องทวีความรุนแรงขึ้นด้วย ในแง่ที่ว่า มนุษย์นั้นเมื่อตกเป็นทาสมัวเมาลุ่มหลงในกิเลสตัณหา ให้ค่ากับวัตถุเงินตรามากกว่า คุณค่าของศีลธรรมความถูกต้อง ย่อมสามารถทำได้ทุกอย่างได้โดยไม่คำนึงถึงสิ่งใด เพื่อให้บรรลุความปรารถนาของตน

ส่วนสถานการณ์ที่เพิ่มเติมเข้าไปในบทละครดัดแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับภารกิจหน้าที่ของตัวละครนั้น เป็นสถานการณ์ที่รองรับการกระทำของคาร์ลให้มีความสมเหตุสมผลที่จะทำให้ผู้ชมเชื่อได้ว่าลูกชายสามารถเป็นผู้สังหารพ่อได้ อาทิ การที่คาร์ลถูกแคลร์ยูแย่งบ้านหัวจนทำให้เขาเกิดความลี้เลใจในคุณธรรมความดีของพ่อ และการกำหนดให้คาร์ลได้เป็นผู้ค้นพบความจริงเกี่ยวกับการกระทำผิดพลาดในอดีตของอิลด้วยตนเอง

๓. องค์ประกอบของบทละครดัดแปลงที่ลดทอนลงมาจากบทละครต้นฉบับ

พิจารณาจากการวิเคราะห์องค์ประกอบที่เมื่อลดทอนแล้วไม่มีผลกระทบต่อการนำเสนอแก่นความคิดหลักของเรื่อง ที่สำคัญได้แก่ จำนวนและบทบาทของตัวละครที่มีภารกิจหน้าที่ใกล้เคียงกัน ได้แก่ ตัวละครลูกสาวของอิล ซึ่งในบทละครต้นฉบับนั้นมีการกึ่งเดียวกับกับตัวละครลูกชาย กล่าวคือ แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของคนที่ใกล้ชิดที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดกับอิล ผู้วิจัยจึงเลือกตัดทอนตัวละครลูกสาวออกไป คงไว้แต่ตัวละครลูกชาย จำนวนและบทบาทของตัวละครที่สามารถปฏิบัติภารกิจแทนกันได้ ได้แก่ ตัวละครนักรบ ซึ่งมีการกึ่งเป็นผู้สังหารอิล ผู้วิจัยจึงเลือกตัดทอนตัวละครนักรบออกไป และกำหนดให้ลูกชายเป็นผู้สังหารพ่อ ด้วยสาเหตุดังกล่าวข้างต้นว่าทางเลือกดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความรุนแรงของความพ่ายแพ้ต่ออำนาจกิเลสตัณหาในใจของมนุษย์ได้ชัดเจนกว่าทางเลือกให้ตัวละครนักรบซึ่งมีกล้ำเนื้อใหญ่โตแข็งแรงที่สุดในบรรดาชาวเมืองเป็นผู้สังหารอิลดังที่ปรากฏในบทละครต้นฉบับ

ผลที่ได้รับจากการดัดแปลงบทละครจากการเสวนาโดยผู้ทรงคุณวุฒิหลังการชมละคร จากการแจกแบบสอบถามผู้ชม และจากการจัดการสนทนากลุ่ม สรุปได้ว่าการดัดแปลงบทละครโดยใช้คำสอนของพุทธศาสนาเรื่องกิเลสตัณหาและเรื่อง

กรรมเป็นกรอบในการดัดแปลงตามกระบวนการที่ผู้วิจัยใช้ ดังกล่าวข้างต้นมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยในแง่ที่สามารถเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องกิเลสตัณหาของมนุษย์และเรื่องกรรมได้ชัดเจนขึ้น ผู้ชมเห็นว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในละครดัดแปลงจากบทวรรณกรรมตะวันตก การมาเยือนของหญิงชรา เป็นเรื่องใกล้ตัว สามารถเข้าใจละครได้โดยไม่ต้องคิดถึงความเป็นตะวันตกในละคร จากการตอบแบบสอบถามของผู้ชมกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๕๘๕ คนพบว่าผู้ชมเข้าใจแก่นความคิดหลักของเรื่อง โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ ๔.๖๙ และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ที่ ๐.๙๗ ผู้ชมเห็นว่าแก่นความคิดหลักของเรื่องมีความใกล้เคียงกับหลักธรรมของศาสนาพุทธ โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ ๔.๕๔ และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ที่ ๐.๙๙ อีกทั้งผู้ชมยังเห็นว่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชาวเมืองกุลเลนนั้นสามารถเกิดขึ้นได้ในสังคมไทย โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ ๕.๑๕ มีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ที่ ๐.๙๓

สำหรับความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับเชิญมาร่วมเสวนาหลังการชมละคร และความเห็นจากผู้ชมกลุ่มตัวอย่างที่มาร่วมการสนทนากลุ่มสรุปได้ว่าในแง่ของโครงสร้างบทละครนั้น ทางเลือกที่กำหนดให้ลูกชายเป็นผู้สังหารพ่อทำให้สถานการณ์ในละครเกิดความตึงเครียดเลวร้ายถึงขีดสุด สามารถเอื้อให้ผู้ชมเห็นความเสื่อมโทรมในใจของตัวละครได้ชัดเจนขึ้น ส่วนในแง่ความหมายของบทละครนั้นเห็นว่าการดัดแปลงบทละครโดยกำหนดให้ลูกชายเป็นผู้สังหารพ่อเป็นทางเลือกที่มีความรุนแรงมากเพราะการทำปิตุฆาตนั้นเป็นความผิดจรรยาบรรณในสังคมไทย ในแง่หนึ่งเห็นว่าทางเลือกดังกล่าวทำให้เกิดความหวาดกลัวความเสื่อมทรามของจิตใจที่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหาของมนุษย์จนสามารถกระทำความผิดร้ายแรงได้โดยปราศจากความสำนึก ทว่าในขณะเดียวกันเห็นว่าแม้ทางเลือกที่กำหนดให้ลูกชายเป็นผู้สังหารพ่อเป็นความรุนแรง แต่ก็ทำให้เกิดความตระหนักรู้ถึงสภาพสังคมที่เลวร้าย เห็นว่าความรุนแรงดังกล่าวเป็นเรื่องใกล้ตัว สามารถเกิดขึ้นได้จริง และทำให้เกิดความตระหนกในสภาพสังคมร่วมสมัยที่เสื่อมทราม

การกำกับการแสดงละคร

การปฏิบัติงานวิจัยบนฐานปฏิบัติการในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้กำกับการแสดงนั้นเป็นการปฏิบัติงานเริ่มตั้งแต่การคัดเลือกผู้ร่วมงานและนักแสดง จากนั้นจึงกำหนด

โจทย์การซ้อมการแสดงแบบการด้นสด (improvisation) ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนความคิดกับนักแสดงเพื่อเลือกสรรองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ เรื่องราว คำพูด ตลอดจนทิศทางการเคลื่อนไหว (blocking) ของตัวละครที่สอดคล้องกับแก่นความคิดหลักของเรื่องเพื่อนำไปพัฒนาเป็นบทละครดัดแปลง การมาเยือนของหญิงชรา จากนั้นจึงจัดการซ้อมการแสดงจากบทละครดัดแปลงดังกล่าว ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะกระบวนการปฏิบัติงานด้านการกำกับการแสดงที่สำคัญสองประการ ได้แก่ การจัดการซ้อมการแสดงแบบด้นสดและการนำเสนอละครโดยใช้แนวทางส่วนหนึ่งของการนำเสนอละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์ ดังรายละเอียดพอสังเขปต่อไป

๑. การซ้อมการแสดงแบบการด้นสด เป็นการปฏิบัติงานในฐานะผู้กำกับการแสดงด้วยการประยุกต์นำวิธีการจัดการเรียนการสอนการแสดงรูปแบบหนึ่งมาใช้ในกระบวนการซ้อมละคร การแสดงแบบการด้นสดเป็นการกำหนดให้นักแสดงได้แสดงตามโจทย์ที่ได้รับมอบหมายโดยไม่ได้เตรียมตัวล่วงหน้า (Morrison, 2003, p. 24-26) โดยผู้วิจัยและนักแสดงร่วมกันค้นหาและกำหนดความต้องการสูงสุด (super objective) หรือเป้าหมายในชีวิตของตัวละครก่อนเริ่มการซ้อมการแสดง ได้แก่ อิล มีความต้องการสูงสุดคือต้องการรอดพ้นจากการปองร้ายของชาวเมืองกุลเลน ซึ่งเท่ากับว่าอิลต้องการหนีจากกรรมหรือการกระทำที่ตนได้กระทำไว้ แคลร์ มีความต้องการสูงสุดคือต้องการเอาชีวิตรอด ซึ่งเทียบเท่ากับการตกเป็นทาสของกิเลสในเรื่องโทสะ คือความโกรธแค้นจนไม่สามารถละวางได้ และกลุ่มชาวเมืองกุลเลน มีความต้องการสูงสุดคือ ต้องการได้เงินจากแคลร์ ซึ่งเทียบเท่าการตกเป็นทาสค้นหาเรื่องโลภะ คือความโลภจนไม่คำนึงถึงสิ่งอื่น

ผู้วิจัยเลือกนำวิธีการแสดงแบบการด้นสดมาใช้ในการซ้อมการแสดงเพื่อเปิดโอกาสให้นักแสดงได้มีประสบการณ์ร่วมกับตัวละคร ซึ่งเป็นการเอื้อให้นักแสดงมีความเข้าใจและเข้าถึงตัวละครที่ตนสวมบทบาทมากขึ้น ทั้งยังเป็นการเอื้อให้นักแสดงได้รับประสบการณ์ร่วมในด้านความสัมพันธ์ของตัวละครที่ตนสวมบทบาทกับตัวละครอื่นๆ ในเรื่อง นอกจากนี้ ยังได้นำผลที่ได้จากการซ้อมการแสดงแบบด้นสดมาใช้ในการดัดแปลงบทละคร เพื่อค้นหาเรื่องราว คำพูด ตลอดจนทิศทางการเคลื่อนไหวของตัวละครที่สอดคล้องกับการนำเสนอแก่นความคิดหลักของเรื่องมาเลือกใช้ดังได้กล่าวข้างต้น โดยสามารถแบ่งกระบวนการซ้อมการแสดงแบบด้นสดออกเป็นสาม

ขั้นตอน ได้แก่ การเตรียมการก่อนจัดการซ้อมการแสดงแบบต้นสด การจัดการซ้อมการแสดงแบบต้นสด และหลังการจัดการซ้อมการแสดงแบบต้นสด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ การเตรียมการก่อนการจัดการแสดงแบบต้นสด เป็นการเตรียมความพร้อมให้นักแสดงก่อนการจัดการซ้อมการแสดงแบบต้นสด โดยหลังจากผู้วิจัยได้ศึกษาบทละครต้นฉบับและกำหนดกรอบในการดัดแปลงบทละครว่างค์ประกอบใดที่ต้องการเก็บรักษาเพิ่มเติม และลดทอนแล้วเสร็จนั้น ผู้วิจัยได้คัดเลือกนักแสดงและแจกบทละครต้นฉบับให้นักแสดงนำไปศึกษา ต่อมา ผู้วิจัยได้สนทนากับนักแสดงทั้งรายบุคคลและรายกลุ่มเพื่อร่วมกันสร้างลักษณะนิสัยของตัวละครแต่ละตัว ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร เพื่อจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุด คือ การร่วมกันค้นหาและกำหนดความต้องการสูงสุดดังกล่าวข้างต้นซึ่งได้มาจากการวิเคราะห์หาความต้องการ (objective) ของตัวละครหรือเป้าหมายระยะสั้นของตัวละครแต่ละตัวในแต่ละฉาก แต่ละองก์ (Ahart, 200, p. 98-107) ทั้งนี้ การกำหนดความต้องการสูงสุดให้ตัวละครแต่ละตัวนี้เองที่ผู้วิจัยนำไปใช้ในการออกแบบโจทย์สำหรับให้นักแสดงใช้ในกระบวนการซ้อมการแสดงแบบการต้นสด โดยโจทย์ที่ออกแบบให้นักแสดงใช้ในการซ้อมการแสดงแบบการต้นสดมีสองประเภท ได้แก่ โจทย์ที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร และโจทย์ที่เติมเต็มช่องว่างที่ขาดหายไปจากบทละคร ดังตัวอย่างพอสังเขปต่อไปนี้

๑.๑.๑ โจทย์สร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร ผู้วิจัยออกแบบโจทย์การแสดงประเภทนี้เพื่อช่วยนักแสดงเข้าใจและมีประสบการณ์ร่วมกันกับตัวละครที่แต่ละคนสวมบทบาท อีกทั้งให้มีประสบการณ์ตรงในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครแต่ละตัว ดังตัวอย่างโจทย์สร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร เช่น ประสบการณ์และความรู้สึกเมื่อฮิลและแคลร์สมัยวัยรุ่นแอบพลอดรักกันที่ยุงข้าว ความรู้สึกของคาร์ล ลูกชายของฮิลเมื่อพ่อนำเงินก้อนสุดท้ายของครอบครัวไปปรับปรุงร้านแทนที่จะส่งให้เขาได้เรียนศิลปะตามความฝัน เป็นต้น

๑.๑.๒ โจทย์ที่เติมเต็มช่องว่างที่ขาดหายไปจากบทละคร ผู้วิจัยออกแบบโจทย์การแสดงประเภทนี้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยในด้านการกำกับการแสดงที่ต้องการเน้นการแสดงความรู้สึกภายในของตัวละครตามแนวทาง

ส่วนหนึ่งของการนำเสนอละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์ โดยโจทย์ที่กำหนดนี้เป็นการเติมเต็มสถานการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในบทละครต้นฉบับ โดยเฉพาะสถานการณ์ที่แสดงให้เห็นความกดดันภายในใจของตัวละคร เพื่อเอื้อให้นักแสดงเข้าใจและมีประสบการณ์ภายในใจร่วมกับตัวละครที่ตนสวมบทบาท ดังตัวอย่างโจทย์เติมเต็มช่องว่างที่ขาดหายไปจากบทละคร เช่น ความหวาดกลัวจนทำให้อิลซังตัวเองอยู่ในห้องนอนหลังจากหมดหนทางหลบหนีออกจากเมือง ความหวาดระแวงของคาร์ล เมื่อถูกแคลร์แก้งยูแย่งจนทำให้เขาสามารถเป็นผู้ลงมือสังหารอิลได้ เป็นต้น

๑.๒ การจัดการซ้อมการแสดงแบบต้นสด หลังจากได้สนทนากับนักแสดงและออกแบบโจทย์สำหรับการซ้อมการแสดงแบบต้นสดแล้ว ผู้วิจัยได้เริ่มกระบวนการซ้อมการแสดงด้วยการกำกับให้นักแสดงแสดงออกตามโจทย์ ซึ่งมีจุดสำคัญที่สุดคือกำหนดความต้องการสูงสุดของตัวละครแต่ละตัวให้นักแสดง จากนั้นก็ให้นักแสดงกระทำตามความต้องการสูงสุดของตัวละครที่ตนสวมบทบาท ทั้งนี้ นักแสดงจะสามารถแสดงตามวิธีการแสดงดังกล่าวได้หลังจากที่นักแสดงต้องเข้าใจลักษณะนิสัยของตัวละครที่ตนสวมบทบาทอย่างถ่องแท้ กล่าวคือ เมื่ออยู่ในสถานการณ์ที่ผู้กำกับการแสดงออกแบบโจทย์ให้ ตัวละครที่มีลักษณะนิสัยแบบหนึ่ง มีความต้องการสูงสุดในสถานการณ์นั้นแบบหนึ่ง จะมีการกระทำโต้ตอบกับสถานการณ์นั้น ๆ อย่างไร ทั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดให้นักแสดงต้องกระทำตามความต้องการสูงสุดของตัวละครไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะให้หยุด เพื่อให้ตัวละครทุกตัวมุ่งมั่นแสดงออกตามความต้องการสูงสุดของตนอย่างไม่ยอมแพ้

สำหรับตัวอย่างโจทย์การแสดงแบบต้นสดที่ผู้วิจัยออกแบบให้นักแสดง อาทิ ในตอนเช้าวันรุ่งขึ้นหลังจากงานเลี้ยงต้อนรับแคลร์ คาร์ลต้องเผชิญหน้ากับอิลที่โต๊ะอาหารเช้า ความต้องการสูงสุดของคาร์ล คือ ต้องการทราบความจริงเกี่ยวกับเรื่องในอดีตจากปากของพ่อ ส่วนความต้องการสูงสุดของอิล คือ ต้องการแสดงตัวว่าเป็นพ่อที่น่าเคารพ และปกปิดความจริงจากลูกชายแต่ไม่โกหก จากนั้น ผู้วิจัยได้จัดเตรียมของประกอบฉาก อาทิ โต๊ะ เก้าอี้ แก้วน้ำ กระดานวาดรูป สมุดบัญชี แล้วให้นักแสดงเข้าไปในฉาก โดยได้กำหนดให้คาร์ลตั้งใจตื่นเช้ากว่าปกติเพื่อนั่งรอพ่อที่โต๊ะอาหารเพื่อเพิ่มความปรารถนาให้คาร์ลเกิดความรู้สึกอยากซักถามเอาความจริงจากพ่อมากขึ้น จากนั้น จึงกำหนดให้อิลเดินลงมาจากห้องนอน เมื่อนักแสดงทั้งสองคนเผชิญหน้ากัน

ก็เริ่มเกิดการกระทำ ได้แก่ การพูดโต้ตอบกัน มีกิริยาอาการ ความเคลื่อนไหวสอดคล้อง กับความต้องการสูงสุดที่กำหนดไว้ให้ ดังตัวอย่างเช่น คาร์ลพยายามชวนอิลพูดคุย เอาใจใส่วิธีการต่าง ๆ เพื่อให้พ่ออารมณ์ดี ส่วนอิลก็พยายามหลบเลี่ยง เปลี่ยนเรื่อง คุยเพื่อปกปิดความจริงไม่ให้ลูกชายทราบ ทั้งนี้ นักแสดงทั้งสองต่างก็มุ่งกระทำ ความต้องการสูงสุดของตัวเองที่ตนสวามิภักดิ์บรรลุผลสำเร็จ ผลลัพธ์ของการซ้อมการแสดงแบบต้นสดตามโจทย์ข้างต้น คือ คาร์ลรู้สึกถึงความไม่ชอบมาพากล จากการกระทำของอิล ทวีความสงสัยในความบริสุทธิ์ของพ่อ ในขณะที่อิลรู้สึก หวาดกลัวว่าหากลูกชายรู้ความจริงเรื่องความผิดในอดีตของเขา คาร์ลจะหมดความรัก ความนับถือในตัวเขา อิลจึงพยายามบ่ายเบี่ยงสุดความสามารถ และพยายามทำให้ ลูกชายเชื่อว่าเขาเป็นพ่อที่รักและหวังดีกับลูกที่สุด

อนึ่ง ในการซ้อมการแสดงแบบต้นสดนี้ ผู้วิจัยได้จัดให้มีการบันทึกเสียงไว้ ทุกครั้ง หากผลการซ้อมยังไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้ให้นักแสดง ซ้อมใหม่และปรับเปลี่ยนเพิ่มรายละเอียดของโจทย์ให้กระชับรัดกุมขึ้น อาทิ จากตัวอย่าง โจทย์ข้างต้น เมื่อมีการซ้อมซ้ำอีกครั้ง ผู้วิจัยได้เพิ่มรายละเอียดของโจทย์เป็นการทอด เวลาจากวันงานเลี้ยงต้อนรับแคลร์ออกไปอีก ๒ สัปดาห์ โดยที่ตลอดทั้งสองสัปดาห์นั้น อิลพยายามหลบเลี่ยงการเผชิญหน้ากับคาร์ลมาตลอด ส่งผลให้เกิดการเพิ่มแรงขับ กระตุ้นความต้องการให้ตัวละครทั้งสองให้รุนแรงมากพอที่จะผลักดันให้เกิดการกระทำที่ เข้มข้น จริงจังเพื่อให้บรรลุความต้องการของแต่ละตัวมากขึ้น

๑.๓ หลังการจัดการซ้อมการแสดงแบบต้นสด ผู้วิจัยได้สนทนากับนักแสดง เพื่อแลกเปลี่ยนประเด็น ทักษะ และประสบการณ์ที่ได้รับจากการซ้อมการแสดง เพื่อนำความรู้ ความรู้สึก ตลอดจนประสบการณ์ที่ได้รับมาเลือกสรรใช้เป็นวัตถุดิบในการดัดแปลงบทละคร ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้จดบันทึกและข้อสังเกตของการซ้อมตามโจทย์ การแสดงแบบต้นสดและถอดเทปเสียงการแสดงทุกครั้ง อนึ่ง ในการเลือกนำสถานการณ์ตามโจทย์ การกระทำ คำพูด การเคลื่อนไหว ตลอดจนอากัปกริยาของตัวละครไปใช้ในการดัดแปลงบทละครนั้นต้องสอดคล้องกับความต้องการสูงสุดของตัวละครแต่ละตัวตามที่ได้กำหนดไว้ในบทละครดัดแปลงเสมอ

๒. การนำเสนอละครโดยใช้ส่วนหนึ่งของแนวทางแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์

ดังได้กล่าวแล้วว่าส่วนหนึ่งของแนวทางการนำเสนอละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์ที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการกำกับการแสดงเป็นการเลือกขบเน้นให้ผู้ชมเห็นภาพและได้ยินเสียงตามที่ตัวละครอยู่อยู่ในภาวะที่ได้รับความคิดตื้นเห็นและได้ยิน โดยที่ภาพและเสียงนั้น ๆ มีความบิดเบี้ยว ไม่สมจริง จากการศึกษาบทละครต้นฉบับ สถานการณ์ที่ผู้วิจัยเห็นว่า อิล ตัวละครเอกชายได้รับความกดดันสูงสุดในเรื่อง คือ การที่อิลหวาดกลัวจนไม่สามารถขึ้นรถไฟเพื่อหนีออกไปจากเมืองได้ในตอนจบของทั้งสอง เมื่อเรื่องดำเนินมาถึงองก์สามนั้น ผู้ชมไม่ได้เห็นอิลอีกแต่ทว่าสามารถรับรู้ถึงความหวาดกลัวของอิลผ่านคำบอกเล่าของภรรยาที่บอกชาวเมืองว่าอิลซังตัวเองและเอาแต่เดินไปเดินมาอยู่ในห้องนอน จนมาถึงกลางองก์ อิลจึงเข้ามาในฉากหลังจากที่เขาตัดสินใจได้แล้วว่าพร้อมยอมรับความตายจากสถานการณ์ดังกล่าวนี้ผู้วิจัยเห็นว่ามีส่วนเวลาสำคัญที่ขาดหายไป คือ ภาวะที่อิลเผชิญกับความหวาดกลัวอย่างหนักและต่อสู้จนสามารถเอาชนะความกลัวนั้นได้ในที่สุด ผู้วิจัยจึงตั้งใจนำภาวะดังกล่าวนี้มาสร้างเป็นสถานการณ์ในบทละครดัดแปลงเพื่อทำให้ผู้ชมเข้าใจความกดดันภายในใจของอิลได้ชัดเจนขึ้น

อนึ่ง ภาวะความหวาดกลัวของอิลที่ผู้วิจัยเลือกขบเน้นให้ผู้ชมได้เห็นชัดเจนบนเวทียังมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องกรรมดังได้กล่าวข้างต้นว่าเป็นเรื่องของการกระทำและการรับผลของการกระทำของอิลเอง โดยในการนำเสนอภาวะกดดันภายในใจของอิลนั้น ผู้วิจัยเลือกประยุกต์ใช้แนวคิดส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวร่างกายแบบ “บูโต” (Butoh) ซึ่งเป็นศิลปะการเคลื่อนไหวร่างกายร่วมสมัยของญี่ปุ่นที่เน้นการนำเสนออารมณ์ความรู้สึกภายในของนักแสดง (ธรากร จันทนะสาโร, ๒๕๕๘, น. ๘๑-๙๓) มาช่วยสื่อสารความกดดันของอิล โดยในที่นี้เป็นการนำเสนอด้วยการประยุกต์ใช้แนวทางการเคลื่อนไหวร่างกายที่บิดเบี้ยวประกอบการใช้เสียงที่สัมพันธ์กับความรู้สึกของตัวละคร ได้แก่ การกำหนดให้อิลกระเทิบเท้าแรง ๆ เป็นจังหวะเพื่อสื่อสารความกดดันภายในใจของตนผ่านการใช้เสียง จนเมื่ออิลเริ่มสามารถตัดสินใจยอมรับผลการกระทำของเขาได้ อิลจึงลดความดังของเสียงกระเทิบเท้าลงจนเงียบสนิท

การขบเน้นภาวะกดดันในใจของตัวละครเอกชายให้ขยายชัดเจนขึ้นยังสามารถสื่อสารได้โดยการใช้ตัวละครอีกตัวหนึ่งเป็นตัวเปรียบเทียบ โดยผู้วิจัยได้กำหนดให้คาร์ลเป็นตัวละครที่มีความกดดันในใจเพิ่มขึ้นอีกตัวหนึ่งจากบทละครต้นฉบับ เพื่อทำให้

เห็นตัวละครที่เป็นคู่ตรงข้ามของอิล โดยในการกำกับการแสดงนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดให้คาร์ลแสดงออกในลักษณะที่ผกผันกับอิล กล่าวคือ ในตอนต้น คาร์ลระแวงสงสัยในความบริสุทธิ์ของอิลและค่อย ๆ ทวีความมั่นใจว่าพ่อของเขาเคยกระทำผิดตามที่แคลร์กล่าวหา คาร์ลจึงใช้เสียงสื่อสารความรู้สึกภายในใจเช่นกัน โดยเริ่มต้นจากการกระทืบเท้าเสียงเบาและเพิ่มความรุนแรงขึ้นจนเป็นการกระทืบเท้าอย่างรุนแรงในตอนจบเมื่อคาร์ลมั่นใจว่าอิลเคยกระทำผิดต่อแคลร์จริง และเขาเริ่มคิดถึงการสังหารพ่อเพื่อแลกกับการได้รับเงินจากแคลร์

นอกจากการใช้ตัวละครหลักเป็นผู้สื่อสารภาวะความกดดันในใจด้วยตนเองแล้ว ยังมีการขับเน้นภาวะความตึงเครียดของตัวละครเอกชายด้วยการใช้ตัวละครประกอบช่วยสื่อสารความกดดันดังกล่าว โดยได้กำหนดให้นักแสดงประกอบ ๖ คน ร่วมกันทำหน้าที่ช่วยสื่อความกดดันภายในใจของอิลและคาร์ล โดยกำหนดให้นักแสดงประกอบเคลื่อนไหวร่างกายอย่างบิดเบี้ยวอยู่ตามจุดต่าง ๆ ของโรงละครพร้อมกับการสั่นระฆังใบเล็กในมือเป็นจังหวะร่วมไปกับเสียงกระทืบเท้าของอิลและคาร์ลอีกด้วย

นอกจากการประยุกต์ใช้แนวทางการเคลื่อนไหวแบบบูโตเพื่อขับเน้นความกดดันภายในของตัวละครดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังใช้การนำเสนอด้วยการจัดองค์ประกอบภาพ แสง และเสียงประกอบกันเข้าเพื่อเน้นความกดดันภายในของตัวละครให้เห็นเด่นชัดขึ้นด้วย ในด้านการจัดองค์ประกอบภาพนั้น ผู้วิจัยเลือกให้อิลและคาร์ลอยู่ที่ชั้นบนของร้านขายของ กำหนดให้ทั้งสองยืนห่างกันโดยมีผนังห้องนอนสมมุติกันตรงกลาง ตัวละครทั้งสองหันหน้าไปคนละด้านพร้อมกระทืบเท้าไปด้วย ต่อเมื่อถึงตอนท้ายเมื่อทั้งคู่คิดได้พร้อมกัน จึงหันมาเผชิญหน้ากันเป็นครั้งแรก และจบลงด้วยการกระทืบเท้าอย่างรุนแรงของคาร์ลในขณะที่อิลเงียบกริบ เพื่อสื่อให้เห็นภาวะผกผันที่สำคัญว่าในขณะที่อิลตัดสินใจได้ว่าพร้อมยอมรับผลของการกระทำผิด คาร์ลกลับตัดสินใจได้ว่าพ่อมีความผิดจริงและเขาสามารถเป็นผู้สังหารพ่อด้วยตนเองได้ สำหรับการใช้แสงนั้น ผู้วิจัยเลือกใช้แสงสีแดงส่องบริเวณพื้นที่ห้องนอนของอิลและคาร์ลเพื่อเน้นความรุนแรงภายในใจของตัวละครที่คุกรุ่นถึงขั้นระเบิด ส่วนการใช้เสียงนั้นเสียงกระทืบเท้าเพื่อแสดงความตึงเครียดภายในของอิลและคาร์ลเป็นเสียงประกอบสถานการณ์นี้ทั้งฉาก รวมทั้งเสียงระฆังใบเล็กที่ให้นักแสดงประกอบเป็นผู้สั่นพร้อมกับการเคลื่อนไหวร่างกายอย่างบิดเบี้ยว เพื่อช่วยขับเน้นความอัดอั้น

ของสถานการณ์ให้มากขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย

ผลที่ได้รับจากการกำกับการแสดงละครด้วยส่วนหนึ่งของแนวทางการนำเสนอแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์จากการเสวนาโดยผู้ทรงคุณวุฒิหลังการชมละครจากการแจกแบบสอบถามผู้ชม และจากการจัดการสนทนากลุ่ม สรุปได้ว่าการกำกับการแสดงตามกระบวนการที่ผู้วิจัยใช้ดังกล่าวสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยในแง่ที่สามารถทำให้เข้าใจการสื่อสารความกดดันในใจของตัวละครได้ อีกทั้งยังเห็นว่าตัวละครทุกตัวสามารถสื่อสารความต้องการสูงสุดออกมาให้เห็นได้ชัดเจน และสามารถทำให้เข้าใจความสัมพันธ์เชิงลึกของตัวละครแต่ละตัวได้

ในแง่ของการใช้แนวทางส่วนหนึ่งของละครแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์เพื่อนำเสนอความจริงภายในที่ได้รับความกดดันของตัวละครนั้น จากการตอบแบบสอบถามของผู้ชมกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๕๘๕ คนพบว่าผู้ชมเห็นว่าละครสามารถสื่อความหวาดกลัวของอีลออกมาได้ชัดเจน โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ ๔.๙๗ และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ที่ ๐.๘๘ อีกทั้งผู้ชมยังเห็นว่าสามารถเข้าใจภาวะความหวาดกลัวของอีล โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ ๕.๑๑ และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ที่ ๐.๘๖

สำหรับความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับเชิญมาร่วมเสวนาหลังการชมละคร และจากผู้ชมกลุ่มตัวอย่างที่มาร่วมการสนทนากลุ่มเห็นว่าสามารถมองเห็นส่วนหนึ่งของกลวิธีการนำเสนอแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์ได้ ละครสามารถสื่อความรู้สึกอัดกดดันของตัวละครได้พอสมควร ข้อบกพร่องสำคัญของการเลือกแนวทางการนำเสนอละครดังกล่าวคือกลวิธีการนำเสนอที่ใช้เป็นอุปสรรคต่อการชมละครเพราะมีการใช้เสียงกระหึบเท้าที่ตั้งเกินไปจนกลบเสียงพูดของกลุ่มนักแสดงที่กำลังพูดกันอยู่ในฉากชั้นล่างของร้านขายของ ในด้านการจัดองค์ประกอบภาพนั้นเห็นว่างค์ประกอบภาพสามารถทำให้จุดนำสายตาผู้ชมอยู่ที่ตัวละครอีลและคาร์ลซึ่งกำลังกระหึบเท้าอยู่ได้ ทว่าข้อบกพร่องคือเสียงกระหึบเท้าที่ตั้งเกินไปนั้นเป็นอุปสรรคของการชมละครจนถึงความสนใจจากเหตุการณ์ด้านบนซึ่งเป็นจุดนำสายตา ผู้ชมจึงเสียงไปสนใจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้านล่างของร้านขายของมากกว่า ในด้านการใช้เทคนิคประกอบนั้นเห็นว่าการใช้แสงสีแดงสามารถสื่อถึงความกดดันอัดอัดของตัวละครได้ ส่วนในด้านของการใช้เสียงนั้นเห็นว่าเสียงกระหึบเท้าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการชมละครทั้งฉากดังกล่าวแล้ว

อภิปรายผลการวิจัย

ผลของการปฏิบัติงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาการดัดแปลงบทละครและการกำกับการแสดงละครเรื่อง *เดอะ วิสิต* ของฟรีดิช ดิเร็นมัตต์ : การมาเยือนของหญิงชรา” ในด้านการดัดแปลงบทละครด้วยการใช้กรอบแนวคิดพุทธศาสนาเรื่องกิเลสตัณหาและเรื่องกรรมเป็นกรอบในการดัดแปลง และการกำกับการแสดงเพื่อเน้นการนำเสนอความจริงภายในของตัวละครด้วยวิธีการนำเสนอส่วนหนึ่งแบบละครเอ็กซ์เพรสชันนิสม์นั้นสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ กล่าวคือ ผู้ชมละครเข้าใจแนวคิดเรื่องกิเลสตัณหาและเรื่องกรรม อีกทั้งยังเข้าใจความกดดันภายในของตัวละครเอกชาย ทำให้ผู้ชมเข้าถึงแก่นความคิดหลักของเรื่อง เห็นว่าการชมละครที่นำตัวบทมาจากวรรณกรรม การละครตะวันตกสามารถสื่อสารกับผู้ชมคนไทยให้เข้าใจได้ ไม่ใช่เรื่องไกลตัว ไม่ได้รับชมยากเกินไป อย่างไรก็ตาม ข้อบกพร่องสำคัญของการดัดแปลงบทละคร ได้แก่ การดัดแปลงให้ลูกชายเป็นผู้สังหารพ่อนั้นเป็นความรุนแรงที่ทำให้ผู้ชมส่วนหนึ่งถอยห่างจากละคร ส่วนข้อบกพร่องสำคัญของการกำกับการแสดงด้วยการใช้ส่วนหนึ่งของแนวทางการนำเสนอละครแบบละครเอ็กซ์เพรสชันนิสม์นั้น คือ การใช้องค์ประกอบด้านเสียงที่ดังเกินไปจนทำให้ผู้ชมส่วนหนึ่งถอยห่างจากการชมละครเช่นกัน

ผลของการศึกษาวิจัยในแง่ของการคัดเลือกบทละครจากวรรณกรรม การละครตะวันตกมาใช้ในการแสดงให้ผู้ชมคนไทยนั้น ผู้วิจัยเห็นควรสนับสนุนให้มีการเลือกบทวรรณกรรมการละครตะวันตกมาจัดการแสดงเนื่องจากคุณค่าของบทละครที่เป็นแหล่งการเรียนรู้สำคัญสำหรับผู้ศึกษาและผู้สนใจศิลปะการละครทั้งในแง่ของโครงสร้างและเนื้อหาของบทละคร ความเป็นสากลของบทละครที่สื่อสารผ่านแก่นความคิดหลักของเรื่องนั้นสามารถเอื้อให้ผู้ชมคนไทยเข้าใจเรื่องได้โดยไม่มีอุปสรรค การตั้งอคติว่าบทละครจากวรรณกรรมการละครตะวันตกยากเกินไป ไม่เหมาะกับ ผู้ชมคนไทยนั้นควรสนับสนุนให้เกิดการปรับทัศนคติของผู้สร้างสรรคงานศิลปะการแสดงในกรณีดังกล่าว สำหรับการเลือกบทละครจากวรรณกรรมการละครตะวันตกมานำเสนอในสังคมไทยนั้น ผู้สร้างสรรคงานสามารถเริ่มจากการเลือกเรื่องที่เห็นว่า มีบริบทใกล้เคียงกับสังคมไทยร่วมสมัยเพื่อช่วยให้ผู้ชมสามารถรับสารของเรื่องได้ง่ายขึ้น

ผลของการศึกษาวิจัยในแง่ของการดัดแปลงบทละครนั้น ผู้วิจัยในฐานะผู้ดัดแปลงบทละครเห็นว่าโครงสร้างของบทละครที่แข็งแกร่งมีความสำคัญต่อการนำเสนอละครเพราะงานสร้างสรรค์ละครที่ดีส่วนหนึ่งมีรากฐานมาจากบทละครที่ดี ทางเลือกในการดัดแปลงบทละครจึงควรคำนึงถึงประเด็นดังกล่าวเป็นประการสำคัญสำหรับในกรณีของการดัดแปลงบทละคร การมาเยือนของหญิงชรา นั้น ทางเลือกในการกำหนดให้ลูกชายเป็นผู้สังหารพ่อนั้นเป็นทางเลือกที่ผู้วิจัยเห็นว่าเหมาะสมที่สุดหากต้องการสื่อสารแก่นความคิดหลักของเรื่องให้ออกมาชัดเจนที่สุด ทำให้ผู้ชมเห็นความเสื่อมของศีลธรรมในใจมนุษย์ที่พ่ายแพ้ต่อกิเลสตัณหาได้มากที่สุด เพราะผู้ชมย่อมเข้าใจได้ทันทีถึงความหวาดกลัวของตัวละครเอกชายที่แม้แต่คนในครอบครัวยังไว้วางใจไม่ได้ และศัตรูที่น่ากลัวและน่าเศร้าที่สุดของมนุษย์คือคนใกล้ชิด ในกรณีนี้คือคนในครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดทางสายเลือดนั่นเอง

อย่างไรก็ดี การกำหนดให้ตัวละครลูกชายเป็นผู้ลงมือสังหารตัวละครเอกชายในบทละครดัดแปลงนั้นมีข้อบกพร่องสำคัญ ด้วยเหตุที่พุทธศาสนาเห็นว่าบาปที่หนักที่สุดประการหนึ่งคือการกระทำปิตุฆาต ทำให้ได้รับเสียงสะท้อนจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ชมละครส่วนหนึ่งถึงความไม่เหมาะสม ซึ่งผู้วิจัยยอมรับว่าเป็นข้อบกพร่องสำคัญที่สุดที่ผู้วิจัยไม่ได้ตระหนักมาก่อนเพราะมุ่งแต่จะดัดแปลงบทละครให้มีการกระทำเข้มข้นถึงที่สุดด้วยการเร่งความรู้สึกของผู้ชมให้พุ่งถึงจุดสูงสุดเมื่อเห็นว่าตัวละครลูกชายนั่นเองที่ เป็นผู้สังหารพ่อ ทั้งนี้ เพื่อมุ่งสะท้อนให้เห็นแก่นความเสื่อมทรามในใจของมนุษย์ให้ได้มากที่สุด ผลที่ได้รับจากการดัดแปลงบทละครในประเด็นดังกล่าวจึงมีทั้งแง่ที่เห็นด้วยและเห็นต่าง ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้ที่จะพัฒนาความคิด พิจารณาปัจจัยต่าง ๆ ให้อรอบด้านด้วยความรอบคอบยิ่งขึ้นในการปฏิบัติงานครั้งต่อ ๆ ไป

ส่วนในแง่ของการกำกับการแสดงละครด้วยส่วนหนึ่งของแนวทางแบบเอ็กซ์เพรสชันนิสม์นั้น จุดประสงค์สำคัญคือมีความประสงค์จะขับเน้นความบิดเบี้ยวทางอารมณ์ความรู้สึกภายในของตัวละครเอกชายออกมาให้ปรากฏชัดเจนที่สุด ทางเลือกในการใช้การเคลื่อนไหว การจัดองค์ประกอบภาพ การนำเสนอด้วยการใช้เทคนิคแสงและเสียงดังที่ผู้วิจัยใช้ในการสร้างสรรค์ละครเป็นทางเลือกหนึ่งในการนำเสนอความกดดันภายในใจของตัวละคร อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ผู้ชมส่วนหนึ่งเห็นว่าการใช้เสียงกระแทกเท้าของตัวละครร่วมกับการใช้เสียงระฆังนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ผู้ชม

ถอยห่างจากละครนั้นนับเป็นประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยเห็นพ้องด้วยอย่างยิ่ง เหตุที่ผู้วิจัยไม่ได้ตระหนักว่าการใช้เสียงดังกล่าวเป็นอุปสรรคในการรับชมละครมากนักเพราะผู้วิจัยเป็นผู้ดัดแปลงบทละครด้วยตนเองและได้รับชมละครเป็นเวลายาวนานตลอดช่วงการซ้อมละครจนเกิดความเคยชินกับบทละครจนสามารถแยกแยะเสียงพูดของตัวละครออกจากเสียงอึกที่กวนวายได้ อย่างไรก็ตามก็ดี ผู้วิจัยได้นำปัญหาดังกล่าวมาขบคิดหาวิธีการปรับปรุงกลวิธีการนำเสนอในครั้งต่อไป ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าทางเลือกอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ได้ คือ การเพิ่มการเคลื่อนไหวของตัวละครให้มีความบิดเบี้ยวมากขึ้น เก็บรักษาการใช้แสงสีแดงเพื่อเน้นความกดดันของตัวละครไว้ และลดทอนการใช้เสียงลง ปรับเปลี่ยนเป็นการใช้ความเงียบสลับแทนการใช้เสียงดัง เพราะการใช้ความเงียบก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สามารถสื่อให้เห็นความอัดอัดกดดันภายในใจของตัวละครได้ดีเช่นกัน

ปฏิบัติการสร้างสรรค์ละครจากบทละครต้นฉบับของตะวันตกให้ผู้ชมไทยในงานวิจัยนั้นนับเป็นก้าวหนึ่งในการสร้างสรรค์งานศิลปะการละครในสังคมไทย เป็นการต่อยอดองค์ความรู้ทางศิลปะการละครที่นักวิชาการหลายท่านได้บุกเบิกไว้ ผู้วิจัยมุ่งแสวงหาแนวทางเผยแพร่บทละครที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นวรรณกรรมการละครตะวันตกนับตั้งแต่การคัดเลือกบทละคร การดัดแปลงบทละคร ไปจนถึงการกำกับการแสดงละคร เพื่อเผยแพร่บทวรรณกรรมการละครตะวันตกที่ทรงคุณค่าไปสู่ผู้ชมไทย ผู้วิจัยหวังว่าแนวปฏิบัติที่ได้เรียนรู้จะสามารถเป็นต้นธารให้กับผู้สร้างสรรค์งานศิลปะการละครได้ต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- ดิเรนมัตต์, ฟรีดิช. (๒๕๓๒). *บทละครเรื่องการมาเยือนของหญิงชราและเรื่องโรมูลุสมหาราช* แปลจาก *The Visit and Romulus the Great* โดย อัมภา โอตระกูล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธรากร จันทนะสาโร. (๒๕๕๘). “นาฏศิลป์หลังสมัยใหม่ของญี่ปุ่น: ประวัติและแนวคิด” ของบุโต. *วารสารดนตรีและการแสดง*, ๑ (๑) ๘๐-๙๕.

ปราโมทย์ ปาโมชโช. (๒๕๕๕). *อริยสัจเพื่อความพ้นทุกข์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษร
สัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด.

พรหมคุณาภรณ์. (๒๕๕๕). *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธรูปศาสนา
ของธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๖๐). *ตัวกู-ของกู*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะ.

วรรณขัตติย์ พลจันทร์. (๒๕๕๕). “ความแตกต่างแห่งสุนทรียะ: สถานการณ์ปัจจุบัน
ของละครเวทีไทยร่วมสมัย”. *วารสารนักบริหาร*, ๓๒ (๑), ๒๓-๒๗.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดย พระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เล่ม ๑๖. (๒๕๓๕). กรุงเทพฯ: สำนักงานกลาง ดิโกหรรษ์ภากรพัฒนา ใน
พระบรมมหาราชวัง.

สุทธิชัย หยุ่น. (๒๕๕๖, ๑๒ เมษายน). “เมื่อสังคมไทยมีคนเก่ง แต่ขาดคนดี”. *กรุงเทพ
ธุรกิจ*, น. ๒.

ภาษาอังกฤษ

Ahart, John. (2001). *The Director's Eye: A Comprehensive Textbook for
Directors and Actors*. Colorado: Meriwether Publishing Ltd.

Benedetti, Robert. (2009). *The Actor in You: Sixteen Simple Steps to
Understanding the Art of Acting*. (4thed.). U.S.A: Pearson Education,
Inc.

Dunne, Will. (2009). *The Dramatic Writer's Companion: Tools to Develop
Characters, Cause Scenes, and Build Stories*. Chicago: The University
of Chicago Press.

Edgar, Andrew, and Sedgwick, Peter. (๒๐๐๔). *Cultural Theory: The Key
Thinkers*. New York: Routledge.

Greig, Noel. (2005). *Playwriting: A Practical Guide*. New York: Routledge.

Longman, Vincent, Stanley. (2004). *Page and Stage: An Approach to Script
Analysis*. Boston: Pearson Education, Inc.

McCullough, Christopher. (Ed). (1998). *Theatre Praxis: Teaching Drama
through Practice*. U.S.A: MACMILLAN PRESS LTD

- Morrison, Hugh. (2003). *Acting Skills*. (3rd ed.). London: A&C Black Publishers Limited.
- Rutnin, Moj dara, Mattani. (1988). *Modern Thai Literature: The Process of Modernization and the Transformation of Values*. Bangkok: Thammasat University Press.
- Wilson, Edwin, and Goldfarb, Alvin. (2004). *Living Theatre: A History*. (4th ed.). Boston: McGraw Hill.
- Wright, Michael. (1997). *Playwriting in Process: Thinking and Working Theatrically*. NH: Heinemann Portsmouth.

“เมื่อเกิดมาเป็นสตรี จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส”:

**การนำเสนอตัวละครหญิงเพื่อสอนหญิง
ในเรื่งดาหลังพระราชินิพนธ์รัชกาลที่ ๑^๑**

ธานีรัตน์ จัตุหะศรี^๒

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาลักษณะการนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่งดาหลังพระราชินิพนธ์รัชกาลที่ ๑ และศึกษาคำสอนหญิงจากการนำเสนอตัวละครดังกล่าว ผลการศึกษาพบว่า เรื่งดาหลังนำเสนอตัวละครหญิงให้เป็นภาพสะท้อนของผู้หญิงหลากหลาย “แบบ” ทั้งที่เป็นไปตามอุดมคติและไม่เป็นไปตามอุดมคติ การนำเสนอดังกล่าวมีบทบาทในการสอนผู้หญิงเรื่งการครองตนอย่างชัดเจน โดยแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิงที่พึงเป็นและผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น ซึ่งสอดคล้องกับมโนทัศน์เรื่งผู้หญิงที่ปรากฏในนิทานปันทิยบางสำนวนและวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่งต่าง ๆ ของไทย คำสอนที่นำเสนอผ่านตัวละครหญิงดังกล่าว จึงช่วยเสริมคุณค่าและความสำคัญของเรื่งดาหลังในฐานะวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่งหนึ่ง

คำสำคัญ: ดาหลัง, ตัวละครหญิง, การนำเสนอ, คำสอนหญิง

---

^๑ บทความนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก “โครงการสู่ความเป็นเลิศด้านภาษาและวรรณคดีไทย” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๒ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย / หน่วยปฏิบัติการวิจัย “ไทยวิทรรศน์” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*“Once one is born a woman,
she should be careful to preserve her purity”:*

Representation of Female Characters as Lessons for Women in *Dalang* by King Rama I

Thaneerat Jatuthasri¹

Abstract

This paper studies the representation of female characters in *Dalang* by King Rama I and examines the lessons for women, reflecting on their representation. The study finds that the female characters in *Dalang* represent various types of woman in relation to and opposite to the ideal qualities of women. Such representation explicitly indicates life lessons for women with regard to what a woman should and should not be. Those lessons harmonize with the concept of womankind expressed in some *Panji* stories and Thai female didactic literature. Lessons for women expressed through the representation of female characters enhance the value and significance of *Dalang* as a female didactic literary work.

Keywords: Dalang; female characters; representation; lessons for women

---

¹ An assistant professor, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University / “Thaivithat” Research Unit, Chulalongkorn University

บทนำ

บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของวรรณคดี คือการเผยให้เห็นแง่มุมของชีวิตในด้านต่าง ๆ และชักนำผู้อ่านให้เข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิต ซึ่งเกิดจากองค์ประกอบในวรรณคดี เช่น เรื่องราว ตัวละคร และการใช้ภาษา ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๔๔, น. ๒๒๙) กล่าวถึงคุณค่าของวรรณคดีที่มีต่อชีวิตว่า “นอกจากจะให้ประโยชน์เฉพาะหน้าแก่เรา คือช่วยให้เราขบปัญหาแห่งชีวิตต่าง ๆ ด้วยการสังเกตวิธีดำเนินการของตัวละครในเรื่องเมื่ออยู่ในฐานะคล้าย ๆ กับเรา และช่วยให้เรารู้เล่ห์เหลี่ยมและความคิดความรู้สึกของบุคคล ชั้น วรรณะ วัย และชาติต่าง ๆ แล้ว ยังช่วยให้เราเข้าใจตัวเราเองดีขึ้นด้วย”

องค์ประกอบหนึ่งในวรรณคดีที่มีส่วนสำคัญในการนำผู้อ่านให้เข้าใจชีวิตและได้รับคติในการครองตน คือตัวละคร เพราะตัวละครก็คือแบบจำลองชีวิตมนุษย์ที่ผู้ประพันธ์สร้างและนำเสนอจากทัศนคติอันลึกซึ้ง การศึกษาตัวละครในวรรณคดีจึงน่าจะเผยให้เห็นคติชีวิตด้านต่าง ๆ ที่สะท้อนอยู่ในตัวละครนั้น และทำให้เข้าใจโลกทัศน์ของผู้ประพันธ์ตลอดจนความคิดของสังคมที่หล่อหลอมผู้ประพันธ์ด้วย

ในวรรณคดีไทย ตัวละครกลุ่มหนึ่งที่น่าสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทกับการแสดงคติชีวิต คือ ตัวละครหญิง เพราะตัวละครหญิงในวรรณคดีหลายเรื่องมีบทบาทเด่นชวนติดตามไม่น้อยกว่าตัวละครชายและมีแง่มุมชีวิตที่ให้คิดค้ำสอนด้วย ดังที่ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ กล่าวถึงความสำคัญของตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยว่า “ตัวละครหญิงมีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องของวรรณคดีนิทานและการแสดง” (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๖, น. ๒๒๖) และ “ตัวละครหญิงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่สร้างสุนทรียภาพและความเป็นอมตะให้แก่วรรณคดี” (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๖, น. ๒๒๗)

วรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งที่ตัวละครหญิงมีบทบาทหลากหลายและโดดเด่นแต่ไม่ค่อยมีผู้กล่าวถึงมากนัก คือ บทละครเรื่องดาหลัง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช^๑ กล่าวคือ วรรณคดีเรื่องนี้ไม่เพียงแต่มีตัวละครหญิง

---

^๑ บทความนี้จะเรียกบทละครฉบับนี้ว่า “เรื่องดาหลัง”

จำนวนมากเท่านั้น แต่ยังนำเสนอตัวละครเหล่านี้ให้มีลักษณะเด่นที่หลากหลายแตกต่างกันไปด้วย ดังเห็นได้จากตัวละครเอกฝ่ายหญิงอย่างบุษบา ก้าโละและตัวละครหญิงอื่น ๆ ที่เป็นชายาของอิเหนา นอกจากนี้ เรื่องดาหลังยังแสดงให้เห็นว่า บทบาทและพฤติกรรมของตัวละครหญิงล้วนส่งผลต่อความทุกข์และความสุขในชีวิตของตนเองอีกด้วย การนำเสนอตัวละครหญิงให้มีลักษณะหลากหลายและได้รับผลในชีวิตที่ต่างกันไปตามกล่าวนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีจุดประสงค์หรือนัยบางประการแฝงอยู่ โดยเฉพาะการสอนผู้หญิงเกี่ยวกับสิ่งที่พึงกระทำและไม่พึงกระทำในชีวิต ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากการสำรวจงานวิชาการที่ศึกษาเรื่องดาหลังพบว่า ยังไม่มีการศึกษาตัวละครหญิงในวรรณคดีเรื่องนี้โดยเฉพาะ งานส่วนใหญ่มุ่งศึกษาเปรียบเทียบเรื่องดาหลังกับนิทานปันทิพย์ของขวามลายู หรือศึกษาลักษณะเด่นด้านอื่น ๆ ของเรื่องดาหลัง เช่น งานของอินทัย จินาพร (๒๕๑๖) สุพัชรินทร์ วัฒนพันธุ์ (๒๕๓๗) โสมรศมี สีนธูวณิก (๒๕๔๗) และธานีรัตน์ จัตตะศรี (๒๕๕๘)^๒ ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงจะมุ่งศึกษาการนำเสนอและความสำคัญของตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ โดยมีคำถามตั้งต้นว่า ตัวละครหญิงในวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะเด่นอย่างไร ลักษณะดังกล่าวสะท้อนแนวคิดหรือคำสอนเกี่ยวกับผู้หญิงอย่างไร เหตุใดจึงนำเสนอเช่นนั้น และการนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่องนี้สัมพันธ์กับมโนทัศน์เรื่องผู้หญิงในนิทานปันทิพย์สำนวนต่าง ๆ และในสังคมไทยมากน้อยเพียงใด

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

บทความนี้มุ่งศึกษาลักษณะการนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ และศึกษาคำสอนหญิงที่เกิดจากการนำเสนอตัวละครดังกล่าว

---

^๒ งานของอินทัย จินาพร (๒๕๑๖) ศึกษาเปรียบเทียบบทละครเรื่องดาหลังกับนิทานปันทิพย์ของขวามลายู ๘ สำนวน งานของสุพัชรินทร์ วัฒนพันธุ์ (๒๕๓๗) ศึกษาลักษณะคำยืมขวามลายูในบทละครเรื่องดาหลังและบทละครเรื่องอิเหนา งานของโสมรศมี สีนธูวณิก (๒๕๔๗) ศึกษาเปรียบเทียบนิทานปันทิพย์ขวามลายู ๔ สำนวน กับบทละครเรื่องอิเหนาและบทละครเรื่องดาหลัง และงานของธานีรัตน์ จัตตะศรี (๒๕๕๘) ศึกษาการนำเสนอและความสำคัญของการแสดงขวามลายูในบทละครเรื่องดาหลัง

สมมติฐาน

ตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ มีลักษณะและบทบาทหลากหลาย ทั้งที่เป็นไปตามแบบอุดมคติ และไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติ การนำเสนอตัวละครหญิงดังกล่าวมีบทบาทในการสอนผู้หญิงเรื่องการครองตน ซึ่งสอดคล้องกับมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงที่ปรากฏในนิทานปันทิพย์และวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่างๆ ของไทย

ภูมิหลังของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

ภูมิหลังของเรื่องดาหลังด้านประวัติการแต่งและเนื้อหา มีดังนี้

๑. ประวัติการแต่งเรื่องดาหลัง

ในสมัยอยุธยา การแพร่หลายเข้ามาของนิทานปันทิพย์วามลายุสำนวนต่าง ๆ ได้ทำให้เกิดการแต่งบทละครสำหรับใช้เล่นละครในขึ้น ๒ เรื่องที่มีต้นเค้าจากนิทานปันทิพย์ ได้แก่ บทละครเรื่องดาหลังพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าหญิงกมล และบทละครเรื่องอิเหนาพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าหญิงมุกฎ เจ้าฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์คงจะทรงนำนิทานปันทิพย์สำนวนต่าง ๆ ที่ทรงได้ยินได้ฟังในเวลานั้นมาทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่จนเกิดเป็นเรื่องดาหลังและเรื่องอิเหนา

แต่เดิมคนมักเรียกเรื่องดาหลังว่า “อิเหนาใหญ่” และเรียกเรื่องอิเหนาว่า “อิเหนาเล็ก” เนื่องจากเจ้าฟ้าหญิงกมลผู้ทรงพระนิพนธ์เรื่องดาหลังเป็นพระเชษฐภคินี (พี่สาว) ของเจ้าฟ้าหญิงมุกฎผู้ทรงพระนิพนธ์เรื่องอิเหนา ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘, น. ๑๐๓) ทรงอธิบายว่า “เห็นจะหมายความว่าในครั้งกรุงเก่าว่าอิเหนาของพระองค์ใหญ่เรื่องหนึ่ง อิเหนาของพระองค์เล็กเรื่องหนึ่ง จะหาได้หมายความว่าอย่างอื่นไม่”

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ฟื้นฟูบทละครสำหรับใช้เล่นละครในขึ้นมาอีกครั้ง ทั้งเรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา และดาหลัง เพื่อให้มีต้นฉบับสำหรับพระนคร เนื่องจากบทละครดังกล่าวขาดหายไปหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง การฟื้นฟูดังกล่าว

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช “โปรดให้ขอแรงพระราชวังสวนกุหลาบ และข้าราชการที่เป็นกวีสันตติทางบทกลอนช่วยกันแต่งถวายทรงตรวจแก้ไข แล้วตราเป็นบทพระราชนิพนธ์ไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครครบทุกเรื่อง” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘, น. ๑๓๑-๑๓๒) ในกรณีของเรื่องดาหลังและเรื่องอิเหนา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘, น. ๑๓๒) ทรงวินิจฉัยว่า “ดูเหมือนเอาบทครั้งกรุงเก่า ตั้งเป็นหลัก ทรงพระราชนิพนธ์ซ่อมแซมแต่ตรงที่บทเดิมขาดไป”

บทละครเรื่องดาหลังฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ดังกล่าวนี้นับเป็นเรื่องดาหลังฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดของไทย

๒. เนื้อหาของเรื่องดาหลัง

เรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ มีเนื้อหาเริ่มตั้งแต่กำเนิดอิเหนาและตัวละครในวงศ์เทวajanถึงอิเหนากับบุษบก้าโละได้พบกันและจำกันได้หลังจากเดินทางตามหากันนานหลายปี ในที่นี้ ผู้วิจัยจะสรุปเรื่องย่อของเรื่องดาหลังโดยปรับจากที่ธานีรัตน์ จิตทุษศรี (๒๕๕๘, น. ๑๙๗-๑๙๘) ได้เคยสรุปไว้ ดังนี้

เนื้อหาของเรื่องดาหลังเริ่มที่การกล่าวถึงวงศ์เทวajanทั้ง ๔ เมือง ได้แก่ กุเรปัน ดาหา กาหลัง และสิงหัดสาหรื อิเหนาเป็นโอรสของท้าวกุเรปัน ส่วนบุษบก้าโละเป็นธิดาของท้าวดาหา อิเหนาและบุษบก้าโละหมั้นหมายกันตั้งแต่เยาว์วัยตามจารีตของวงศ์เทวajan ต่อมาอิเหนาไปหลงรักเกณบุษบาสำหรับลูกสาวชาวไร่ทำให้ไม่ใส่ใจเรื่องการแต่งงานกับบุษบก้าโละ ท้าวกุเรปันทราบเรื่องก็โกรธ จึงส่งทหารไปลอบฆ่าเกณบุษบาสาหรื เมื่ออิเหนาทราบเรื่องก็เสียใจมาก จึงตัดสินใจหนีออกจากเมืองกุเรปันพร้อมกับไพร่พลจำนวนหนึ่ง โดยปลอมตัวเป็นชาวป่าชื่อปันหยี เดินทางมะงุมมะงาหราไปเรื่อย ๆ

ปันหยีรับได้บ้านเมืองต่าง ๆ และได้บุษบาสาหรืธิดาท้าวปันจะรากับกัฏิกา ธิดาท้าวปักมาหั้นเป็นชายา ต่อมาปันหยีหลงกลอุบายของระตูมะงาดาทำให้เรือแตกหลังจากขึ้นฝั่งได้ ปันหยีกับประสันตาเดินทางมะงุมมะงาหราไปจนถึงเมืองของนางพระยาณัฐตันและได้นางเป็นชายา ส่วนบุษบาสาหรื กัฏิกา รวมทั้งไพร่พลซึ่งพลัดกับปันหยีตอนเรือแตก เมื่อขึ้นฝั่งแล้วก็พากันเดินทางกลับเมืองกุเรปัน

หลังจากอยู่เมืองกุสาตันได้ระยะหนึ่ง บันหิกับประสันตาก็พากันหนีออกจากเมือง แล้วเดินทางต่อไปจนถึงเมืองดาหา บันหิเข้าเมืองดาหาโดยปลอมตัวเป็น “ดาหลัง” หรือคนเชิดหนัง เข้าไปขออาศัยอยู่กับยายบิห์หังดีและหาเลี้ยงชีพด้วยการเล่นหนัง ดาหลังเชิดหนังจนมีชื่อเสียงเลื่องลือ จึงได้รับเชิญให้เข้าไปเล่นหนังถวายตัวดาหาในวัง ทำให้ได้พบกับบุษบก้าโละเป็นครั้งแรก ดาหลังหลงรักบุษบก้าโละและลอบเกี่ยวพาราสีนาง ในระหว่างนั้นระตูประตาทนได้ส่งทูตมาสู่ขอบุษบก้าโละ ท้าวดาหาตอบตกลงยกให้เพราะแค้นใจที่อิเหนาทอดทิ้งนาง ระตูประตาทนจึงเดินทางมาที่เมืองดาหาเพื่อเตรียมการอภิเษก ก่อนที่จะถึงวันอภิเษก ดาหลังได้ลอบฆ่าระตูประตาทนตายด้วยคิดว่าจะทำให้บุษบก้าโละไม่ต้องเข้าพิธีอภิเษกกับระตู แต่การตายของระตูลกลับทำให้บุษบก้าโละต้องเข้าพิธีแบหลาตามคำร้องขอของน้องชายระตูประตาทน ในระหว่างพิธี องค์ปะตาระกาหลาได้มาช่วยบุษบก้าโละไว้โดยเนรมิตดอกบัวทองมารับนางและพี่เลี้ยงขณะโจนเข้ากองไฟ แล้วนำบัวทองนั้นใส่รดแก้วเหาะหายไปโดยไม่มีใครเห็น ผู้คนจึงคิดว่าบุษบก้าโละสิ้นชีวิตในกองไฟแล้ว

องค์ปะตาระกาหลาพาบุษบก้าโละและพี่เลี้ยงเหาะมาถึงเชิงเขาแห่งหนึ่ง จากนั้นก็แปลงนางเป็นชายชื่อว่า มิสาประหมังกูหนิง แล้วกล่าวว่ามิสาประหมังกูหนิงจะกลับคืนเป็นหญิงดังเดิมได้ ก็ต่อเมื่อได้พบกับอิเหนาและจดจำกันได้ มิสาประหมังกูหนิงตั้งใจว่าจะเดินทางมั่งมั่งมาหาราไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะพบอิเหนาผู้เป็นคู่หมั้นซึ่งได้ข่าวว่าหนีออกจากเมืองกุเรปัน โดยไม่รู้ว่แท้จริงแล้วดาหลังก็คืออิเหนา

ฝ่ายดาหลัง หลังจากเห็นบุษบก้าโละโจนเข้ากองไฟหายไป ก็เสียใจจนคลุ้มคลั่งอยู่ระยะหนึ่ง ระหว่างนั้นดาหลังได้พบกับน้องชายทั้งสอง คือจินตระวันหนาและจะหรั่งกะหนังโหละ (ขณะนั้นปลอมตัวเป็นชาวป่าชื่อกูดาวีราหยา) ซึ่งต่างเดินทางจากเมืองกุเรปันมาตามหาอิเหนา หลังจากได้พบกัน ทั้งสามได้ชวนกันไปบวชบำเพ็ญพรตกับพระฤๅษีนกยูงเขา ดาหลังเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น หลังหลังหนึ่งหรั๊ด

ฝ่ายมิสาประหมังกูหนิงเดินทางรอบตีได้เมืองต่าง ๆ และได้ขึ้นครองเมืองประตาทน ระหว่างที่พอกอยู่ที่เมืองนี้ องค์ปะตาระกาหลาได้มาเข้าฝันบอกมิสาประหมังกูหนิงว่า แท้จริงแล้วดาหลังก็คืออิเหนาและขณะนี้อิเหนาก็กำลังโคกเศร้าอยู่ในป่าเพราะคิดถึงนาง ทำให้มิสาประหมังกูหนิงดีใจมากที่ดาหลังกับอิเหนาเป็นคนเดียวกัน จึงเร่งยกพลออกเดินทางตามหาอิเหนาต่อไป

ฝ่ายหลังหลังหนึ่งหรัต (อิเหนา) หลังจากบำเพ็ญพรตอยู่ระยะหนึ่ง ก็เกิดเหตุทำให้ต้องลาพรตกลับมาเป็นปันหยีและได้จินตะหราวาตีธิดาของระตูปัตหรัเป็นชายา หลังจากครองคู่อยู่กับจินตะหราวาตีระยะหนึ่ง ปันหยีก็คิดหนีออกจากเมืองปัตหรัเพื่อตามหาน้องชายทั้งสองที่เคยบวชบำเพ็ญพรตอยู่ด้วยกัน คือจินตระวันหนาและจะหรั่งกะหนึ่งโหละ เนื่องจากตอนที่เกิดเหตุให้ปันหยีพบกับจินตะหราวาตีและลาพรตนั้น ปันหยีได้พรางจากน้องชายทั้งสองมาโดยไม่ทันลา

หลังจากปันหยีหนีออกจากเมืองปัตหรั ก็ปลอมตัวเป็นดาหลังอีกครั้ง แล้วเดินทางเข้าเมืองหมันหยาปาเอ็ด ดาหลังเชิดหนังจนมีชื่อเสียงเลื่องลืออยู่ที่เมืองนี้ วันหนึ่งเกิดเหตุจลาจลทำให้ระตูหมันหยาปาเอ็ดรวมทั้งโอรสลูกสัถยหารสิ้นชีวิต ชาวเมืองจึงพร้อมใจกันเชิญดาหลังให้ขึ้นครองเมืองด้วยมีเหตุที่แสดงให้เห็นว่าดาหลังเป็นผู้มีบุญญาธิการ ดาหลังตอบรับคำเชิญและได้หยั่งหยิงสำหรับธิดาของระตูองค์ก่อนเป็นชายา

ฝ่ายบุษบาสำหรับและกัติกาซึ่งพรางจากปันหยี (อิเหนา) ตั้งแต่ตอนเรือแตกและเดินทางไปอยู่ที่เมืองกูเรปัน คิดถึงปันหยีและอยากจะทำตามหา จึงชวนกันหนีออกจากเมืองกูเรปันแล้วปลอมตัวเป็นชายนักร้าออกเดินทางแสดง “อ้าโมะ”^๑ ไปเรื่อย ๆ เพื่อสืบข่าวปันหยี จนกระทั่งได้พบกับปันหยีหรือดาหลังที่เมืองหมันหยาปาเอ็ด ซึ่งขณะนั้นได้ขึ้นครองเมืองแล้ว เมื่อได้พบกัน บุษบาสำหรับและกัติกาก็ยุติการปลอมตัวเป็นอ้าโมะ^๒ กลับมาเป็นหญิงดังเดิม และอยู่กับปันหยีที่เมืองนี้

ต่อมาปันหยีได้ข่าวว่าแท้จริงบุษบาทำโละมิได้สิ้นชีวิตในกองไฟตอนแบหลา แต่แปลงตัวเป็นชายเดินทางมะงุมมะงาหราอยู่ จึงออกเดินทางตามหานาง ท้ายที่สุดปันหยีและมีสาประหมังกูหนึ่งก็ได้พบกันและจำกันได้ที่เมืองกาหลัง ทำให้มีสาประหมังกูหนึ่งสิ้นสาป กลับคืนมาเป็นหญิงดังเดิม จากนั้นปันหยีก็ให้เขียนสารไปแจ้งข่าวแก่กษัตริย์วงศ์เทวา

---

^๑ เรื่องดาหลังกล่าวว่า อ้าโมะเป็นละครรำประเภทหนึ่งที่ใช้ผู้ชายแสดง อาณิรัตน์ จิตฺตหะศรี (๒๕๕๘, น. ๒๐๗) สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงละครของชาวที่เรียกว่า “กัมบุห์” (Gambuh)

^๒ เรื่องดาหลังใช้คำว่า “อ้าโมะ” เรียกผู้แสดงอ้าโมะด้วย เช่น “สองอ้าโมะร่า” หมายถึงผู้แสดงอ้าโมะ ๒ คน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๔, น. ๖๒๔)

การนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่องดาหลัง: “แบบ” อันหลากหลายของผู้หญิง

ผลการศึกษาการนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังพบว่า ตัวละครหญิงในเรื่องนี้มีลักษณะและบทบาทหลากหลายแตกต่างกันไป อันแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิง “แบบ” ต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๒ กลุ่ม ได้แก่ ตัวละครหญิงที่มีลักษณะเด่นตามแบบอุดมคติ และตัวละครหญิงที่มีลักษณะเด่นไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติ ดังนี้

๑. ตัวละครหญิงที่มีลักษณะเด่นตามแบบอุดมคติ: บุษบก้าโละในฐานะผู้หญิงที่ดั่งามเพียบพร้อม

ตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังที่เพียบพร้อมทั้ง “ความงาม” และ “ความดี” ตามแบบฉบับของผู้หญิงในอุดมคติมีอยู่หลายตัว เช่น บุษบก้าโละธิดาท้าวดาหา บุษบาสำหรับธิดาท้าวปันจะรากัน กัตติกธิดาท้าวปักมาหั่น และหยิงหยิงสำหรับธิดาระตูหมั่นหยยาปาเอ็ด ซึ่งต่างเป็นชายาของอิเหนา

ในบรรดาตัวละครหญิงดังกล่าวนี้ ตัวละครที่มีลักษณะตามแบบอุดมคติเด่นชัดมากที่สุดและมีบทบาทสำคัญที่สุดในเรื่อง คือ บุษบก้าโละ ในหัวข้อนี้จึงจะเลือกบุษบก้าโละมาอธิบายในฐานะตัวแทนของตัวละครหญิงกลุ่มนี้

บุษบก้าโละ เป็นธิดาของท้าวดาหากับประไหมสุหรี หมั้นหมายกับอิเหนาตั้งแต่เยาว์วัยตามจารีตของวงศ์เทวา แม้บุษบก้าโละจะเกิดมาเพียบพร้อมทั้งในด้านวงศ์ตระกูล ฐานันดรศักดิ์ และรูปลักษณ์ทั้งดงาม แต่ชะตาชีวิตของนางกลับมิได้ราบรื่นหรือมีความสุขโดยตลอด หากแต่ต้องเผชิญกับความผันผวนและอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิต ความผกผันในชีวิตของนางเริ่มต้นตั้งแต่อิเหนาไปหลงรักหญิงอื่นและไม่ใส่ใจที่จะอภิเษกกับนาง ทำให้ท้าวดาหาหยกนางให้แก่ระตูประตาหนซึ่งมาสู่ขอนาง แต่ก่อนถึงวันอภิเษกไม่กี่วัน ดาหลัง (อิเหนา) ซึ่งเพิ่งได้มาพบและหลงรักนาง ก็ตัดสินใจฆ่าระตูประตาหนตายด้วยคิดว่าจะทำให้นางไม่ต้องแต่งงานกับระตู แต่นั่นกลับทำให้ชีวิตบุษบก้าโละต้องประสบเคราะห์กรรม คือต้องแบหาลาตายตามระตูคู่นั้น แม้องค์ปะตาระกาหลาจะมาช่วยชีวิตนางไว้ แต่ก็ทำให้ชีวิตของนางหลังจากนั้นต้องผกผันไปอย่างสิ้นเชิง เพราะนางต้องถูกแปลงเป็นชายและใช้ชีวิตเดินทางผจญภัยไป

เรื่อย ๆ รวมทั้งต้องสวมบทบาทนักรบและจอมทัพในระหว่างนั้นด้วย อาจกล่าวได้ว่ากว่าที่ชีวิตของบุษบก้าโละจะได้พบกับความสุขแท้จริง นางต้องผ่านบททดสอบและความทุกข์ต่าง ๆ อย่างยาวนาน และเกิดความผันผวนเปลี่ยนแปลงในชีวิตหลายครั้ง ซึ่งล้วนเกิดจากการกระทำหรือการกำหนดของผู้อื่นทั้งสิ้น

ภาพรวมของชีวิตบุษบก้าโละดังที่สรุปข้างต้นนี้ จึงแบ่งได้เป็น ๒ ช่วงหลัก คือ ช่วงชีวิตในวังในฐานะเจ้าหญิงแห่งเมืองดาหา และช่วงชีวิตนอกวังในฐานะชายนักรบที่ใช้ชื่อว่า มิสาประหมังกุหนิง ทั้งนี้ แม้นตอนเป็นมิสาประหมังกุหนิง นางจะถูกองค์ปะตาระกาหลาแปลงให้แต่งกายอย่างชายและหน้าอกหายไป แต่จิตใจของมิสาประหมังกุหนิงก็ยังคงเป็นหญิงอยู่ ดังที่มิสาประหมังกุหนิงครวญถึงชีวิตตนเองตอนหนึ่งว่า “เป็นหญิงอยู่เดียวเปลี่ยวองค์ หวังประสงค์จะใคร่พบพระเชษฐา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๕๒๘) ดังนั้น ชีวิตของมิสาประหมังกุหนิงในช่วงนี้จึงถือว่าเป็นชีวิตของบุษบก้าโละเช่นกัน มิได้เปลี่ยนตัวตนไป

ปัญหาและอุปสรรคที่เข้ามาในชีวิตของบุษบก้าโละทั้ง ๒ ช่วงดังกล่าว นับเป็นสิ่งที่ท้าทายนางอย่างยิ่งว่าจะสามารถดำรงและแสดง “ความดีงาม” ของผู้หญิงได้อย่างสมบูรณ์หรือไม่ ซึ่งบุษบก้าโละก็ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า นางมีครบทั้ง “ความงาม” ของรูปลักษณ์ และ “ความดี” ของจิตใจและความประพฤติ นางจึงเป็นตัวละครหญิงตามแบบอุดมคติที่โดดเด่นในเรื่องนี้ “ความดีงาม” ของบุษบก้าโละสรุปได้ดังนี้

ในด้านความงาม บุษบก้าโละมีรูปร่างล่ำเลิศตามแบบอุดมคติ ดังเห็นได้จากบทชมโฉมและบทพรรณนาปฏิกริยาของผู้ที่ได้เห็นความงามของนาง เช่น ตอนที่ดาหลังเห็นนางเป็นครั้งแรกระหว่างเข็ดหนั ง ดาหลังถึงกับตกตะลึงในความงามจนเคลิ้มหลงพากย์หนึ่งเป็นบทชมนาง หรือตอนที่ดาหลังครวญถึงบุษบก้าโละหลังจากได้เห็นนางครั้งแรก ก็ปรากฏบทชมโฉมนางอย่างละเอียด หรือตอนที่ดาหลังลอบเข้าหานางในตำหนัก ก็ปรากฏบทชมโฉมนางผ่านสายตาของดาหลังเช่นกัน ในที่นี้จะยกตัวอย่างบทชมโฉมบุษบก้าโละที่ปรากฏในบทที่ดาหลังครวญกับประสันดาหลังเสร็จสิ้นการเข็ดหนั ง ซึ่งชมโดยใช้ความเปรียบตามขนบของบทชมโฉมในวรรณคดีไทย ดังนี้

เมื่อแสงเพลิงจรัสซัซวาล	พี่เห็นองค์เยาวมาลย์ฤไฉน
พักตร์น้องต้องจับกับแสงไฟ	ยังติดใจน้องอยู่ตริตร
ทรงโฉมประโลมลานสวาท	นลาฏเลิศล้ำเลขา
องค์เอี่ยมเลี่ยมลานโสภา	กิริยาชมช้อยละมุนละไม
อันนางในแฉ่นแคว้นแดนขวา	แต่ได้เห็นมาไม่เปรียบได้
พริ้งพร้อมดั่งจะกล่อมกลืนไว้	ได้ฟ้าจะหาไหนมาเทียมทัน
ดั่งเอกองค์อัปสรกัลยา	ยาตราฟามาแต่กระยาหงัน
ท่าโฉนจะได้ดั่งสำคัญ	ให้รัญจวนใจน้องไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๒๗๗)

ในด้านความดี บุษบก้าโละได้แสดงให้เห็นตลอดทั้งเรื่องว่า นางมีความประพฤติและลักษณะนิสัยตามแบบผู้หญิงในอุดมคติอย่างชัดเจน ที่เห็นได้เด่นชัดคือ เคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ รักนวลสงวนตัว รักเดียวใจเดียว รวมทั้งมุ่งมั่นและอดทนในยามที่ประสบความทุกข์ยากต่าง ๆ ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ของบุษบก้าโละ เห็นได้จากการที่นางเชื่อฟังยอมรับ และประพฤติตามคำสั่งของผู้ใหญ่ทุกครั้ง โดยไม่เคยโต้แย้งหรือปฏิเสธ เช่น เมื่อท้าวดาหยาขนางให้แต่งงานกับระตูประตาหนเพื่อประชดอึเหนาที่ไม่ยอมแต่งงานกับนาง นางก็ยินยอมแต่โดยดี แม้จะไม่เต็มใจ หรือในตอนนี้น้องชายของระตูประตาหนทูลท้าวดาหาขอให้บุษบก้าโละแบหลาเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจว่ามีได้เกี่ยวข้องกับ การตายของระตู นางก็ยินยอมแต่โดยดีเช่นกัน ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาคำพูดของท้าวดาหาที่รับปากกับน้องชายของระตู และเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของตนเองให้เป็นที่น่าประจักษ์ดังที่นางกล่าวว่า “จะขอม้วยด้วยความสัจจา ให้ประจักษ์แก่เทวาน้อยใหญ่” (พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๓๗๖) ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ของบุษบก้าโละ ยังเห็นได้จากตอนที่นางยอมรับชีวิตที่องค์ปะตาระกาหลากำหนดให้แต่โดยดี คือการถูกแปลงเป็นชายและถูกสาปว่าจะกลับเป็นหญิงได้ก็ต่อเมื่อได้พบกับอิเหนา ดังที่นางกล่าวแก่องค์ปะตาระกาหลาว่า “ตามแต่สมเด็จพะอัยกา ชีวออยู่ใต้บาทบงส์” (พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๓๙๕)

ความรักนวลสงวนตัวของบุษบก้าโละ เห็นได้เด่นชัดในตอนที่ดาหลัง
 ลอบเข้าไปพบนางที่ตำหนัก กล่าวคือ หลังจากดาหลังได้เห็นบุษบก้าโละเป็นครั้งแรก
 ระหว่างเชิดหนังและหลงรักนาง ก็ได้ทำอุบายลอบเข้าไปหานางที่ห้องบรรทมถึง
 ๓ ครั้ง ทุกครั้งที่ดาหลังลอบเข้ามาพบนาง ไม่ว่าดาหลังจะเกี่ยวพาราสีหรือโลมเล้าเอาใจ
 อย่างไร บุษบก้าโละก็จะปองปิดขัดขึ้นทุกครั้ง และไม่ยอมมีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งกับ
 ดาหลัง ตอนที่ดาหลังลอบเข้ามาหาบุษบก้าโละทั้ง ๓ ครั้งนี้ จึงเป็นช่วงที่แสดงให้เห็น
 ความรักนวลสงวนตัวและจิตใจอันเข้มแข็งของบุษบก้าโละที่พยายามรักษาตนมิให้
 ดาหลังล่วงเกิน ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงชีวิตที่น่าเห็นใจนางอย่างยิ่ง เพราะนางไม่สามารถ
 หลีกเสี่ยงการถูกดาหลังแตะเนื้อต้องตัวและสัมผัสกายได้ และก็ไม่อาจร้องเรียกให้ใคร
 มาช่วยได้ด้วยนางเกรงว่าผู้คนจะล่วงรู้และนางจะต้องอับอาย นางจึงต้องยอมจำนน
 ต่อโชคชะตาและปองปิดขัดขึ้นเท่าที่จะทำได้ ความรู้สึกของบุษบก้าโละในตอนนี้
 จึงมีทั้งโกรธ แค้น อับอาย เสียขายตนเอง และเสียใจที่ไม่อาจหลีกเสี่ยงจากการถูก
 ดาหลังแตะต้องตัวได้ ในที่นี้ จะยกบทพรรณนาภาพของบุษบก้าโละตอนดาหลังเข้ามา
 นางครั้งแรก มาเป็นตัวอย่างให้เห็นว่านางพยายามรักษาตนให้รอดพ้นจากการถูก
 ล่วงเกิน โดยตั้งใจมั่นว่า “สุดแต่ไม่ปลดปลงลงใจด้วย ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร” และ
 “เป็นความสัจจาไม่ปลงใจ” ดังนี้

เมื่อนั้น	ระเด่นบุตริดาหา
สะตั้งต้นพินกายกายา	เห็นดาหลังเข้ามาประคององค์
นางตระหนกตกใจไม่มีขวัญ	เพียงชีวันจะทำลายเป็นผุยผง
จึงผลึกโสมให้มาต้ององค์	โฉมยงลูกขุนจะโคลคลา
ดาหลังเกี่ยวกระหวัดรัดไว้	นางกลัดกลุ้มใจเป็นหนักหนา
จึงหยิกขวนปองปิดด้วยไกรธา	มิให้ต้องกายาเยาวมาลย์
แล้วนางตริตริกนิกใน	ว่าดาหลังนี้ใจอาจหาญ
มิได้คิดชีวิตจะวายปรารถ	กล้าหาญเข้ามาถึงปรางค์ใน
กูจะเรียกพี่เลี้ยงสาวศรี	ให้ไปทูลพระชนนีเป็นใหญ่
จับดาหลังฆ่าเสียให้บรรลัย	กิตติศัพท์ไปทั่วโลกา
ถึงดาหลังจะม้วยชีวิ	ความอายก็จะมีไปภายหน้า
เมื่อได้มาถูกต้องกายา	ใครจะเห็นสัจจาที่ในใจ

เขาจะค่อนข้างดึ้นนินทา	จะเอาหน้าไปไว้ที่หน้าไหน
จำกูจะหยุดยั้งซึ่งใจ	ใช้กรรมไปตามเรา
สุดแต่ไม่ปลดปลงใจด้วย	ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร
อันคนต่ำศักดิ์ชาติข้า	เป็นความสัจจาไม่ปลงใจ
นางมิได้ขายเนตรดูพักตรา	จะกล่าววาทก็หาไม่
แต่นิ่งขึงขัดกลัดใจ	คอยป้องกันมิให้ต้ององค์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๔๔, น. ๒๔๑)

ต่อมาเมื่อบุชบากำไลรู้ว่าท้าวดาหได้ตอบตกลงยกนางให้แก่ระตูประตาทนที่มาสว่ขอ ความทุกข์ของนางก็ยิ่งทวีคูณมากยิ่งขึ้น จากเดิมที่ทุกข์ใจจากการถูกดาหหลังและเนื้อต้องตัวให้มิลทินอยู่แล้ว ก็ยิ่งทุกข์หนักขึ้นจากการที่จะต้องแต่งงานกับระตูประตาทน เพราะเท่ากับว่านางจะต้องมิลทินกับชายถึงสองคน ด้วยเหตุนี้ นางจึงตั้งใจว่า “แน่มม้วยชีวิจะดิกว่า” และ “จะสู้ตายมิให้ขมขิด” คือหากต้องครองคู่กับระตูประตาทน นางก็ขอยอมตาย ดังบทครวญที่ว่า

ทอดองค์ลงอ่อนนอนนิ่ง	อาวรณ์ร้อนยิ่งกว่าเพลิงจี้
อกเอ๋ยเกิดมาเป็นสตรี	มีแต่เดือดร้อนทุกเวลา
จะคิดฉันทไคก็ไยที่	แน่มม้วยชีวิจะดิกว่า
เสียแรงสงวนศักดิ์รักกายา	ทีนี้จะมาเป็นด้วยสามัญ
ไออนิจจากอกเอ๋ย	ทีไหนเลยจะเป็นแก่นสาร
จะอยู่ไปก็ไมจืรงกาล	ดังหญิงสาวรณที่โหดไว้
มาเสียวงศ์เสียพงศ์เทว	จะดูหน้าวงศ์การะไรได้
เป็นราศิปนก็จั่นใจ	จะผ่อนผันฉันทไคก็สุดคิด
อันจะครองกับท้าวประตาทน	ถึงความสุขจะล้นเท่าดุสิต
จะสู้ตายมิให้ขมขิด	จะรับความผิดทั้งปวงไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๔๔, น. ๓๓๗-๓๓๘)

ความทุกข์ที่ไร้ทางออกของบุษบก้าโละดังกล่าวนี้นำให้นาง “จนใจ” และจำใจขอให้ดาหลังพาหนี ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะนางรักใคร่ดาหลัง แต่เพราะดาหลังคือชายคนแรกที่แตะต้องกายนาง ดังที่นางกล่าวว่า

เมื่อเกิดมาเป็นสตรี	จะสงวนประเพณีให้แจ่มใส
มาทำผิดระคนก็จนใจ	เกิดมาก็ใช้เวร
อันจะมีกรรมซ้ำเป็นสอง	ไม่ยอมใจให้ครองเสนาหา
มิให้ชายสองต้องกาย	ฤจะพาหนีไปจากเวียงชัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๓๔๔)

หากพิจารณาในมุมมองของผู้อ่าน การที่บุษบก้าโละถูกดาหลังเข้าหาและแตะเนื้อต้องตัวดังกล่าวนี้น่าจะได้ผิดขนบของตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยแต่อย่างใด เนื่องจากผู้อ่านทราบอยู่แล้วว่าดาหลังคืออริเณนา แต่หากพิจารณาในมุมมองของบุษบก้าโละก็ถือว่าเป็นช่วงที่นางถูกทำร้ายและทดสอบความรักนวลสงวนตัวอย่างชัดเจนเพราะนางไม่ทราบว่าดาหลังคืออริเณนา ซึ่งบุษบก้าโละก็ได้แสดงให้เห็นว่า แม้นางมีอาจหาญ การกระทำของดาหลังได้ แต่นางก็พยายามรักษาสถนออย่างสุดความสามารถเพื่อมิให้มีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับดาหลัง ซึ่งนางก็ทำได้สำเร็จ แต่กระนั้น นางก็อยู่ด้วยความทุกข์ทรมานใจเพราะถือว่าตนมีราศีจากการถูกชายแตะเนื้อต้องตัวไปแล้ว จนภายหลังเมื่อนางทราบความจริงว่าดาหลังคืออริเณนาผู้เป็นคู่หมั้น ความทุกข์ดังกล่าวจึงปลดปล่อยไป

ส่วนคุณสมบัติด้านความรักเดียวใจเดียว ความรักของบุษบก้าโละค่อนข้างแปลกไปจากตัวละครหญิงในเรื่องอื่น ๆ ตรงที่นางพบกับตัวละครเอกฝ่ายชายตอนปลอมตัวก่อน แล้วจึงมาทราบความจริงภายหลังว่าตัวละครนั้นคือใคร กล่าวคือนางได้พบกับอริเณนาตอนปลอมตัวเป็นดาหลังก่อน แล้วต่อมาก็จึงทราบว่าดาหลังคืออริเณนาด้วยเหตุนี้ ความรักที่นางมีต่อตัวละครเอกฝ่ายชาย จึงเริ่มจากความบักใจในตัวดาหลังก่อน เนื่องจากเป็นชายคนแรกที่เกี่ยวพาราสีและแตะต้องกายนาง ซึ่งเท่ากับว่านางตกเป็นสมบัติของดาหลังแล้ว นางจึงตั้งใจมั่นว่าจะไม่มีชายอื่นอีกเป็นคนที่สอง ดังที่นางกล่าวแก่ดาหลังตอนขอให้พาหนีจากเมืองดาหาก่อนถึงวันแต่งงานกับระตูประตาหนว่า “มิให้ชายสองต้องกาย ฤจะพาหนีไปจากเวียงชัย” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๓๔๔) แต่ดาหลังก็ได้พานางหนี หรือตอนที่นางเป็น

มีสาประหมังกุหนิง ก็รำพันถึงดาหลังในทำนองเดียวกันว่า ดาหลังเป็นชายคนแรกที่ได้
“ได้ถูกต้องกายา” ของนาง ทำให้นางไม่คิดที่จะมีชายอื่นอีก ดังนี้

แล้วคิดคะนึ่งถึงดาหา	ตั้งความสังไว้หนักหนา
แล้วได้ถูกต้องกายา	ไม่คิดชีวาด้วยอาลัย
อันเกิดมาเป็นตัวสตรี	อันจะมีผัวสองอย่าสงสัย
แม้มีภพพระพิจะบรรลัย	อยู่ไปก็เจทนเวทนา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๔๔, น. ๔๓๒)

ความปักใจที่บุษบก้าโละมีต่อดาหลังในช่วงแรก จึงยังมิได้เชื่อมโยงกับอืเหนา
เนื่องจากนางยังไม่ทราบว่าดาหลังคืออืเหนา จนกระทั่งองค์ปะตาระกาหลาได้มาเข้าฝัน
บอกนางตอนเป็นมีสาประหมังกุหนิงว่า ดาหลังคืออืเหนา จึงทำให้ความรักและ
ความภักดีที่นางมีต่อดาหลังเชื่อมโยงกับอืเหนาผู้เป็นคู่หมั้นที่แท้จริง บทประพันธ์
ที่แสดงให้เห็นความรักและความห่วงหาที่บุษบก้าโละมีต่อดาหลังหรืออืเหนา
มีอยู่หลายช่วงดังจะยกตัวอย่างบทครวญในตอนการเดินทางตามหาอืเหนามาแสดง ดังนี้

เอนองค์ลงยังปัจฉรณ์	ให้อาวรณ์คำนึงถึงพระเชษฐา
ไ้อวักะกังของน้องยา	จะสัญญาจะยออยู่พาราใด
ด้วยพรากพลัดกำจัดจากองค์	จะมีพลจตุรงค์ก็หาไม่
จะทรกรรมแสนยากลำบากใจ	เหลือบยุงรินไรจะราวี
ทั้งไม่มีที่ลาดอาสน์รอง	พระวรกายจะเศร้าหมองศรี
จะอดอยากโภชนาสาสิ	พระอินทริย์จะเศร้าโรยรา
ไหนจะทุกข์ถึงน้องที่จากกัน	สำคัญว่าม้วยสังขาร
ทำไฉนพระจะแจ้งกิจจา	ว่าองค์ขนิษฐาไม่บรรลัย
ยกพลมาตามพระทรงเดช	ในประเทศกรุงขวาน้อยใหญ่
ต่างองค์ต่างไม่แจ้งประจักษ์ใจ	ทำไฉนจะได้พบพาน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๔๔, น. ๗๐๔)

คุณสมบัติเด่นอีกประการหนึ่งของบุษบากำไละ คือ ความมุ่งมั่นอดทนและ
ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคต่าง ๆ ดังเห็นได้เด่นชัดตอนสวมบทบาทเป็นมิสาประหมังกุหนิง
เนื่องจากเป็นช่วงที่นางต้องประสบกับความทุกข์ยากและความผกผันในชีวิตหลาย
ประการ เช่น ต้องพรางจากครอบครัวและบ้านเมือง ต้องถูกแปลงเป็นชาย ต้อง
เดินทางมะงุมมะงาหราไปเรื่อย ๆ ต้องเป็นผู้ปกครองและจอมทัพ และต้องตามหาคนรัก
ที่พรางจากกันโดยไม่รู้ว่าจะได้พบกันหรือไม่ ในช่วงดังกล่าว นางได้แสดงให้เห็นว่า
แม้ชีวิตต้องประสบความทุกข์ยากและเป็น “เหยื่อ” ของชะตากรรม ซึ่งเกิดจาก
การกระทำของคนอื่น ๆ แต่นางก็ได้ท้อถอยหรือตำหนิผู้ใด หากแต่มีจิตใจที่มุ่งมั่น
อดทน และกล้าหาญในการต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ ดังเห็นได้จากการที่นางยกพลเที่ยว
ตามหาอิเหนาอย่างไม่ย่อท้อเป็นเวลาหลายปี ควบคู่กับการเรียนรู้โลกกว้างและทำหน้าที่
ของผู้นำและจอมทัพอย่างดียิ่ง จนสามารถรบตีได้บ้านเมืองต่าง ๆ กว่าจะได้พบกับ
อิเหนาในท้ายที่สุด

บทประพันธ์ที่แสดงให้เห็นความมุ่งมั่นอดทนและไม่ย่อท้อของมิสาประหมัง
กุหนิงมีอยู่หลายช่วง เช่น ตอนมิสาประหมังกุหนิงเดินทางไปเมืองบาหลิสเพื่อตามหา
อิเหนา ระหว่างทางนางได้ครวญถึงอิเหนาด้วยความโศกเศร้า แต่สุดท้ายก็สามารถ
หักใจข่มความเศร้าได้ อันแสดงให้เห็นจิตใจที่เข้มแข็งของนาง ดังนี้

พระชมไม่ให้คิดพิศวง	ตะลึงหลงทอดถอนฤทัยใหญ่
คิดถึงพระเชษฐาใจ	ชลนัยน์คลอคลอสงนัยนา
นิจจาเอ๋ยโจนเลยจะแจ้งความ	ว่านอึ่งนี้มาติดตามหา
พระจะอยู่บุรีใดนอกอา	ฤจะเที่ยวอยู่ป่าพนาลัย
.....	.....
พระตริกพลางทางเร่งรถชัย	ถึงปากพงดงใหญ่ศิริศรี
พระหักจิตคิดฝืนสมประดี	จะให้หายคลายที่อวรณ์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๑๐)

หรือตอนที่มิสาประหมังกุหนิงให้ยกทัพออกจากเมืองมะลาหะราเพื่อตามหา
อิเหนาต่อไป นางก็ตั้งใจมั่นว่าจะตามหาอิเหนาไปจนกว่าจะพบ ดังที่กล่าวว่า “จะเสาะหา
ไปกว่าจะพบพาน” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๘๔๔) เช่นเดียว

กับตอนที่มิสาประหมังกุหนึ่งให้ยกทัพออกจากเมืองมรกดสูหฺรุเพื่อตามหาอิเหนาต่อไป ก็แสดงให้เห็นความมุ่งมั่นของนาง ดังที่นางกล่าวกับพี่เลี้ยงว่า “จะขอรบรุกทุกนิเวศ ไปกว่าจะแจ้งเหตุพระเชษฐา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๘๖๓)

๒. ตัวละครหญิงที่มีลักษณะเด่นไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติ

ตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังที่มีลักษณะเด่นไม่เป็นไปตามอุดมคติดีมีอยู่หลายตัว ตัวละครเหล่านี้สะท้อนให้เห็นภาพของผู้หญิง “แบบ” ต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ได้แก่ ผู้หญิงที่มีรักสูงเกินศักดิ์ ผู้หญิงที่ฝึกฝนการมารมณ ผู้หญิงที่ใฝ่หาสามีและชักชวนชายให้เข้าหา ผู้หญิงที่แสดงความรักต่อชายก่อน และผู้หญิงที่นอกใจสามี ดังนี้

๒.๑ ผู้หญิงที่มีรักสูงเกินศักดิ์: เกนบุษบาสำหรับ

เรื่องดาหลังกล่าวว่า เดิมเกนบุษบาสำหรับเป็นนางฟ้า แต่ต้อง “จุติมาใช้กรรม” เป็นลูกสาวของชาวไร่เมืองกูเรปัน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๑๗) อิเหนาบังเอิญได้พบเกนบุษบาสำหรับตอนไปเที่ยวป่า ความงามของนางทำให้อิเหนาลงรักทันทีเมื่อแรกเห็น ดังที่อิเหนาชมความงามของนางตอนหนึ่งว่านางมีความงามยิ่งกว่า “บุหลันที่แจ่ม” และงามมาก “ตั้งจะหายละลายไปกับตา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๒๙)

อิเหนาเกียวนางเกนบุษบาสำหรับและได้นางเป็นชายา ความรักความลุ่มหลงที่มีต่อกัน ทำให้อิเหนาไม่ใส่ใจที่จะแต่งงานกับบุษบก้าโละ เมื่อท้าวกูเรปันทราบว่อิเหนาลงรักนางสาวไร้จนทำให้ไม่สนใจเรื่องการแต่งงานกับบุษบก้าโละก็โกรธมาก ด้วยเห็นว่านางนั้นต่ำศักดิ์ไม่คู่ควรเป็นชายาของอิเหนา ดังที่กล่าวว่า “มันชาวไร่ไม่ควรที่มาเป็นเหล่า” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๔๐) ด้วยเหตุนี้ ท้าวกูเรปันจึงสั่งให้ตามะหงงไปลวงเกนบุษบาสำหรับ “มาพิฆาตเสียทีในป่า” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๔๔) โดยท้าวกูเรปันทำอุบายสั่งให้อิเหนาไปล่าเนื้อ แล้วให้ตามะหงงอาศัยช่วงที่อิเหนาไม่อยู่ไปลวงเกนบุษบาสำหรับออกมาฆ่าที่กลางป่า เมื่ออิเหนากลับมาพบว่าเกนบุษบาสำหรับถูกตามะหงงฆ่าตายก็เสียใจมาก จึงหนีออกจากเมืองกูเรปันและเดินทางมะงุมมะงาหราไปเรื่อย ๆ จนได้

ไปพบบุษบก้าโล๊ะที่เมืองดาหา

ลักษณะและบทบาทของเกนบุษบาสาหรีดิงที่กล่าวมาข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ผู้หญิงที่รักกับผู้ชายที่มีศักดิ์สูงกว่าและไม่คู่ควรกันนั้น ไม่อาจมีความสุขราบรื่นได้โดยตลอด แม้ว่าผู้หญิงนั้นจะงามล้ำเลิศหรือผู้ชายจะรักผู้หญิงนั้นเพียงใดก็ตาม ซึ่งเกนบุษบาสาหรีก็ตระหนักถึงความจริงข้อนี้ นางจึงได้กล่าวเตือนอิเหนาว่า นางนั้นมี “ศักดิ์ต่ำ” และเป็นเพียง “ชาวป่าพนาลัย” จึงไม่ควรคบกับอิเหนาผู้สูงส่ง การที่อิเหนามารักนาง จะทำให้ผู้คนตำหนินางได้ว่า “เขี้ยวใจใฝ่ใหญ่ไม่เจียมตัว” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๒๕) และหากท้าวกูเรปันทราบเรื่องก็จะไม่พอใจ

กระนั้น อิเหนาก็มิได้ฟังคำทัดทานของนาง ยังคงติดดันที่จะครองรักกับนางต่อไป เพราะอิเหนาคิดแต่เพียงว่า “เอาแต่ความรักเป็นประธาน จะต้องการอะไรกับข้อนี้” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๒๕) และด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เกนบุษบาสาหรีต้องพบกับเคราะห์กรรม คือรับโทษตายจากท้าวกูเรปัน ซึ่งก็เป็นไปตามคำพูดที่นางกล่าวแก่อิเหนาตั้งแต่แรกว่า “แม้ทราบถึงศรีปัตทรว ก็น่าที่แลข้าจะดักชย” และ “อันความผิดก็จะอยู่กับผู้ยาก แต่พระหากจะได้เกษมศรี” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๒๖)

เกนบุษบาสาหรี จึงเป็นภาพสะท้อนของผู้หญิงที่มีรักสูงเกินศักดิ์ อันนำไปสู่จุดจบของชีวิตที่น่าเศร้าและน่าเห็นใจอย่างยิ่ง

๒.๒ ผู้หญิงที่ฝึกไฟในกามารมณ: นางพระยาณูสาตันและบริวาร

นางพระยาณูสาตัน เป็นราชินีปกครองเมืองณูสาตัน ซึ่งเสนาทหารและชาวเมืองทั้งหมดในเมืองนี้ต่างเป็นผู้หญิง ด้วยเหตุนี้ เมื่อปันหยีบกับมิสามะงาหรีด (ประสันตา) เดินทางพลัดหลงเข้าเมืองมา ชาวเมืองจึงตื่นตื่นมาก เพราะ “แต่เกิดมาไม่เคยเห็นพบชาย” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๑๙๑)

ลักษณะและบทบาทของตัวละครหญิงในเมืองณูสาตัน ทั้งนางพระยาณูสาตันและเสนาชาวเมือง สะท้อนภาพของผู้หญิงที่ฝึกไฟหรือมักมากในกามารมณ้อย่างชัดเจน ดังนี้

ความผูกพันในการมารมณของนางพระยาณูสาตัน เห็นได้ตั้งแต่ก่อนที่นางจะได้พบกับปันหยี กล่าวคือ ก่อนหน้าวันที่จะพบกับปันหยี นางฝันว่าพระนารายณ์ “แบ่งภาคจากเกษียรสาคร” มาร่วมสังวาสกับนาง ครั้นนางตื่นขึ้นและนึกถึงความฝันก็เกิดความรู้สึก “ป่วนปั่นถึงความพิสมัย” และเฝ้าคิดถึงแต่ “ความกำหนดสวัสดิ์” หรือความสุขทางกามารมณ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๑๙๑) ความฝันเชิงสังวาสดังกล่าวนี้ นอกจากมีนัยบอกเหตุล่วงหน้าว่านางจะได้ครองรักกับปันหยีผู้สืบเชื้อสายจากเทวดาแล้ว ยังแสดงให้เห็นความ “ป่วนปั่น” และ “ความกำหนด” ในกามของนางด้วย ซึ่งต่อมาเมื่อนางได้พบกับปันหยี ความปรารถนา ดังกล่าวก็ยิ่งเด่นชัดขึ้น ดังที่กล่าวว่า เพียงครั้งแรกที่นางได้เห็นปันหยี ก็ “คิดพิศวาสเพียงขาดใจ” จนถึงกับยอมยกบ้านเมืองและทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้แก่ปันหยี และเมื่อได้พูดคุยกับปันหยี นางก็ยิ่งเกิดความ “พิศวาส” และ “ใจจะขาดด้วยความเสนหา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๑๙๑-๑๙๒)

ส่วนความผูกพันและมกมากในการมารมณของเสนาและชาวเมืองณูสาตัน เห็นได้เด่นชัดผ่านความสัมพันธ์ของพวกนางกับมิสามะงาหรัต กล่าวคือ หลังจากที่ปันหยีเข้าวังและได้ครองคู่กับนางพระยาณูสาตันแล้ว มิสามะงาหรัตได้ถูกพวกเสนาและชาวเมืองรับไป “บำรุงรัก” จนครบ “ทุกบ้านเสนา” และ “สิ้นทั้งประชาชนมนตรี” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๑๙๒) การที่มิสามะงาหรัตต้องตอบสนองความปรารถนาของผู้หญิง “ทั้งพารา” โดย “มิได้ว่างเว้นสักราตรี” นี้ ทำให้มิสามะงาหรัตชูปหอมอ่อนแรงลงและทุกข์ทรมานแทบสิ้นชีวิต จนต้องขอร้องให้ปันหยีพาหนีออกจาก “เมืองจิงโรกาลกนิ” นี้ ดังที่กล่าวว่า

ได้ความรื้อนรำนร่าคาญจิต	ด้วยเหลือฤทธิ์เหลือกำลังหนักหนา
จนหิวโหยไรแรงวิญญา	ด้วยมิได้ว่างเว้นสักราตรี
แต่ผลัดเปลี่ยนเวียนไปทั้งพารา	จนชูปหอมพักตรานาบดสี
ด้วยเหลือตัวกลัวจะม้วยชีวี	ก็ร้องให้วิ่งหนีเข้ามา
.....	.....
จึงค่อยกระซิบทูลมา	เหลือปัญญาช้าแล้วไม่ทนได้
จ้าวข้าเราพากันหนีไป	ให้พ้นเมืองจิงโรกาลกนิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๒๓๗)

บันหียเห็นด้วยกับมีสามะงาหรัตที่จะหนีออกจากเมืองนี้ จึงทำอุบายลานางพระยาณูสาตันไปเล่นไพร แล้วลอบหนีออกจากเมือง เมื่อเสนากลับมากูลนางพระยาณูสาตันว่าบันหียหนีหายไปแล้ว นางก็เสียใจมาก บทครวญของนางพระยาณูสาตันในตอนนั้นสะท้อนให้เห็นว่านางมีความรู้สึกหลากหลายระคนกัน ทั้งโศกเศร้าที่ถูกคนรักทอดทิ้ง อับอายอดสูใจที่เสียรู้ “กลชาย” และถูกชาย “หน่ายหนี” เสียตายรสรักที่เคยได้รับ และเจ็บซ้ำใจที่เคยหลงบำเรอคนรักอย่างดียิ่ง ดังความตอนหนึ่งว่า

มาทอดทิ้งน้องไว้ให้เดียวตาย	ให้ได้อายอัปยศอดสู
นิจจาเอ่ยสุดคิดสุดรู้	พระโหมตรูทำได้ไม่เมตตา
อันเป็นหญิงถ้ำชายหน่ายหนี	ยอมอายแก่สตรีนในแหล่งหล้า
เป็นที่ตจฉินินทา	จะเอาหน้าไปไว้ที่แห่งใด
อันกลขายนี้นักหลายชั้น	หญิงใดไม่รู้ทันก็หลงไหล
ล้วนคำหวานให้ละลานละเล็งใจ	ทั้งเสียตัวแล้วทั้งได้อัปรมาณ
เสียทีที่บำเรอเสนอกพัตร์	เสียตายทั้งสรักสมศรีสมาน
น้อยจิตเพียงชีวิตจะวายปราน	จะรู้เท่าภูบาลก็ไม่มี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๒๔๘)

แม้ตัวละครนางพญาณูสาตันจะถูกนำเสนอให้สะท้อนภาพของผู้หญิงที่ฝักใฝ่ในการมารมณดังกล่าวข้างต้น แต่มิติทางอารมณ์ของนางที่ปรากฏในบทครวญดังกล่าวนี้ ก็นับว่าได้แสดงให้เห็นแง่มุมที่น่าเห็นใจยิ่งในฐานะผู้หญิงคนหนึ่งที่มีความรักและทุกข์จากความรัก

๒.๓ ผู้หญิงที่ไฝหาสามีและชักชวนชายให้เข้าหา: จินตะหราวาตี

จินตะหราวาตีเป็นธิดาของระตูปัตหระ วันหนึ่งนางฝันว่านักบวชชื่อหลังหลังหนึ่งหรัต (อิเหนา) ซึ่งบำเพ็ญพรตอยู่บนภูเขาได้มาร่วมสังวาสกับนาง เมื่อตื่นขึ้นนางจึงเฝ้าแต่ “ก่นก่นแสงหา” หลังหลังหนึ่งหรัตด้วยปรารถนาอยากได้มาเป็นสามี ทั้งที่ยังไม่ทราบว่หลังหลังหนึ่งหรัตเป็นใครและมีตัวตนจริงหรือไม่ ความปรารถนาและความทุกข์ร้อนใจทำให้นาง “ไม่สร่งไม่เสวย” “ไม่เฝ้าปิตุเรศมารดา” และ “ไม่เป็นสมประดี” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๔๕๒)

จินตะหราวาทิขอให้ระตูปตหรัช่วยพาหลังหลังหนึ่งหรัตมาให้นาง โดยยื่นคำขาดว่าหากนาง “มิได้ตั้งใจคิด” ชีวิตก็จะ “ม้วยอวสาน” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๔๕๓) ระตูปตหรัต้องการช่วยให้ธิดาสมปรารถนา แต่ก็สนใจด้วยไม่รู้จักว่าหลังหลังหนึ่งหรัคือใคร ระตูจึงทำพิธีบวงสรวงขอให้เทวดาช่วยเหลือ เทวดารับเครื่องพลีกรรมแล้วก็รับที่จะช่วย โดยแปลงเป็นเหยี่ยวไปบินล่อหลังหลังหนึ่งหรัตบนภูเขาให้วิ่งไล่ตามจนเข้าไปถึงปราสาทของจินตะหราวาทิ เมื่อได้พบกับนางหลังหลังหนึ่งหรัก็ลาพรตกลับมาเป็นปันหยีและได้นางเป็นชายา

หลังจากอยู่กับจินตะหราวาทิมาระยะหนึ่งจนนางตั้งครรภ์ได้ ๕ เดือน ปันหยีก็เกิดคิดถึงน้องชายทั้งสอง (จินตระวันหนาและจะหรั่งกะหนังโหละ) ที่พรางจากกันโดยไม่ทันลา รวมทั้งคิดถึงบุษบก้าโละด้วย ปันหยีจึงคิดจะ “ยกย้ายหนายหนีจินตะหรา” เพื่อออกตามหาน้องชายและบุษบก้าโละ โดยการทำอุบายขอลานางไปล่าเนื้อในป่า แล้วก็หนีออกจากเมืองไป เมื่อจินตะหราวาทิทราบว่าเป็นปันหยี “พาพลขันธหนีไป” แล้ว นางก็เสียใจมาก ดังที่ครวญว่า

นางโหยไห้ไฟโรอาวรณ์	สองกรค่อนทรวงเฝ้าจาบัลย์
คิดคิดเป็นน่าน้อยใจ	ไม่รู้เท่าภูวนายจะบิดผัน
ล่าน้องจะไปชมไพรวัน	แล้วพาพลขันธหนีไป
ไอ้พระทูลกระหม่อมของเมียแก้ว	ไม่เมตตาเมียแล้วฤาไฉน
พระทอดทิ้งไว้ไม่อาลัย	เมียจะอยู่ไปโยให้อายคน
จะสู้ม้วยชีวันบรรลัย	จะอยู่ไปก็ไม่เป็นผล
อดสูแก่หมู่ประชาชน	จะกันค่อนกล่าวร้ายทั่วธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๕๕๖)

บทครวญข้างต้นแสดงให้เห็นว่า นางไม่เพียงแต่โศกเศร้าเสียใจที่ปันหยีหนีนางไปเท่านั้น แต่ยัง “น้อยใจ “อดสู” และ “อายคน” อีกด้วย ที่ถูกชายหนายหนีและทอดทิ้ง

การที่จินตะหราวาทิแสดงความปรารถนาหลังหลังหนึ่งหรัออกมาอย่างเปิดเผยและหาทางทำให้หลังหลังหนึ่งหรัตมาเป็นของตนจนสำเร็จดังกล่าวนี้นี้ สะท้อนภาพ

ของผู้หญิงที่ไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติอย่างชัดเจน คือผู้หญิงที่ไฝห่าสามีและชักชวนชายให้เข้าหาโดยไม่ไว้ตนให้สมกับที่เป็นหญิง ภาพดังกล่าวสอดคล้องกับถ้อยคำของพระฤๅษีที่กล่าวแก่น้องชายทั้งสองของหลังหลังหนึ่งหรือว่า ที่หลังหลังหนึ่งหรือหายไปนั้น เป็นเพราะมีผู้หญิง “ใช้ให้อารักษ์มาชักพา” เพื่อ “ไปสู่สมภิรมยาเป็นสามี” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๔๖๑) และสอดคล้องกับถ้อยคำของบันหยีที่กล่าวแก่จินตะหราวาตีว่า ที่มาพบกับนางก็เพราะ “ปักษาให้ช่องจึงปองตาม” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๔๕๙) ซึ่งนอกจากสื่อความหมายตรงตัวว่า “ปักษา” หรือเหยี่ยวชักนำให้มาพบนางแล้ว ยังอาจสื่อนัยว่า นางนั่นเองที่เป็นผู้ที่ “เสนอ” หรือ “ให้ช่อง” จนได้พบกัน เพราะนางเป็นฝ่ายส่งเหยี่ยวแปลงไปล่อหลังหลังหนึ่งหรือมา

มีข้อสังเกตว่า ภาพของจินตะหราวาตีดังกล่าวนี้ คล้ายกับภาพของพระเพื่อนพระแพงในเรื่องลิลิตพระลอ ที่หลงรักและปรารถนาพระลอจนกระทำการ “สื่อชักชวนชาย สู้หยา” เช่นกัน (ลิลิตพระลอ, ๒๕๑๔, น. ๑๐) ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่พระเพื่อนพระแพงเองก็ตระหนักดีว่า ทั้งผิดจารีตและน่าอัปยศ ดังที่นางกล่าวกับพี่เลี้ยงว่า “ความคิดผิดรีดได้ ความอาย พี่เอย”^๔ (ลิลิตพระลอ, ๒๕๑๔, น. ๑๐)

นอกจากนี้ การที่จินตะหราวาตีปรารถนาหลังหลังหนึ่งหรือโดยมิได้สนใจว่าหลังหลังหนึ่งหรือกำลังบวชบำเพ็ญพรตอยู่ ทั้งยังบ่าวงเวทดาขอให้ช่วยชักพามาสู่ตน ยังสะท้อนภาพของผู้หญิงที่มุ่งทำลายพรตนักบวชเพื่อสนองความปรารถนาของตนด้วย ซึ่งน่าจะสะท้อนพฤติกรรมผิดจารีตที่มีอยู่จริงของผู้หญิงในสังคม

อย่างไรก็ตาม เรื่องดาหลังได้แสดงให้เห็นว่า ความรักของจินตะหราวาตีที่เกิดจากการ “ชักชวนชาย สู้หยา” นี้ มิได้มีความสุขราบรื่นโดยตลอด เพราะท้ายที่สุดบันหยีก็หนีจากนางไป ทำให้นางทุกข์ใจและอัปอายมาก ด้วยเหตุนี้ ต่อมาเมื่อนางได้ฟัง

^๔ ตอนที่พระเพื่อนพระแพงเผยความในใจกับพี่เลี้ยงว่าหลงรักพระลอ พี่เลี้ยงได้อาสาว่าจะหาทางพาพระลอมาพบกับพระเพื่อนพระแพงให้ได้ ทำให้พระเพื่อนพระแพงกล่าวตอบว่า

ความคิดผิดรีดได้	ความอาย พี่เอย
หญิงสื่อชักชวนชาย	สู้หยา
เจ็บเผื่อว่าแห่งตาย	ดีกว่า ไล่นา
เผื่อหากรักท้าวท้าว	ไปรู้จักเผื่อ ฯ (ลิลิตพระลอ, ๒๕๑๔, น. ๑๐)

อ้าโมะขับรำเรื่องราวที่สื่อนัยถึงชีวิตรักของนาง นางจึงสะเทือนใจมาก ซึ่งอ้าโมะที่ว่านี้ ก็มิใช่ใครอื่น แต่คือชายทั้งสองของอิเหนา (บุษบาสำหรับและกัตติกา) ที่ปลอมตัวออกตามหาอิเหนา เหตุที่อ้าโมะขับรำเรื่องราวที่มโนเสียดลจินตะหราวาทิ ก็เพราะโกรธที่นางเป็นต้นเหตุให้ปันหยีต้องลาพรตและพราจากน้องชายที่บวชอยู่ด้วยกัน จึงหยิบยกเรื่องราวดังกล่าวมาขับรำในตอนเช้าที่เข้าวังไปแสดงถวายระตูปัตหฺรา เพื่อให้อัจฉินตะหราวาทิ ฟังแล้วรู้สึกเสียใจและอับอาย ซึ่งอ้าโมะก็ทำได้สำเร็จ เพราะเมื่อจินตะหราวาทิได้ฟังคำขับรำแล้ว ก็สะเทือนใจจนร้องไห้ออกมา

บทขับรำของอ้าโมะดังกล่าว มีลักษณะเป็นบทพูดโต้ตอบระหว่างตัวพระกับตัวนางซึ่งสื่อนัยถึงปันหยีกับจินตะหราวาทิ เนื้อหาของบทขับเริ่มจากเล่าว่ามีเทวดาชักนำชายผู้หนึ่งให้มาร่วมสังวาสกับหญิงนางหนึ่ง ต่อมาเมื่อนางตั้งครรภ์ได้ห้าเดือน ชายผู้นั้นก็ลาไปเที่ยวป่าแล้วก็หนีหายไป ซึ่งสอดคล้องกับชีวิตรักของปันหยีกับจินตะหราวาทิอย่างชัดเจน นอกจากนี้ ในบทขับยังใช้ถ้อยคำหลายคำตอกย้ำเรื่องการถูกสามเฝ้าทอทั้งด้วย เช่น “รักฤจะทิ้งไว้” “ความรักใครจะมีเหมือน” “ปานจะนี่ยังไม่เห็นมา” “อันผู้ชายนี้หลายหน้า” และ“เจรจาไม่มีจริง” ซึ่งเป็นการ “สะกิดแผล” ในใจของจินตะหราวาทิ ทำให้นางสะเทือนใจมาก ดังตัวอย่างบทขับรำบางช่วง ดังนี้

(บทของตัวพระ)	บุญพีได้สร้างมา
เทเวศเมตตา	พามาสมานสนอง
นิมนลควรชม	ได้ร่วมภิรมย์สมสอง
แสนสวาทไม่คลายน่อง	รักเจ้ามิให้หมองใจเอย
(บทของตัวนาง) รักฤจะทิ้งไว้	จนท้องน่องได้ห้าเดือน
ความรักใครจะมีเหมือน	ไปไล่เนื้อแล้วเขียนหนีเอย
	รักฤจะทิ้งไว้
อะนะคลอดก็จนใหญ่	วอนไปมะงุมมะงาหรา
ตามหาบ้จะปะอาอี	ปานจะนี่ยังไม่เห็นมา
อันผู้ชายนี้หลายหน้า	เจรจาไม่มีจริงเอย ^๖

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๔๔, น. ๖๔๔-๖๕๐)

^๖ บทขับของอ้าโมะดังกล่าว จำแนกบทและจัดรูปแบบใหม่ตามที่ ธาณิรัตน์ จิตฺตหฺสฺริ (๒๕๕๘, น. ๒๓๓) ได้ศึกษาไว้ เพื่อให้เห็นเนื้อความที่เป็นการโต้ตอบกันชัดเจนขึ้น

ชีวิตของจินตะหราว่าดีในเรื่องดาหลังจึงสะท้อนให้เห็นว่า การไฝหาสามี และชักชวนชายให้เข้ามาเพื่อสนองความปรารถนาของตนนั้น มิได้ทำให้ชีวิตคู่มีความสุขในระยะยาว ทั้งยังนำความทุกข์และความอับอายมาสู่ตนอย่างน่าเห็นใจด้วย

๒.๔ ผู้หญิงที่แสดงความรักต่อชายก่อน: เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนา

เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาปรากฏบทบาทเกี่ยวข้องกับบุษบาสำหรับและกัฏกาตอนปลอมตัวเป็นชาย กล่าวคือ หลังจากที่บุษบาสามีและกัฏกาปลอมตัวเป็นชายนักร้ออำโหมะออกเดินทางตามหาอิเหนาได้ระยะหนึ่ง อำโหมะทั้งสองก็แวะพักที่เมืองประมอดันและจัดการแสดงอยู่ที่เมืองนี้ ทำให้ได้พบกับเกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาซึ่งเป็นบุตรพี่น้องของปาเตะเมืองประมอดัน

ลักษณะและบทบาทของเกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาในตอนนี้สะท้อนภาพของผู้หญิงที่แสดงความรักต่อผู้ชายก่อนอย่างชัดเจน กล่าวคือ หลังจากที่เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาได้เห็นรูปโฉมของอำโหมะ ก็เกิด “รักใคร่ในสองอำโหมะร่า” โดยไม่รู้ว่แท้จริงอำโหมะคือผู้หญิงปลอมตัวมา ความเสนหาที่มีต่ออำโหมะทำให้เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาส่งสิ่งผิดไปจากอุดมคติของผู้หญิงที่ดี คือเป็นฝ่ายเสนอไมตรีจิตแก่ผู้ชายก่อน โดยใช้ให้บ่าวทำหน้าที่เป็น “แม่สื่อ” นำของกำนัลต่าง ๆ ไปฝากอำโหมะเพื่อสื่อความในใจ ทั้งดอกไม้ที่นางกรองเอง อาหารคาวหวาน หมากพลู และแป้งกระแจะจันทร์ ดังจะยกตัวอย่างตอนทีนางสั่งบ่าวให้นำดอกไม้ไปให้อำโหมะเพื่อแสดงไมตรีเป็นครั้งแรก ดังนี้

ถ้าตัวน้องมิได้เป็นไมตรี	เห็นชีวิตจะดับสังขาร
พี่ช่วยชีวิตไว้ให้นาน	จงนำเอาข่าวสารของน้องไป
กับห่อมาลีที่น้องกรอง	ให้แก่สองอำโหมะพิสมัย
แล้วบอกว่าตัวน้องแสนอาลัย	สิ่งใดจงได้เมตตา
พี่เจรจาว่าอนตามคิด	ให้สองศรีมีจิตเสนหา
ถ้าสมอารมณ์น้องจินดา	ตัวข้าสองราจะถึงใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๕๔๙, น. ๖๒๔)

ตอนที่บ่าวนำห่อดอกไม้ไปให้อำโมะทั้งสองเป็นครั้งแรก บ่าวได้บอกแก่อำโมะตามตรงว่า เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนา “มีความพิสมัยจึงใช้มา” และหากอำโมะเมตตาตอบ นางก็จะ “บำรุงสงเสียทุกรাত্রี” ฝ่ายอำโมะ “มีรูที่จะผันผ่อนประการใด” ก็ได้แต่ฝากขอบคุณนางทั้งสอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๒๕)

หลังจากมอบดอกไม้ให้อำโมะแล้ว บ่าวได้กลับมาเล่าให้นางทั้งสองฟังว่า ความปรารถนาของนางน่าจะ “สมเจตนาที่มุ่งหมาย” เพราะเมื่ออำโมะได้ฟังเรื่องราวของนาง ต่างก็ “ยิ้มละไม” และ “สะท้อนอาย” ซึ่งเป็นการเล่าที่แต่งเติมเกินจริง เมื่อเกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาได้ฟัง ก็หลงใจคิดว่าอำโมะมีใจให้ตน จึงมอบแหวนให้บ่าวเป็นรางวัล เมื่อบาวนั้นได้รับแหวน ก็ยิ่ง “แก้งวาทให้ชอบประกอบจิต” มากยิ่งขึ้น คือยิ่งพูดปรุงแต่งเรื่องราวให้เกินจริงมากขึ้นไปอีกเพื่อให้นางดีใจ เช่น เล่าว่าทุกครั้งที่เอ่ยชื่อนาง อำโมะจะ “ชวนกันยิ้มละไมอยู่ในหน้า” และมีท่าทางที่แสดงความ “ปั่นป่วนคิดถึงคะนิงน้อง” ซึ่งเมื่อเกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาได้ฟัง ก็ยิ่งปลาทบปล้ำใจมาก และ “ทวีความรักหนักมา” นางจึงส่งอาหารและสิ่งของต่าง ๆ ให้บาวนำไปให้อำโมะทุกคืนมิได้ขาด (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๒๖-๖๒๗)

หลังจากส่งของกำนัลไปให้อำโมะอยู่ระยะหนึ่ง เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาก็ “สุดที่จะทนรักหักใจ” คือไม่อาจหักห้ามความรักความปรารถนาที่มีต่ออำโมะได้อีกต่อไป นางจึงทำสิ่งที่ผิดจารีตเพิ่มเติมอีก คือไปหาอำโมะถึงเรือนในเวลาค่ำเพื่อให้ “คล้ายอาวรณ์ถวิลหา” ฝ่ายอำโมะแม้จะลำบากใจ แต่ก็ต้อนรับและพูดคุยกับนางอย่างมีไมตรีจิต และทำที่เป็น “ยั่วเย้าสัพยอก” และ “แอบอิงพิงพันกัลยา” เพื่อมิให้นางสงสัยว่าเป็นหญิงปลอมตัวมา (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๒๙) ในตอนนี้ เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาได้เผยความในใจต่ออำโมะว่า นางรักอำโมะมากจนสู้ละความอายมาหาถึงเรือน และเอ่ยถามอำโมะว่าคิดเช่นไรกับนาง ฝ่ายอำโมะก็ตอบอย่างรักษาน้ำใจว่า รักนางเช่นกันแต่ก็เกรงกลัวอำนาจของปาเตะผู้เป็นบิดาของนางด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

จึงว่าอันตัวน้องนี้
เชษฐาจงเลี้ยงเห็นใจ

ให้มีความแสนสนิทธิสมัย
จนละความอายไว้อุตสาห์มา

.....
ดูก่อนสองนางสาวสวรรค์
พี่รักเจ้าตั้งหนึ่งดวงใจ

.....
จะกินแห่งแคลงกันหาควรไม่
แต่เกรงใจในท่านเสนา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๓๐)

การที่เกนหวั้นตะหรีและเกนหวั้นตะระหนามาหาอำโมะทั้งสองถึงเรือนดังกล่าวนี้ ทำให้อำโมะรู้สึกลำบากใจมาก เพราะกลัวว่าความลับที่ตนเป็นหญิงจะเปิดเผย และขณะเดียวกันก็รู้สึกสงสารนางทั้งสองด้วยที่มาหลงรักตนเอง อำโมะจึงหาทางหลบหลีกโดยหลอกนางว่า ตนเองยังไม่เคยมีคู่ จึงอยากจะขอสร้างความคุ้นเคยกับนางอย่างค่อยเป็นค่อยไปไปก่อน ครั้นเมื่อเกนหวั้นตะหรีและเกนหวั้นตะระหนากลับเรือนไปแล้ว อำโมะก็ตัดสินใจพากันหนีออกจากเมือง เพราะกลัวความลับที่ว่า “ตัวเรามีไข้ชาย” จะเปิดเผย อำโมะได้เขียนจดหมายทิ้งไว้เพื่อบอกนางทั้งสองว่า จำเป็นต้องจากไปเพราะมีธุระด่วน หากเสร็จธุระแล้วจะรีบกลับมาหานาง (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๓๒)

วันต่อมา เมื่อข่าวของเกนหวั้นตะหรีและเกนหวั้นตะระหนามาหาอำโมะที่เรือนแล้วพบว่าเป็นอำโมะหนีไปแล้ว ก็รู้ทันทีว่า “อำโมะไม่รัก” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น.๖๓๓) จึงรีบกลับมาแจ้งข่าวแก่เกนหวั้นตะหรีและเกนหวั้นตะระหนา ทำให้นางทั้งสองเสียใจมากและร้องไห้คร่ำครวญจนสลบไป ดังบทครวญตอนหนึ่งว่า

แต่ตัวน้องและจะได้รับความอาย
จะครองชีวิตไว้ให้มี
ไหนจะชำระกำอกด้วยความรัก
จะทนทุกข์อยู่ทุกเวลา

จะทุกข์ทนด้วยชายเอาตัวหนี
น่าที่ฝูงคนจะนิินทา
ไหนจะกรรมใจด้วยไกลพักตร์เชษฐา
โศกกาลถึงเกลือกสลับไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๓๔)

เมื่อเกนหวั้นตะหรีและเกนหวั้นตะระหนาฟื้นขึ้น ก็ชวนกันฆ่าตัวตายเพื่อหนีความทุกข์และความอับอาย โดยแอบลักกริชของบิดามาเชือดคอตายพร้อมกัน ดังที่

กล่าวว่า

จึงปรับทุกข์ปรึกษากันสองคน
จะอยู่ไปก็ไม่เข้ายา

มาเราจะแทงสกรรจ์ให้สังขาร
จะได้ความทรมาลำบากใจ

.....

.....

ครั้นเสร็จแล้วสองกัลยา
โลहितโหลนองเป็นคลองไป
สองคอสลบเรียงเคียงคู่กัน

ก็แทงคอแบหลาเข้าพร้อมกัน
ก็ขาดใจมอดม้วยอาลัย
นางนั้นก็ไปตามเวร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๓๕)

ชีวิตของเกนหวั่นตะหรีและเกนหวั่นตะระหนาจึงสะท้อนให้เห็นว่า การถูกปฏิบัติจากผู้ชายที่ตน “ทอดสะพาน” และ เสนอโมตรีก่อนนั้น เป็นสิ่งที่น่าอัปยศและน่าอับอายมากจนไม่อาจทนมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ นางทั้งสองจึงได้ “เลือก” ที่จะตายแทนการมีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ทรมาน เกนหวั่นตะหรีและเกนหวั่นตะระหนาจึงเป็นภาพสะท้อนของผู้หญิงอีก “แบบ” หนึ่งในเรื่องดาหลัง ที่ไม่เป็นไปตามอุดมคติของผู้หญิงที่ดีและได้รับจุดจบในชีวิตที่น่าเห็นใจ

๒.๕ ผู้หญิงที่นอกใจสามี: เกนประลาหุ

เกนประลาหุเป็นสนมของระตุหมันหยาปาเอ็ด นางเกิดความคิด “บิดผันนอกใจ” ระตุ เพราะหลงรักดาหลัง ดังที่พรรณนาว่า

เมื่อนั้น
เป็นสนมของระตุเจ้าเวียงชัย
ไปแสนพิศवासข้างดาหลัง
เร่าร้อนอ่อนนอกเหว

ฝ่ายเกนประลาหุศรีใส
นางบิดผันนอกใจพระภูมิ
ให้คลุ้มคลั่งในองค์สงคร
แต่ไคก็อยู่กับทินทรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๕๖๘)

ความ “พิศवास” และ “คลุ้มคลั่ง” ในตัวดาหลัง ทำให้เกนประลาหุ “สุดที่จะทนรักหักใจ” ได้ นางจึงตัดสินใจทำสิ่งที่ผิดทั้งจารีตและอาญาของบ้านเมือง คือแตระดอกไม้อบร่ำหอมเตรียมไว้ให้ดาหลัง ครั้นสบโอกาสขณะนั่งดูดาหลังเชิดหนัง ก็หยิบ

ห่อดอกไม้้นั้นทิ้งลงปอดองกายดาหลัง เพื่อหวังจะให้ “แจ้งประจักษ์” ว่า นาง “มีจิต
ประคิพพิทกกำหนดใน” แต่ดาหลังกลับมิได้สนใจนางและห่อดอกไม้แต่อย่างใด ยังคง
“นั่งขึงตะบึงพากย์ต่อไป” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๕๖๙)

ผู้ที่เห็นการกระทำของเกนประลาหุกลับเป็น “เฝ้าแก่ผู้คุม” ซึ่งเฝ้าอยู่บริเวณ
นั้น เฝ้าแก่ตำหนิเกนประลาหุว่า นางทำสิ่งที่ทั้งน่าอัปยศและผิดราชอาญาอย่าง
ใหญ่หลวง ดังที่กล่าวว่

ช่างไม่คิดกลัวราชอาญา

แล้วไม่รักพักตร์โฉมศรี

ไซ้จะได้ตั้งใจของเทรี

เจ้าทำดังนี้เห็นผิดนัก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๕๗๐)

ไอรสของระตุหมันหยาปาเอ็ดสั่งให้ลงโทษเกนประลาหุโดยการคุมขังไว้ก่อน
แล้วค่อยทูลระตุภายหลัง แต่ระหว่างนั้นทั้งระตุและไอรสถูกลอบสังหาร ทำให้ชาว
เมืองพร้อมใจกันเชิญดาหลังขึ้นครองเมืองด้วยมีเหตุที่แสดงให้เห็นว่าดาหลังเป็นผู้มี
บุญญาธิการ

หลังจากดาหลังขึ้นครองเมืองและอภิเษกกับหยั่งหยั่งสำหรับิธิดาของระตุที่
สิ้นชีวิตไป ดาหลังก็นึกได้ว่าเคยมีผู้หญิงทิ้งห่อดอกไม้ให้ระหว่างพากย์หนัง จึงสอบถาม
เรื่องราวจากเฝ้าแก่ เมื่อทราบเรื่องแล้ว ดาหลังจึงสั่งให้ปล่อยตัวเกนประลาหุจากที่
คุมขัง และตั้งนางเป็นสนม อย่างไรก็ตาม เรื่องดาหลังกล่าวว่า ดาหลังมิได้สนใจไยดี
เกนประลาหุหรือมีความสัมพันธ์กับนางแต่อย่างใด ดังจะเห็นว่า หลังจากดาหลังสั่งให้
ตั้งนางเป็นสนมแล้ว ดาหลังก็ “ไปตำหนิองค้อครเทรี” ทันที คือไปหาหยั่งหยั่งสำหรับิ
ผู้เป็นชยายาเอกทันที โดยมีได้สนใจเกนประลาหุ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๕๘๕)

พฤติกรรมที่ดาหลังไม่สนใจไยดีเกนประลาหุได้รับการเน้นย้ำอีกครั้งในตอน
ที่ดาหลังได้พบกับชยายาทั้งสอง คือบุษบาสำหรับิและกัฏิกาทิปอลมตัวเป็นอ้าโมะ กล่าวคือ
หลังจากดาหลังได้พบกับชยายาทั้งสอง ก็รับนางเข้ามาอยู่ในวังในฐานะชยายาเช่นเดียว
กับหยั่งหยั่งสำหรับิผู้เป็นชยายาเอก เรื่องดาหลังกล่าวว่า ดาหลังไปมาหาสู่ “แต่สามองค์
อัครเศกัลยา” นี้เท่านั้น มิได้ไปหาเกนประลาหุแต่อย่างใด (พระบาทสมเด็จพระพุทธ-

ยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๔๔, น. ๖๖๖)

การที่ดาหลังสั่งให้ปล่อยตัวเกนประลาหฺงและตั้งนางเป็นสนม แต่กลับไม่เคยเข้าหาหรือมีความสัมพันธ์กับนางแม้แต่ครั้งเดียว สะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าดาหลังมิได้มีใจรักใคร่ปรารภนาง และมิได้เห็นค่าหรือให้ค่ากับผู้หญิงที่ครั้งหนึ่งเคยคิดนอกใจสามีของตน การที่ดาหลังอภัยโทษนางอาจเป็นเพราะเมตตาว่านางมีใจให้และถูกคุมขังต้องโทษมาระยะหนึ่งแล้ว

การที่เกนประลาหฺงถูกปล่อยตัวจากที่คุมขังเพื่อมาเป็นสนม “โนนาม” ของดาหลัง แท้ที่จริงจึงอาจเป็นการเปลี่ยนจากบทลงโทษหนึ่งมาสู่อีกบทลงโทษหนึ่ง คือจากการถูกคุมขังจองจำในคุก มาเป็นการถูกทอดทิ้งในฐานะสนม ที่ไม่ได้รับความรัก ความผูกพันจากผู้เป็นสามีเลย เกนประลาหฺงจึงเป็นตัวละครหญิงที่ไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติอีกตัวหนึ่ง ที่ชีวิตได้รับ “โทษ” ไม่แพ้ผู้หญิงนอกจารีต “แบบ” อื่น ๆ ในเรื่องนี้

คำสอนหญิงจากตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

การนำเสนอตัวละครหญิงหลากหลาย “แบบ” ในเรื่องดาหลังดังที่ได้ศึกษาข้างต้นนี้ มีบทบาทในการสอนผู้หญิงเรื่องการครองตนอย่างชัดเจน โดยคำสอนดังกล่าวสอดคล้องกับลักษณะของตัวละครหญิงที่ปรากฏนิทานปันทิยชาวมลายูบางสำนวน รวมทั้งสอดคล้องกับโมทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่าง ๆ ของไทยด้วย

ในการอภิปรายผลการศึกษาในหัวข้อนี้ จึงจะแยกเป็น ๓ หัวข้อ ได้แก่ คำสอนเรื่องการครองตนของผู้หญิงในเรื่องดาหลัง ความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนหญิงในเรื่องดาหลังกับนิทานปันทิยสำนวนต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนหญิงในเรื่องดาหลังกับวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

๑. คำสอนเรื่องครองตนของผู้หญิงในเรื่องดาหลัง: ผู้หญิงที่พึงเป็นและผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น

ในการนำเสนอตัวละครหญิงให้เป็นตัวแทนของผู้หญิง “แบบ” ต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้ เรื่องดาหลังไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นว่า ลักษณะของผู้หญิงแต่ละ

“แบบ” ดังกล่าวเป็นอย่างไรเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นจุดจบหรือผลลัพธ์ของการเป็นผู้หญิง “แบบ” นั้น ๆ ด้วย ซึ่งมีทั้งผลที่ดีและผลที่ไม่ดี การนำเสนอตัวละครในลักษณะดังกล่าว จึงมีบทบาทในการสอนผู้หญิงเรื่องการครองตนอย่างชัดเจน คือแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิงที่พึงเป็นและลักษณะของผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น ดังนี้

๑.๑ ผู้หญิงที่พึงเป็น

เรื่องดาหลังนำเสนอให้เห็นว่า ผู้หญิงที่พึงเป็นหรือพึงยึดเป็นแบบอย่างคือผู้หญิงอย่างบุษบก้าโละ ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้หญิงที่มีคุณสมบัติดีงามตามอุดมคติทั้งเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ รักนวลสงวนตัว รักเดียวใจเดียว รวมทั้งมุ่งมั่นและอดทนในช่วงที่ชีวิตต้องต่อสู้กับอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ เรื่องดาหลังได้แสดงให้เห็นว่า หากผู้หญิงกอบารด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้ ก็จะได้รับคำยกย่องและความสุขความสำเร็จในชีวิตเป็น “รางวัล” ดังเช่นบุษบก้าโละ

คำยกย่องชื่นชมที่บุษบก้าโละได้รับ เห็นได้ชัดในตอนที่น่างพยายามรักษาตนมิให้ดาหลังล่วงเกิน ทำให้ดาหลังชื่นชมนางอย่างยิ่งว่า “สงวนศักดิ์อุตสาหะรักษารองศ์ มิให้ผิดประยูรวงศ์สัณหา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๒๔๕) และ “เจ้ารู้สงวนศักดิ์รักษาศีล ให้ปรากฏเกียรติไปทุกแห่งหล้า” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๓๐๕)

คำยกย่องบุษบก้าโละยังปรากฏอีกครั้งในตอนท้ายเรื่อง กล่าวคือหลังจากที่อิเหนาได้พบกับบุษบก้าโละที่เมืองกาหลังและจดจำกันได้ อิเหนาได้กล่าวยกย่องนางและตนเองว่า การได้กลับมาพบกันและครองรักกันนี้ เป็นเพราะ “เดชะความสัตย์เราทั้งสองรา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๔๘๘) คือเป็นเพราะทั้งอิเหนาและบุษบก้าโละต่างมีรักอันมั่นคงแท้จริงต่อกัน ซึ่งถือเป็นคำยกย่องคุณสมบัติ “ความสัตย์” ของบุษบก้าโละอย่างชัดเจน

ในการนำเสนอตัวละครบุษบก้าโละให้เป็นแบบอย่างของผู้หญิงที่ดีงามนี้พบว่าเรื่องดาหลังนำเสนอได้อย่างมีมิติและสมจริงด้วย กล่าวคือ นำเสนอให้เห็นความขัดแย้งระหว่างสิ่งที่ผู้หญิง “ควรจะเป็น” กับ “ความเป็นจริง” ที่ผู้หญิงต้องเผชิญอย่างชัดเจน สิ่งที่ผู้หญิง “ควรจะเป็น” ดังที่แสดงออกผ่านความคิดและพฤติกรรมของ

บุษบากำไละ คือการรักนวลสงวนตัวและการมีคนรักเพียงคนเดียว ส่วน “ความเป็นจริง” ที่ผู้หญิงต้องเผชิญดังเช่นที่บุษบากำไละประสบ คือการถูกผู้ชายเข้าหาและต้องตัว การต้องหมั้นกับชายอีกคนหนึ่ง และถูกพรากจากคนรัก ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทำให้ผู้หญิง คนนั้นอย่างยิ่งว่าจะสามารถครองตนเป็นผู้หญิงที่ดีอย่าง “ควรจะเป็น” ได้หรือไม่ ความขัดแย้งระหว่างสิ่งที่ผู้หญิง “ควรจะเป็น” กับ “ความเป็นจริง” ที่ต้องเผชิญ ดังกล่าวนี เป็นสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้จริงในชีวิตของผู้หญิงทุกคน สมกับที่บุษบา กำไละรำพึงไว้ว่า “อกเอ๋ยเกิดมาเป็นสตรี มีแต่เดือดร้อนทุกเวลา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๓๓๗) ซึ่งบุษบากำไละได้แสดงให้เห็นว่า ใน ท่ามกลางสถานการณ์ดังกล่าว นางได้พยายามอย่างที่สุดที่จะพิสูจน์ตนและครองตนเป็น ผู้หญิงที่ดีอย่าง “ควรจะเป็น” ไม่ว่าจะเป็นการพยายามรักษาตนในตอนที่ถูกดาหลัง เข้าหา การแสดงความบริสุทธิ์ใจในตอนที่ยอมแบหาลาตายตามระตูประตาหน และ การเดินทางตามหาคนรักด้วยความมุ่งมั่นและจงรักภักดี ชีวิตของบุษบากำไละจึงสะท้อน ให้เห็นว่า การครองตนเป็นผู้หญิงที่ดีงามตามอุดมคตินั้นมิใช่เรื่องง่าย หากแต่เป็น “บททดสอบ” ของชีวิต ที่หากทำได้สำเร็จ ก็จะได้รับความสุขในบั้นปลาย

๑.๒ ผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น

นอกจากแสดงให้เห็นแบบอย่างของผู้หญิงที่พึงเป็นดังกล่าวแล้ว เรื่อง ดาหลังยังนำเสนอให้เห็นลักษณะของผู้หญิงที่ไม่พึงเป็นหลากหลาย “แบบ” ด้วย ผ่าน ตัวละครหญิงต่าง ๆ ดังที่ได้ศึกษาและอธิบายข้างต้น ได้แก่ เกนบุษบาสำหรับเป็นตัวแทน ผู้หญิงที่มีรักสูงเกินศักดิ์ นางพระยาณูสาตันและบริวารเป็นตัวแทนของผู้หญิงที่ฝึกฝั ในกามารมณ์ จินตะหรวาตีเป็นตัวแทนของผู้หญิงที่ไฝหาสามีและชักชวนชายให้เข้าหา เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนาเป็นตัวแทนของผู้หญิงที่แสดงความรักต่อชายก่อน และเกนประลาหุงเป็นตัวแทนของผู้หญิงที่นอกใจสามี

เรื่องดาหลังแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงทั้ง ๕ “แบบ” นี้เป็นลักษณะของผู้หญิง ที่ไม่พึงเป็น เพราะตัวละครที่เป็นตัวแทนของผู้หญิงแต่ละ “แบบ” ดังกล่าว ล้วนแต่ได้ รับผลที่ไม่ดีในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความตาย การถูกหนายหนีทอดทิ้ง การถูกดูถูก เหยียดหยาม และการอยู่อย่างอับอายไร้ค่า ดังสรุปได้ดังนี้

- ความรักที่ “เสียใจใฝ่ใหญ่ไม่เจียมตัว” ของเกณบุษบาสำหรับ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น.๒๕) ทำให้นางต้องรับโทษตายจากท้าวกระป็น ด้วยพระองค์เห็นว่านางต่ำต้อยไม่คู่ควรกับอิเหนา ดังที่กล่าวว่า “มันขาวไรไม่ควรที่มาเป็นเหล่า” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๔๐)
- ความฝักใฝ่ในการมรณของนางพระยาณูสาตันและบริวาร ทำให้นางถูกผู้ขายหนายหินและทอดทิ้ง รวมทั้งยังถูกมิสามะงาหรัذبรักษาว่าเป็น “เมืองจังไรกาลกิณี” ที่ผู้ขาย “เข็ดหลาบอยู่ตราบตาย” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๒๓๗, น. ๙๙๙)
- การที่จินตะหราวาตีใฝ่หาสามีและชักชวนชายให้เข้าหาโดยมิได้สนใจว่าชายนั้นกำลังถือพรต แม้นางจะได้ชายผู้นั้นสมปรารถนา แต่เรื่องก็แสดงให้เห็นว่า เป็นความสมปรารถนาที่ไม่ราบรื่นยั่งยืน อีกทั้งพฤติกรรมดังกล่าวยังกลายเป็น “แผล” ที่ทำให้นางต้องทุกข์ทรมานใจอย่างยิ่งจากความอับอายเมื่อถูกชายนั้นทิ้งไป ดังที่จินตะหราวาตีครวญตอนหนึ่งว่า “อันเป็นหญิงยากจริงเพราะสิ่งนี้ สำหรับที่จะรับแต่อัประมาณ” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๗๔๖)
- ความรักของเกณหวั่นตระหรีและเกณหวั่นตระระหนา ที่ “ทอดสะพาน” และเสนอความรักให้ผู้ขายก่อน ได้นำความอับอายอย่างยิ่งมาสู่นางเมื่อถูกชายนั้นปฏิเสธโดยการหนีไป ความทุกข์และความอับอายนี้มีมากเสียจนนางเลือกที่จะฆ่าตัวตายแทนการมีชีวิตอยู่อย่าง “ทนทุกข์อยู่ทุกเวลา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๓๔)
- การนอกใจสามีของเกณประลาหงู ไม่เพียงแต่ทำให้นางต้องโทษคุมขังเท่านั้น แต่ยังทำให้นางกลายเป็นผู้หญิงไร้ค่าในสายตาชายอื่นด้วย ดังจะเห็นว่า แม้อาตหลังจะเมตตาให้ปล่อยตัวนางจากที่คุมขังและตั้งเป็นสนม แต่ก็ไม่เคยเข้าหาเพื่อแสดงความรักต่อนางเลย

ชีวิตของตัวละครหญิงข้างต้นนี้ จึงมีบทบาทในสอนผู้หญิงอย่างชัดเจนว่า ไม่ควรรักกับผู้ที่มีความดีสูงเกินตน ไม่ควรฝึกฝนหรือแสดงออกทางกามารมณ์อย่างชัดเจน ไม่ควรแสวงหาหรือชักพาลผู้ชายให้มาครองรักกับตน ไม่ควรแสดงความรักต่อผู้ชายก่อน และไม่ควรนอกใจหรือไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี เพราะจะนำโทษภัยและความทุกข์ต่าง ๆ มาสู่ชีวิต

ในการนำเสนอตัวละครหญิงดังกล่าว พบว่าเรื่องดาหลังนำเสนอได้อย่างมีมิติและสมจริงเช่นเดียวกับการนำเสนอบุษบากำไละ คือแสดงให้เห็นความรัก ความปรารถนาตามธรรมชาติมนุษย์ของตัวละครหญิงเหล่านี้ และความขัดแย้งระหว่าง “ความปรารถนาในจิตใจ” กับ “สิ่งที่ควรกระทำ” ตามกรอบจารีตผู้หญิงที่ดี โดยเรื่องดาหลังแสดงให้เห็นว่า การที่ตัวละครหญิงเหล่านี้ทำสิ่งที่ผิดจารีตหรือ “นอกกรอบ” ของผู้หญิงที่ดี เป็นเพราะพ่ายแพ้และไม่อาจหักห้ามความปรารถนาภายในจิตใจได้ เช่น ชีวิตของเกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนา สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งระหว่างความรักความปรารถนาในจิตใจกับการพยายามประพฤติตนเป็นผู้หญิงที่ดี ซึ่งในที่สุดนางก็ “สุดที่จะทนรักหักใจ” (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๖๒๗) จึงทำสิ่งที่ผิดไปจากจารีตของผู้หญิงที่ดี คือการเข้าหาและแสดงความรักต่อผู้ชายก่อน เช่นเดียวกับชีวิตของเกนประลาหุ ก็สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งระหว่างความปรารถนาในจิตใจกับการดำรงตนเป็นภรรยาที่ดี ซึ่งท้ายที่สุดนางก็ “สุดที่จะทนรักหักใจ” เช่นกัน จึงทำสิ่งที่ผิดจารีตและต้อง “ราชอาญา” คือส่งดอกไม้ให้ชายอื่นเพื่อสื่อถึง “จิตประติพัทธ์กำหนดใจ” ของตนเอง ซึ่งเป็นการ “บิดผันนอกใจ” สามีอย่างชัดเจน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๕๖๘-๕๖๙)

เรื่องดาหลังยังแสดงให้เห็นว่า การที่ผู้หญิงคนหนึ่งต้องกลายเป็นผู้หญิงไม่ดีหรือไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติ บางครั้งมิได้เกิดจากความตั้งใจหรือความปรารถนาของตนเอง แต่เกิดจากการกระทำและการกำหนดของคนอื่น ชะตาชีวิตของผู้หญิงคนนั้นจึงน่าเห็นใจอย่างยิ่ง เช่น การที่เกนบุษบาสาห์ต้องกลายเป็นผู้หญิงใฝ่สูงเกินศักดิ์และรับโทษตายนั้น มิได้เกิดจากความปรารถนาของนางตั้งแต่วัยเยาว์ แต่เกิดจากการที่อิเหนามาพบและรักนาง จนทำให้ไม่ว่าใฝ่ใจที่แต่งงานกับคู่หมั้น ซึ่งไม่ว่านางจะขอหรือวิงวอนอย่างไร อิเหนาก็ไม่ยอมแต่งงานกับบุษบากำไละ ทำให้ท้าวฤๅณกับกริ้วและส่งคนมาฆ่านางในที่สุด

การนำเสนอตัวละครในลักษณะดังกล่าวนี้ จึงทำให้ภาพของผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น หรือผู้หญิงที่ไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติในเรื่องนี้ มีมิติที่สมจริงและมีแง่มุมที่น่าสนใจ ผลงานอยู่ด้วย มิได้มีแต่แง่มุมที่บกร่องหรือนำตำหนิแต่เพียงอย่างเดียว

มีข้อสังเกตว่า การประเมินค่าและการมอบทุกษ์แก่ชีวิตตัวละครหญิงในเรื่องดาหลัง มักนำเสนอผ่านคำพูดและการกระทำของตัวละครชายเป็นหลัก ทั้งการยกย่องชื่นชมตัวละครหญิงที่ดิงตามแบบอุดมคติ ดังเช่นที่อิเหนายกย่องชื่นชมบุษบกักโละ และการมอบผลที่ไม่ดีแก่ตัวละครหญิงที่ไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติ เช่น ทำวกรบั่นสั่งฆ่าเกนบุษบาสาหริ อิเหนาหนีจากนางพระยาณูสาตันและจินตะหราวาทิ ประสันดาภิราษหญิงชาวเมืองณูสาตัน อ้าโมะหนีจากเกนหวันตะหริและเกนหวันตะระหนา ไอรสระตุมันหยาปาเอ็ดลั้งคุมขังเกนประลาหุง บทบาทของตัวละครชายที่มีต่อตัวละครหญิงดังกล่าวนี้ สะท้อนภาพสังคมที่ “ชายเป็นใหญ่” อย่างชัดเจน คือสังคมที่ผู้ชายเป็นผู้กำหนด “กรอบ” และประเมินคุณค่าของผู้หญิง ทั้งลักษณะของ “ผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น” และ “ผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น”

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนหญิงในเรื่องดาหลังกับนิทานปันทิยสำนวนต่าง ๆ

ดังที่ได้กล่าวในหัวข้อภูมิหลังข้างต้นแล้วว่า เรื่องดาหลังเป็นนิทานปันทิยสำนวนหนึ่งที่ได้รับการปรับแต่งขึ้นเป็นวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยเจ้าฟ้าหญิงกุนทลคงจะทรงนำนิทานปันทิยขวามลายูสำนวนต่าง ๆ ที่ทรงได้ยินได้ฟังในเวลานั้น มาปรับและเรียบเรียงขึ้นใหม่เป็นเรื่องบทละครเรื่องดาหลัง

จากการเปรียบเทียบตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังและนิทานปันทิยสำนวนต่าง ๆ พบว่า นิทานปันทิยหลายสำนวนปรากฏตัวละครหญิงทั้งแบบที่เป็นไปตามอุดมคติ และไม่เป็นไปตามอุดมคติคล้ายกับที่พบในเรื่องดาหลัง และนำเสนอในลักษณะที่ตัวละครตามแบบอุดมคติได้รับผลที่ดีในชีวิต ส่วนตัวละครที่ไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติ มักได้รับผลร้ายหรือโทษภัยต่าง ๆ อันมีนัยในการสอนผู้หญิงเช่นเดียวกับการนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่องดาหลัง

ในที่นี้ จะศึกษาและยกตัวอย่างตัวละครหญิงจากนิทานปันทิ ๕ สำนวน^๖ มาแสดง ได้แก่ เรื่องหิเกยัต ปันทิ สะมิหรั้ง เรื่องหิเกยัต ปันทิ กุดา สมิรั้ง เรื่อง มาลัต (Malat) เรื่องจายาเลิงการา (Jayalengkara) และเรื่องปันจิ (อังเรนิ) ปาเลิมบัง (Pandji (Angrèni) Palembang) ดังนี้

๒.๑ แนวคิดเรื่องผู้หญิงที่พึงเป็นในนิทานปันทิที่สอดคล้องกับเรื่องดาหลัง

ตัวละครหญิงที่มีลักษณะตามแบบอุดมคติโดดเด่นมากที่สุดในนิทานปันทิ ได้แก่ ตัวละครเอกฝ่ายหญิง นิทานปันทินำเสนอตัวละครดังกล่าวให้มีความดีงาม เพียบพร้อมทุกประการเช่นเดียวกับบุษบก้าโละในเรื่องดาหลัง ทั้งรูปลักษณ์ กิริยา มารยาท จิตใจ และความประพฤติ คุณสมบัติที่เด่นชัด คือ รักนวลสงวนตัว รักเดียวใจเดียว จงรักภักดีต่อตัวละครเอกฝ่ายชาย และมีความเข้มแข็ง มุ่งมั่น ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ซึ่งเห็นได้เด่นชัดในตอนที่น่าจะต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองและปลอมตัวเดินทางมะงุมมะงาหรา นิทานปันทิแสดงให้เห็นว่าช่วงดังกล่าวเป็น “บททดสอบ” สำคัญของชีวิต ที่เปิดโอกาสให้นางได้พิสูจน์รักแท้และความซื่อสัตย์ที่มีต่อตัวละครเอกฝ่ายชาย ซึ่งท้ายที่สุด นางก็ผ่าน “บททดสอบ” ดังกล่าวได้อย่างน่ายกย่องและได้รับความสุขความสำเร็จในชีวิต คือได้ครองรักกับตัวละครเอกฝ่ายชายและเป็นที่รักยิ่งของสามี คุณสมบัติและชีวิตของตัวละครเอกฝ่ายหญิงในนิทานปันทิดังกล่าวนี้นี้ สอดคล้องกับบุษบก้าโละในเรื่องดาหลังอย่างชัดเจน และเป็นตัวละครที่เป็นแบบอย่างของผู้หญิงที่พึงเป็นและพึงประพฤติปฏิบัติตามเช่นเดียวกัน

๒.๒ แนวคิดเรื่องผู้หญิงที่ไม่พึงเป็นในนิทานปันทิที่สอดคล้องกับเรื่องดาหลัง

นิทานปันทิบางสำนวนปรากฏตัวละครหญิงที่มีลักษณะไม่เป็นไปตามอุดมคติเช่นเดียวกับเรื่องดาหลัง จากการศึกษาในนิทานปันทิ ๕ สำนวนข้างต้น พบตัว

^๖ ในการอ้างถึงชื่อเรื่อง ชื่อตัวละคร หรือคำศัพท์ขวามลายูในนิทานปันทิ ผู้วิจัยจะเขียนทับศัพท์เป็นภาษาไทยตามหลักการทับศัพท์ภาษามลายูของราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๓๕, น. ๖๔-๗๑) และจะวงเล็บศัพท์เดิมของคำนั้นไว้ในครั้งแรกที่กล่าวถึง ในกรณีที่นิทานปันทิสำนวนนั้นแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ก็จะใช้รูปสะกดตามฉบับแปล

ละครหญิงที่มีลักษณะดังกล่าว ๓ “แบบ” ได้แก่ ผู้หญิงมีรักสูงเกินศักดิ์ ผู้หญิงที่แสดงความรักต่อชายก่อน และผู้หญิงที่มีลักษณะเป็น “นางตลาด” โดย ๒ “แบบ” แรกตรงกับที่พบในเรื่องดาหลัง

นิทานบันหียนำเสนอให้เห็นว่าตัวละครหญิงที่ไม่เป็นไปตามอุดมคติทั้ง ๓ “แบบ” ดังกล่าว ล้วนมีจุดจบที่ไม่ดีและได้รับโทษภัยต่าง ๆ ในชีวิต อันเป็นการสะท้อนแนวคิดเรื่องผู้หญิงที่ไม่พึงเป็นหรือพฤติกรรมของผู้หญิงที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติตาม เช่นเดียวกับการนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่องดาหลัง ดังจะยกตัวอย่างที่ละแบบ ดังนี้

ตัวละครหญิงที่มีรักสูงเกินศักดิ์ ปรากฏในนิทานบันหียหลายสำนวน เช่น เรื่องจายาเลิงการา กล่าวหา อินู (Inu) หลงรักอังเรนี (Angreni) ลูกสาวของขุนนาง จนทำให้ไม่ยอมแต่งงานกับคู่หมั้นซึ่งเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองกิดีรี (Kediri) ระตูเจิงกาลา (Jenggala) บิดาของอินูกริ้วมากที่โอรสไปรักนางที่ไม่คู่ควรจนไม่แต่งงานกับคู่หมั้น จึงส่งคนไปสังหารอังเรนีในช่วงที่อินูไม่อยู่ ทำให้อินูเสียใจมากจนหนีออกจากเมืองไป (Ras, 1973, p. 421-422) เช่นเดียวกับเรื่องบันจี (อังเรนี) ปาเลิมบัง และเรื่อง หิกะยัต บันหีย กุตา สมิรัง ทั้ง ๒ สำนวนนี้ตัวละครเอกฝ่ายชายต่างก็หลงรักตัวละครหญิงที่มีศักดิ์ต่ำกว่าจนทำให้นางต้องรับโทษตาย โดยเรื่อง บันจี (อังเรนี) ปาเลิมบัง กล่าวเช่นเดียวกับเรื่องจายาเลิงการาว่า นางนั้นเป็นลูกสาวของขุนนางและถูกบิดาของตัวละครเอกฝ่ายชายส่งคนไปฆ่า (Poerbatjaraka, 1968, p. 178-186) ส่วนเรื่อง หิกะยัต บันหีย กุตา สมิรัง กล่าวว่านางเป็นลูกสาวของนายตำบลและถูกมารดาของอินูฆ่าตาย (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ๒๕๒๐, น. ๑๖-๑๗)

ตัวละครหญิง “แบบ” ดังกล่าวนี้นี้ ตรงกับแก่นบุษบาสำหรับในเรื่องดาหลัง อย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่าเรื่องดาหลังคงสืบทอดตัวละครนี้มาจากนิทานบันหีย และยังคงแสดงแนวคิดเกี่ยวกับผู้หญิงตรงกันว่า ไม่ควรไฝ่รักให้เกินศักดิ์หรือครองรักกับผู้ที่มิศักดิ์ไม่คู่ควรกัน

ตัวละครหญิงที่แสดงความรักต่อชายก่อน ปรากฏในเรื่องมาลัต กล่าวคือ ธิดาของขุนนางเมืองซิงกาซารี (Singasari) ชื่อนาวัง-รัม (Nawang-rum) ได้พบบันจี (Panji) แล้วเกิดหลงรัก จึงให้คนนำหมากและจดหมายรักไปมอบให้บันจีเพื่อแสดงความรักในใจ แต่บันจีปฏิเสธเพราะเห็นว่านางเป็นหญิงม่ายที่สามเฒ่าสิ้นชีวิต จึงไม่ต้องการ

ติดต่อกับหรือมีความสัมพันธ์ด้วย ทำให้नावัง-รุมเสียใจและอับอายมากจนฆ่าตัวตาย (Poerbatjaraka, 1968, p. 309-310)

บทบาทและจุดจบชีวิตของनावัง-รุมดังกล่าวนี้ คล้ายกับเกณวันตะหรี และเกณวันตะระหนาในเรื่องดาหลังอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่าตัวละคร “แบบ” ดังกล่าว น่าจะมีปรากฏอยู่แล้วในนิทานปันทยีสำนวนต่าง ๆ และเรื่องดาหลังยังคงสืบทอดไว้ โดยยังคงเสนอแนวคิดเกี่ยวกับผู้หญิงตรงกันว่า การแสดงความรักต่อผู้ชาย ก่อนเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะอาจนำความทุกข์และความอับอายมาสู่ตนได้

ตัวละครหญิงที่มีลักษณะเป็น “นางตลาด” ได้แก่ ก้าหลู อาหยัง ในเรื่อง หิกะยัต ปันทยีสละมิหัง ซึ่งเป็นธิดาของลิกูเมืองดาหาและมีศักดิ์เป็นน้องสาวต่างมารดาของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ชื่อ ก้าหลู จันตะหระ ภิระหนา

ก้าหลู อาหยังเป็นผู้หญิงที่มีกิริยามารยาทไม่เรียบร้อย ก้าวร้าว เอาแต่ใจตนเอง ไม่ซื่อตรง มักอิจฉาริษยาและกลั่นแกล้งก้าหลู จันตะหระ ภิระหนา ผู้เป็นที่สาวอยู่เสมอ อุปนิสัยใจคอและกิริยามารยาทของก้าหลู อาหยัง ได้รับการตำหนิจากตัวละครอื่น ๆ ว่าเป็นแบบ “นางตลาด” ดังที่บรรดาพี่เลี้ยงและนางกำนัลพากันกล่าวตำหนิก้าหลู อาหยัง ว่า “ราวกับเป็นหญิงชาวตลาด กิริยาอหังการก็หยาบคาย ความประพฤติก็น่าเกลียดชัง จะเอาเป็นบทเรียนหรือแบบอย่างไม่ได้เสียเลย” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต, ๒๔๙๓, น. ๒๑)

ต่อมาเมื่อก้าหลู อาหยัง ได้พบกับอินุ พดติกรรมของนางก็ได้รับการตำหนิจากอินุเช่นกัน กล่าวคือ ในตอนที่อินุจำต้องเข้าพิธีแต่งงานกับนางแทนก้าหลู จันตะหระ ภิระหนา ที่หนีออกจากเมือง อินุแสดงท่าทีรังเกียจนางอย่างเห็นได้ชัดและไม่ยอมมีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งด้วย อินุตำหนิก้าหลู อาหยัง ว่า “โฉนหนอ ก้าหลู อาหยังนี้จึงมีกิริยาอหังการดังหญิงชาวตลาด” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต, ๒๔๙๓, น. ๑๑๗) และอีกตอนหนึ่งตำหนิว่า “ก้าหลู อาหยังนี้มิได้มีอหังการตามเยี่ยงอย่างพระบุตรีเสียเลย มีกิริยาจางดังหญิงชาวตลาดและลูกไพร่ บัดนี้สุดที่เราจะทนได้ต่อไปแล้ว” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต, ๒๔๙๓, น. ๑๑๙) หลังจากนั้น อินุก็หนีจากเมืองดาหาเพื่อตามหาก้าหลู จันตะหระ ภิระหนา ผู้เป็นคู่หมั้นต่อไป

แม้ตัวละคร “แบบ” ก้าหลู อาหยัง ไม่ปรากฏในเรื่องดาหลัง แต่ลักษณะการนำเสนอคล้ายกับเรื่องดาหลังในแง่ที่แสดงให้เห็นผลร้ายจากการไม่ประพฤติตนตามแบบผู้หญิงในอุดมคติ ได้แก่การถูกตำหนิตีเตียนและถูกผู้ชายรังเกียจจนายหนีอันสะท้อนว่า ผู้หญิง “นางตลาด” อย่างก้าหลู อาหยัง นี้ เป็นผู้หญิงไม่ดีที่ไม่ควรยึดเป็นแบบอย่าง สมกับที่นางกำนัลเมืองดาหาตำหนิว่า “จะเอาเป็นบทรเย็นหรือแบบอย่างไม่ได้เสียเลย” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต, ๒๔๙๓, น. ๒๑)

อย่างไรก็ตาม แม้ตัวละครหญิงที่ไม่เป็นไปตามอุดมคติบาง “แบบ” ในเรื่องดาหลังจะตรงกับที่พบในนิทานปันทียดังกล่าวข้างต้น แต่เรื่องดาหลังก็มีลักษณะเด่นที่ต่างไปจากนิทานปันทียสำนวนอื่น ๆ ตรงที่นำเสนอภาพของผู้หญิงที่ไม่พึงเป็นอย่างหลากหลายถึง ๕ “แบบ” ผ่านบทบาทตัวละครต่าง ๆ ดังที่ได้ศึกษาข้างต้น ทั้งยังแสดงรายละเอียดและบทสรุปชีวิตของตัวละครเหล่านั้นไว้อย่างชัดเจน การที่เรื่องดาหลังประมวลภาพของผู้หญิงหลาย “แบบ” มานำเสนอไว้นี้ ทำให้คำสอนหญิงในเรื่องนี้ค่อนข้างครอบคลุมลักษณะและพฤติกรรมอันหลากหลายของผู้หญิงที่มีอยู่จริงในสังคม อันกลายเป็นจุดเด่นประการหนึ่งของเรื่องดาหลังในฐานะนิทานปันทียฉบับไทย

ส่วนการที่เรื่องดาหลังยังคงสืบทอดตัวละครหญิงบาง “แบบ” จากนิทานปันทียไว้ คงเป็นเพราะแนวคิดและคำสอนจากตัวละคร “แบบ” นั้น สอดคล้องกับมโนทัศน์เรื่องผู้หญิงที่ดีและผู้หญิงที่ไม่ดีในสังคมไทยดังจะอภิปรายในหัวข้อต่อไป

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนหญิงในเรื่องดาหลังกับวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่าง ๆ

วรรณคดีคำสอนหญิง เป็นวรรณคดีไทยกลุ่มหนึ่งที่สำคัญและมีอยู่หลายเรื่อง เช่น กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ แม่สอนลูก สุภาษิตสอนสาว สุภาษิตสอนสตรี โอวาทกระษัตริย์ และพิณาสอนบุตร วรรณคดีกลุ่มนี้นอกจากมีบทบาทในการสอนและกำหนดหลักประพฤติปฏิบัติของผู้หญิงแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ อุดมคติ และ “กรอบ” ของคนไทยที่มีต่อผู้หญิงด้วย โดยเฉพาะมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงที่ดีและผู้หญิงที่ไม่ดี

จากการเปรียบเทียบคำสอนหญิงในเรื่องดาหลังกับวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่าง ๆ พบว่าแนวคิดและอุดมคติเกี่ยวกับผู้หญิงมีความสอดคล้องกันอย่างชัดเจน

กล่าวคือ ตัวละครบุษบก้าโละซึ่งเป็นแบบอย่างของผู้หญิงที่พึงเป็นในเรื่องดาหลัง มีคุณสมบัติสอดคล้องกับคุณสมบัติผู้หญิงที่ดีในวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่างๆ เช่นเดียวกับตัวละครหญิงที่เป็นตัวแทนของผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น ๕ “แบบ” จากเรื่องดาหลัง ก็มีลักษณะสอดคล้องกับลักษณะผู้หญิงไม่ดีที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนหญิงเช่นกัน ดังจะยกตัวอย่างจากวรรณคดีคำสอนหญิงบางเรื่องมาแสดง ดังนี้

๓.๑ ตัวอย่างคำสอนเกี่ยวกับผู้หญิงที่ดีในวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับเรื่องดาหลัง

วรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่างๆ สอนตรงกันว่า คุณสมบัติหลักของผู้หญิงที่ดี คือ รักนวลสงวนตัว รักษาเกียรติของตนเองและวงศ์ตระกูล เคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ รวมทั้งซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อคนรัก ซึ่งสอดคล้องกับตัวละครบุษบก้าโละในเรื่องดาหลังอย่างชัดเจน ดังจะยกคำสอนจากวรรณคดีคำสอนหญิงบางเรื่องมาแสดงเป็นตัวอย่าง ดังนี้

เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรี กฤษณาสอนน้องสาวที่ชื่อจรัลประภา^๔ ตอนหนึ่งว่า ผู้หญิงที่ดี คือผู้หญิงที่รักวงศ์ตระกูล รักตนเอง รักเกียรติ ศักดิ์ศรี และรักความสัตย์ โดยพยายามรักษาสีงเหล่านั้มิให้เสื่อมเสีย ประหนึ่งจามรีรัก และห่วงแหนนของตน ดังนี้

ประพฤติโดยชอบสบสม	รักวงศ์อุดม
แลรักกองค่าตมา	
รักทั้งเกียรติยศกษัตรา	รักความสัตยา
เอาเยี่ยงอย่างทราจามรี	

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๔๑)

เช่นเดียวกับเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กฤษณาสอนจรัลประภาในทำนองเดียวกันว่า ให้จงรักภักดีต่อสามี และรักนวลสงวนตัวมิให้เสื่อมเสียหรือหมอง ดังนี้

---

^๔ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรี เรียกชื่อน้องสาวของกฤษณาว่า “จรัลประภา” ส่วนฉบับพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เรียกว่า “จรัลประภา”

บริรักษ์ภักดีบาทหงส์	นฤปดิศรทรง
คุณะคือองค์	พระภรรดา
รักตนสงวนตนกัลยา	ครหะวงจะทา
รู่ณะโทษา	จงอย่าพาน

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๔๗)

เรื่องสุภาสิตสอนสาว^๙ กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้หญิงที่ดีตอนหนึ่งว่า มีใจเป็นกุศล รักนวลสงวนตัวมิให้มีมลทิน และระมัดระวังไม่ทำสิ่งที่เสื่อมเสีย ดังที่กล่าวว่า

มีน้ำใจเลื่อมใสเป็นกุศล	บำเพ็ญผลสุจริตเป็นนิจคิล
รักษากายมิให้สลายเป็นมลทิน	ทั้งนุ่งนอนก็ประคั้นระวังองค์
งามสุภาพรู้จักรักษาศักดิ์	สงวนพักตร์มิให้ต้องละของผง
ที่สิ่งชั่วมิให้กรายระคายองค์	ให้สมวงศ์เหมาราชสะอาดตา

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๘๘)

สุภาสิตสอนสตรี^{๑๐} กล่าวถึงสิ่งที่ผู้หญิงพึงประพฤติปฏิบัติว่า ควรรักนวลสงวนตัวให้บริสุทธิ์ อย่าลุ่มหลงคำพูดหรืออุบายของผู้ชาย ให้เคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ และให้ซื่อสัตย์ต่อสามีดังเช่นที่สิดาซื่อสัตย์ต่อพระราม ดังนี้

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิินทา
.....	.....

^๙ เรื่อง สุภาสิตสอนสาว ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องสมัยที่แต่งและผู้แต่ง ต้นฉบับเขียนอยู่ในสมุดไทย เก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๘๑)

^{๑๐} เรื่อง สุภาสิตสอนสตรี เดิมเรียกกันว่า สุภาสิตสอนหญิง ปรากฏหลักฐานในตัวบทว่ากริชื่อ “ภู่” เป็นผู้แต่ง ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานเรื่องผู้แต่ง ๒ ทาง ทางแรก สันนิษฐานว่าผู้แต่งคือสุนทรภู่ ส่วนอีกทางหนึ่ง สันนิษฐานว่าผู้แต่งคือกวีสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ชื่อภู่ ซึ่งมีชื่อเสียงจากการแต่งนิทานคำกลอนเรื่องนกรกระจาบ (ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๕๙)

จงรักตัวอย่าให้มัวราศิหมอง
อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ
แม้รู้จักกร่างเป็นอย่างยิ่ง
จงกำหนดดอดสำหรับรักษาทรง

ถือทำนองแบบโบราณท่านชานโย
จงอยู่ในโอวาทญาติวงศ์
จะเพริศพริ้งสมสวาทเป็นราชหงส์
อย่าลุ่มหลงด้วยอุบายของชายพาล

.....
จงซื้อต่อภัสตาสวามี
อย่าให้มีราศิดีที่กินใจ
ถึงที่สุดทดลองก็ทองแท้
หญิงเดี๋ยวนี้แม้มีสัทยา

.....
จนชีวิศรีสวัสดิ์เจ้าตัดชัย
อุปไมยเหมือนอนงค์องค์ลีดา
ด้วยนางแน้อยู่ในสัจจอธิฐาน
ภัสตาก็ยังรักขันทนกรัน

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๖๔-๑๗๙)

คำสอนที่ยกมาข้างต้น เน้นย้ำความดีของสิดาในฐานะแบบอย่างของผู้หญิงที่ซื่อสัตย์ต่อสามีว่า นางตั้งมั่นอยู่ในความสัตย์อย่างแน่วแน่และได้พิสูจน์ให้เป็นที่ประจักษ์ว่านางคือ “ทองแท้” การยกย่องสิดาว่า “แน้อยู่ในสัจจอธิฐาน” ดังกล่าวนี้น่าสอดคล้องกับที่อืหนากล่าวแก่บุษบก้าโละในตอนท้ายเรื่องว่า เป็นเพราะ “เดชะความสัตย์เราทั้งสองรา” จึงบันดาลให้ทั้งคู่ได้พบกันอีกครั้ง (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, ๒๔๙๙, น. ๙๘๘) ซึ่งเป็นการสรุปให้เห็นความดีงามของบุษบก้าโละในฐานะผู้หญิงที่มีรักอันมั่นคงจริงแท้และซื่อสัตย์ภักดีต่ออืหน่า สอดคล้องกับการยกย่องความสัตย์ของผู้หญิงในวรรณคดีคำสอน

การเน้นย้ำเรื่องความซื่อสัตย์และรักเดียวใจเดียวของผู้หญิงที่ดี ยังปรากฏในเรื่องคำกลอนสอนหญิง^{๑๑} ซึ่งสอนผู้หญิงให้จงรักภักดีต่อสามี ครองความสัตย์ให้มั่นคงราบจนสิ้นชีวิต และอย่าได้คิดนอกใจสามีหรือมี “ใจสอง” สอดคล้องกับที่บุษบก้าโละรำพันอยู่เสมอว่า นางจะไม่มีวันมี “ชายสอง” หรือ “ผัวสอง” ตัวอย่างคำสอนดังกล่าวมีดังนี้

---

^{๑๑} เรื่อง คำกลอนสอนหญิง ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่ง แต่พิจารณาจากสำนวนกลอนแล้วสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต้นฉบับเขียนอยู่ในสมุดไทย เก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๒๕)

กตัญญูให้รู้จักซึ่งคุณตัว
จงรักดีสามีของอาตมา

สงวนตัวไว้ให้สมกับวาสนา
ทุกทิวาสจรีตอย่าคิดแคลง

.....
จงห้ามจิตอย่าได้คิดเป็นใจสอง
จงกอดสตัยให้มันกว่าบรรลัย

.....
ประคองเคียงแต่ผู้เดียวอย่าหมายไหน
อย่าทำยาแฝดมนต์ใส่มันไม่ดี

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๒๙)

๓.๒ ตัวอย่างคำสอนเกี่ยวกับผู้หญิงที่ไม่ดีในวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับเรื่องดาหลัง

วรรณคดีคำสอนหญิงไม่เพียงกล่าวถึงสิ่งที่ผู้หญิงควรประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นผู้หญิงที่ดีเท่านั้น แต่ยังกล่าวถึงลักษณะของผู้หญิงที่ไม่ดีหรือสิ่งที่ผู้หญิงไม่ควรประพฤติปฏิบัติเพราะจะทำให้กลายเป็น “หญิงชั่ว” และนำโทษภัยต่าง ๆ มาสู่ตนด้วย

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะของผู้หญิงที่ไม่พึงเป็นในเรื่องดาหลัง ทั้งผู้หญิงที่มีรักสูงเกินศักดิ์อย่างเกนบุษบาสำหรับ ผู้หญิงที่ฝึกฝนในการมรณอย่างนางพระยาณูสาตันและบริวาร ผู้หญิงที่ไฝหาสามีและชักชวนชายให้เข้าหาอย่างจินตะหราวาทิ ผู้หญิงที่แสดงความรักต่อชายก่อนอย่างเกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนา และผู้หญิงที่นอกใจสามีอย่างเกนประลาหุ มีความสอดคล้องกับลักษณะผู้หญิงไม่ดีในวรรณคดีคำสอนหญิงอย่างชัดเจน ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

การมีรักที่สูงเกินศักดิ์จึงต้องรับโทษตายดังเช่นชีวิตของเกนบุษบาสำหรับนั้น ตรงกับพฤติกรรมที่วรรณคดีคำสอนหญิงบางเรื่องห้ามและเตือนผู้หญิงมิให้กระทำ เช่น สุภาภิตสอนสตรี สอนผู้หญิงว่า หากเกิดมาต่ำศักดิ์ ก็ไม่ควร “ทำให้กายสูง” คืออย่าคิดไฝ่สูงเกินตัว อันสะท้อนแนวคิดที่ว่า ผู้หญิงที่ไม่ดีหรือไม่พึงเป็นคือ ผู้หญิงที่ไม่สงบเสถียรเจียมตน คิดไฝ่สูงจนเกินไป ดังนี้

อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้กายสูง
ค่อยเสถียรเจียมใจจะไว้วาง

ดูเยี่ยงยุงแวงยังมีที่วาง
ให้ต้องอย่างกิริยาเป็นนารี

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๖๔)

คำสอนดังกล่าว คล้ายกับที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนเข้าห้องแก้กิริยาด้วยคิดว่าเป็นห้องของวันทอง แก้กิริยาได้กล่าวแก่ขุนแผนว่า “เต้าเตี้ยดอกอย่าต่อให้ตื่นสูง มีไข่งจะมาย้อมไม่เห็นชั้น” หมายถึง นางมีสถานะต่ำต่อยกว่าวันทองมากนัก ไม่อาจเทียบกันได้ จึงไม่ควรที่ขุนแผนจะ “มาหลงตัวหลงห้องไม่เห็นสม” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕, น. ๓๗๕)

การฝึกฝนมากในการมารณจนทำให้ชายหน้ายหน้าตั้งเช่นนางพระยาณูสาตันและบริวาร เป็นลักษณะของผู้หญิงไม่ดีที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนหญิงหลายเรื่อง เช่น คำฉันท์สอนหญิง^{๑๒} กล่าวว่า ลักษณะหนึ่งของผู้หญิงที่ไม่ดี คือ “โลโงโมหัน” เรื่องผู้ชายหรือการมารณ โดยมีความสัมพันธ์กับผู้ชาย “ทั่วทุกคน” ผู้หญิงเช่นนี้ท้ายที่สุดก็จะต้องอับอายจากการมีลูกที่ “ไม่รู้จักพ่อ” และถูกตำหนิจากสังคมว่า “อับรียยังคน” ดังนี้

ที่ชั่วกว่านั้น	โลโงโมหัน	ใจมันกระดางกลาง
ศาลาอาศัย	ปลูกไว้ริมทาง	มิให้ชายหมาง
มีครรภ์อ้อต่อ	ไม่รู้จักพ่อ	เป็นลูกกลางถนน
ผู้หญิงอย่างนี้	อับรียยังคน	เขาเรียกอับป่น
		ชั่วจนมรณา

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๑๙)

การเฝ้านาสามีและทำอุบายชักชวนชายให้มาหาถึงตำหนักดังเช่นพฤติกรรมของจินตะหราวาทิ ซึ่งท้ายที่สุดก็ถูกชายหน้ายหน้านั้น เป็นสิ่งที่วรรณคดีคำสอนหญิงกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ผู้หญิงไม่ควรประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะผู้หญิงสูงศักดิ์ เช่น คำฉันท์สอนหญิง สอนว่าผู้หญิงไม่ควรหมกมุ่นหรือ “กั๊วงวงแสงสวามิ” เพราะเนื้อคู่เป็นเรื่องของบุญเพสันนิวาส เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมก็จะได้พบกันเองตามบุญญาสนา สิ่งทีผู้หญิงควรกระทำคือ ไว้ตัวและสงวนตัวให้ดังงามเหมือนดัง “ดวงมณี” ดังนี้

เป็นหญิงยศยิ่งเพราพราย   อย่างจงจิตหมาย
 เขยชูเป็นคู่เคียงนาง

^{๑๒} เรื่อง คำฉันท์สอนหญิง ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องสมัยที่แต่งและผู้แต่ง ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือขจรญาณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ (ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๙๓)

บุพเพสันนิวาสแต่ปาง	ก่อนสมชมนาง
เสนอให้สนิทพิสมัย	
ถึงอยู่บันเรศแรมไพร	ทางไกลเท่าไกล
คงประสบพบสมร	
ตามบุญวาสนาแต่ก่อน	อย่ามีอาวรณ์
กังวลแสงสวามี	
ปรนนิบัติไว้องค์อินทรี	เสมือนดังดวงมณี
มีสีประเสริฐเจดโฉม	

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๑๒)

การแสดงความรักต่อผู้ชายก่อนดังเช่นพฤติกรรมของเกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนา ซึ่งท้ายที่สุดเมื่อชายหนีไปก็เสียใจและอับอายจนฆ่าตัวตายนั้น เป็นสิ่งที่วรรณคดีคำสอนหญิงหลายเรื่องห้ามผู้หญิงมิให้กระทำเพราะเป็นลักษณะของผู้หญิงไม่ดี เช่น สุภาวดีสอนสตรี กล่าวว่า การแสดงความรักความสนใจผู้ชายอย่างโจ่งแจ้ง ไม่ยับยั้งชั่งใจหรือสงวนความรู้สึก เป็นพฤติกรรมที่น่ายายและ “เป็นราคะ” ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าการส่งสิ่งของกำนัลต่าง ๆ ไปให้ผู้ชายเพื่อ “บอกอาการเรื่องรัก” หรือการเดินต้นไปหาผู้ชายถึงเรือนเพื่อเสนอความรักดังที่เกนหวันตะหรีและเกนหวันตะระหนากระทำนั้น เป็นพฤติกรรมที่ “ไม่รักงาม” อย่างยิ่ง ซึ่งจะนำความเสื่อมเสียและอับอายมาสู่ตน ดังนี้

อันที่จริงหญิงกับชายย่อมหมายรัก	มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
แม้จักกรักรักไว้ในอารมณ์	อย่ารักขมนอกหน้าเป็นราคะ
ดังพดกษาต้องวายพุดโบก	เขยื้อนโยกก็แต่กึ่งไม่ทั้งที่
จงยับยั้งชั่งใจเสียให้ดี	เหมือนจามรีรู้จักรักษากาย
.....	.....
บ้างก็เล่นปริศนาเที่ยวหาของ	ให้ถูกต้องตามอารมณ์ประสมประสาน
ครั้นห่อเสร็จจงส่งให้กับชายชาญ	บอกอาการเรื่องรักประจักษ์ความ
ครั้นคิดคิดปริศนานั้นซ้ำเน้น	ชวนกันเดินหลีกออกนอกสนาม
ทำต้อด้านหาญหักไม่รักงาม	จนเลยลามลิมบ้านสถานตน

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๖๕-๑๗๕)

นอกจากนี้ พฤติกรรมของเกนหันตะหรีและเกนหันตะระหนาที่ใช้บ่าวเป็น “แม่สื่อ” ในการติดต่อสื่อสารกับผู้ชายและหลงเชื่อคำพูดปั้นแต่งของ “แม่สื่อ” ที่หวัง ลามรางวัล จนทำให้ยังหลงรักผู้ชายหนักขึ้นและกล้าไปหาผู้ชายนั้นถึงเรือนนั้น ยัง สอดคล้องกับพฤติกรรมที่วรรณคดีคำสอนหญิงเตือนมิให้ผู้หญิงกระทำหรือหลงกลด้วย เช่น สุภาจิตสอนสตรี สอนว่าอย่าคบค้าหรือเชื่อคำพูดของ “แม่สื่อ” เพราะมักพูด “อวด อ้าง” หรือแต่งเสริมเรื่องราวให้ผู้หญิงหลงเชื่อเพื่อจะได้ลาภผล การคบค้าและหลงเชื่อ “แม่สื่อ” นั้น ทำยที่สุดผลร้ายหรือความโศกเศร้าอัปอายก็จะตกอยู่ที่เฉพาะผู้หญิง มิได้ ตกอยู่ที่ “แม่สื่อ” ผู้หญิงจึงควรระมัดระวังตัวและ “ฟังหูไว้หู” อย่าเชื่อเรื่องผู้ชายจาก ถ้อยคำของผู้อื่นโดยง่าย ดังนี้

อันแม่สื่ออย่าได้ถือเป็นบรรทัด
แต่ล้วนดีมีบุญลูกขุนนาง

สารพัดเขาจะพูดนี้สุดอย่าง
มาอวดอ้างให้นองค์หลงอาลัย

.....
อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ
อย่าเชื่อนักมักดัดจับโครง
อันความชั่วอยู่ที่ตัวของเราหมด
จงฟังหูไว้หูกับผู้คน

.....
ใครบนบานเข้าลักหน้อยก็พลอยไผ่
มักชักโยงอยากกินแต่สินบน
ต้องกำสรดโศกร้างอยู่กลางหน
สียบุลเสียให้แน่อยาแรไป

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๖๖)

การไม่ซื่อสัตย์และนอกใจสามีดังเช่นพฤติกรรมของเกนประลาหุ เป็น พฤติกรรมไม่ดีของผู้หญิงที่กล่าวอยู่ในวรรณคดีคำสอนหญิงแทบทุกเรื่อง เช่น สุภาจิต สอนสตรี กล่าวหาผู้หญิงที่นอกใจสามีเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี หากถูกจับได้ ไม่เพียงแต่ต้อง อัปอายเสื่อมเสีย แต่ยังต้องรับโทษ “โคกคัลย์เศร้าใจอยู่ในตรวน” ด้วย ดังนี้

บ้างมีผัวตัวอยู่เป็นคู่ขึ้น
ทำรักซ่อนซ่อนสนิหิตเนื้อความ

ยังหาอื่นเข้าประคองเป็นสองสาม
จนเลยลามเป็นระงังตั้งขึ้นเอง

.....
ทำองอาจพลาดปลั่งลงทั้งคู่
ไม่แปรดแปร้นแสนสลดเหมือนทศกัณฐ์

.....
เขาจับได้ชายชู้ดูน่าขัน
ต้องโคกคัลย์เศร้าใจอยู่ในตรวน

จะมีคู่มือให้รู้ประดับ

จงซื้อสัตย์สุจริตจิตถนอม

อย่าคิดร้ายย้ายแยกทำแปลกปลอม

มโนอันมโนเสน่ห์หาต่อสามี

(ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, ๒๕๕๕, น. ๑๗๖-๑๗๗)

ความสอดคล้องต้องกันของแนวคิดผู้หญิงที่ดีและผู้หญิงที่ไม่ดีระหว่างเรื่องดาหลังกับวรรณคดีคำสอนหญิงเรื่องต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าการนำเสนอตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังเป็นไปตามมโนทัศน์และอุดมคติเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมไทย สอดคล้องกับการศึกษาของรีนฤทัย ลัจจพันธุ์ (๒๕๕๖, น. ๒๒๕) ที่ว่า “การสร้างตัวละครหญิงในวรรณคดีนิทานและการแสดงได้รับอิทธิพลมาจากมาตรฐานอุดมคติของตัวละครหญิงในวรรณคดีคำสอนนั่นเอง” และ “ไม่ว่าจะเป็นตัวละครแบบใดน่าสังเกตว่า ผู้แต่งมักจะรักษาคุณลักษณะเชิงอุดมคติของสังคมไทยให้คงอยู่”

บทสรุปและอภิปรายผล

คุณค่าที่สำคัญประการหนึ่งของเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ คือการให้คติคำสอนเรื่องการครองตนของผู้หญิง โดยแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิงที่พึงยึดเป็นแบบอย่างและลักษณะของผู้หญิงที่ไม่พึงประพฤติปฏิบัติตาม คำสอนดังกล่าวเห็นได้จากการนำเสนอตัวละครหญิงซึ่งสะท้อนภาพของผู้หญิงหลากหลาย “แบบ” ทั้งแบบที่ดั่งงามเพียบพร้อมดังเช่นบุษบากำโละ และแบบที่ไม่เป็นไปตามอุดมคติ ได้แก่ ผู้หญิงที่มีรักสูงเกินศักดิ์ ผู้หญิงที่ฝักใฝ่ในกามารมณ์ ผู้หญิงที่ใฝ่หาสามีและชักชวนชายให้เข้าหา ผู้หญิงที่แสดงความรักต่อชายก่อน และผู้หญิงที่นอกใจสามี โดยแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงที่ดั่งงามตามอุดมคติจะได้รับความสุขและความสำเร็จ ส่วนผู้หญิงแบบที่ไม่เป็นไปตามอุดมคติมักได้รับผลร้ายและไม่มีความสุข

คำสอนเรื่องการครองตนของผู้หญิงที่สะท้อนจากตัวละครหญิงในเรื่องดาหลังดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับมโนทัศน์เรื่องผู้หญิงในนิทานปันทิยชาวมลายูสำนวนต่างๆ และมโนทัศน์เรื่องผู้หญิงในวรรณคดีคำสอนหญิงของไทยอย่างเด่นชัด สะท้อนให้เห็นว่าสังคมแถบนี้อันได้แก่ไทยและชาวมลายู คงมี “กรอบ” และแนวคิดร่วมกันเกี่ยวกับผู้หญิงที่พึงเป็นและผู้หญิงที่ไม่พึงเป็น

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาตัวละครหญิงที่เป็นตัวแทนของผู้หญิง “แบบ” ต่าง ๆ ในเรื่องดาหลัง พบว่าส่วนใหญ่อยู่ในสถานภาพสูง เช่น เจ้าหญิง นางสนม และลูกสาว ขุนนาง แสดงให้เห็นว่าคำสอนในเรื่องนี้น่าจะมุ่งสอนผู้หญิงสูงศักดิ์หรือผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นสูงเป็นหลัก สอดคล้องกับการที่เรื่องดาหลังเป็นวรรณคดีการแสดงของราชสำนัก คือเป็นบทที่ใช้เล่นละครใน ซึ่งผู้แสดงและผู้ชมส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงสูงศักดิ์และนางใน

ผลการศึกษาตัวละครหญิงและคติคำสอนหญิงในเรื่องดาหลังพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๑ ดังที่อธิบายมาทั้งหมดนี้ จึงไม่เพียงแต่เผยให้เห็นคุณค่าของเรื่องดาหลังในฐานะวรรณคดีคำสอนหญิงเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักฐานหนึ่งที่ยืนยันให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับชีวิต วรรณคดีกับบทบาทการสอน และวรรณคดีกับสังคม ทั้งสังคมไทยและสังคมอื่นอันเป็นต้นเค้าที่มาของวรรณคดี

เอกสารอ้างอิง

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๐๘). *ตำนานละครอิเหนา*. (พิมพ์ครั้งที่ ๔). พระนคร: คลังวิทยา.

ธำนิรัตน์ จิตุหะศรี. (๒๕๕๘). “ชื่ออะหลังรัศมีดาหลัง พากย์หนังไพเราะจะมีไหน”: ความสำคัญของการแสดงขวามลายูในบทละครในเรื่องดาหลัง. ใน *สรณัฐ ไตลังคะ และรัตนพล ชื่นคำ (บรรณาธิการ), นาฏยวรรณคดีสโมสร* (หน้า ๑๙๓-๒๓๘). กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวรรณคดี และคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นครสวรรค์พรินิต, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ. (ผู้แปล). (๒๕๔๓). *อิเหนา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์พรินิตทรงแปลจากต้นฉบับภาษามลายู*. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ. (พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์พรินิต ๑๐ เมษายน ๒๕๔๓)

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (ผู้แปล). (๒๕๒๐). *หิเกยัต บันหยี กุดาลมรั้ง*. ใน *ขุนนิกรการประกิจ (บิน อับดุลลาห์) (ผู้แปล), พงศาวดารอิเหนาฉบับอารีนครา* (หน้า ๑๐-๓๙). กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๔๙๙). *ดาหลัง*. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๕). *หลักการทับศัพท์ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน ภาษาอิตาลี ภาษาสเปน ภาษารัสเซีย ภาษาญี่ปุ่น ภาษาอาหรับ ภาษามลายู ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๖). มิใช่เป็นเพียง “นางเอก” (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพมหานคร: สถาพรบุ๊คส์.
- ลลิตพระลอ. (๒๕๑๔). (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔). กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (๒๕๔๔). *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์* (พิมพ์ครั้งที่ ๖). กรุงเทพมหานคร: ธรรมชาติ.
- ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). (๒๕๕๕). *ประชุมสุภาสิตสอนหญิง*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สุพัชรินทร์ วัฒนพันธุ์. (๒๕๓๗). *ลักษณะคำยืมภาษาขามลายู ในบทละครเรื่องดาหลังและอิเหนา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. (๒๕๔๕). (พิมพ์ครั้งที่ ๑๙). กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ.
- โลมรัศมี ลินธวัณิก. (๒๕๔๗). *การเปรียบเทียบเรื่องดาหลังและอิเหนากับเรื่องบันหิยมลายู*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อโนทัย จินาพร. (๒๕๑๖). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครในเรื่องดาหลัง*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Poerbatjaraka, R.M.N. (1968). *Tjerita Pandji dalam Perbandingan*. Djakarta: Gunung Agung.
- Ras, J.J. (1973). The Panji romance and W.H. Rassers' analysis of its theme, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 129, 4, 411-456.

- * หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา
- * รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา
- * ใบสมัครสมาชิกวารสารไทยศึกษา
- * ประวัติผู้เขียนบทความในวารสารไทยศึกษานับนี้

หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัย เพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา

๑. เป็นบทความทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวกับไท-ไทยศึกษาเพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่หรือทบทวนภูมิปัญญาของคนไท-ไทย ให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป
๒. เป็นบทความภาษาไทย ความยาวประมาณ ๓๐ หน้ากระดาษ A๕ ขนาดอักษร Angsana New ๑๔ พร้อมทั้งแฟ้มข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์
๓. ส่งบทความพร้อมบทคัดย่อในรูปแบบของไฟล์ข้อมูล เลือกส่งได้หลายช่องทาง ดังนี้ โดยส่งบทความด้วยตนเอง ส่งไฟล์มาที่ E-mail : chula.its.journal@gmail.com หรือส่งบทความฉบับพิมพ์มาที่กองบรรณาธิการวารสารไทยศึกษา สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี ชั้น ๔ แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐
๔. วารสารไทยศึกษาเปิดรับบทความตลอดปี ทั้งนี้รอบการพิจารณาบทความโดยคณะบรรณาธิการ แบ่งเป็น ๒ รอบ ดังนี้
  ๑. บทความที่ตีพิมพ์ในฉบับที่ ๑ (เดือนมกราคม-เดือนมิถุนายน) พิจารณาราวเดือนพฤศจิกายนของปีก่อนหน้า
  ๒. บทความที่ตีพิมพ์ในฉบับที่ ๒ (เดือนกรกฎาคม-เดือนธันวาคม) พิจารณาราวเดือนพฤษภาคมของปีเดียวกัน
๕. ต้องระบุชื่อบทความ ชื่อ-นามสกุลจริง และประวัติโดยย่อของผู้เขียนบทความ พร้อมวุฒิการศึกษา ตำแหน่ง และสถานที่ทำงานอย่างชัดเจน ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
๖. บทความต้องมีบทคัดย่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีความยาวรวมกันไม่เกิน ๑ หน้า กระดาษ A๔ และกำหนดคำสำคัญ (Keywords) อย่างน้อย ๓-๕ คำ
๗. หากบทความมีตารางหรือแผนภูมิประกอบ ให้แนบไฟล์ภาพ ตาราง หรือแผนภูมิมาพร้อมกับบทความด้วย
๘. หากบทความมีตัวอักษร หรือสัญลักษณ์พิเศษ ให้แนบข้อมูลของตัวอักษรหรือสัญลักษณ์พิเศษนั้นมาพร้อมกับบทความด้วย

๙. ภาพถ่ายที่ใช้ประกอบในบทความ ควรระบุแหล่งที่มาในกรณีที่ผู้วิจัยถ่ายภาพเอง ให้ระบุวัน เดือน ปี ที่บันทึก
๑๐. การอ้างอิงในบทความใช้การอ้างอิงแบบนามปี (author date system) ระบบบรรณานุกรมเรียงตามลำดับตัวอักษร ตามระบบการอ้างอิง APA ทำยบทความ
๑๑. ทุกบทความจะได้รับการประเมินคุณภาพของบทความทั้งในด้านเนื้อหาและความเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของวารสารจากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างน้อย ๒ ท่าน ในสาขาที่เกี่ยวข้องกับบทความโดยระบบ double blind review
๑๒. กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ในการไม่ส่งคืนต้นฉบับ เผยชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ แก่ผู้เขียนบทความในทุกกรณี ยกเว้นการแก้ไขภาษาและระบบอ้างอิงของบทความ
๑๓. บทความทุกบทความเป็นลิขสิทธิ์ของวารสารไทยศึกษา การเผยแพร่หรือนำไปใช้ในการอ้างอิงแหล่งที่มาจากวารสาร ต้องได้รับคำยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษรจาก ผู้จัดการวารสารเท่านั้น

รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา

หนังสือ

๑. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **สาระไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๑๕๐ บาท)
๒. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **ร้อยคำร้อยความ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๓. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ทำเนียบผลงานวิจัยด้านไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๑๘๐ บาท)
๔. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ภาษาไทยที่ดีเป็นอย่างไรใครกำหนด**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๔๐ บาท)
๕. อรพรรณ บรรจงศิลป์ **ดุริยางคศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๖. ตรีศิลป์ บุญจรร. **กลอนสวดภาคกลาง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๗. ประคอง นิมนานเหมินท์. **ย้ายวัยข้าว**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๖๐ บาท)
๘. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. **พินิจไทยไตรภาค ปฐมภาค: ภาษา**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. ตรีศิลป์ บุญจรร, บรรณาธิการ. **พินิจไทยไตรภาค ทุตติยภาค: ศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๐. ตรีศิลป์ บุญจรร, บรรณาธิการ. **พินิจไทยไตรภาค ตุตติยภาค: ประวัติศาสตร์และไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๑. กนก วงษ์ตระหง่าน. **แนวพระราชดำริด้านการเมืองการปกครองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)

๑๒. ประคอง นิมนานเหมินท์. **เจ้าเจื่องหาญวีรบุรุษไทลื้อ** ตำนาน มหาภาพย์
พิธีกรรม. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔. (ราคา
เล่มละ ๒๕๐ บาท)

วารสารระดับชาติ

๑. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑
กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๑ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๒. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติศิลป์
ภูมิปัญญาไทย** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๑-มกราคม ๒๕๕๒ (ราคา
เล่มละ ๑๐๐ บาท)
๓. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑
กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๒ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๔. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติภูมิปัญญา
อาหารไทย** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๒-มกราคม ๒๕๕๓ (ราคา
เล่มละ ๑๐๐ บาท)
๕. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวรรณกรรม
พุทธศาสนาในสังคมไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๓
(ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๖. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพุทธศิลป์ในสังคม
ไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๓-มกราคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ
๑๐๐ บาท)
๗. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวัฒนธรรมใน
เชิงวัตถุ** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ
๑๐๐ บาท)
๘. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับความหลากหลายทาง
วัฒนธรรมในสังคมไทย** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๔-มกราคม ๒๕๕๕
(ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพิธีกรรมและ
ความเชื่อในวิถีชีวิตไทย-ไท** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๕
(ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

๑๐. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติทางวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๕-มกราคม ๒๕๕๖ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๑. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับศาสนาและพระมหากษัตริย์กับการสร้างสรรค์สังคมไทย** ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๖ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๒. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพลวัตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมในสังคมไทย** ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๖-มกราคม ๒๕๕๗ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๓. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับการเผยแพร่คตินิยมพุทธศาสนาผ่านสื่อ** ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๗ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๔. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสรรพศิลป์ในสังคมไทย** ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๗-มกราคม ๒๕๕๘ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๕. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๘ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๖. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๘ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

วารสารและหนังสือระดับนานาชาติ

วารสาร

๑. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.1/2008 (Price 150 baht)
๒. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.2/2009 (Price 200 baht)
๓. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.3/2010 (Price 200 baht)

๔. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.4/2011 (Price 200 baht)
๕. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.5/2012 (Price 200 baht)
๖. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.6/2013 (Price 200 baht)
๗. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.7/2014 (Price 200 baht)
๘. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.8/2015 (Price 200 baht)

หนังสือ

๖. **Essays on Thai Folklore** by Phraya Anuman Rajadhon Bangkok: Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University, 2009 (Price 350 baht)

สิ่งพิมพ์พิเศษ

๑. รวมบทความวิจัยจากการประชุมวิชาการระดับนานาชาติเรื่อง “Buddhist Narratives in Asia and Beyond” เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ ๕๕ พรรษา เมื่อวันที่ ๘-๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เล่มที่ ๑
๒. รวมบทความวิจัยจากการประชุมวิชาการระดับนานาชาติเรื่อง “Buddhist Narratives in Asia and Beyond” เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ ๕๕ พรรษา เมื่อวันที่ ๘-๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เล่มที่ ๒

ประวัติผู้เขียน Biographies of the authors

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุภางค์ จันทวานิช

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุภางค์ จันทวานิช อดีตอาจารย์ประจำภาควิชา
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Emeritus professor Dr. Supang Chantavanich was an emeritus
professor in Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Political
Science, Chulalongkorn University.

อาจารย์ ดร.เกรียงไกร ฮ่องเฮงเส็ง

ดร.เกรียงไกร ฮ่องเฮงเส็ง ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล

Dr. Kriangkrai Honghongseng is currently a lecturer in Faculty of
Liberal Arts, Mahidol University.

นายภาณุทัต ยอดแก้ว

นายภาณุทัต ยอดแก้ว ปัจจุบันเป็นเลขานุการโท กระทรวงการต่างประเทศ
ประจำสถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงอิสลามาบัด สาธารณรัฐอิสลามปากีสถาน

MR. Panutat Yodkaew is currently a second secretary in Royal Thai
Embassy, Islamabad, Pakistan.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โสวัตรี ณ กลาง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โสวัตรี ณ กลาง ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Assistant professor Dr. Sowatree Nathalang is currently an assistant professor in Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University.

อาจารย์ ดร.อาทรี วณิชตระกูล

ดร.อาทรี วณิชตระกูล ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปการแสดง คณะดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัยบูรพา

Dr. Arthri Vanichtrakul is currently a lecturer in Department of Performing Arts, Faculty of Music and Performing Arts, Burapha University.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธานีรัตน์ จัตูหะศรี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธานีรัตน์ จัตูหะศรี ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Assistant professor Dr. Thaneerat Jatutasri is currently an assistant professor in Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University

ใบสมัครสมาชิการสารไทยศึกษา

ข้าพเจ้า (นาย/นาง/นางสาว)..... นามสกุล.....
สถานที่จัดส่งวารสารไทยศึกษา เลขที่.....ตรอก/ซอย.....
หมู่ที่.....หมู่บ้าน.....ถนน.....
แขวง/ตำบล.....เขต/อำเภอ.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....
โทรศัพท์.....โทรสาร.....
E-mail.....

มีความประสงค์สมัครเป็นสมาชิการสารไทยศึกษา

- ☐ ประเภทสมาชิก ๑ ปี / ๒ ฉบับ (๑๖๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ .....ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
- ☐ ประเภทสมาชิก ๒ ปี / ๔ ฉบับ (๓๒๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ .....ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
ปีที่ .....ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ชำระเงินโดย

- ☐ ชำระเงินสดด้วยตนเองที่สถาบันไทยศึกษา
- ☐ ชำระเงินผ่านธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) สาขาธนาคารไทย
ประเภทบัญชี ออมทรัพย์ ชื่อบัญชีสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เลขที่บัญชี ๐๔๕ - ๒ - ๔๔๕๐๖๓
- ☐ ได้ส่งสำเนาหลักฐานการชำระเงินมาพร้อมนี้
วันที่ส่งหลักฐาน...../...../.....

ส่งใบสมัครสมาชิกและสอบถามรายละเอียดได้ที่

จันทิพย์ จำปาทิพย์งาม
สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราโพพรรณี ชั้น ๔
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๒๑๘ ๓๔๔๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐